T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

ABDULLA KADİRİ'NİN ROMANLARINDA SOSYAL VE KÜLTÜREL MESELELER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nulifar KADİROVA

BURSA – 2023

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

ABDULLA KADİRİ'NİN ROMANLARINDA SOSYAL VE KÜLTÜREL MESELELER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nulifar KADİROVA

Danışman:
Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU

BURSA – 2023

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı'nda 701941012 numaralı Nulifar KADİROVA'nın hazırladığı "Abdulla Kadiri'nin Romanlarında Sosyal ve Kültürel Meseleler" başlıklı Yüksek Lisans (yüksek lisans / doktora / sanatta yeterlilik) tezi ile ilgili savunma sınavı, 10/10/2023 günü 11:00–12:00 saatleri arasında yapılmıştır. Alınan cevaplar sonunda adayın …….. (başarılı / başarısız) olduğuna …….. (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU
Bursa Uludağ Üni./Fen-Edebiyat Fak.

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Nesrin KARACA
Bursa Uludağ Üni./Fen-Edebiyat Fak.

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Yakup ÇELİK
Yıldız Teknik Üni./Fen-Edebiyat Fak.

…./…./ 20….

Yemin Metni

Yüksek Lisans / Doktora tezi olarak sunduğum "Abdulla Kadiri'nin Romanlarında Sosyal ve Kültürel Meseleler" başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Nulifar KADİROVA

Öğrenci No: 701941012

Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı

Programı: Yeni Türk Edebiyatı

Tezin Türü: [X] **Yüksek Lisans /** [ ] **Doktora /** [ ] **Sanatta Yeterlilik**

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Nulifar KADİROVA

Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi

Enstitüsü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı

Bilim Dalı : Yeni Türk Edebiyatı

Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi

Sayfa Sayısı :İX+269

Mezuniyet Tarihi : …/…/ 2023

Tez Danışman (lar)ı : Prof. Dr. Alev Sınar UĞURLU

ABDULLA KADİRİ'NİN ROMANLARINDA SOSYAL VE KÜLTÜREL MESELELER

Özbek edebiyatı, içinde büyük bir tarihi barındırmaktadır. Modern Özbek edebiyatının kökleri tüm Türk dünyasını etkileyen yazar, şair, sanatçıları kapsamaktadır. Nitekim ünü ülke sınırlarını aşmış Özbek yazarlardan biri de Abdulla Kadiri'dir. Yazar, kaleme aldığı romanlarıyla Özbek edebiyatında düzyazı türünün oluşmasına ve gelişmesine öncülük etmiştir. Bu çalışma, Abdulla Kadiri'nin romanlarındaki sosyal ve kültürel meselelerin tespit edilmesi ve değerlendirilmesi üzerinedir.

Giriş bölümünde konunun seçilme sebebi, gayesi ve önemi, araştırmanın amacı gibi konular hakkında açıklamalar yapılmıştır. Birinci bölümde tarihi roman, tarihi romanın ortaya çıkışı, tarihi romanın tanımı ve özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. Ardından Özbek edebiyatının oluşum ve gelişim sürecinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde Abdulla Kadiri'nin hayatı, edebi kişiliği ve eserleri hakkında bilgilere yer verilmiştir. Üçüncü bölümde romanlar, olay örgüsü ve vak'ası, kişiler, mekân, zaman ve bakış açısı gibi yapısal özellikleri bakımından ana hatlarıyla incelenerek değerlendirilmiştir. Dördüncü bölümde yazarın ele alınan romanlarındaki sosyal meseleler, beşinci bölümde ise romanlardaki kültürel meseleler tespit edilmiştir.

Çalışma, sonuç ve kaynakça bölümleri ile sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Abdulla Kadiri, Özbek Edebiyatı, Roman, Sosyal Meseleler, Kültürel Meseleler

ABSTRACT

Name and Surname : Nulifar KADIROVA
University : Bursa Uludağ University
Institution : Institute of Social Sciences
Field : Turkish Language and Literature
Branch : The New Turkish Language
Degree Awarded : Master
Page Number : İX+269
Degree Date : …/…/ 2023
Supervisor (s) : Prof. Dr. Alev Sınar UĞURLU

SOCİAL AND CULTURAL İSSUES İN ABDULLA KADİRİ'S NOVELS

Uzbek literature contains a great history. The roots of modern Uzbek literature includes writers, poets and artists who influenced the entire Turkish world. As a matter of fact, one of the Uzbek writers whose reputation has crossed the borders of the country is Abdulla Kadiri. The author pioneered the formation and development of the prose genre in Uzbek literature with his novels. This study is about identifying and evaluating social and cultural issues in Abdulla Kadiri's novels.

In the introduction part, explanations were made about the subjects such as the reason for choosing the subject, its purpose and importance. In the first part, information is given about the historical novel, the emergence of the historical novel, the definition and characteristics of the historical novel. Then the formation and development process of Uzbek literature is mentioned. In the second part, information about Abdulla Kadiri's life, works and literary personality are given. In the third part, the novels were examined and evaluated in general terms in terms of their structural features such as plot and event, people, place, time and point of view. In the fourth part, social issues in the author's novels are identified, and in the fifth part, cultural issues in the novels are identified.

The study is concluded with the conclusion and bibliography sections.

Keywords: Abdulla Kadiri, Uzbek Literature, Novel, Social Issues, Cultural Issues

ÖN SÖZ

Özbek Edebiyatına olan yakınlığım ve ilgim sebebiyle çalışma konusunun belirlenmesinde ve çalışma hazırlanma sürecinin her aşamasında bilgisini ve tecrübesini benden esirgemeyen, yanına her gittiğimde güler yüzlü ve hoşgörülü tavrıyla tavsiyeler vererek yol gösteren, öğrencisi olmaktan gurur duyduğum saygıdeğer danışman hocam Pr. Dr. Alev Sınar UĞURLU'ya teşekkür eder, şükranlarımı sunarım. Ayrıca gerek ders aşamasında gerek tez aşamasında her konuda bana yardımcı olan sevgili hocam Dr. Öğr. Üyesi Zuhal Eroğlu KOŞAN'a destekleri için minnettarım.

Uzakta olsalar bile yakınımda olduklarını hissettiğim, bugüne kadar hayatımın her sürecinde, özellikle eğitim hayatım boyunca beni destekleyen, sevgisini hissettiren canım "Annem" başta olmak üzere bütün aileme, dostlarıma teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Özellikle bu zorlu süreçte bana hem maddi hem manevi destek olan, bunaldığımda moral veren, anlayış gösteren, görüşlerini benimle paylaşan, bu yolda benimle beraber yürüyen, değerli eşim Alizhon SHAYMARDONOV'a teşekkürü gönülden borçluyum. Onun desteği benim için çok önemlidir.

Son olarak da Türkiye'ye gelip eğitim almamı sağlayan, burs desteği veren Yurt Dışı Türkler Akraba Topluluklar Başkanlığı'na (YTB) sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET..... İİİ

ABSTRACT.....İV

ÖN SÖZ..... V

İÇİNDEKİLER .....Vİ

KISALTMALAR LİSTESİ.....İX

GİRİŞ 1

1. BÖLÜM: TARİHİ ROMAN ve ÖZBEK EDEBİYATI..... 4

2. BÖLÜM: ABDULLA KADİRİ'NİN HAYATI VE EDEBİ ŞAHSİYETİ ….....33

2.1. HAYATI ..... ……..33

2.2. EDEBİ ŞAHSİYETİ..... 47

2.3. ESERLERİ 55

2.3.1. Şiirleri……..55

2.3.2. Hikâyeleri……56

2.3.3. Romanları……57

2.3.4. Tiyatro Eserleri……...61

2.3.5. Tercümeleri……61

3. BÖLÜM: ABDULLA KADİRİ'NİN ROMANLARINDA YAPISAL ÖZELLİKLER ……..……..62

3.1. ÖTGAN KUNLAR (ÖTGEN GÜNLER)..... 62

3.1.1. Vak'ası……...62

3.1.2. Kişiler……73

3.1.3. Mekân ……85

3.1.4. Zaman ……95

3.1.5. Bakış Açısı/ Anlatıcı……100

3.2. MEHROBDAN ÇAYON (MİHRAPTAN ÇİYAN)..... 104

3.2.1. Vak'ası……104

3.2.2. Kişiler ……..113

3.2.3. Mekân……..121

3.2.4. Zaman ……..127

3.2.5. Bakış Açısı/ Anlatıcı……131

4. BÖLÜM: ABDULLA KADİRİ'NİN ROMANLARINDA SOSYAL MESELELER …… 135

4.1. İKTİDAR/OTORİTE **…… 135**

4.1.1. Otorite Halk İlişkisi …… 135

4.1.2. Otorite Aydın İlişkisi …….. 145

4.2. OTORİTE BOŞLUĞU VE ADALET MEKANİZMASI ……150

4.2.1. Rüşvet…….. 150

4.2.2. İftira……. 154

4.2.3. Cinayet…… 160

4.2.4. Sovyet Rejimi ve Rus Tehlikesi…….. 168

4.3. KADIN…… 173

4.3.1. Kadının Toplumsal Konumu …… 173

4.3.2. Kadının Aile İçindeki Konumu ……. 180

4.4. EVLENME ……..……... 187

4.4.1. Gönül Rızası ile Evlenme ……. 187

4.4.2. Görücü Usulüyle Evlenme …… 194

4.4.3. Çok Eşlilik ve Kuma…….. 200

4.5. EĞİTİM…… 204

4.6. DİNÎ DEĞERLER …….. 205

4.7. SAPKIN YÖNELİMLER ..…..…….. 208

5. BÖLÜM: ABDULLA KADİRİ'NİN ROMANLARINDA KÜLTÜREL MESELELER…… 211

5.1. GELENEK GÖRENEKLER…… 211

5.1.1. Yeme İçme Kültürü …….. 211

5.1.2. Evlenme Âdetleri …….. 216

5.1.3. Ölüm, Cenaze, Yas/Matem Tutma ……...…….. 223

5.1.4. Saygı ……...……... 228

5.1.5. Fatiha Okuma…… 232

5.1.6. Suyunçi! (Hayırlama!)…….. 235

5.1.7. Dua ve Beddua…… 237

5.1.8. Batıl İnanç ….…… 241

5.1.8.1. Büyü …….. 241

5.1.8.2. Nazar …… 243

SONUÇ..... 244

KAYNAKÇA 247

EKLER..... 254

KISALMALAR LİSTESİ

a.g.e.: Adı Geçen Eser

Bkz.: Bakınız

C.: Cilt

çev.: Çeviren

Dr. Öğr.: Doktor Öğretim

Dr.: Doktor

GPU/OGPU- Obidenyonnoye Gosudarstvennoye Politiçeskoye Upravleniye- Birleşik Devlet Siyasal Yönetimi

ed.: Editör

Prof.: Profesör

RosTA- Rusya Telgraf İdaresi Gazetesi

S.: Sayı

s.: sayfa

vd.: ve diğerleri

GİRİŞ

Özbek romancılığının temelini oluşturan idealist, vatansever yazar Abdulla Kadiri'nin Özbek Edebiyatındaki önemi ve yeri tartışılmazdır. Zira Abdulla Kadiri, Özbek Romancılık Okulu'nun kurucusudur. Ayrıca Abdulla Kadiri öz milli tarihini, milletinin değerini iyi bilen yazardır. Yazar bu bilgiler ışığında yazdığı eserleriyle Özbek milli geçmişini dünyaya tanıtmıştır.

Türk edebiyatında Abdulla Kadiri'nin yaşamı, edebi kişiliği ve eserlerini inceleyen birçok makale ve birkaç tez çalışması mevcuttur[1]. Fakat bu çalışmalarda genel olarak yazarın eserlerinde yer alan yapı özellikleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca Aziz Merhan'ın *"Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu"* adlı kapsamlı çalışması mevcut olup, bu çalışmada da yazarın eserlerindeki sosyal ve kültürel meselelere ayrıntılı değinilmemiştir. Bu araştırma ile ortada bulunan eksikliği kapatmak hedeflenmiştir.

"Abdulla Kadiri'nin Romanlarında Sosyal ve Kültürel Meseleler" başlıklı bu tezin gayesi, hem yazarın Türk dünyasında daha çok tanınmasını ve onun eserlerinden istifade edilmesini sağlamak, hem de romanlarında ele alınan Özbek halkının sosyal ve kültürel meselelerini bilim dünyasına sunmaktır. Bu çalışma edebiyat bakımından önemli olduğu kadar Özbek halkının sosyal ve kültürel yapısını öğrenme açısından da oldukça değerlidir. Yazarın romanları incelenmesi sonucunda Hanlıklar dönemindeki Özbek halkının sosyal

[1] Abdulla Kadiri hakkında yapılan çalışmalar şu şekildedir:
Aziz Merhan, *Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu*, 1.b., Ankara: Grafiker Yayıncılık, 2008
Şuayip Karakaş, "Özbek Romancı Abdullah Kadiri ve "Ötken Kunler" Romanı", *Özbek Edebiyatı Yazıları,* Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları, 2012
Fatma Açık, "Ötken Künler", "Kece va Kündüz", "Kutlug Kan" Romanlarında Tema, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. 5 (2005)
Yasin Karadeniz, *Türkistanlı Ceditçi Abdullah Kadiri'nin Mehrobdan Chayon Romanı (İnceleme),* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013
Mustafa Balcı, "Abdullah Kadiri'nin Ötgen Künler Romanında Yapı, Tema ve Üslup Özellikleri", *Bilig*, S. 7, 1998
Yasemin Koçak, *Çağdaş Özbek Romanında Tarih-Gerçeklik İlişkisi: Ötgen Künler (Abdullah Kadiri), Nevai (Musa Taşmuhammedoğlu Aybek), Köhne Dünya (Adil Yakubov)*, (Yüksek Lisans Tezi), Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019
Elif Sevda Çelebi Öztürk, *Sovyet Dönemi Özbek Yazarlarından Abdullah Kadirinin "Cinler Bezmi", Çolpan'ın "Kar Koynıda Lale", Abdullah Kahhar'ın "Edebiyat Müellimi", Adil Yakubov'un "Veda" adlı hikayeleri (İnceleme, Metin, Aktarma, Dizin*), (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2015

hayatı ile birlikte o dönemlerde varlığını sürdüren kültürel meseleler okuyuculara tanıtılacaktır.

Bu çalışmada, araştırma verilerinin ana kaynağı olarak çeşitli dokümanların toplanması, gözden geçirilmesi, sorgulanması ve analizi olarak tanımlanan nitel araştırma yöntemi olan doküman analizi kullanılmıştır.

Tez giriş ve sonuç bölümleri dışında beş bölümden ibarettir. "Tarihi Roman ve Özbek Edebiyatı" adlı birinci bölümde tarihi romanın ortaya çıkışı, tarihi romanın tanımı ve özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. Ardından Özbek edebiyatının tarihi roman öncüsü Abdulla Kadiri'nin beslendiği edebi ortam ve kaynaklarla okuyucuyu tanıştırmak için Özbek edebiyatının oluşum ve gelişim sürecine değinilmiştir. Özbek edebiyatının tarihi "Klasik Özbek Edebiyatı" ve "Yeni Özbek Edebiyatı" adlı ana başlıklar altında sınıflandırılmıştır. Ana başlıklar da dönemlere ayrılarak söz konusu devirlerde edebî faaliyet gösteren edebiyatçılar ve onların kaleme aldığı eserler hakkında bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde yazarın yaşamı, edebi kişiliği ve eserleri üzerinde durulmuştur. Romanların geniş özeti ile sosyal ve kültürel meselelerin tespitine sonraki bölümlerde değinileceği için bu bölümde söz konusu romanlar hakkında kısa bilgiler verilmiştir.

Üçüncü bölümde incelenen meselelerin daha anlaşılır olması için "*Ötgan Kunlar"* ve "*Mehrobdan Çayon"* romanlarının geniş bir özetine yer verilmiştir. Bunun yanı sıra romanlar kişiler, mekân, zaman ve bakış açısı bakımından ana hatlarıyla incelenmiştir. Abdulla Kadiri'nin romanları, çalışmanın kaynakça kısmında da belirtilen Nurullah Çetin'in *Roman Çözümleme Yöntemleri* ve Şerif Aktaş'ın *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş* kitapları esas alınarak değerlendirilmiştir.

Dördüncü bölümde romanlardaki sosyal meseleler, beşinci bölümünde ise kültürel meseleler tespit edilmiştir. Eserdeki sosyal konular tespit edildikten sonra tarihteki olaylarla karşılaştırılarak eserlerin tarihî gerçeklik ilişkisine değinilmiştir.

Çalışma sonucunda şu sorulara cevap bulunması hedeflenmektedir:

1. Abdulla Kadiri'nin romanlarında ele alınan sosyal meseleler nelerdir ve bu sosyal meseleler tarihi gerçeklikle örtüşmekte midir?

2. Abdulla Kadiri'nin romanlarında ele alınan kültürel konular nelerdir ve bu gelenekler Özbek geleneğinde hâlâ devam etmekte midir?

Tezde incelenen romanların orijinal dili Özbek Türkçesidir. Dolayısıyla çalışmada incelenen romanların Özbek Türkçesindeki versiyonu ana kaynak olarak ele alınmasına özen gösterilmiştir. Bununla birlikte okuyucu için anlaşılır olması açısından romanların Türkiye Türkçesine aktarılan versiyonuna da başvurulmuş ve Özbek Türkçesindeki örneklerden sonra parantez içinde Türkçe çevrilerine yer verilmiştir. Eserin Türkiye Türkçesindeki çevirisinde, çevirinin yanlış yapıldığı veya yanlış bilgi verildiği tespit edildiğinde tez yazarı tarafından düzeltmeler yapılmıştır. Ayrıca ilk üç bölümde Özbek Türkçesinden yapılan alıntıların Türkçe çevirileri, çevireni belirtilmemişse tez yazarı tarafından yapılmıştır. Çeviri yapılırken Türkiye Türkçesine uygun kelime ve cümlelerin kullanılmasına dikkat edilmiştir. Bunun yanı sıra çalışmada yer alan kaynakça bölümü Özbek edebiyatı alanında çalışacaklara malzeme teşkil etmesi düşünülerek hazırlanmıştır.

Bu çalışmanın, Özbek edebiyatında kaleme alınan başka eserlerin de sosyal ve kültürel meseleler bakımından incelenmesine yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

1. BÖLÜM: TARİHİ ROMAN ve ÖZBEK EDEBİYATI

"Tarih bilimi ve edebiyat yüzyıllardan beri sıkı bir ilişki içerisindedir. Tarih bilimi genel olarak insanlığın, özelinde toplumların yaşadığı süreçleri ayrıntılılara inmeden neden-sonuç bağlamı içerisinde birer vesika niteliğinde oluşturur ve gelecek nesillere sunar. Edebiyat ise tarihin ele almadığı ayrıntıları, yaşanan sürecin topluma ve insan psikolojisine etkilerini, olayların arka planlarını, bıraktığı izleri sanatsal bir üslupla değerlendirip kurmaca bir yapı olarak oluşturur. Tarihi roman bu aşamada ortaya çıkan üründür"[2].

Roman bir edebi türdür, tarih ise bir ilimdir. Tarihçi de ilim adamı olduğu için eserini vücuda getirirken belgelere dayanmak, sadece belgeleri konuşturmak ve bu belgeleri ilmi ölçülere sadık kalarak objektif bir şekilde aktarmak zorundadır[3]. O gerçek dışı yorumlara yer vermemelidir. Roman yazarı ise hem tarihi bir olayı inceler hem de eserin roman olma özelliği üzerine duracaktır[4]. Bunun yanı sıra onun tarihi bilince sahip olması şarttır. Bilhassa hangi dönemi yazacaksa o dönemin tarihini, dini hayatını, sosyal yapısını, fikir ve sanat hususiyetlerini iyi bilmeli[5], milli kültürüne vakıf olmalı, milli değerleri benimsemelidir[6]. Bununla birlikte onun görevi hadiseyi canlandırmak veya tarihi kaynakların açıklayamadığı birtakım boşlukları muhayyilesinin gücüyle doldurmaktır[7]. Dolayısıyla sanat eseri yaratmak için çalışan tarihi roman yazarı ile belgeleri konuşturmaya çalışan tarihçinin aynı olayları ve olayları yaratan kişileri farklı şekilde yaratmaları doğal bir durumdur. Ancak tarihi romanın amacı okura tarihi öğretmek olmadığı gibi tarihi romancı için de öncelikli amaç öğreticilik değil, estetik kaygılar[8] olması gerektiği bilinmelidir. Fakat bu durum bütün tarihi romancılar için geçerli değildir. Çünkü bazı tarihi romancılar, tarihi romanların bir tarih şuuru uyandırmayı, tarihe ilgi

---

[2] Serpil Korucu, *2000 sonrası Yayınlanan Tarihi Romanlarda Yakın Tarihin Ele Alınışı ve Eğitim,* (Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2018, s. 8

[3] Hülya Eraydın Argunşah, *Türk Edebiyatında Tarihi Roman (Türk Tarihiyle İlgili*), (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990, s. 6

[4] Turgut Göğebakan, *Tarihsel Roman Üzerine*, 1.b., Ankara: Akçağ Yayınları, 2004, s. 15

[5] Nesrin Zengin, *Gençlik Edebiyatı ve Eğitim Değerleri Açısından Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun Dünkü Türkiye Dizisindeki Tarihi Romanlarının İncelenmesi,* (Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000, s.82

[6] Nermin Öztürk, *Tarihi Romanlar ve 19. Yüzyılda Yazılmış Üç Tarihi Romanın Değerlendirilmesi,* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992, s. 15

[7] Argunşah, *a.g.e.*, s. 7

[8] Evren Karataş, Halikarnas Balıkçısının Turgut Reis Adlı Eserinin Tarihi Roman Kavramı Çerçevesinde Değerlendirilmesi, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 11, S. 26 (2014), s.16

arttırmayı, tarihte yaşamış kahramanları ve yaşanmış önemli olayları aktarmayı amaçlaması[9] gerektiği hakkında ortak kanaattedirler. Ancak bu amaçlar edebi romanın yaratılma amacıyla bağdaşmamaktadır.

Tartışma konusu olan tarihi roman türü içinde bazı özellikleri barındırmaktadır. Bu özelliklerden ilki roman kişileridir[10]. Onlar çoğunlukla tarihte yaşamış gerçek kişiler olup eser kahramanı olarak tarihi romanda yer alırlar. İkinci özellik de tarihi dönemdir. Çünkü tarihte ve insanlık aleminde derin iz bırakan dönemler romanlara aktarılır. Tarihi romanın diğer özellikleri amacı, yazarın yaklaşımı, üslubu ve tarihçesidir.

Dünya edebiyatında tarihi romanın ilk temsilcisi Walter Scott olarak kabul görülmüştür. Onun *Waverley* adlı ünlü romanı 1814 tarihinde yayımlanan ilk tarihi romandır. Romanın konusu İskoçya tarihinden "1745 Jakoben Ayaklanması"dır[11]. Yazarın başarısı sayesinde bu tür Avrupa'da bir tutku haline gelmiş, ayrıca o yıllarda moda akımı olan romantizmin kaynak olarak sanatkara tarihin kapılarını açmış olması, dolayısıyla tarihi romanın benimsenmesine ve yaygınlaşmasına sebep olmuştur[12]. Onun romanları dünya edebiyatındaki birkaç yazarın tarihi romana yönelmesine etki etmiş, birçok ünlü isme de öncülük etmiştir. Scott, Victor Hugo'nun *Notre Dame'in Kamburu*, Tolstoy'un *Savaş ve Barış*, Gustave Flaubert'in *Salammbo*, *Balzac'ın İnsanlık Komedyası*, Gogol'un *Taras Bulba*, Puşkin'in *Yüzbaşının Kızı*, Charles Dickens'in *İki Şehrin Hikayesi,* James Fenimore Cooper'in *Mohikanların Sonu*, Manzoni'nin *Nişanlılar* vb. tarihi romanın gelişim seyrinde örnek olarak gösterilebilir[13]. Bunun yanı sıra edebiyat alanında örnek gösterilen tarihi roman yazarlarından bazıları; Polonya'da Henry Sienkiewicz, Çekoslovakya'da Alois Jirasek, Mısır'da Corci Zeydan[14] ve Özbekistan'da Abdulla Kadiri[15]lerdir.

Türk edebiyatında ise konusunu tarihten alan ilk roman Ahmet Midhat Efendi tarafından 1871 yılında *Yeniçeriler* adıyla kaleme alınmıştır. Bu eser, Osmanlı

---

[9] Emrah Meydan, Bazı tarihi Türk Denizcilik Üzerine Bir İnceleme, *Söylem Filoloji Dergisi*, S. 6/3 (2021), s. 687

[10] Ali Polat, *Ahmet Yılmaz Boyunağa'nın Hayatı, Eserleri ve Tarihi romanları Üzerine Bir İnceleme*, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 5

[11] Yakup Çelik, "Tarih ve Tarihi Roman Arasındaki İlişki. Tarihi Romanda Kişiler", *Bilig,* S. 22 (2002), s.58

[12] Argunşah, *a.g.e.,* s. 5

[13] Oğuzhan Bozkurt, *Reha Çamuroğlu'nun Tarihi Romanları Üzerine Bir İnceleme*, (Yüksek Lisans Tezi), Bartın: Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s. 9

[14] Bozkurt, *a.g.e.,* s. 9

[15] Salih Yılmaz, *Sovyetler Birliği'nde İdeolojik Bir Araç Olarak Tarihi Roman,* III. Milletlerarası Tarihi Roman ve Romanda Tarih Bilgi Şöleni Bildiriler Kitabı, Ankara: Altan Matbaacılık, 2016, s.290

Devleti'nin III. Selim dönemine ait toplum yapısını, kültürel ve yaşantısını, aile kurumunu; toplumsal örf, adet ve gelenekleri, kültürel ve ahlâki değerlerde bozulmanın sosyal ilişkilere nasıl yansıdığını belge, bulgu ve veriler ortaya koyarak bildirilmesi bakımından önemlidir[16]. Daha sonra Ahmet Mithat Efendi'nin izini Namık Kemal *Cezmi* eseriyle takip etmiştir. Eser, XVII. Yüzyılda İran'a giden bir Osmanlı sipahisinin başından geçenleri anlatmaktadır[17]. Namık Kemal'in bu romanı gerek çağdaş anlamda ilk tarihi roman niteliğini taşıması bakımından gerek tahkiyeli tarihsel eserlere önemli örnek olması bakımından kayda değerdir. Öyle ki bu önemli kişiler ve onların değerli eserlerinden sonra yazarlar tarihi roman denemeleri yapmış ve bu tür Türk edebiyatında kendi yerini bulmaya başlamıştır.

Tarihi roman tanımı edebiyat dünyasında defalarca yapılmıştır. Türk araştırmacıları "Tarihi roman nedir?" sorusuna farklı farklı cevaplar sunmuştur. Yani onlar bir uzlaşı etrafında birleşememiştir. Sadık Tural şöyle bir tarifi öngörür:

"Konusunu geçmişteki hakiki bir vak'aya dayandıran romanlara tarihi roman adını veriyoruz. Tarihi roman, tarihin romanlaştırılması, edebi ölçülerle yeniden inşa edilmesidir"[18].

Mustafa Nihat Özön ise "Geçmiş yıllarda oluyormuş gibi birtakım olaylar icat etmek, bu olaylara çerçeve olarak bir çağın olaylarını ve yaşayışını vererek hayali kahramanlara gerçek süsü vermek böylelikle tarih ve romanın ayrı ayrı uyandıracağı ilgiyi sağlamak demek olan tarihi roman romantizmin meydana getirip usul, kural ve geleneğini kurduğu bir çeşittir"[19] diye tanımlar.

Hülya Argünşah ise Sadık Tural'ın tanımına benzer şekilde "Tarihi roman, temelleri maziye dayanan, yani başlangıcı ve sonucu geçmiş zaman içinde gerçekleşmiş olan hadiselerin, devirlerin ve bu devirde yaşamış kahramanların hayat hikayelerini edebi ölçüler içerisinde yeniden inşa edilmesi"[20] olduğunu vurgular.

Etem Çalık'a göre tarihi roman "Bir devirin tarihi olaylarını, milletin âdet, ahlâk, gelenek ve göreneklerini vermek, bunları meydana getiren gerçek ve hayali tipleri canlı

[16] Kemal Erol, Tarih-Edebiyat İlişkisi ve Tarihi Romanların Tarih Öğretimine Katkısı, *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, C. 1, S. 2 (2012), s. 63
[17] Pınar Ak, *Zuhuri Danışman'ın Tarihi Romanları ve Romancılığı*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, s. 2
[18] Sadık Kemal Tural, "Tarihin Romanlaştırılması", *Töre*, S. 59 (1976), s.15
[19] Mustafa Nihat Özön, *Türkçede Roman,* 2.b., İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s. 25
[20] Argunşah, *a.g.e.*, s. 7

tutmak, romanın şartlarına bağlı kalmak suretiyle yazılmış eserlere denir. Bir başka ifadeyle tarihi roman konusu tarihten alınır. Tarihi kahramanların ve onların etrafındaki gerçek ve hayali kişilerin hayat maceralarını edebiyata mahsus teknik ve usullerle anlatır"[21].

Turgut Göğebakan tarihsel roman üzerine kaleme aldığı eserinde Batılı yazarlardan Lukacs ve Döblin'in tarihi roman hakkındaki düşünceleri ışığında şu tanımı yapar: "Tarihsel roman, Döblin'in[22] imlediği roman niteliği başta olmak üzere, herhangi bir tarihsel dönemi ya da olayı gerçeğe yakın, ama sanatsal bir biçimde aktaran bir roman türüdür"[23].

Ramazan Topdemir *Türk Edebiyatında Tarihi Roman* adlı çalışmasında tarihi romanın okuyucuya tarihi şuur vermesi gerektiğini savunarak "Tarihi bilgi durağandır, geçmişe doğru bir bakıştır. Gelecek hakkında daha iyi hükümler vermek için tarihe bakmakta yarar vardır. Bu durumda yine yorum meselesi ortaya çıkar. Tarihi yorumlamak tarihi şuuru gerektirir. Bu aynı zamanda milli şuur meselesidir"[24] der ve bu görüşünü Sadık Tural'ın "Tarihi roman, milliyetçiliğin milli devlet ve beka fikrinin kuvvetlendiği, düşman güçlerin hissedildiği devirlerin ürünüdür"[25] yorumu ile destekler.

İlknur Tatar Kırılmış'a göre tarihi roman adında taşıdığı "tarihi" nitelendirmesinden dolayı zamanı öne çıkaran özelliği barındırmaktadır. Konusu itibarıyla bir esere bu sıfatı kazandıran en önemli özellik, zamanı hal içinden çıkararak kendi içine kapalı, geçmişte kalan bir devri incelemesindendir[26].

Nurullah Çetin "Geçmişte olup bitmiş olayların, dönemlerin, kişilerin hikayelerinin tarihi gerçekliğe uygun olarak, romancının hayal dünyasında zenginleştirilip yeniden üretilen metin tarihi romandır. Tarihi romanda olaylar ve kişiler tarihten alınır, ancak bunlar olduğu gibi nakledilmek yerine belirli bir amaca göre yeniden düzenlenir, canlı yaşantı sahnesine dönüştürülerek sunulur"[27] der.

---

[21] Etem Çalık, *Mustafa Necati Sepetçioğlu Hayatı, Sanatı, Eserleri*, (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993, s. 384

[22] Alman yazarı Alfred Döblin "*Tarihsel roman her şeyden önce bir romandır, tarih değildir"* tezini ileri sürmüştür. Göğebakan, *a.g.e.,* s. 13

[23] Göğebakan, *a.g.e.,* s. 15

[24] Ramazan Topdemir, *Türk Edebiyatında Tarihi Romanlar (Türk Tarihi ile İlgili 1971-1980),* (Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, s. 1

[25] Sadık Kemal Tural, *Zamanın Elinden Tutmak*, 1.b., İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1982, s. 228

[26] İlknur Tatar Kırılmış, *Türk Edebiyatında Tarihi Romanlar (Türk Tarihi ile İlgili, 1961-1965*), (Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 12

[27] Nurullah Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, 7.b., Ankara: Öncü Kitap Yayınları, 2009, s. 220

Kemal Erol tarihi romanların "Tarihi karakterleri ilham kaynağı olarak kullanan, konusunu tarihi olaylardan seçen ve türün gerektirdiği dil ve anlatıma dayanan eserler olduğunu"[28] ileri sürmüştür.

Görüldüğü gibi araştırmacılar tarihi roman hakkında kendi görüşlerini sunmuşlar. Fakat ortak bir tanım üzerinde duramamışlardır. Her bir araştırmacı bu türe çeşitli bakış açılarla yaklaşmıştır. Bu da tarihi romanı ortak bir şekilde tanımlamayı imkansızlaştırmaktadır. Öyle ki bu tür romanın "tarihi roman, tarihten söz açan roman, tarihe dayanmış roman, tarih romanı, tarihsel roman" [29] gibi terimlerle adlandırılmaya çalışılmasında da söz konusu fikir ayrılıkları göze çarpmaktadır.

Yukarıda bahsedildiği gibi Özbek Edebiyatında romancılığın ve milli anlamda tarihi roman geleneğinin önderi Abdulla Kadiri'dir. Kadiri, Özbek edebiyatının büyük tarihi ve sanatçılarının yaratmış eserlerinden beslenen yazardır. Onun beslendiği Özbek edebiyatının tarihi gelişimi aşağıdaki gibidir.

Özbek edebiyatı içinde büyük bir tarihi barındırmaktadır. Modern Özbek edebiyatının kökleri tüm Türk dünyası edebiyatını etkileyen yazar, şair, sanatçıları kapsamaktadır. Dolasıyla Özbek edebiyatının tarihini devrelere ayırırken araştırmacı uzmanlar arasında fikir ayrılıkları ortaya çıkmaktadır. Aşağıda bu görüşlerin bazıları getirilmiştir.

Profesör N. Mallayev Yüksek okul öğrencileri için yayınladığı ders kitabında Özbek Edebiyatının gelişim tarihini şöyle sınıflandırır[30]:

1. Kadim Edebi Yadigarlıklar Devri
2. X-XI. Yüzyıl Edebiyatı
3. XI. ve XIV. Yüzyıl başlarındaki edebiyat
4. XIV. Yüzyıl ortalarından XVII. Yüzyıla kadar devam eden edebiyat
5. XVII. Yüzyıldan XIX. Yüzyıl ortalarına kadar devam eden edebiyat
6. XIX. Yüzyılın ikinci yarısı ve XX. Yüzyıl başlarındaki edebiyat

Başka bir Uzman Profesör B. To'xliyev ise bu şekilde tasniflemeyi tavsiye eder[31]:

1. Kadim Edebi Yadigarlıklar Devri (Avesto, Alpomish vb.)

---

[28] Erol, *a.g.e.,* s. 61
[29] Mehmet Can Doğan, "Tarihi Dönemin Dinamikleri ve Son On Beş Yılın Tarihi Romanları", *Türk Yurdu,* C. 20, S. 153-154 (2000), s.142
[30] Umidjon Qo'ziyev, *O'zbek Adabiyoti Tarihi 1-qisim (Uslubiy qo'llanma),* Namangan: Namangan Davlat Universiteti, 2016, s. 3
[31] Qo'ziyev, *a.g.e.,* s. 3-4

2. İlk Orta Çağ Edebiyatı "Kultegin" yazıtı vs.
3. Orta Çağ Edebiyatı IX.-XIV. Yüzyıl
4. Timurlular Dönemi Edebiyatı
5. Alisher Nevai dönemi Edebiyatı
6. XVII-XIX. Yüzyıl Edebiyatı
7. XX. Yüzyıl Edebiyatı

Profesör R. Vohidov ve H. Eshonqulov da aşağıdaki gibi yorumlamayı tercih ederler[32]:

1. Özbek Mümtaz Edebiyatı (En eski devirden XIX. Yüzyıl ortalarına dek)
2. Milli Uyanış Devri Özbek Edebiyatı (XIX. Yüzyıl ikinci yarısından XX. yüzyılın 20.yıllarına kadar)
3. Yeni Özbek Edebiyatı (1930 yılından günümüze kadar)

Edebiyatşinaşlık biliminde ise Özbek Edebiyatı tarihi iki ana bölüm üzerinde değerlendirilmektedir[33]:

1. Özbek Mümtaz (Klasik) Edebiyatı
2. Günümüzdeki Özbek Edebiyatı veya XX-XXI. Yüzyıl Özbek edebiyatı

Görüldüğü üzere kabarık tarihi gelişimi sürdürmüş olan Özbek edebiyatı kadim devirlerden günümüze kadar oldukça zengin edebi geçmişi kapsamaktadır. Bundan dolayı Özbek edebiyatının Klasik ve Yeni Özbek Edebiyatı olmak üzere iki ana bölüm başlığı altında incelenmesi daha doğru olacaktır.

Klasik Özbek Edebiyatı, Çağatay edebiyatı ile Hanlıklar devri Özbek edebiyatını içine alan bir edebiyattır[34].

Aziz Merhan'a göre, adını Moğol-Tatar hakanı Cengiz Han'ın ikinci oğlundan alan *Çağatay Edebiyatı* yüksek kültürün edebi ürünlerini içermektedir[35]. Abdulkadir İnan'a göre Çağatay edebiyatı *"Türk dil ilminde itibari olarak kabul edilmiş bir terimdir. Bu terim, geniş manasiyle Moğol istilasından sonra Orta Asya'da teşekkül etmiş olan Türk edebiyatı, dar manasiyle Timur ve Timurlular devrinde meydana gelen Türk edebiyatını ifade etmektedir"*[36]. Bu edebiyatın ne zamana kadar devam ettiğiyle ilgili farklı araştırmalar ve görüşler mevcuttur. Fuat Köprülü'ye göre XIII. Yüzyılda başlayıp

[32] Qo'ziyev, *a.g.e.*, s. 4
[33] Qo'ziyev, *a.g.e.*, s. 4
[34] Aziz Merhan, "Yazılı Özbek Edebiyatı", *C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 31, S. 2 (2007), s. 125-126.
[35] Merhan, *a.g.e.*, s. 126
[36] Abdülkadir İnan, "Türk Edebiyatı" *Türk Dünyası El Kitabı 3. Cilt*, 3.b., Ankara, Türk Kültürünün Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1992, s. 80

XIX. Yüzyıla kadar devam eden Çağatay edebiyatı, Eckmann'a göre XV. Yüzyılın başından Rus devrimine kadar devam etmiştir[37]. Bu görüşlere göre Çağatay dili de XIV. Yüzyılda başlayıp Rus işgaline kadar yani XIX. Yüzyılın ortalarında dek Orta Asya'da edebiyat ve kültür dili olarak kullanılmıştır.

Bu dönemde bütün bir Türkistan devletini birleştirmeyi başarmış Timur ve sülalesi vesilesiyle kültür, sanat, dil ve edebiyat gelişir. Herat ve Semerkant kültür ve sanat merkezi olur. Özellikle Timurlulardan Hüseyin Baykara zamanı Çağatay edebiyatının sanat ve milli ruh bakımından zirveye ulaştığı bir devirdir[38]. Çünkü saltanatta olduğu sürede Baykara, Cami ve Nevai gibi büyük şairleri sarayında bulundurmuştur. Özellikle Nevai'yi himayesi altına almıştır. Timurlular Devleti döneminde Ulug'bek, Hüseyin Baykara, Baykara'ya vezirlik görevini yapan Türki ve Farsi yazar Alisher Nevai, Bobur, Shayboni Han gibi büyük simalar devleti yürütmekle birlikte kendilerinden büyük iz bırakan eserlerini de yazmışlardır.

Bu dönemin edebi ürünleri Fars dili ve edebiyatının etkisi altındadır. Bu yönde Nevai de Fars edebiyatına özgü hikayeleri, imgeleri, motifleri ve diğer unsurları Çağatay şiirine taşımakla kalmayıp Fars dilini iyi bildiği için Fani mahlasıyla altı bin beyitlik *Divan-i Fani* divanını ve *Risale-i Mu'amma* adlı risalesini[39] edebiyata kazandırmıştır.

Çağatay edebiyatında Fars edebiyatında çokça rastlanan nazım birimlerinden gazel, kaside, mesnevi, rubai, muhammes, terciibend, terkibend, kıta gibi çeşitli türlerle karşılaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Fars edebiyatında görülmeyen, ancak XV. yüzyılda Çağatay edebiyatında çok tercih edilen tuyuğ türünde de şiirler verilmiştir[40]. Nevai, Bobur, Mir Said, Lütfi, Abu Bakir Mirza, Sultan İskender Şiraziler bu şiir türünün temsilci şairlerindendir.

Aslında Çağatay edebiyatı altın çağını XV. Yüzyılda Timurluların hakimiyeti döneminde Alisher Nevai'nin eserleriyle yaşar[41]. Çünkü Alisher Nevai'ye kadar, dil bakımından iktidarsız ve lehçe bakımından da karışık olan Çağatay edebiyatı, Nevai

[37] Merhan, *a.g.e.* s. 126
[38] Emek Üşenmez, *Yeni Özbek Edebiyatı,* Ankara: Akçağ Yayınları, 2013, s. 70
[39] Merhan, *a.g.e.*, s. 126
[40] Merhan, *a.g.e.*, s. 127
[41] Aziz Merhan, *Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu*, 1.b., Ankara: Grafiker Yayıncılık, 2008, s. 27

etkisiyle geniş bir coğrafyaya yayılarak Özbek, Kazak, Kırgız, Orta Asya ve İdil-Ural Türklerinin, Kaşgarların ortak edebi dili haline gelir[42] ve bu dilde eserler yaratılır.

Ayrıca bu dönemin en önemli yanlarından biri Nevai vesilesiyle Türkçeye de ağırlık verilmesidir. Farsçanın yaygınlaştığı, Fars edebiyatının zirveye ulaştığı bir dönemde Nevai yeni nesilleri Türkçe yazmaya teşvik eder. Türkçe şiir yazan dayıları etkisiyle kendi diline karşı büyük bir ilgi duyan şair, Çağatayca'nın Farsçadan geri olmadığını eserleri vasıtasıyla göstermek ister[43]. Şiir yazmaya Farsçayla başlamış olsa da sonraları Türkçe birçok eser yarattığı için *zü'llisaneyn* şair diye tanınır[44].

Türkistan'da Türk dili ve edebiyatının gelişmesinde büyük payı olan Nevai, Çağatay şiirini yalnız en yüksek dereceye çıkarmakla kalmamış Çağatay dilinin de bir kültür ve edebiyat dili olabileceğini ortaya koyduğundan dolayı Çağatayca'ya "Nevai dili" de denilmiştir[45]. Bunun yanı sıra Nevai'nin iki dil arasında mukayeseye dayanan *Muhakemetü'l-lugateyn* eserinde Türkçenin sözcük dağarcığı bakımından Farsçadan ne kadar üstün olduğu vurgulanmıştır[46]. Türkçede ilk *Hamsa*'yı da o kaleme almıştır. Fars edebiyatının meşhur birçok eserini de Çağatay diline çevirmiş veya onlara nazireler yazmıştır. Nevai çok yönlü bir sanatçıdır. O otuza yakın edebi türde eser kaleme almıştır. Nevai'nin Türk edebiyatının ilk antolojisi olan *Majolus-un Nafois* (Nefisler Meclisi) adlı düzyazı eseri onun edebi hayatı sadece şiirle sınırlanmadığını gösteren bir örnektir. Bunun dışında aruz ölçüsü hakkında *Mizanü'l Evzan* (Ölçülerin Terazisi) ve ahlâk ve toplum yapısı hakkında *Mahbubü'l- Kulub* (Kalplerin Sevgisi) adlı eserleri de dikkate değerdir[47]. Kısacası Nevai'nin Türk halkına büyük tesiri olmuştur.

Çağatay edebiyatının oluşum sürecinde yani XIV.-XV. Yüzyılların başında Haydar Horazmiy, Lutfiy, Sakkokiy, Yusuf Amiriy, Durbek Gadoiy, Atoiy, Yakiniy gibi sanatçılar da görülmektedir. Bu şairler eserlerinde hem Türkçe hem Farsça kullanmışlardır. Yusuf Amiri'nin *Beng ve Çağir* (Esrar ve Şarap), Yakini'nin *Ok ve Yay Münazarası* ve Ahmedi'in başlıksız münazara eserleri iki kişinin diyaloğuna dayanması ve ahlâki öğütler vermesiyle önem taşımaktadır[48]. Aynı zamanda bu dönem edebiyatı

[42] Üşenmez, *a.g.e.*, s. 71
[43] Zuhal Ölmez, "Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı üzerine Araştırmalar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* C.5, S.9 (2007), s. 188
[44] Ölmez, *a.g.e.*, s. 188
[45] Ölmez, *a.g.e*, s. 189
[46] Ölmez, *a.g.e.*, s. 193
[47] Merhan, *Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu*, s. 29
[48] Merhan, *a.g.e.*, s. 127

tarihi anılar, tarihi eserler ve tezkireleri de kapsamaktadır. Örneğin, Alisher Nevai'nin *Tarihi Muluki Ajam, Tarihi Hukamo ve Anbiyo*, Abdulg'oziy Baxodirxon'un *Shajarai Turk*, Zahriddin Muhammad Bobur'un *Boburnoma* gibi tarihi eserlerindeki tasvirler ve şiirler yukarıdaki fikirleri teyit etmektedir.

Hal böyle devam ederken XVI. yüzyılın başında Maveraünnehir ve Harezm Şayboniler tarafından fethedilir. Daha sonra Horasan da ele geçirilerek Timurluların hükümdarlığına son verilir. Bunun sonucunda Timur'un torunlarından olan Bobur ülkesini terk ederek Hindistan'a yerleşir. Hindistan'da kendi devletini kuran Bobur ve sülalesi Çağatay edebiyatını orada devam ettirmeye çalışır. Bobur Orta Asya halklarının gelenek, tarih, coğrafya ve kültürleri hakkında[49] önemli bilgiler içeren *Boburnoma* eserinin yanı sıra gazel, tuyuğ, rubai, kıta, muamma gibi şiir türlerinde şiirler kaleme alır. Böylece Çağatay edebiyatı Bobur ile Hindistan'da, Şayboniler ile Orta Asya'da varlığını sürdürür. Çağatay dili ve edebiyatı Şayboniler döneminde de belli bir süre devam eder. Fakat siyasi değişimler edebiyatı da etkiler.

Daha sonra Şayboni hükümdarı Abdullah Han'ın vefatıyla Orta Asya'da sağlanmaya çalışılan birlik XVI. Yüzyılın sonuna doğru son bulur. Ve Şayboni Hanlığı Buhara, Hiva ve Hokand olmak üzere üç hanlığa bölünür. Savaşlar neticesinde edebiyat ve kültür gelişimine engeller konulur. Bunun akabinde Çağatay edebiyatı geriler. Onun yerine üç ayrı edebi muhit meydana gelir.

Demek ki Çağatay edebiyatı yukarıdaki görüşlerin aksine XIV-XVI. Yüzyılda yazılan eserleri içeren edebiyat olmuştur. Bu dönemin en güzel eserleri de Timurlular hükümdarlığı zamanında yaratılmıştır.

Klasik edebiyatın ikinci devresi olan *Özbek Hanlıkları devri* XVII-XIX. Yüzyıllar arasındaki dönemdir [50] . Bu dönemde hanlıklar arasında ortaya çıkan büyük anlaşmazlıklar, iç savaşlar, katliamlar devletin ve toplumun tüm alanlarını buhrana ve çöküşe sürüklemiştir. Bu yüzden bu dönem edebiyat açısından Fuad Köprülü'nün tabiriyle "gerileme ve çökme devri"[51] olarak bilinir. Çünkü hanlıklar arasında sürekli devam eden çatışma, taht kavgaları yüzünden edebi eserler Çağatay devrinin eserlerini ve Nevai'nin eserlerini taklit etmekten öteye gidememiştir[52]. Dolayısıyla bu devirde özgün

[49] Merhan, *Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu*, s. 30
[50] Merhan, *a.g.e.*, s. 128
[51] Merhan, *a.g.e.*, s. 128
[52] Merhan, *Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu*, s. 31

ve döneminin büyük şairleri yetişmemiştir. Mevcut şairler de eserlerinde genellikle taklide başvurmuştur. Her üç hanlığın şairleri Türkçe şiirlerin yanı sıra Farsça şiirler de kaleme almıştır. Öte yandan bu devirde mahallileşmenin görülmesi yani edebi dilin yöresel ağızlara dayanarak gelişmesi dönemin en önemli özelliklerinden biri olmuştur[53].

Bu dönemde en çok Çağatayca eser Hiva hanlığında verilmiştir. Edebi faaliyetler de bu hanlık döneminde yoğundur. Hiva hanlığında çevirmenlik da ağırlık kazanmıştır. Çevrilen eserlerin çoğunluğu dini-didaktik eser olmakla birlikte aralarında halk kitapları, kıssa ve tarih konulu eserler de vardır[54]. Nevai geleneğinin izini süren şairler de bu muhitte yetişmiştir. Shermuhammad Munis, Kâmil Harezmi ve Ogahiy bu hanlığın en önemli temsilcilerindendir. Munis'in *Munisu'l-Uşşak* (Aşıkların Munisi) adlı gazel, rubai, muhammes, müstezat gibi şiirlerden oluşan divanı ve beş bölümlük Hz. Ademden 1813 yılı Hiva hanlarına kadar olan dönemi anlatan *Firdevsu'l-İkbal* (İkbal Cenneti) adlı tarihsel eseri mevcuttur[55]. Ayrıca o İslam tarihçisi Mirxond'ın *Ravzatü's- Sefa* adlı yedi ciltlik eserinin büyük kısmını Farsçadan Çağatay diline aktarmıştır [56] ama sonlandıramamıştır.

Kendinden lirik şiir, tarihsel ve çeviri eserler bırakan Muhammad Rizo Ogahiy de bu dönemde Farsçanın klasik 19 eserini çevirmiş ve Hiva çeviri ekolunun kurucusu olmuştur[57]. Ayrıca o Munis tarafından çevrilmeye başlanan Mirxond'ın *Ravzatü's- Sefa* eserinin çevirisini tamamlamıştır[58]. Bunun yanı sıra Nevai'den sonra "En çok ve en güzel yazan" Ogahiy, 18 bin mısradan oluşan *Ta'vizü'l-Aşıkın* (Aşıklar Muskası) adlı divan tertip etmiştir[59]. Bu divanında 20'den fazla nazım türünden ve şeklinden faydalanmıştır.

Dönemin bir diğer lirik şairi Kâmil Harezmi 3680 beyitten oluşan şiirlerini bir divanda toplamış ve Fahreddin eş-Şafi'nin *Leta'ifu't-Teva'if* adlı eserini Çağatayca'ya çevirmiştir[60].

Sultan, tarihçi, şair olan Ebulgazi Bahadır Han da sade, halk diliyle yazdığı *Şecere-i Terakime* ve *Şecere-i Türk* adlı tarih konulu eserleriyle bu edebi muhitte özel bir

[53] Feridun Tekin, "Hanlıklar Dönemi Çağatay Edebiyatı", *Turkish Studies*, S 6/1 (2011), s. 1844
[54] Marufjon Yuldashev, "Çağdaş Özbek Edebiyatı I", *Çağdaş Türk Edebiyatları II*, ed. Yavuz Akpınar-Ferruh Ağca, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2753, 2019, s. 59
[55] Merhan, *a.g.e.*, s. 129
[56] Merhan, *Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu*, s. 32
[57] Merhan, *Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu*, s. 32
[58] Vahid Abdullaev, *O'zbek Adabiyoti Tarixi II (XVII asrdan XIX asrning ikinchi yarmigacha)*, Toshkent: O'qituvchi Nashriyoti, 1967, s. 378
[59] Tekin, *a.g.e.*, s. 1845
[60] Tekin, *a.g.e.*, s. 1845

yere sahiptir. Zira Hiva edebi muhitinin en önemli özelliği de tarihi eserlerin çokluğu ve eserlerde sade bir dilin kullanılmasıdır.

Buhara hanlığında bu dönem zarfında önemli edebi ve kültürel faaliyetler görülmemiştir[61]. Buhara'da genellikle Fars-Tacik dilinde eserler yazılmıştır. Onların çoğunluğu tarih konulu eserlerdir. Bu dönemde Buhara'da yergisel ve lirik şiirler yazarı Turdi Farog'iy ve Boborahim Maşrab gibi önemli simalar faaliyet yürütmüşlerdir. Bu şairler daha çok Nevai ve Fuzuli etkisinde Çağatay şiiri geleneğine uygun şiirler yazmışlardır[62]. Bu dönemde Mirza Sadık, Mirza Hasret, Peri Hisari gibi şairler sadece Farsça şiirler yazarken, Vale, Şevki, Mücrim, Şukuri ve Hirami gibi şairler hem Farsça hem Türkçe şiirler kaleme almışlardır[63].

Hokand edebi muhiti Umar Han ve oğlu Muhammad Ali Han döneminde çok güçlenmiştir. Hokand hanı Umar Han şair, sanatçı ve alimlerle beraber sık sık şiir geceleri, söyleyişler, sohbetler düzenlemiştir. O sarayında şairleri korumakla beraber kendisi de birçok gazel, müseddes, muhammes, müsemmen ve 24 tuyuğdan oluşan divan tertip etmiştir. Divanı Çağatayca ve Farsça yazılan şiirlerden oluşmaktadır. Umar Hanın sarayında yetmişten faza şair ve şaireler yaşamıştır[64]. Sarayda bulunan destan yazıcısı Uvaysiy, Umar Hanın eşi Nodira Begim, Dilshod Barno, Mahzuna, Anbar otin, Nozimaxonim gibi şaireler Nevai, Fuzuli, Bedil gibi şairlerin gelenekçi çizgisini devam ettirmenin yanında edebiyata ilk kez kadın bakış açısını, kadın duygularını kazandırmışlardır[65]. Zira Hokand hanlığının en büyük özelliklerinden biri de hanlık sarayında yetişen kadın şairlerdir.

Uvaysiy gazel, murabba, rubai, müseddes, müstezat, muhammes ve çiston gibi türlerde şiirler kaleme almıştır. Böylece onun 400 şiirini içeren divanı, *Vaqi'a-i Muhammediye* ve *Kerbela* adlı iki mesnevisi mevcuttur[66]. Uvaysiy, en çok Nevai ve Fuzuli'nin gazellerini tahmis etmiştir[67]. Onun şiirlerinde bu şairler dışında Nesimi, Vidadi

[61] Mustafa Tanç, "Son Dönem Çağatay Türkçesi ve Ömer Han"*, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 15 (2003), s. 112
[62] Merhan, *Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu*, s. 32
[63] Tekin, *a.g.e.*, s. 1846
[64] Janos Eckmann, "Çağatay Edebiyatının Son Devri (1800-1920)", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C.11 (1964), s. 131
[65] Merhan, *Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu*, s. 33
[66] Eckmann, *a.g.e.*, s. 122
[67] Selahittin Tolkun, "Son Devir Çağatay Edebiyatının İki Önemli Kadın Şairi: Nadire ve Üveysi", *İlmi Araştırmalar*, S. 12 (2001), s. 173

ve Vakıf gibi Azerbaycan-Anadolu şairlerinin etkisi de göze çarpmaktadır[68]. Çiston türünün başlıca temsilcisi olan Uvaysiy 53 çişton kaleme almıştır.

Nodira Begim hem Farsça hem Türkçe şiirler yazmıştır. Yazdığı şiirleri halk tarafından sevilmiş ve takdir görmüştür. Şair gazel, terci-i bent, terki-i bent, müseddes, muhammes, tahmis, çiston gibi birçok nazım türlerinde eserler kaleme almıştır[69]. Şiirlerinde klasik şiirle beraber halk edebiyatından da izler görülmektedir. Nodira'nın şiirlerinde başta Nevai, Fuzuli olmak üzere Hafız, Lutfi, Bedil gibi şairlerin etkisi fark edilir[70]. Türkçe şiirlerinde Kamila, Farsça şiirlerinde Maknuna mahlaslarını kullanan şair yazdığı şiirlerini üç divanda toplamıştır[71].

Kadın şairlerden bir diğeri de Mahzuna, XIX. Yüzyılın ilk yarısında şiirleriyle kendinden söz ettirmiştir.

Ayrıca bu muhitte şiir geleneğinin yanında epik türlerden biri olan destancılık da büyük önem kazanmıştır. Uvaysiy'in kaleminden *Şehzade Hasan ve Hüseyn, Vakiat-ı Muhammad Ali Han,* Gulhani'nin kaleminden *Zarbulmasal* adlı birçok konuda pek çok destan yaratılmıştır.

Yukarıda bahsi geçen Gulhani de bu edebi muhitte lirik ve satirik şiirler yazmıştır. Gulhani, eserlerini yaratırken halk dilinden etkilenmiştir. Sade ve kolay anlaşılır dilde kaleme aldığı şiirlerinde Farsça ve Türkçe kullanmıştır. Folklordan ve halk masalı motiflerinden büyük ölçüde faydalanmıştır[72]. Eser karakterleriyle aslında toplumu, onların yaşayış tarzını dile getirmiş ve özellikle yönetimi yermiştir. Şairin *Zarbulmasal* eserinde bunları görmek mümkündür. *Zarbulmasal* destanı, *Kalila ve Dimna, Bin Bir Gece* gibi "eser içinde eser" tarzında yazılmış ancak eserde karakterlerin özellikleri tasniflenerek değil diyaloglar vasıtasıyla anlatılmıştır[73]. Bu da Gulhani'nin özel yeteneğinin göstergesidir. Ayrıca Gulhani'nin 12 gazel ve bir kasidesi de mevcuttur. Kasidesini Umar Han'a ithaf etmiştir.

Görüldüğü üzere XVII-XIX. Yüzyılları kapsayan Hanlıklar döneminde iki dillilik hüküm sürmüştür. İlk başlarda Çağatay edebiyatının etkisinden çıkamayan edebi muhitler

[68] Tolkun, *a.g.e.*, s. 173
[69] Tolkun, *a.g.e.*, s. 169
[70] Tolkun, *a.g.e.*, s. 169
[71] Tekin, *a.g.e.*, s. 1848
[72] Eckmann, *a.g.e.*, s. 138
[73] Nusratullo Jumaxo'ja, Ikbaloy Adizova, *O'zbek Adabiyoti Tarixi (XVI-XIX asr 1 yarmi)*, Toshkent: Noshir Nashriyoti, 2019, s. 274

sonradan gerçekleri göstermek için hicve başvurmuştur. Hicve dayalı şiirlerin ortaya çıkması geleneksel şiir sanatında farklılık yaratmıştır. Bu dönemde şairlerin eserlerini yaratırken halk dilinden etkilenmeleri ve sosyal konulara, kadın duygularına yer vermeleri oldukça dikkat çekicidir. Hanlıklar döneminin edebi hayatı bu şekilde ilerleme kaydetmeye çalışırken siyasi hayatında değişiklik pek olmaz. Üç hanlık arasında devam eden anlaşmazlıklar, rekabet, çatışma ve savaşlar, yurt içi sorunlarından Ruslar istifade etmiş ve kısa bir sürede sömürge faaliyetlerine başlamıştır. Bu siyasi etkileşim edebiyata da tesirini göstererek Yeni Özbek edebiyatının oluşumuna zemin hazırlamıştır.

Klasik Özbek edebiyatından sonra gelişen *Yeni Özbek Edebiyatı* şöyle tasnif edilmektedir:

1. Geçiş Dönemi
2. Cedit Dönemi
3. Sovyetler Dönemi
4. Bağımsızlık Dönemi

Yeni Özbek Edebiyatının ilk dönemi olan *Geçiş Dönemi*[74]-Çağatay edebiyatından çağdaş Özbek edebiyatına geçiş dönemidir, daha çok şiir ağırlıklıdır[75]. Bu dönemde dil ve edebiyat eserlerinde sade dil ve anlatım kullanılarak halka yöneliş önem kazanmıştır. Halkın günlük yaşantısı edebi eserlere yansıyarak, sıradan insanlar roman ve hikayelerde baş kahraman olmuş, yazı dili konuşma diline yaklaşarak, sıradan insanların hisleri, heyecanları, hayalleri realist biçimde edebiyata yansımıştır[76].

Bu dönemde Mukimi (1850-1903), Furkat (1859-1909), Ubaydulla Salihoğlu Zevki (1853-1921), Osman Hoca Zari (1839-1916), Fergane vadisinden Muhayyir (1842-1918), Namanganlı Nedim (1844-1909), İbret (1862-1937), Sufizade (1869-1937), Andicanlı Abdurezzak Bimi (1847-1918), Hocandlı Taşhoca Asri (1864-1916), Sayramlı Yusuf Sayrami (1840-1912), Taşkentli Kerimbek Kami (1865-1922), Siraciddin Şevket (1882-1922) gibi şair ve yazarlarla karşılaşılır[77].

---

[74] Bu dönem edebiyatı, günümüzde Özbek edebiyat tarihini anlatan kitaplarda *"O'zbek Ma'rifatchilik Adabiyoti"* olarak görülür. Detaylı bilgi için bkz.: Saydulla Mirzayev, *XX Asr O'zbek Adabiyoti*, Toshkent: Yangi Asr Avlodi, 2005, s. 7; Yuldashev, *a.g.e.*, s. 60; Üşenmez, *a.g.e.*, s. 97

[75] Kübra Mutlu, *Adil Yakubov'un Romanlarında Sosyal ve Kültürel Meseleler*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 3

[76] Üşenmez, *a.g.e.*, s. 97

[77] Begali Kasımov, Naim Kerimov, "Türkistan Alanı", *Türk Dünyası Edebiyatı Tarihi Cilt 9*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2007, s. 458

Bahsi geçen şairler klasik edebiyattaki gazel, müstezat, muhammes, musaddes, murabba gibi şiir türlerini kullanmakla birlikte içerikte yeni konuları, yeni mazmunları da işleyerek değişikliğin ilk işaretini verirler[78].

Aynı zamanda bu dönemde Mukimi, Furkat, Zevki, Nedim, Avaz, Ahmed Daniş gibi şairlerin kendi aralarındaki yazışmaları eskiden mevcut olan mektubat türü veya manzum mektup türünün yeniden canlanmasına neden olur[79].

Dönemin şairleri ülkedeki fakirliğin nedenini cahillik ve bilgisizlik olarak görürler ve cehaletle mücadele başlatarak bu konuları edebi eserlere de yansıtırlar. Bu konuda Furkat'ın eğitimle ilgili eserleri ve siyasi görüşünü yansıtan makaleleri ülkede büyük bir yankı yaratır. Bununla beraber bu dönemin en önemli marifetçi şairlerinden olan Mukimi de *Seyahatname* adlı eseriyle Hokand'dan Şahimerdan'a doğru yaptığı yolculuğu boyunca geçtiği yerlerdeki ahalinin toplumsal sorunlarını ve yaşam tarzını mizahi bir dille eserine döker[80] ve Özbek edebiyatında bu türün ortaya çıkmasına sebep olur.

Görüldüğü üzere bu dönemin şairleri ilk kez halkın sorunlarına ve eğitimine dikkat etmişlerdir. Ülkedeki sorunların sebebi olarak da cehaleti ve geri kalmışlığı görmüşlerdir. Bu yüzden eğitime önem vermeyen yöneticileri eserlerinde sık sık yermişler ve hiciv etmişlerdir. Marifetçi yazar ve şairler eğitimin bütün sorunları çözeceğine inanmışlardır.

Dönemin marifetçi ve kalemi güçlü şairlerinden biri olan Furkat, milli özgürlüğe ulaşmanın tek yolu, toplumu bilgilendirmek ve eğitimi geliştirmek olduğunu vurgulamıştır[81]. Rus dilinin öğrenilmesi ve Avrupa medeniyetinin millete tanıtılması gerektiğini savunmuştur. Bu konuda şiirler yazmıştır. Ancak onun amacı Rus devletini yüceltmek veya itibarını arttırmak değil, belki de milletin Avrupa ve Rus medeniyetini, eğitim sistemini kendi hayatlarına tatbik etmeleri gerektiği sonucuna varmalarını sağlamaktır[82]. Örneğin, *Gimnaziya* adlı şiirinde bir Rus okulunun eğitim sistemiyle ilgili gördüklerini detaylı bir şekilde anlatır. Sonra bu durumu Türkistan'daki okullarla kıyaslayan başka bir şiirinde, orada tüm zamanını sefa ve zevk içinde geçiren hanlar ve

[78] Merhan, *Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu*, s. 35
[79] Yuldashev, *a.g.e.*, s. 60
[80] Yuldashev, *a.g.e.*, s. 60
[81] Yuldashev, *a.g.e.*, s. 60
[82] Bahrom Jalilov, Valijon Qodirov, Muqaddas Tojiboyeva, *O'zbek Adabiyoti,* Toshlent: Akademnashr, 2013, s. 257

beylerin yanlarına akıllı kişileri yaklaştırmadıklarından, okumuş kişilere saygı göstermediklerinden ve devleti akıllıca yönetemediklerinden yakınır[83].

Mukimi hem lirik şair hem de hiciv yazarıdır. O hicvi eserlerinde açgözlü zenginlerin gerçek yüzlerini ifşa etmiş ve emekçilerin çığlık sesini duyurmuştur. Onun *Tanobchilar, To'y, Saylov* adlı satirik şiirleri bunlara örnektir. Hayatının son günlerinde bile dönemin güncel sorunlarına yüz çeviremeyen şair 1902 yılında meydana gelen Andican depremi ile ilgili üzüntüler içinde tarihi mersiye yazmıştır[84]. Şairin 10 bin mısralık *Devon-i Mukimi* adlı divanı, *Seyahatname* adlı eseri ve mektupları Özbek edebiyatına büyük miras olarak kalmıştır. Zira Mukimi, Klasik dönem edebiyatı ve Yeni Özbek edebiyatı arasında bir köprü görevini üstlenen sanatçılardan biridir.

Özbek edebiyatında önemli yere sahip devrin bir başka şairi Zevki, Mukimi ve Furkat gibi meşhur sanatçılarla aynı dönemde yaşamış ve faaliyet yürütmüştür. Zevki, lirik şiirleri ve hicvi eserleriyle halkın arasında ün kazanmıştır. Çünkü şair toplumun gelişimine engel olan illetleri açık açık kaleme almaktan hiç korkmamıştır. Öyle ki onun hiciv sanatı küçük şeyleri tenkit etmekle başlayıp devletin büyük siyasi olaylarını yermeye kadar uzanmıştır[85]. *Zamona Kimniki?* (Devir Kimin?) *Muncha Ko'p* (Çok Fazla) gibi şiirleri buna örnektir. Aynı zamanda *Uy Puli* (Ev Parası), *Zolim Puli* (Zalimin Parası), *Veksel* adli şiirlerinde gitgide zorlaşan ekonomik durumlara sebep olan kişileri ve hususları bir bir ele alır. Özellikle Zevki, Qahatchilik (Kıtlık) adlı eserinde 1916 yılında yaşanan kıtlığın trajik görüntülerini yazıya dökmüştür. Eserde açlıktan ölmekte olan halkın gazabı hükümete yönelmiş durumdadır. Eser merkezinde ise halkın galeyanı durmaktadır. Ayrıca Zevki, Mukimi tarafından başlatılmış geleneği devam ettirerek *Suv Janjali* (Su Kavgası), *Obid Mingboshi Haqida Hajv* (Abid Binbaşı Hakkında Hiciv) ve *Shohimardon Hotirası* (Şahimerdan Hatırası) adlı seyahatname eserleri de yaratmıştır[86].

Kısacası, Geçiş dönemi Özbek edebiyatı, Klasik Edebiyatı Yeni Edebiyata bağlayan bir devir olmuştur. Şiire ağırlık verilen dönemde sıradan halkın dertleri kâğıda aktarılmıştır. Halkın çığlıklarına kulak verilmiştir. Bu dönem sonrasında yenilikçiler vesilesiyle edebiyatta yeni çığır açılmaya başlamıştır.

[83] Yuldashev, *a.g.e.*, s 62
[84] Jalilov, Qodirov, Tojiboyeva, *a.g.e.*, s. 239
[85] Jalilov, Qodirov, Tojiboyeva, *a.g.e.*, s. 276
[86] Jalilov, Qodirov, Tojiboyeva, *a.g.e.*, s. 278

1900'li yılların başlarında hem Özbek sosyal hayatında hem edebiyatında birçok yenilik, değişiklik meydana gelir. XIX. Yüzyılın sonlarında ilk Tatar Türkleri arasında başlayan *Cedit Dönemi*[87], yani "Yenilikçilik" hareketi Rus Çarlığının sömürge anlayışına karşı tepki olarak bütün Türkistan'da olduğu gibi XX. Yüzyılın başlarında Özbekistan'da da boy gösterir. Nitekim bu devrin "Cedit Dönemi" olarak adlandırılmasında İsmail Gaspıralı'nın görüş ve faaliyetleri etkili olur[88].

Bu dönemde yenilikçiliği ve yenileşmeyi savunan aydınlar "Ceditçiler" olarak adlandırılır. Ceditçiler, yeni usul okullarını çoğaltmak, çeşitli dernekler kurmak ve fikirlerini yaymak için gazeteler çıkarmak, ümit vadeden gençleri yabancı ülkelere okumaya göndermek gibi mücadele yollarını izlerler[89]. Bu bağlamda ilk önce eğitimi ele alırlar. Bunun için İsmail Gaspıralı, öncelikle 1893 yılında Buhara, Taşkent, Semerkant'ı ziyaret eder ve edindiği bilgiler doğrultusunda hareket ederek ilk usul-i cedit mektebini 1897 yılında Buhara'da açar. Ardından 1901 yılında Munavvar Qori teşebbüsüyle Taşkent'te, 1902 yılında Mahmudxo'ja Behbudiy öncülüğünde Semerkant'ta yeni usuldeki okullar açılır[90]. Böylelikle aydınların da yeni eğitim anlayışına destek vermesiyle yenilikçi akım bütün Türkistan'a yayılmaya başlar. Neticede 1907 yılına gelindiğinde Türkistan'da 30 civarında cedit okulu mevcut olup, orada 1300 kadar çocuk eğitim görür[91].

Ayrıca Ceditler gençleri Doğu ve Batının gelişmiş ülkelerine eğitim almak için göndermeye özen gösterirler. Bu amaç yolunda "Cemiyet-i Hayriye" derneği oluşturulur ve onların yardımıyla birçok genç Ufa'daki "Oliya", Orenburg'daki "Husayniya" medreselerinde eğitim alırlar. 1909 yılında Buharalı gençler de "Tarbiya-i Atfol" adında gizli dernek kurarlar ve onların başlıca amacı İstanbul'a öğrenci göndermek olur. Bu cemiyetin çabalarıyla 30 öğrenci eğitim için İstanbul'a gönderilir. Bunun yanı sıra o dönemlerde Almanya'ya giden öğrenciler de olur.

Mektep ve medreseleri iyileştirmek parolasıyla başlayan hareket, zamanla basında, tiyatroda, edebiyatta ve siyasette de ağırlığını hissettirir[92]. Dolayısıyla Ceditçiler

[87] Bu dönem bazı edebiyatlarda *Milliy Uyg'onish Davri* olarak adlandırılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Begali Qosimov, vd., *Milliy Uyg'onish Davri O'zbek Adabiyoti*, Toshkent: Ma'naviyat, 2004, s. 6
[88] Üşenmez, *a.g.e.*, s. 101
[89] Kasımov, Kerimov, *a.g.e.*, s. 465
[90] Ezgi Karslı, "Kırgız Edebiyatına Yansıyan Ceditçilik Edebiyatı", *Turkologia*, S. 103 (2020), s. 82
[91] Qosimov, vd., *Milliy Uyg'onish Davri O'zbek Adabiyoti*, s. 19
[92] Merhan, *Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu*, s. 37

gayelerini gazete ve mecmualar vasıtasıyla yüzyıllarca baskı altında tutulan halka ulaştırmaya çalışır. Bu doğrultuda 1906 yılında *Taraqqiy*[93] ve *Xurshid* gibi ilk yenilikçi gazeteleri çıkarmaya başlarlar. Halkı dil ve kültür yönünden birlik beraberliğe çağıran bu tür gazete ve dergilerde milli meseleler, özgürlük gibi kavramlar dile getirilerek halkın manevi duygularının şahlanması amaçlanır[94]. Örneğin, *Taraqqiy* gazetesi, halkın milli ve dini duygularına hitap ederek onları uyandırmaya çalışır, yeni okullar açmayı, modern bilimler öğrenmeyi teşvik eder, işçileri, emekçileri destekler ve onların emeklerinin karşılığının verilmesini talep eder[95]. *Xurshid* gazetesi de Türkistan'da kültürel sahada ıslahat yapılmasını ve memleketin modernleşmesi zaruri olduğu bildirir[96]. Fakat kısa süre sonra bu mecmuaların yaydığı düşünceler Çarlık Rusya'sının ideolojisine uygun olmadığından dolayı yayınlanması yasaklanır. Abdulla Avloniy de tercüme-i halinde 1906 yılında *Taraqqiy* ve *Xurshid* adlı gazetelerin çıkarıldığını ancak kısa süre sonra eski hükümet tarafından kapatıldığını[97] belirterek bu bilgileri doğrulamıştır. Sonra onları *Shuhrat, Osiyo, Samarqand, Oyna, Sadoyi Turkiston* gibi birçok önemli mecmualar izlemiştir. Ancak iktisadi ve siyasi nedenlerden dolayı bu gazetelerin de ömrü kısa sürmüştür.

Türkistan halkının gelişmesi, modernleşmesi ve milli bağımsızlığı için harekete geçen ceditçiler milli edebiyatın oluşmasına ve edebiyatın yeniden şekillenmesine de önderlik etmişlerdir. Dolayısıyla Cedit dönemi, Özbek dili ve edebiyatında ayrıca bir yere sahiptir. Çünkü bu dönemde Modern Özbek dilinin temelleri ve kuruluşu gerçekleşmiştir[98]. Özellikle basın-yayın faaliyetlerinin artması, dergilerin sürekli yayın faaliyetlerinde olması kalem sahiplerinin ellerini ve zihinlerini güçlendirmiş ve ayrıca kullanılan dilin milli dil olan Özbekçe olması, anlaşılma ve anlatma bakımından önemli rol oynamıştır[99]. Bu dönemin en önemli yanı da milli dil ve milli edebiyattan bahsedilmesi mümkün olduğu yıllar olmasıdır.

---

[93] *Taraqqiy* gazetesi yayınlandığı gün (27 Haziran) halihazırda Özbekistan'da "Basın ve Medya Çalışanları Günü" olarak kutlanmaktadır.
[94] Yuldashev, *a.g.e.*, s. 67
[95] Çağatay Koçar, "Türkistan'da Ceditçilik Devrindeki Bazı Neşriyatlar", *Türkistan ile İlgili Makaleler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991, s. 217
[96] Koçar, *a.g.e.*, s. 217
[97] Abdulla Avloniy, *Tanlangan Asarlar 2 jildlik*: 2-jild Pandlar, ibratlar, hikoyatlar, nabiylar hayoti, dramalar, maqolalar, sayohat xotiralari, Toshkent: Ma'naviyat, 2006, s. 288
[98] Yuldashev, *a.g.e.*, s. 67
[99] Yuldashev, *a.g.e.*, s. 67-68

Cedit döneminde Mirmuhsin Shermuhammedov (1895-1929), Abdurrauf Fitrat (1886-1938), Mahmudhoca Behbudi (1874-1919), Abdulhamid Süleyman Çolpan (1897-1938), Hamza Hakimzoda Niyazi (1889-1929), Abdulla Avlani (1878-1934), Abdulla Kadiri (1894-1938)[100] gibi yenilikçi hareketine bağlı aydınlar faaliyet yürütmüşlerdir. Özbek Edebiyatında roman, hikâye, drama, tiyatro gibi pek çok edebi türler meydana gelmiştir.

Cedit edebiyatı konu ve gaye bakımından milli, dini ve Türkistan halkına uygun fikir ve düşünceleri yaymayı amaçlar[101]. Bu yönde ceditçiler milli davalarında düşüncelerini halka öncelikle şiir yoluyla iletmeye çalışırlar. Cedit şiiri, sömürgeciliğe, baskıya ve cehalete karşı savaşır. Cedit şairleri hürriyet hakkındaki talep ve isteklerini her yerde dile getirirler ve şiirlerinde de daha çok toplumculuğa dikkat çekerler. Böylece geleneksel aşk şiirlerinin yerini gerçekçi milli şiirler almaya başlar[102].

Abdulla Avloniy'in *Adabiyot Yoxut Milliy She'rlar* (1909), Saidahmad Vasliy'in *Milliy She'rlar* (1912), Sidqiy Xondayliqiy'in *Tuhfa-i Shavkat (*1913), *Bazmi İshrat* (1914); Hoji Muin'in *Guldasta-i Adabiyot* (1914)[103] adlı kitapları yeni Özbek şiirinin ilk örneklerindendir. Şairler aruz vezninin yanında parmak veznini de kullanmaya başlarlar. Avloniy ve Hamza parmak vezninde yazan şairlere birer örnektir.

Cedit hareketinin öncülerinden olan Behbudiy hem öğretmen hem edebiyatçıdır. Cedit faaliyetlerinde aktif rol alır ve sonradan bu hareketin liderlerinden olur. O Arabistan, Mısır, Türkiye, Rusya gibi birkaç ülke görür ve oradaki eğitimle Türkistan'daki eğitim sistemini karşılaştırır. Nihayetinde ülkedeki sosyal, siyasi ve iktisadi sorunların asıl ve tek sebebinin eğitimsizlik olduğunu anlar. Bu doğrultuda Semerkant'ta yeni okullar açar. Ve bu yeni usuldeki okullar için *Kitobat-ul Atfol, Muxtasar-i Tarixi İslom, Muntaxab-i Jug'rofiya-i Umumiy*[104] adlı ders kitapları hazırlar. Bunun yanı sıra *Samarqand* gazetesi ve *Oyna* dergisinin kurucusu olur. Makalelerinde gençleri hem dini hem dünyevi ilim sahibi olmaya, 4 dil öğrenmeye çağırır. Ayrıca Özbek

[100] Mutlu, *a.g.e.*, s. 4
[101] Darhan Kydyraliyev, *Türkistan'da Cedidcilik Hareketi ve Bunun Türkiye ile Münasebeti*, (Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, s. 162
[102] Begali Kasimov, "XX. yüzyıl Başlarında Türkistan'daki Cedidcilik Akımının Başlıca Özellikleri", *Avrasya Etüdleri,* C.2, S. 3 (1995), s. 88
[103] Begali Qosimov, "XX asr boshida jadid adabiyoti va tarixiy hodisalar", *Jadidchilik: islohot, yangilanish, mustaqillik va taraqqiyot uchun kurash:* Turkiston va Buxoro tarixiga yangi chizgilar, ed. D.A. Alimova vd., Toshkent: Universitet Nashriyoti, 1999, s. 109
[104] Naim Karimov, *Mahmudxo'ja Behbudiy*, Toshkent: O'zbekiston, 2011, s. 23

Edebiyatında ilk drama türünü o başlatır. Zira Özbek milli draması ve modern tiyatrosu Behbudiy'in 1911 yılında yazdığı *Padarkush* (Baba Katili) adlı eseriyle başlamıştır.

Yazar, şair ve dramaturg olan Fıtrat, XX. Yüzyıl Özbek Edebiyatının kurucularından biridir. Bununla beraber o "Chig'atoy Gurungi" adlı dil ve edebiyat topluluğunun da baş mimarıdır. Birçok aydınlarla ortaklıkta kurulan bu topluluk yeni okullar için edebiyat, dil, tarih, coğrafya gibi ders kitapları hazırlamıştır. Öte yandan onun edebi faaliyetleri *Adabiyot Qoidalari* (Edebiyat Kuralları), *Eng Qadimgi Turk Adabiyoti* (En Eski Türk Edebiyatı), *O'zbek Klasik Adabiyoti Namunalari* (Özbek Klasik Edebiyatının Numuneleri), *Aruz*[105] adlı edebi ders kitaplarını kapsamaktadır. Fıtrat edebiyatla birlikte Özbek dili üzerinde pek çok makale ve çalışma yapmıştır. Özbek dili gramerini ele alan *O'zbek Tilining Sarfi To'g'risida* (Özbek Dilinin Grameri Hakkında) ve *O'zbek Tili Saboqlari* (Özbek Dili Dersleri) adlı makaleleri, *Ona Tili* (Ana Dili) ve *O'zbek Tili Qoidalari To'g'risida Bir Tajriba* (Özbek Dilinin Kuralları Hakkında Bir Tecrübe)[106] adli ders kitaplarını hazırlamıştır. Hayatını eğitim ve kültür faaliyetlerine adayan Fıtrat, Petersburg ve Moskova'da dil dersleri de vermiştir.

Abdulla Avloniy, Cedit edebiyatında şair, eğitimci, gazeteci ve tiyatrocu yönleriyle önemli rol oynamıştır. Avloniy için mektep, eğitim işi bütün faaliyetlerin başında gelir. Bu bağlamda 1909 yılında "Cemiyeti Hayriye" derneğini kurmuş ve mahalli çocukların eğitim alabilmesi için para toplayıp okullara dağıtmıştır. Bununla birlikte kendisi de büyük fedakarlıklarla Mirobod'da yeni usul mektep açmıştır. Fakat kısa süre sonra kapatılınca aynı yılda Degrez mahallesinde tekrardan okul açmıştır. Bunun yanı sıra yeni eğitim sitemin yayılması için yeni ders kitaplarına ihtiyaç olduğunu anlayınca *Birinchi Muallim, İkinchi Muallim, Turkiy Guliston yoxud Ahloq, Maktab Gulistoni, Adabiyot Yoxud Milliy She'rlar* adlı ders kitaplarını hazırlamıştır. Aynı zamanda şair, Özbek edebiyatında çocuk edebiyatı, marifet ve pedagoji denilince ilk akla gelen isimlerden biridir[107]. Zira Özbek çocuk edebiyatı antolojisinin şiir kısmı[108] Abdulla Avloniy'in şiirleriyle başlar. Ayrıca o marifetçilik gayelerini halka ulaştırmak için 1907 yılında *Shuhrat* gazetesini çıkarmıştır. Ancak gazete 10 sayı çıktıktan sonra hükümet

[105] Saydulla Mirzayev, *XX Asr O'zbek Adabiyoti Tarixi,* Toshkent: Sharq Nashriyot-Matbaa Aksiyadorlik Kompaniyasi Bosh Tahririyati, 2006, s. 118
[106] Mirzayev, *a.g.e.,* s. 118
[107] Üşenmez, *a.g.e.,* s. 112
[108] Tursunboy Adashboyev, Abdurahmon Akbar, *O'zbek Bolalar Adabiyoti Antologiyasi iki jildlik:* I She'riyat, Toshkent: O'qituvchi Nashriyot-Matbaa İjodiy uyi, 2006, s. 25-28

tarafından kapatılmıştır. Daha sonra birçok şiir, makale, eser ve felyeton yazılarını yayınladığı *Sadoyi Turkiston* gazetesinde muharrir olarak çalışmıştır. Ayrıca Avloniy 1913 yılında "Turon" adlı ilk Özbek tiyatro topluluğunu oluşturmuştur. Şair bu topluluk için *Advokatlik Osonmi?* (Avukatlık Kolay mı?), *Pinak* (Kestirmek), *İkki Muhabbat* (İki Aşk), *Portugaliya İnqilobi* (Portekiz İnkılabı)[109] gibi drama eserlerini kaleme almıştır.

Hamza Hakimzada Niyazi şair, güçlü eğitimci, dramaturg ve tiyatro yazarıdır. Şair 1905-1914 yılları arasında yazdığı 197 şiirini bir araya getirerek *Devoni Nihoniy* adlı divanını düzenlemiştir. Şairin pedagojik mirası kendisinin açtığı yeni usuldeki okullar için hazırladığı *Yengil Adabiyot* (Kolay Edebiyat), *O'qish Kitobi* (Okuma Kitabı), *Qiroat Kitobi* (Kıraat Kitabı) adlı ders kitaplarını kapsar. Hamza'nın şiirlerinin yanı sıra *Yangi Saodat* (Yeni Saadet), *Turmush Achchig'i* (Hayatın Acısı), *To'rt İshq* (Dört Aşk), *Feruz* (Feruz), *Haqiqat Kimda?* (Hakikat Kimde?) adlı beş romanı da mevcuttur. Ayrıca Hamza'nın *Zaharli Hayot Yoxud İshq Qurbonlari* (Zehirli Hayat yahut Aşk Kurbanları), *Burungi Qozilar yoki Maysaraning İshi* (Eski Kadılar veya Maysara'nın İşi), *Paranji Sirlari* (Parancının sırları) adlı tiyatro eserleri Özbek dramasının yükselmesinde birer basamak olarak hizmet etmiştir.

Çolpan, Özbek Cedit edebiyatının önemli isimlerinden biridir. Şair ilk edebi faaliyetlerine 1913-1914 yıllarında başlamış ve onun yazdığı eserler *Turkiston Viloyatining Gazeti, Sado-yi Turkiston, Sado-yi Farg'ona* gazetelerinde ve Orenburg'da neşredilen *Sho'ro* dergisinde yayımlanmıştır[110]. 1914 yılında *Sado-yi Turkiston* gazetesinde peşi peşine *Turkistonli Qardoshlarimizga* (Türkistanlı Kardeşlerimize) adlı ilk şiiri; *Qurboni Jaholat* (Cehalet Kurbanı) ve *Doktor Muhammadiyor* adlı hikâyeleri; *Adabiyot Nadir?* (Edebiyat Nedir?) ve *Vatanimiz Turkistonda Temir Yo'llar* (Ülkemiz Türkistan'da Demir Yolları) adlı edebi-tenkidi makaleleri yayımlanmıştır. Bahsi geçen cedit hareketinin izlerini taşıyan bu eser ve yazılarından sonra Çolpan "Yeni Özbek edebiyatının yıldızı" olarak tanınmıştır. Ayrıca Abdulhamid Çolpan *Uyg'onish, Buloqlar, Tong Sirları, So'z* adlı şiir toplamlarıyla yeni Özbek şiirinin oluşumunda öncülük etmiştir[111]. Özellikle *Kecha va Kunduz* adlı romanıyla Yeni Özbek nesrinin yükselmesine büyük bir katkı sağlamıştır.

[109] Begali Qosimov, *Abdulla Avloniy (Adabiy-Pedagogik Portret),* Toshkent: O'qituvchi Nashriyoti, 1979, s. 7
[110] Naim Karimov, *Abdulhamid Sulaymon o'g'li Cho'lpon,* Toshkent: Fan Nashriyoti, 1991, s. 12
[111] Dilmurod Quronov, *Jadidlar: Abdulhamid Cho'lpon,* Toshkent: Yoshlar Nashriyot Uyi, 2022, s. 20

Görüldüğü üzere Cedit edebiyatı dönemi, Özbek halkının toplumsal ve kültürel hayatını derinden etkilemiştir. Çünkü bu dönemde her alanda değişiklik, yenilik meydana gelmiştir. Öncelikle yeni usuldeki okullar açılmış, sonra bu okullar için yeni eğitim sistemi düzenlenmiş, ardından aydınlar gazete ve mecmualar çıkararak düşünce ve gayelerini halka yaymıştır. Gazeteler halkın okuma sevgisini arttırmakla birlikte aydınlanmalarına da katkı sağlamıştır. Özellikle bu dönemde edebiyatın milli olmasına dikkat edilmiştir. Gaspıralı'nın öne sürdüğü "*dilde, fikirde ve işte birlik*" ilkesiyle hareket edilerek eserlerde milli dil kullanılmasına özen gösterilmiştir. Halka halk diliyle hitap edilmiştir. Böylelikle milli edebiyat ortaya çıkmıştır. Milletin günlük yaşam tarzı, değeri, geleceği, eğitimi ve bağımsızlığı edebiyatın baş konusu olmuştur. Öte yandan roman, tiyatro, drama, makale gibi yeni türler doğmuştur. Bu türlerin Özbek edebiyatına girmesine dönemin aydınları öncülük etmiştir. Mahmudxo'ja Behbudiy Özbek edebiyatının ilk tiyatro ve dramasını yaratmıştır. Abdulla Kadiri ise Özbek romancılığı okulunu kurmuştur. Abdulhamid Çolpan yeni Özbek şiirini oluşturmuştur.

Sovyet Edebiyatı [112] döneminde memleket ve halk hayatında belirli bir değişiklikler gerçekleşir. 1924 yılında Orta Asya'da milli sınırlar belirlenir. Bir bütün olan Türkistan birkaç cumhuriyete bölünür. 1924 yılında Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulur. Böylece Sovyet edebiyatının ilk oluşum aşaması karmaşık durumlarla keskin sınıf ve siyasi mücadele cephelerinde gerçekleşir.

1920'li yıllarda Özbek edebiyatında romantik, realist akımlar, mizahi ve hicvi eserler, nazari düşünceler öne çıkmaya başlar[113]. 20'li yıllar Özbek Edebiyatının ortaya çıkmasına ve gelişmesine Hamza, Ayniy, Abdulla Kadiri, Çolpan, Fitrat, Abdulla Avloniy gibi ceditçi yazarlarla birlikte sonradan onların yolundan giden G'ofur G'ulom, Abdulla Qahhor, Hamid Olimjon, Mirtemir, Uyg'un gibi genç sanatçılar vesile olur.

1930'lu yıllarda Özbek şiirinde bazı yenilikler olur. Usmon Nosir felsefi düşünceyi, Hamit Olimjon, Uygun, A. Ömeri'ler musiki inceliğini, Mirtemir ise Özbek milli ruhunu Özbek şiirine kazandırır[114]. Öte yandan bu yıllarda Özbek edebiyatının düzyazı eserlerinde özellikle deneme ve hikâye türlerinde artış görülmekle beraber uzun

[112] Sovyet Dönemi Özbek Edebiyatı-1917 Bolşevik devriminden 1991 yılına değin olan 74 yıllık edebiyattır. Bu dönem bazı edebiyat kitaplarında *Sho'ro Davri O'zbek Adabiyoti* olarak adlandırılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Üşenmez, *a.g.e.,* s. 140; Emek Üşenmez, "Modern Özbek Edebiyatı", *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi,* C. 4, S. 19 (2011), s. 124; Mirzayev, *a.g.e.,* s. 7;

[113] Yuldashev, *a.g.e.,* s. 93

[114] Üşenmez, "Modern Özbek Edebiyatı", s. 133

hikâye ve roman türlerinde de eserler verilir[115]. Abdulla Kadiri'nin *Obid Ketmon* uzun hikâyesi, Abdulhamid Çolpan'ın *Kecha va Kunduz* ve Oybek'in *Qutlug' qon* adlı romanları Özbek nesrinin önemli eserlerindendir. Zira Ceditçi yazarların bu eserleri neticesinde Özbek nesir dili yükselir ve şekillenir.

Bu gelişmelerin yanı sıra 1930'lu yıllarında Özbek edebiyatı büyük kayıplar yaşar.1937-1939 yılları arasında gerçekleşen "Büyük temizlik" sırasında halka seslenen, halkın sesi olan birçok aydının faaliyetine ve hayatına son verilir. Sovyet hükümetinin ilk yıllarında da faaliyetlerini ellerinden geldiğince devam ettiren Ceditçi şair ve yazarlar 1926 yılına gelindiğinde öncelikle Sovyetler tarafından sıkı takip altına alınır ve onlara karşı keskin çareler görülmeye başlar. Sonra Hürriyet, istiklal, Türk birliği, milli birlik gibi fikirleri temsil ve terennüm eden, bu yolda eserler veren Ceditçi fikir adamları, şair, yazarlar hapsedilir, fikir hürriyeti tam bir baskı altına alınır[116]. Yazarlardan Sovyet sistemini öven eserler yazması talep edilir. Bu anlayışı reddeden pek çok aydın kurşuna dizilir veya sürgün edilir. Ceditçi aydınlardan Abdulla Kadiri, Çolpan, Fitrat "Büyük temizlik"e kurban giden simalardandır. Onların ölümü mahkeme kararından önce gerçekleştirilmiştir. Ne yazık ki bu yıllarda edebiyat Sovyet sistemi ve ideolojisinin silahı olarak kullanılmıştır.

II. Dünya Savaşı Özbek edebiyatının önüne yeni, ehemmiyetli vazife sunar. Bütün edebiyatçılar kendilerini yetiştiren vatana karşı borçlarını ödemek için seferber olurlar. Özbek yazarlarının bir kısmı eline kalem yerine silah alarak savaşa katılır, diğer kısmı da gazetelerde çalışarak cephenin nabzını tutar. Sulton Jo'ra, Olim Sharafiddinov, Hasan Said, Nozir Safarov, İbrohim Rahim, Sharof Rashidov, İlyos Muslim, Parda Tursun, Zinnat Fatxullin, Mamarasul Boboyev, Mirzakalon İsmoiliy, Mumtoz Muhamedov, Nazarmat, Adham Rahmat, Shuhrat, Sunnatulla Anorboyev, Jumaniyoz Sharipov, Dushan Fayziy, Odil Yakubov gibi elliden fazla Özbek şair ve yazarları doğrudan cephede savaşırlar[117]. Özbek edebiyatı okurlarının gönlünde taht kurmuş bu kişiler yeri geldiğinde eline silah alarak yeri geldiğinde kalem alarak düşmana karşı gelirler.

Özbek edebiyatının konu ve kavramlarının değişiminde II. Dünya Savaşı büyük bir etken olur. Neticede edebiyatta vatan savunmasına bağlı olarak vatanseverlik,

[115] Merhan, *Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu*, s. 46
[116] Şuayip Karakaş, Türkistan'da "Kızıl Kırgın" Kurbanları, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 5 (1998), s. 27
[117] Yuldashev, *a.g.e.*, s. 93

bağımsızlık, kahramanlık, dostluk gibi konular öne çıkar. Dönemin şair ve yazarları halkın mücadelesini, düşmana karşı savaşmasını ve cephe ardındaki çalışmalarını eserlerine yansıtarak halkın gücünü, yaratıcılığını gösterirler.

Savaş yıllarında Özbek edebiyatında askeri konularda *O'lim Yovga* (Düşmana Ölüm), *Vatan Üchun* (Vatan için,1941), *Mard O'g'il* (Cesur Oğlan, 1942), *Özbeklar, Vatan Jonbozlariga* (Vatan Fedakarlarına), *Özbekiston Bahodirlari* (Özbekistan Kahramanları), *Qasam* (Yemin, 1944) gibi edebi eserler toplamı yayımlanır.

II. Dünya Savaşı döneminde askerlik ve savunma Özbek şiirinin ana konusu olur. G'ofur G'ulom, Oybek, Hamid Olimjon, Uyg'un, Shayxzoda, Zulfiya, Mirtemir gibi şairler savaş döneminde yazdıkları şiirlerinde vatan sevgisi, halklar dostluğu, düşmana karşı nefret, kahramanlık ve insanilik görüşlerini ifade etmişlerdir. Onların kalemine ait *Sharqdan Borayotirman* (Doğudan Geliyorum, G'. G'ulom), *Ona va O'g'il* (Anne ve Oğul), *İshonch* (Güven, H. Olimjon), *Zafar Yo'llari* (Zafer Yolları, Oybek) *Kurash Nechun* (Mücadele Niçin, M. Shayxzoda) gibi şiirler bunun ispatıdır. Ayrıca bu dönemde Özbek edebiyatı kaynaklarının zenginleşmesine cephedeki şairler de katkıda bulunur. Örneğin, Sulton Jo'ra ordudayken *Sog'inib* (Özleyip), *Sog'inchli Salom* (Özlem dolusu selam) adlı şiirlerini çocuklarına karşı duyduğu özlemini dile getirmek için manzum mektup şeklinde kaleme almıştır[118]. Zira manzum mektup türü bu devirde oldukça yaygınlaşmıştır. Genelde askerin sevdiği kıza veya sevgilinin askerdeki sevdiğine yahut annenin asker oğluna yolladığı mektuplarla cephedeki savaşçının ruh hali ve durumu tasvir edilmiştir. Benzer şekilde cepheci genç şair Hasan Said'in *Jangchining Qo'shiqlari* (Savaşçının Türküleri, 1942) adlı seçilmiş şiir toplamında yer alan *Biz Yengamiz* (Biz Yeneceğiz), *Marsh, Qasamyod* (Yemin), *O'lim Dushmanga* (Düşmana ölüm), *Grajdanman* (Vatandaşım), *Buyuk Orzu* (Büyük hayal) adlı şiirleri cephede siperdeyken yazılmıştır. Hatta şair, bir şiiri hakkında "*Ben bu şiiri yazarken sağ elim kalem, sol elim makineli tüfeğin tetiğini tutuyordu. Çok uzakta mermiler patlıyordu. Yanan köylerden çıkan kara duman gökyüzüne yükseliyordu"*[119] diye bahsetmiştir.

Savaş yıllarında Özbek edebiyatı nesri de tıpkı şiir gibi çağın şartlarına göre şekillenir. Özellikle Özbek nesrinde kahraman askerlerin canlı imgeleri somutlaştırılarak hikâyeler yaratılır. Abdulla Qahhor'un *Asror Bobo* (Asrar Dede), *Xotinlar* (Kadınlar) ve

[118] Mirzayev, *a.g.e.*, s. 38
[119] Mirzayev, *a.g.e.*, s. 39

Oydin'in *Umr Sovg'asi* (Ömür Hediyesi), *Er Yurak* (Cesur Yürek) adlı hikâyelerinde savaş yıllarındaki hayatlar ayrıntılı anlatılır. Hikâye türünde en üretken yazarlar Abdulla Qahhor ve Oydin'dir. Roman türünde ise bu yıllarda yalnızca Oybek'in *Navoiy* (1944) adlı eseri kaleme alınır. Dolayısıyla bu roman Özbek edebiyatının savaş yıllarında elde ettiği büyük bir başarısı olur.

Savaş yıllarında tiyatro türünün halk üzerindeki etkisini yadsımak mümkün değildir. Çünkü tiyatro, halkı düşmana karşı ateşlendirerek genç nesle kahramanlık, vatanseverlik duygularını aşılayarak güçlü etki yaratır. Dolayısıyla bu dönemde halkın savaş yıllarındaki hayatını ve düşmana karşı mücadelesini tasvir eden piyeslere yer verilir. *Özbekiston qilichi* (Özbekistan Kılıcı), *O'lim Bosqinchilarga* (Ölüm İstilacılara), *Qasos* (İntikam), *Ona* (Anne) adlı sahne eserleri bu doğrultuda yazılmış ürünlerdir.

Ayrıca bu dönemde Özbek yazarlarının eserleri Rus ve diğer Sovyet Cumhuriyetleri dillerine çevrilir ve bununla birlikte birçok Rus bilim adamı çağdaş Özbek edebiyatı ve folkloru üzerine bilimsel eserler de yazar[120].

Savaştan sonra Sovyetler hayatının sadece olumlu yönlerini edebi ürünlerde yansıtmak, olumsuz yönleri göstermemek ideolojisine geri dönülür. Yani sanat eserlerinde Sovyet hayatını ve Sovyet insan tipini yüceltme politikası tekrardan uygulanmaya başlar[121]. Dolayısıyla II. Dünya Savaşından sonra azalan baskı tekrar artar ve aydınlar tekrar baskı altına alınmak istenir[122]. Hayat ve insanlar arasındaki çatışmayı ifade etmek topluma karşı düşmanlık olarak algılanır. Shayxzoda, Said Ahmad, Shuxrat, Shukrullo gibi yetenekli sanatçılar suçsuz yere hapse atılır ve uzak yerlere sürgün edilir. Oybek, Mirtemir, Turob To'la, Mirkarim Osim gibi yazarlara ise hiçbir sebepsiz "milliyetçi" damgası basılır. Fakat 1953 yılında Stalin'in ölümünden sonra sosyal ve edebi hayatta yapılan hataları düzeltmeye yönelik çalışmalar başlar. Manevi yönden zorbalık, acımasızlık siyaseti yumuşatılıp, çok saf, temiz iklim hakimmiş gibi hava estirilir[123]. Toplumdaki bu tedbirler edebi hayata da etkisini gösterir. 1956 yılında Fıtrat, Abdulla Kadiri, Çolpan, Usmon Nosir, So'fizoda gibi "Büyük temizlik" kurbanı olan simalara atılan iftira ve haksız suçlamalar kaldırılır ve onların isimleri aklanır. 40'lı

[120] Yuldashev, *a.g.e.*, s. 94
[121] Umarali Narmatov, Fatma Açık, "Türkistan Alanı", *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi Cilt 9*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2007, s. 483
[122] Mutlu, *a.g.e.*, s. 6
[123] Narmatov, Açık, "Türkistan Alanı", s. 483

yılların sonu, 50'li yılların başında hapse atılan Said Ahmad, Shayxzoda, Shuxrat, Shukrullo gibi sanatçılar da suçsuz bulunarak yeniden eserler vermeye başlarlar[124]. Stalin'in ölümünden sonra yaşanan bu kısmi rahatlamayla 1960 yılı sonrası tarihi roman ve hikâyelere ağırlık verilir ancak Sovyet yöneticileri Özbek yazarlarını hiçbir zaman serbest bırakmazlar[125].

1960 yıllarının sonları ile 1970'li yıllardaki siyasal ve ekonomik durgunlukla birlikte Sovyet toplumunda baş gösteren gerileme edebiyatta da kendini göstererek bu dönemde dikkate değer eserler ortaya çıkmaz[126].

Daha sonra 1980'li yıllarda ise demokratikleşme güçlenerek iyiyi iyi, kötüyü kötü, cinayeti cinayet denilebilecek durum ortaya çıkar[127]. Edebiyat yeni fikir, yeni obrazlar ile zenginleşir. Toplumsal hareket ve siyasal değişimle, daha çok demokratikleşme sinyalleri verilmesiyle din, ulus, ulusal özgürlük gibi konularda eserler verilmeye başlar[128]. Böylelikle sistem parçalanarak bağımsızlık ilan edilir.

Sovyet Döneminin önde gelen şair ve yazarları; Adil Yakubov (1927-2009), Pirimqul Kadirov (1928), Ötkir Hoşimov (1941), Said Ahmad (1920), Tahir Malik (1946), Memedali Mahmudov (1945), Erkin Vohidov (1936), Zulfiya (1915-1995), Rauf Parfi (1943), Nurali Kabul (1950), Maksud Bekcan (1960)[129] lardır.

Bağımsızlık Dönemi Edebiyatı, 1991 yılından sonra gelişerek günümüze kadar devam eden edebiyattır. Bağımsızlık döneminin önemli temsilcileri: O'tkir Hoşimov (1941), O'lmas Umarbekov (1934-19949, Shukur Xolmirzayev (1940), Uchqun Nazarov (1934), Erkin Vohidov (1936), Abdulla Oripov (1941), Husniddin Sharipov (1933), İzzat Sulton (1910), Rauf Parfi (1943), Omon Matchon (1943), Shavkat Rahmon (1950-1996), Halima Xudoyberdiyeva (1948), Azim Suyun (1948), Tohir Malik (1948), Tog'ay Murod (1948), Usmon Azim (1950), Xurshid Davron (1952), Muhammad Yusuf (1954-2001) [130] ve başka şair ve yazarlardır.

---

[124] Narmatov, Açık, "Türkistan Alanı", s. 483
[125] Metin Akar, Sebahat Deniz, Fahrünnisa Bilecik, "Özbekistan Türkleri Edebiyatı" *Türk Dünyası Çağdaş Edebiyatı,* 2.b., İstanbul: Yesevi Yayıncılık Yayınları, 1994, s. 144
[126] Merhan, *Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu*, s. 49
[127] Saydulla Mirzayev, Said Shermuhamedov, *Hozirgi Zamon O'zbek Adabiyoti Tarixi,* Toshkent: O'zbekiston Nashriyoti, 1993, s. 68
[128] Merhan, *Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu*, s. 49
[129] Mutlu, *a.g.e.*, s. 7
[130] Merhan, *Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu*, s. 50

Özbekistan, 31 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan edince devlet tarihinde sosyal, siyasi, manevi ve iktisadi açıdan yeni bir dönem başlar. Devlet, milletine, dinine, diline, tarihine, coğrafyasına, geleceğine karşı hüküm süren küçümseme, hor görme illetinden kurtulur, onu tamamen değiştirir[131]. Devlet düzeni değişerek hukuka dayalı bir memleket ortaya çıkar. Bu değişim doğrudan edebiyata da yansır. Yazar ve şairler Sovyet devri ile ilgili hayatı gerçekçi bir üslupla kaleme almaya başlar[132]. Özellikle Sovyet döneminde "halk düşmanı" ilan edilerek eserleri yok edilen veya yasaklanan şair ve yazarların şerefleri iade edilir ve eserleri yeniden yayınlanır.

Böylece edebiyatta demokrasi, özgürlük boy gösterir. Bu da yazarların özgürlüğe kavuşmasına yol açar. Özellikle bağımsızlıkla edebiyat renklenerek hayatın bütün gerçekliği ve karmaşıklığı eserlere dökülür ve bu nedenle güzel eserler ortaya çıkar. Sovyet dönemindeki eserlerde devrimci kahramanların, halka örnek olacak kişilerin, Rus insanının diğer halkları nasıl aydınlattığı konu edilmesi hedeflenmişse, bağımsızlık devrinde sıradan vatandaşın, özgür insanın hayatı ve hayalleri yazarların odak merkezine dönüşür[133]. Sosyal hayat, Sovyet dönemindeki gibi süslenerek, üstü kapatılarak değil, aksine olduğu gibi, bütün varlığıyla yansıtılmaya başlar. Yazarlar ana vatan ve millet ruhunu, milli değerleri, gelenek görenekleri ve atalarının hayatını anlatırken Sovyetler dönemindeki tek yanlılıktan tamamen kurtulur. Bunun yanı sıra Özbekistan'ın bağımsızlık meseleleri, memleket hayatını iyileştirme problemleri ve yukarıda bahsedildiği gibi sıradan insanı yüceltme gibi meseleler ön plana çıkar[134]. Dolayısıyla edebi eserlerde daha çok insanların duyuş ve düşünceleri tasvir edilmeye başlar[135]. Bu gerçek özgürlüğü herkesten çok yazar ve sanatçılar derinden hissederler. Yeni bağımsızlığını elde eden halkı bilinçlendirmeyi, milli benliği uyandırmayı, devlet ve millet ruhunu aşılamayı amaçlayan yazarlar bireysel konuların yanında toplumsal sorunlardaki aksaklıkları, bu sorunların giderilmesi için çözümleri edebi eserlerinde sunarlar[136]. Kısacası bağımsızlık, edebiyatın hayatın derinliklerine inmesine, hayat

[131] Narmatov, Açık, "Türkistan Alanı", s. 495
[132] Yuldashev, *a.g.e.*, s. 109
[133] Marufjon Yuldashev, "Ana Hatlarıyla Bağımsızlık Dönemi", *Kardeş Kalemler Dergisi*, S. 144 (2018), s. 74
[134] Yuldashev, *a.g.e.*, s. 109
[135] Üşenmez, *a.g.e.*, s. 171
[136] Emin Oba, "Bağımsızlık Devri Özbek Edebiyatı", *Turkish Studies*, S. 9/3 (2014), s. 999

gerçekliğini tüm varlığı ve karmaşasıyla ifade etmesine ve yüksek kaliteli sanat eserleri yaratmasına imkân sağlar.

Bu dönemde şiirde hazırcevaplık ve doğruluk önem kazanır. Bağımsızlık döneminde yeni bir hal alan Özbek şiirinde halkın özgürlük bilinci, geçmişten çıkarılması gereken dersler ve geleceğe yönelik düşünceler hâkim olur[137]. Şiirlerde halkın duyguları; mutlulukları da kederleri de açık tasvir edilir. Özellikle bağımsızlık dönemi şiirinde Halima Hudoyberdiyeva, Oydin Hojiyeva, Tursunoy Sodiqova, Gulchehra Jo'rayeva, Xosiyat Bobomurodova, Farida Afro'z, Zulfiya Mo'minova, Zebo Mirzayeva gibi kadın şairler de faaliyet yürütür. Bu şaireler insanlık görevi, vicdan ve sadakat, vatanseverlik ve dostluk, adap ahlak, sevgi konuları üzerine birçok eser yaratırlar. Üstelik kadınların iç dünyası ve hayatındaki değişikliklere eserlerinde dokunurlar. Bağımsızlık döneminin en iyi ve yetenekli kadın şairlerinden biri Halima Hudoyberdiyeva'dır. Onun *Bular Vatan Qorovullari* (Bunlar Vatan Koruyucuları), *Hudo degan Mamlakatni* (Tanrı diyen Memleketi), *Ulug' Kun Kelmoqda* (Büyük Gün Geliyor), *Yangi yil jomini ishq bilan to'ldir* (Yeni yıl kadehini sevgiyle doldur) gibi şiirlerinde milli gelenek görenek ve değerlerin toplum içerisindeki önemi vurgulanırken, *Unutmang* (Unutma) adlı şiirinde vatan ve millet için kadınların yapabileceği fedakârlık anlatılmaktadır[138].

Bu dönem şiirlerinin bir başka özelliği de eski nazım şekilleri ile yeni konuların işlenmesidir[139]. Bu bağlamda bazı şairler hece ölçüsünün yerine tekrardan aruzu kullanmaya başlar. Böylece şairler tarafından eski şiir şekline yeni ruh verilir. Dolayısıyla Abdulla Oripov *Renkler ve Ahenkler* adlı kitabındaki gazelleriyle mümtaz türün güzel örneklerini kaleme alır[140]. Ayrıca bu devir şiirinde dil ve üslup bakımından da yenilikler göze çarpar. Şiir dili halk diline yaklaştırılır. Bunun yanı sıra Abdulla Oripov, Erkin Vohidov, Halima Hudoyberdiyeva, Usmon Azim gibi pek çok şair de Özbek diline devlet dili statüsü verilmesi ve bunun büyük önemi hakkında çeşitli şiirler yaratır. Şairler bağımsızlığı metheden şiirler, kasideler yazmaya özen gösterirler.

---

[137] Sevgi Cihangir Sardoğan, *Aman Muhtar'ın "Ayallar Mamlakati ve Saltanat Ati" adlı Eserindeki Hikayeler Üzerine Dil ve Üslup İncelemesi,* (Yüksek Lisans Tezi), Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 22

[138] Yuldashev, *a.g.e.*, s.110

[139] Cansu Delibalta Gürbulak, *Hurşid Devran'ın Hayatı ve Eserleri*, (Doktora Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. XVI

[140] Yuldashev, "Ana Hatlarıyla Bağımsızlık Dönemi", s. 75

Bağımsızlıkla beraber Özbek edebiyatın şekillenişi nesir türünde de görülür. Dolayısıyla roman, hikâye, tiyatro türünde birçok eser yaratılır. Hikâyecilikte Asqad Muxtor, Said Ahmad, Mirmuhsin, Shukur Xolmirzayev, Erkin A'zam, O'tkir Xoshimov, O'lmas Umarbekov gibi yazarlar yazdığı eserleriyle edebiyata yeni soluk kazandırır. Bu yıllarda kıssa ve roman türü hızlı gelişir. Halkın geçmiş hayatından bahseden *Bolalik* (Çocukluk, Oybek), *O'tmishdan ertaklar* (Geçmişten masallar, A. Qahhor), *Buxoroning jin ko'chalari* (Buharanın çıkmaz sokakları, A. Muxtor) gibi güzel içerikli kıssaların yanı sıra modern konuları işleyen *Qanot juft bo'ladi* (Kanat çift olur, O. Yoqubov), *İkki soldat qissasi* (İki asker kıssası, O'. Umarbekov), *Bahor qaytmaydi* (Bahar geri gelmez), *Dunyoning ishlari* (Dünyanın işleri, O'. Hoshimov) gibi sanatsal kıssalar da yaratılır.

Bu devirde roman türüne hem nicelik hem nitelik bakımından ciddi bir emek harcanır. Bağımsızlık dönemi romanı aslında önceki dönemlerden elde edilen tecrübelerle iyice olgunlaşır. Sovyet döneminde geçmişe nefretle bakmak ve bu duyguyu eserlerde yansıtmak ne kadar yaygın bir anlayış ise, bağımsızlığın ilk yıllarında yazılan eserlerde tarihe hayranlıkla bakmak o kadar yaygın bir anlayış olur[141]. Bu dönemde yakın ve uzak geçmişle ilgili tarihi biyografik türdeki romanlar çoğalır. *Movaraunnahr, Turon malikasi* (Mirmuhsin), *Ona lochin vidosi* (P. Qodirov), *İbn Sino, Beruniy* (Maqsud Qoriyev), *Amir Temur* (Bo'riboy Ahmedov) adlı romanlar bunun örneğidir. Eserlerin büyük kısmında tarihi şahsiyetlerden daha çok halkın tarihi ana konu olmuştur. Bu durum özellikle Tog'ay Murod'un *Otamdan qolgan dalalar* (Babamdan kalan tarlalar) romanında kendini gösterir. Yazar Özbek halkının bağımsızlığa kavuşuncaya dek başından geçirdiği zor dönemleri ve hayat şartlarını romanında tasvir eder. Zira, yazar bu romanı hakkında fikrini ifade ederken "*Ben bu eserimle Özbek halkına heykel koyarım*" der. Benzer şekilde bu devirde Sovyetler dönemini konu edinen bir hayli roman yazılır. *Kafansiz ko'milganlar* (Kefensiz gömülenler, Shukrullo), *Adolat Manzili* (Adalet menzili, A. Yoqubov), *Tushda kechgan umrlar* (Rüyada geçen ömürler, O'. Hoshimov) adlı eserler bu romanlardan sadece birkaçıdır. Ayrıca Bağımsızlık döneminde roman türünde önemli gelişmeler gerçekleşir. Özbek nesrinde tarihi psikolojik roman (*Ulug'bek xazinasi*), sosyal psikolojik roman (*Davr mening taqdirimda*), tarihi felsefi roman (*Ko'hna dunyo*) türlerinin örnekleri ortaya çıkmaya başlar.

[141] Yuldashev, "Ana Hatlarıyla Bağımsızlık Dönemi", s. 80

Edebiyatçılar, yeni dönem ve bağımsızlık devri hayatını halka daha net anlatabilmek için drama türünü yaygın kullanırlar. Bu yüzden bu dönemde yazılan sahne eserlerinin çoğunluğu toplum hayatını yeniden inşa etmeye ve bağımsızlıkla ilişkili çeşitli konuları anlatmaya yönelir. Bununla beraber halkın geçmişini istiklal ideolojisi etrafında anlatan pek çok eser yaratılır. Bağımsızlık nedeniyle Amir Temur'a olan bakış tamamen değişir. O artık Özbek halkının milli kahramanı, büyük sima olarak tasvir edilmeye, büyük tarihi hizmetleri ise takdir görmeye başlar. Bu alanda özellikle drama yazarları aktif olarak *Sohibqiron* (A. Oripov), *Fotihi muzaffar yoxud parivash asiri* (Fatihi muzaffer yahut peri tutsağı, O. Yoqubov) ve *Sohibqiron Temur* (To'ra Mirzo ve Asror Samad) gibi yeni dönem eserlerini kaleme alır.

Bağımsızlık dönemi drama gelişiminde Sharof Boshbekov'un *Temir xotin* (Demir kadın) komedi eseri ayrıcalığa sahiptir. Bilindiği üzere uzun yıllardır edebiyatta pamuk işçilerin, özellikle pamuk toplayan kadınların emeği çok kolay bir iş olarak, pamuk hasadını toplamak ise bir bayram havasında gösterilmiştir. Fakat *Temir xotin* komedi eseri Özbek drama türünde ilk olarak bu sahte anlayışı çürütür. Pamuk toplayan kadının emeğinin ne denli zor, çetin olduğu bu eserde açık tasvir edilir. Böylece bağımsızlık dönemi Özbek dramasında insanların manevi hayatını tasvir etmek ön plana çıkar. Genel olarak Özbek tiyatrosunda tarih, kahramanlık, millet sevgisi, vatanseverlik, sosyal hayat, insan duyguları ve ilişkileri gibi konulara değinilmiştir.

Sonuç olarak, bağımsızlık döneminde Özbek edebiyatı, Sovyet sistemi ve baskısından kurtulup özgürlüğe kavuşur. Yazarlar birtakım mecburiyetlerinden kurtularak, özgürce eserler yazarak edebiyata katkı sağlar. Nazım ve nesirde eskiden üstü kapatılıp süslenerek yazılan eserlerin yerini hakikati savunan eserler alır. Yeni Özbek edebiyatında eski ve yeni nazım türlerinden beraber faydalanılır. Özbek Edebiyatında millilik öne çıkar. Kısacası Özbek edebiyatında çok yönlü gelişmeler olur. Özbek edebiyatın gelişimi ve şekillenmesinde tecrübeli şair, yazarların yanı sıra genç sanatçıların da hizmeti büyüktür.

2. BÖLÜM: ABDULLA KADİRİ'NİN HAYATI VE EDEBİ ŞAHSİYETİ

2.1. HAYATI

Özbek romancılığının ilk büyük temsilcisi olan Abdulla Kadiri 10 Nisan 1894[142] yılında Taşkent'te doğmuştur. Doğum tarihini yazarın kendisi şöyle ifade eder:

Hangi yılda ve hangi ayda doğduğumu bilmiyorum. Herhalde çok vakitsiz olsa gerek; yoksul, bahçıvanlık ile geçinen bir ailede doğmuşum. Yakınlarımın sözüne bakılırsa despot Nikolay'ın tahta çıktığı yıl doğmuşum[143]. Tarih bilgilerine göre, despot II. Nikolay, babası III. Alexandr'ın ani ölümü üzerine 1894 yılında tahta çıkmıştır[144]. Demek ki Kadiri de aynı yılda kendisinin de vurguladığı gibi yoksul bir bahçıvan ailesinde dünyaya gelmiştir. Daha sonra Habibulla, sohbet sırasında babasına "*Baba, hangi ay, hangi günde doğdunuz?"* diye sorduğunda, Kadiri gülümseyerek "*Kayısı çiçek açtığı zaman, tahmini 10 Nisan olsa gerek"* [145] diye bahsettiğini hatırlar. Kısacası Kadiri'nin doğum tarihi bu ifadelere göre 10 Nisan 1894 olarak kabul edilmektedir.

Kadiri ilk zamanlarda nasıl bir ailede doğduğunu anlayamamıştır. Ama yaşı ilerleyip 7-8 yaşına geldiğinde karnı bir türlü doymadığı ve sırtı doğru düzgün elbise görmediğinden 5 boğazın ihtiyaç masrafı, nafakası sadece 80 yaşlarındaki babasının emeğinden ve 1300 sarjin[146] bağda yetiştirdiği hasılattan geldiğine kanaat getirmiştir. Eğer ilk baharda hava kötü olup bağdaki meyveler zarar görürse Kadiri ve ailesi kıştan zar zor çıktıklarını yazar tercüme-i halinde dile getirir.

Babası Qodirmuhammad okuma yazması olmayan ama güçlü, gayretli ve açık görüşlü, donanımlı biridir. Gençken han ve beylerin yanında asker olarak hizmet etmiştir. Hatta zaman zaman ticaret amaçlı çeşitli şehir ve memleketlerde bulunmuştur. Ayrıca

---

[142] Yazarın doğum tarihi ile ilgili farklı kaynaklar mevcuttur. Kadiri'nin oğlu Habibulla Qodiriy *Otam haqida xotiralar* (Babam hakkında hatıralar) adlı eserinde babasının bizzat kendisi bazı arşivlere doğum tarihini 1895, 1896 ve hatta 1897 olarak belirttiğini ifade eder. Detaylı bilgi için bkz. Habibulla Qodiriy, *Otam haqida xotiralar*, Toshkent: G'ofur G'ulom nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti, 1983, s. 5; Dr. Baymirza Hayit'in "Türkistan'da Öldürülen Türk Şairleri" adlı eserinde ise yazarın doğum tarihi 1897 olarak belirtilmiştir. Bkz. Baymirza Hayit, *Türkistan'da Öldürülen Türk Şairleri*: Mazlum Türklerin Hayatından Parçalar, Ankara: Kardeş Matbaası, 1971, s. 43

[143] Merhan, *Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu*, s. 56

[144] Orkhan Gafarov, *Rus Dış Politikasında Kimlik Arayışı: "Batı"dan Kopuşun Tarihsel Analizi*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, s. 187

[145] Habibulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 5.

[146] Sarjin – (slavyanca-adım) Rus uzunluk ölçü birimi. Uluslararası metrik ölçüm sistemi kabul görülünceye kadar (1918) kullanılmıştır. 1300 sarjin-Yarım hektardan biraz fazla yer

Kadiri'nin büyük eserler yazmasında babası önemli rol oynar. Çünkü onun anlattığı maceralar yazarın eserlerinde ve romanlarında birinci dereceli kaynak olarak yer alır[147]. Bahsedildiği üzere Qodirmuhammad bir müddet ticaretle uğraşır ancak şansı yaver gitmediği için Kadiri doğmadan önce iflas eder. Sonra bir parça toprak alıp ömrünün sonuna kadar bağ işleriyle ailesinin geçimini sağlamaya çalışır.

Ailesinin durumundan dolayı Kadiri, ileri sayılabilecek yaşlarda yaklaşık 9-10 yaşlarında eski usulde eğitim veren okula başlar[148]. Oğlu Habibulla'nın komşusu Tursun Otin'den naklettiğine göre okumaya meraklı bir çocuk olan Kadiri, okuldan eve dönünce bahçıvan komşusunun evine çıkıp *Yusuf va Zulayho* (Yusuf ve Züleyha), *Hurliqo* (Güzel), *Layli va Majnun* (Leyla ve Mecnun), *Farhod va Shirin* (Ferhad ve Şirin), *Chor Darvesh* (Çar Derveş), *Qissasusanbiyo* (Kısasü'l- Enbiya), *Kalila va Dimna* (Kelile ve Dimne), *Navoiy* (Nevayi), *Mashrab* (Meşreb), *İskandarnoma* (İskendername), *Rustami doston* (Rustem-i Destan), *Hotamtoy* (Hatemtay), *Jamshid* (Cemşid) gibi eserleri okur, bazı kelimelerin anlamını araştırır ve sonra beraber münazara ederler[149].

Kadiri büyük bir hevesle eğitime devam ederken ailesinin maddi sıkıntıları yine boy gösterir. Bu yüzden okulu bırakmak zorunda kalır ve zengin bir adamın yanında çalışmaya başlar. Zengin tüccar ticari ilişkilerini geliştirmek için Rusça okuyup yazabilen birine ihtiyaç duyduğundan dolayı yazarın tamamlanmamış tahsili Mahalli Rus okulunda (Russko-Tuzemnaya Shkola) devam eder. Bu okullar, Türkistan'da yerli ahaliden Rusça bilen, güzel Rusça konuşabilen tezgahtar ve Rus idaresinin ihtiyaç duyduğu tercümanlar yetiştirmek maksadıyla açılmıştır[150]. Kadiri eğitim hayatına dair şu bilgileri verir:

Dokuz-on yaşlarımda beni okula gönderdiler. Yaklaşık olarak iki-üç yıl eski usul mektepte eğitim gördüm. Ailem de maddi olarak zor günler geçirdiği için on iki yaşımda beni varlıklı birinin yanına hizmet etmem için verdiler. Patronum tüccar olduğu için Rusça bilen birine ihtiyaç duyuyordu. Bundan dolayı beni Rus okuluna gönderdi[151].

[147] Şuayip Karakaş, "Özbek Romancı Abdullah Kadiri ve "Ötken Kunler" Romanı", *Özbek Edebiyatı Yazıları,* Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları, 2012, s. 111
[148] Habibulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 10.
[149] Habibulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 11.
[150] Habibulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 13; Karakaş, "Özbek Romancı Abdullah Kadiri ve "Ötken Kunler" Romanı", s. 112
[151] Sabir Mirvaliyev, "Büyük Özbek Mütefekkiri Abdullah Kadiri", çev. Hamza Öztürkçü, *Temrin, Düşünce ve Edebiyat Dergisi*, S. 97 (2019), s. 3

Fakat Kadiri okuldan artan zamanının büyük kısmını patronuna yardım etmeye ayırır. Bundan ötürü ödevlerine yetişmekte zorluk çeker. İki yıla kadar bu duruma katlanan Kadiri işi bırakmak için yalvararak anne babasından izin ister ve onların rızasını alınca işten ayrılır. Artık okula baba ocağından gidip gelmeye başlar. 12 yaşından itibaren geçim derdine düşen Kadiri, okuldan artan zamanlarında bağ, bahçe işlerinde babasına, marangozluk işlerinde de ağabeyine yardım eder[152].

Yazar Rusçayı öğrendiği Mahalli Rus Okulunu 1912 yılın baharında başarıyla bitirdiği için Taşkent Genel Valisi General A.V. Samsonov tarafından gümüş saatle ödüllendirilir[153]. Kadiri Rus okulunda öğrendiği dil sayesinde Rus ve dünya klasiklerini öğrenme fırsatını yakalar. Bu kazanç yazarın edebi kişiliğinin oluşmasında büyük katkı sağlar.

Okulu bitince Kadiri uzun bir süre evde kalır. Çünkü o dönemde adı sanı bilinmeyen ihtiyarın genç oğlunu tanıdığı veya aracısı olmadan kimse işe almaz. Bu yüzden Kadiri de bir müddet iş bulamaz ve boş zamanlarının tümünü okuma yazmayla değerlendirir. Annesi Josiyat bibi bu durumdan oldukça rahatsızlık duyar. Oğlundan kaygılanan anne döneminin eğitimli ve zengin tüccarı olan molla Zayniddin'in yanına gidip oğluna uygun bir iş ayarlamasını rica eder. Molla Zayniddin, Josiyat bibinin ricası üzerine kumaş dükkânın sahibi Rasulmuhammad'a Kadiri'yi tavsiye eder. Böylece yazar 1912 yılında yıllığı 50 som[154] karşılığında Rasulmuhammad adlı imalatçı tüccarın yanında tezgahtar olarak işe başlar ve efendisinin evindeki misafirhanede kalır.

Kadiri'nin buradaki sorumlulukları çok ağır değildir. Gündüzleri dükkânı açıp tezgahtarlık yapmak, Rusça mektup ve ticari belgeleri yazmak, zengin Ruslarla iş görüşmek, akşamları ise hesapları kapatmak, misafirler geldiğinde onlara hizmet etmek, sohbetlere iştirak etmek, perşembe ve cuma günleri anne babasını ziyaret etmek, boş vakitlerinde misafir odasında veya dükkânda olsun kitap okumak, onun görevidir[155]. Ayrıca burada çalışırken Tatarların çıkardığı gazeteleri okuma ve oraya gelen birçok aydınla tanışma fırsatı bulur[156]. Bununla ilgili yazar *"Bu sıralarda pazarda Tatarlar*

[152] Merhan, *Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu*, s. 56; Bahodir Karimov, *Jadidlar: Abdulla Qodiriy*, Toshkent: Yoshlar Nashriyot uyi, 2022, s. 5.
[153] Habibulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 13
[154] Som-Özbekistan Cumhuriyetinin para birimi.
[155] Habibulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 15; Karakaş, "Özbek Romancı Abdullah Kadiri ve "Ötken Kunler" Romanı", s. 112
[156] Merhan, *Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu*, s. 57

tarafından çıkarılan gazeteleri okudum. Dünyada gazete denen şeyin varlığından ilk defa haberim olmuştu. 1913 yılında Özbekçe Sadoi Turkiston (Sadai Türkistan), Samarqand (Semerkant), Oyna (Ayna) gazeteleri çıkarılmaya başladıktan sonra bende bu gazetelerde yazma fikri uyandı"[157] diye ifade eder. Ancak ilk yazıları yayın evinde bir tanıdığı olmadığından mı veya yazdıkları anlamsız bulunduğundan mı yayınlanmaz[158]. Oğlu Habibulla'nın tespitine göre, Kadiri'nin ilk kısa haber yazısı 1 Nisan 1914 tarihinde *Yangi masjid va maktab* (Yeni cami ve okul) başlığı ve "Qodiriy" imzasıyla *Sadoi Turkiston* gazetesinin "Toshkent xabarlari" (Taşkent haberleri) sütununda basılmıştır[159]. Ardından Kadiri'nin *To'y* (Düğün) adlı ilk şiiri yine aynı gazetenin 4 Nisan 1914 tarihindeki sayısında yayımlanır. 1915 yılında ise onun *Ahvolimiz* (Durumumuz), *Millatimga bir qaror* (Milletime bir karar), *Fikr aylagil* (Fikir eyle) gibi şiirleri kaleme alınır[160]. Bunlar Kadiri'nin aslında Özbek edebiyatına şair olarak girdiği sonucunu vermektedir.

Kadiri, 1913 yılında çıkan *Padarkush* (Baba katili) piyesi etkisi altında 1915 yılında *Baxtsiz kuyov* (Bahtsız damat) isimli tiyatro eserini yazıp gönderdiğini kendisi de anlayamamıştır. Aradan uzun zaman geçmeden aynı yılda Tatarlar tarafından yayınlanmış hikâye ve romanlardan esinlenerek *Juvonboz* (Cuvanbaz) adlı hikâyesini yazar ve basım evi bulamadığı için kendisi neşreder. Kendisinden gururlanan yazar "*Artık gerçek yazar oldum galiba"*[161] diye sevinir.

1914 yılının sonlarında Kadiri'nin özel hayatında değişiklikler olur. Yazarın her zaman başını kaldırmadan kitap okuması, insanlara olan münasebeti, hoşgörülü olması ve işine titizlikle yaklaşmasından etkilenen efendisi Rasulmuhammad onu kendisine damat yapmak ister ve iki kızından birini seçip evlenebileceğini yakınları aracığıyla Kadiri'nin ailesine bildirir. Böylece Kadiri efendisinin büyük kızı Rahbarnisa ile evlenir. Bu evlilikten onların Nazifa (1916-1987), Adiba (1924-2010), Anisa (1928-2011) adlarında üç kızı ve Habibulla (1918-1988), Mas'ud (1926-1997) adlarında iki erkek çocuğu dünyaya gelir[162].

---

[157] Mirvaliyev, *a.g.e.*, çev. Öztürkçü, s. 3; Qodiriy, *a.g.e.*, s. 16
[158] Abdulla Qodiriy, *Kichik Asarlar*, Toshkent: G'ofur G'ulom Nomidagi Badiiy Adabiyot Nashriyoti, 1969, s. 206
[159] Habibulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 16
[160] Sobir Mirvaliyev, *Abdulla Qodiriy Kashfiyoti*, Toshkent: Mashhur-Press Nashriyoti, 2018, s. 11
[161] Qodiriy, *a.g.e.*, s. 18
[162] Mirvaliyev, *Abdulla Qodiriy Kashfiyoti*, Mashhur-Press Nashriyoti, s. 8

Ağustos 1914'te başlayan I. Dünya Savaşı ve Rusya'nın kanlı savaşa dahil olması nedeniyle Rusya ve onun sömürgesi olan Türkistan'daki iktisadi siyasi durum daha da ağırlaşır[163]. Savaş illeti zengin fakir demeden bütün hanedanlara tesirini gösterir. Dolayısıyla 1915 yılında Kadiri'nin kaynatasının da işi durur ve dükkanına mühür basılır. Kaynatasının yanında üç sene kadar yatılı kalıp çalışan yazar, dükkân iş yapamaz duruma gelince anne babasının yanına döner. Bir müddet ağabeyine marangozluk işlerinde yardımcı olur. Kış gelince işler yolunda gitmez ve Kadiri bu fırsattan istifade ederek Taşkent'teki Abdulqosim medresesinde Arapça, Farsça ve İslam bilimlerini öğrenir.

I. Dünya Savaşı sebebiyle Türkistan'da ortaya çıkan siyasi sorunlar, sabrı tükenen halkın kitlesel protestoları, özellikle 1916 yılındaki işçi alış konusu ve 1917 yılındaki Şubat ihtilali gibi meseleler Kadiri'nin sosyal- siyasi görüşlerini derinden etkiler. O artık sosyal işlere karışmaya başlar. Böylelikle Şubat 1917'de Sıradan Halk Jandarmasına gönüllü olarak katılır. Burada bir aya yakın hizmet ettikten sonra Taşkent'te, Eski şehirde açılan Gıda Komitesinde işe başlar.

O zamana dek Kadiri hiçbir siyasi fırkaya karşı kendisinde mensubiyet ve yakınlık hissetmez. Bunun sebebi kendi deyişiyle "*savadsız, avam oluşudur*" veya esaslı bir bilgiye sahip olmamasıdır[164]. Nikolay'ın tahtan indirilmesinin ardından hürriyetin gelmesine Kadiri çok sevinir. Özellikle 1916 yılındaki işçi alış konusundan ötürü bütün Türkistan işçilerinde uyanan istibdada karşı nefret onda da fazlasıyla alevlenir.

Büyük Ekim ihtilalinden sonraki anılarını yazar, "*İhtilalden sonra Dahiliye Komiserinin yardımcısı olarak tayin edilen ve o sırada Eski Şehir Özbek işçi ve emekçilerini düzenlemeye başkanlık eden İsmoil Obidov ile tanıştım. Onunla tanışmak bana çok yararlı oldu. Bilhassa, Bolşevik ve başka siyasi fırkaların yollarını gözlemledim ve onun teklifiyle Eski Şehir işçileri arasında faaliyet yürüttüm. İsmoil Obidov'un yanında kâtip olarak ulema ve zenginlere karşı yazılı çağrılar ve işçileri teşkilata çağıran propagandalar yazmaya başladım. Yazılarımın bir kısmı "Ulug' Turkiston" gazetesinde yayınlanırken, bir kısmı da bildiri olarak dağıtılırdı*"[165] diye beyan etmiştir.

[163] Umarali Normatov, *Qodiriy Mo'jizasi: Tadqiqot, Qayd, Suhbat va Mulohazlar,* Toshkent: O'zbekiston Nashriyot Matbaa İjodiy Uyi, 2010, s. 12
[164] Habibulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 23; Karakaş, "Özbek Romancı Abdullah Kadiri ve "Ötken Kunler" Romanı", s. 113
[165] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 207

Aynı zamanda Kadiri yazarlık faaliyetini de devam ettirir. 1917-1918 yıllarından itibaren *Ötgan Kunlar* adlı romanı için veri toplar. Nihayetinde 1923 yılında birinci Özbek romanının ilk bölümleri *İnqilob* (İnkılap) dergisinde tefrika edilmeye başlar.

1918 yılının başlarında Eski Şehir Gıda komitesi zenginlerin elinden alınıp, başkanlığına Sultonxoja Qosimxojayev tayin edilince komitenin Özbekçe sekreterliğine Kadiri getirilir. 1919 yılında da komitenin çıkarmaya başladığı *Oziq İshlari* (Gıda İşleri) gazetesinin redaktörü olur. Yazar bu durumla ilgili "*Bugüne kadar Sovyetler Birliği İdaresine yapabileceğim işleri hesap ettim ve bu tarz müesseselerde hizmet vermenin daha faydalı olacağına kanaat getirdim"*[166] diye ifade eder. 1920 yılında da Kasabalar Şurası Hükümetinde sekreter olarak işe başlar. Aynı zamanda çeşitli gazetelerde ve bilhassa *İştirakkiyun* gazetesinde propaganda yazılarını (güncel sorunları anlatan yazılar, mesela, "Eski şehir kasabalar şurasında odun meselesi" gibi) kaleme alır[167].

1919-1920 yıllarında Taşkent'te siyasi, sosyal, eğitimsel öneme sahip olan *RosTA*[168] adlı gazetede Kadiri'nin ilginç makale ve yazıları yayınlanır. Yazarın tenkidi, terbiyevi, siyasi ve edebi bakımdan ehemmiyet gösteren bu makaleleri anlamlılığı, akıcılığı, gerçekçiliğiyle hemen kalplerde yer alır ve başka yazılara göre ayrıcalık kazanır. Dolayısıyla onun makalelerini okurlar da severek okur.

Bu dönemlerden Kadiri "*RosTA adlı duvar gazetesinde muhabirlik yaptım, İştirakuyyun ve Kızıl Bayrak gazetelerinde işçi olarak çalıştım*[169]*. İnkılap ve Komünist Yoldaşı dergilerinde sekreter ve işçi olarak; Türkiye Türkçesinde "Yumruk" manasına gelen "Mushtum" hiciv dergisinin kurucusu ve editör ekibi üyesi olarak 1924 yılına kadar görev yaptım*[170]" diye tercüme-i halinde bahseder.

Geçen yedi yıllık süre zarfında Şura Hükümetinden ufak bir uyarı, tembih dahi almaz. İşçiden çiftçiye kadar herkes tarafından eserleri sevilerek okunur. Bunun üzerine Kadiri duygularını şöyle dile getirir: "*Beni yazarlarla aynı sıraya koydular. Beni halen*

[166] Mirvaliyev, *a.g.e.,* çev. Öztürkçü, s. 3-4
[167] Karakaş, "Özbek Romancı Abdullah Kadiri ve "Ötken Kunler" Romanı", s. 113
[168] RosTA- Rusya Telgraf İdaresi Gazetesi. Bu ihtilal gazetesi 1919-20 yıllarında çıkmıştır. Gazete, basın evinde iri Arap harfleriyle bir taraflı şekilde baskı yapılmıştır. Nitekim gazete dükkanlarda satılmamıştır. Sokaklardaki binalara, camii dış kapılarına yapıştırılır, yolcular da orada duraksayıp okuyup geçmiştir.
[169] Mirvaliyev, *a.g.e.,* çev. Öztürkçü, s. 4
[170] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 207-208

okurlar, unutmazlar. Çünkü ben onlardan biriyim. Onların dert ve isteklerini yakından bilen kişiyim[171]".

Yine aynı eserde *"Ben, şark azatlığının ve mazlum proletarya saadetinin sadece Leninizm'le mümkün olacağına inanan biriyim; Marks ve Lenin'in coşkun bir öğrencisiyim. Çünkü ben Lenin'den ruh kazandım, Marks'tan ilham aldım*[172]" diye ifade etmiştir.

Turkiston gazetesiyle aynı zamanda çıkmaya başlayan *Mushtum* dergisi Kadiri hayatında önemli rol oynar. Zira *Mushtum* siyasi, sosyal, iktisadi, edebi tenkidi, resimli hiciv dergisidir. Kadiri bu derginin oluşum aşaması hakkında *Shallaqi* başlıklı makalesinde şöyle bahseder: "*23'lü yılın Şubat'ında sanırım Türkistan gazetesine Abdulhay Toji Bey editör olarak tayin edildi. Bu Bey de bir hiciv dergisi çıkarmamızı isteyerek ben ve G'ozi'yi (Bu zamanda G'ozi gazetenin müdürüydü) yanına çağırdı. Biz ikimiz işe koyulduk"*[173].

Ancak *Mushtum* hemen yaygınlaşmaz. Çünkü daha gazete dergi okumaya alışmayan halk tarafından ilk başlarda anlaşılmaz, değer görmez. Hatta zengin, molla, mutaassıp kişiler tarafından dergiyi okumak yasaklanır. Bu engeller ise *Mushtum*'cuları derginin kalitesini yükseltmek ve okuyucularla buluşturmak için çabalamaya ve onları memnun edecek yeni eserler hakkında daha çok fikir yürütmeye mecbur bırakır. Bu arayışlar sonrasında Kadiri'nin meşhur *Kalvak mahzumning xotira daftaridan* (Kalvak Mahzum'un anı defterinden), *Toshpo'lat tajang nima deydi* (Taşpolat sinirli ne der), *Eshonlarimiz* (Mollalarımız), *Toshkand boylari* (Taşkent zenginleri), *Shirvon xola nima deydi* (Şirvan teyze ne der) gibi bir hayli hicvi eserler serisi yayınlanır[174]. Bu eserler halk tarafından sevilir, zevkle okunur. Böylece *Mushtum* dergisi de okuyucu kitlesini kazanır. Artık halk derginin çıkacağı günü hevesle bekliyor olur. Dergideki yazıları sebebiyle Kadiri da halk arasında "Felyeton (fıkra yazısı) kralı Culkunbay" olarak şöhret kazanır[175]. *Mushtum* dergisinin 1924 yılındaki 4. sayısında Kadiri'nin karikatür resmi çizilerek altına "Fıkra yazısı kralı Culkunbay güldürerek ağlatır, ağlatarak güldürür"[176] diye yazılır.

---

[171] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 208
[172] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 209; Karakaş, "Özbek Romancı Abdullah Kadiri ve "Ötken Kunler" Romanı", s. 114
[173] Habibulla Qodiriy, *Otamdan Xotira*, Toshkent: Yangi Asr Avlodi, 2005, s. 42
[174] Habibulla Qodiriy, *Otamdan Xotira*, s. 43
[175] Karakaş, "Özbek Romancı Abdullah Kadiri ve "Ötken Kunler" Romanı", s. 114
[176] Habibulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 36 Bkz. Kadiri'nin bu karikatür resmi çalışmanın "Ekler" bölümünün 259. sayfasında yer almıştır.

Fakat Kadiri, dergide yazdığı fıkra yazıları, hicivleriyle her zaman herkesin gönül bahçesinden yer almadığı, bu yüzden düşmanlar arttırdığının farkında bir yazardır. Dolayısıyla bu hususta bahsederken "*Beni zenginler, mollalar sevmezlerdi. Çünkü ben onları emekçi diliyle yeren ve hatta sırlarını ortaya çıkaran düşmanlarıydım"*[177] ifadesini kullanır.

O yıllarda düşmanlardan ve tehditlerden kurtulmak için bütün Mushtumcular gibi Kadiri de son dönemlerde kaleme aldığı hicvi-tenkidi yazılarında 50'den fazla gizli mahlas kullanır[178]. Yazarın kullandığı müstear imzaların birçoğunu oğlu Habibulla Kadiri tespit eder.

Ekim ihtilali sonrası oluşan medeni, ilmi ihtiyaçlar Kadiri'yi de eğitimini pekiştirmeye teşvik eder. Böylece yazar 1924 yılının yaz ayında Moskova Devlet Gazetecilik Enstitüsünde eğitim almaya gider. Bu dönemi tercüme-i halinde şöyle anlatır: *"Ben düzenli, mektep tahsili görmemiş, cahil bir yiğittim. Az çok bildiğim şeyler de kendi çabamla ve hayat koşulları ile edindiğim yarım yamalak sözlerdi. Son zamanlarda cahilliğim bana çok belirgin olmaya başlayınca, bu şekilde uzağa gidemeyeceğimi anladım ve 1924 yılında işimden izin alıp Moskova'ya okumaya gittim"*[179]. Ancak yazılarının basında üst sıralarda yer aldığı bir dönemde Kadiri'nin aniden Moskova'ya gidişi Taşkent'te çeşitli söylentilere yol açar. Bunlara göre güya Kadiri yazılarından dolayı hükümet tarafından dört yıllık cezaya çarpıtılmış ve bu sebeple Türkistan'dan uzaklaştırılmıştır[180]. Bunun üzerine *Mushtum* dergisi bu konuyu açıklığa kavuşturmak adına *"Julqunboy to'g'risida"* (Culkunbay hakkında) adlı tekzip yazı yayımlar.

Eğitimi esnasında Kadiri realizm, idealizm, romantizm, fütürizm gibi edebi akımların yanı sıra diyalektik, mantık, indüksiyon, dedüksiyon kanunları hakkında dersler alır. Bir yandan da *Mushtum* ve başka Özbek gazetelerine makale, fıkra yazıları yazmaya devam eder. Onun *Moskov xatlari* (Moskova mektupları) *ve Milliy ashulachimiz*

---

[177] Habibulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 37

[178] Habibulla'nın tespitine göre bu mahlaslardan bazıları şunlardır: Julqunboy, Jirqinboy, J-boy, Ju-boy, U-boy, J.; Julqunboy Sovrinboy o'g'li, Mulla Julqunboy, Julqunchitir, Dumbulboy, Julqunboy jiyani, Dumbulboy o'g'li, Dumbul devona, Dumbulnisa, Domladumbul, Jiyan, Jiyaninggiz Mushtum, Kalvak mahzum, Kalvak mahzum jiyani, Kalvak maxzum Shoshiy, Toshpo'lat, Toshpo'lat tajang, Alimov, A.Q, Boyqush, İndamas so'fi, Yo'lovchi, Kampir, Karnaychi, Kolxozchi, Gaznitchi, Lakalang mahzum, Mavlon kufur, Mushtum, Sani xudo, Telba, Ovsar, Chin do'st, Chirmanda botir, Chi chora, Shapak maxzum, Shoshiy, Shilg'ay, Bog'bon, Qaqildoq jo'ja, Matbuot arisi, Moshxo'rdachi, Shakkok, Mulla eshonboy, G'o'sxo'r, Mulla Mushfiqiy. Ayrıntılı bilgi için bkz. Habibulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 38

[179] Habibulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 48

[180] Yasin Karadeniz, *Türkistanlı Ceditçi Abdullah Kadiri'nin Mehrobdan Chayon Romanı (İnceleme),* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 19

Muhiddinqori İtalyadan o'qub qaytdimi (Milli türkücümüz Muhiddin kadı İtalya'da eğitim görüp döndü mü) adlı fıkra yazısı, makaleleri 1924-1925 yılları arasında *Mushtum* dergisinde devamlı bir şekilde çıkmıştır.

3-4 yıl orada kalıp ilmi müesseselerde bulunmayı amaçlayan yazar, Haziran 1925 yılında yaz tatiline Taşkent'e döner. Tatili bitince 1925-1926 eğitim yılına devam etmek için Moskova'ya geri dönmeye hazırlanan Kadiri *Qizil O'zbekiston* (Kızıl Özbekistan) ve *Mushtum* dergilerinin editörü Komiljon Alimov'un ısrarıyla gidemez. Ve 1 Kasım tarihinde *Mushtum* dergisinde tekrardan işe başlar.

1926 yılının başlarında *Mushtum* dergisinde Kadiri'nin "*Yig'indi gaplar*" adlı makalesi yayımlanır. Makale hicvi biçimde yazılmış, buna ilaveten birkaç idareci kişi tenkit edilmiştir. Bilhassa makalede kullanılan hiciv, yergi sebebiyle ve meslektaşlarının iftiraları üzerine Kadiri tutuklanır. Ceza Kanununun 73. ve 116. Maddelerine dayanarak açılan davanın bulunduğu *Abdulla Qodiriyning 26-sonli ishi* (Abdulla Kadiri'nin 26 sayılı işi) adlı dosyadaki belgeler yardımıyla bu konuda yeterince bilgi sahibi olunmaktadır[181].

Dosyadaki 32 numaralı belgeye göre, Kadiri 8 Mart 1926 yılında soruşturma ekibi tarafından evinde arama yapıldıktan sonra tutuklanmıştır. Bununla birlikte suçunu ve tutuklanma sebebini birkaç gün boyunca öğrenememiş ve hatta zamanında sorguya alınmamıştır[182].

Nihayet 22 Mart'ta kendisi ifadesini almalarını isteyerek GPU[183] idaresine dilekçe yazmıştır. Rusça yazılan dilekçede Kadiri mahkemeye çıkmak ve suçunu öğrenmek istemiştir. Aksi taktirde 24 Mart'tan itibaren açlık grevine başlayacağını bildirmiştir[184]. Ancak dilekçe dikkate alınmadığından olsa gerek Kadiri sözüne binaen 24 Mart günü açlık grevine başlar[185]. 14 gün devam eden açlık grevi yüzünden halsiz düşen yazar, doktorların "işinizi hızlandırmaya kefiliz" diye söz vermeleri sonucunda doktor gözetimi altında tekrar yemek yemeye başlar.

Daha sonra soruşturma yapılır. Dolayısıyla soruşturmayla ilişkili olan tanıklar çağırılır. Onların çoğu haset ya da kötü niyetinden veya kendi canının korkusundan yalan

---

[181] Merhan, *Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu,* s. 61
[182] Normatov, *Qodiriy Mo'jizasi,* s. 33
[183] GPU/OGPU-Birleşik Devlet Siyasal Yönetimi anlamına gelmektedir. (Obidenyonnoye Gosudarstvennoye Politiçeskoye Upravleniye)
[184] Normatov, *Qodiriy Mo'jizasi,* s. 33; Merhan, *Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu,* s. 62
[185] Habibulla Qodiriy, *Otamdan Xotira*, s. 67-68; Merhan, *Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu,* s. 62

yanlış beyanda bulunur. Özellikle Hurshid Sharif, Ziyo Said ve Komil Aliyev gibi meslektaşlarının ifadeleri Kadiri'yi şaşkına uğratır[186]. Soruşturma sonrasında Kadiri'ye yazılı iddianame verilir. Kadiri iddianameyi dikkatle inceledikten sonra bütün suçlamaları reddederek altına "Suçlu olduğumu kabul etmiyorum" diyerek imza atar[187].

Soruşturmalar bitince, 8 Haziran'da mahkûm Abdulla Kadiri Taşkent'ten o zamandaki merkez şehir Semerkant'a mahkemeye çıkmak için götürülür. Bir hafta sonra 15 Haziran'da mahkeme başlar. Mahkemede Kadiri'ye söz verildiğinde öncelikle o makalenin yazılış ve basılış serüvenini anlatır. Bunun yanı sıra makaleyi kaleme alırken hükümeti veya siyaseti göz önünde bulundurmadığını, sadece hiciv amaçlı yazdığını belirttikten sonra kendi tercüme-i halini özetler. Kadiri sözünü şöyle sonlandırır: *"Sözümün sonunda adil mahkemeye rica ederim: Gerçi ben çeşitli iftira, anlaşılmazlıklar yüzünden ikinci kez aklanmayacak kadar hüküm giydim. Hal böyle iken beni lekeleyenlerin gönlü için de bana en âli cezayı verin. Gönlünde ufak bir kiri, kötü niyeti olmayan sade, vicdanlı yiğide bu kadar aşağılanmaktan ölüm makbuldür. Zira birkaç "şahıs"ların arzuladığı gibi manevi ölümle öldürüldüm. Artık fiziki ölüm beni korkutamaz. Adaletli mahkemeden bunu bekliyorum ve bunu yapmalarını istiyorum*[188].

Üç gün süren ve 17 Haziran'da sona eren mahkeme sonucunda Kadiri iki yıl hapse mahkûm edilir. Ama bir gün sonra serbest bırakılır. Hapisten çıkınca Kadiri gazete ve dergiye yazılar yazmayı bırakır. Bunun yerine tercüme etmek, lügat derlemek ve eser yazmakla meşgul olur. Özellikle ne zamandır niyetlenip o güne kadar fırsat bulamadığı ev, çiftçilik, bahçıvanlık gibi işlerle uğraşır. Kışın ise yavaştan *Mehrobdan Çayon* adlı romanını yazmaya başlar. Neticede 1928 yılında ikinci romanı olan *Mehrobdan Çayon* romanını, 1934 yılında ise zamaneye göre hareket ederek gündelik köy hayatı hakkında *Obid Ketmon* adlı uzun hikâyesini yazıp bitirmiştir.

1926 yılından sonra Kadiri eskisi gibi belirli bir yerde çalışmadığı ve eserleri gazete dergilerde yayınlanmadığından dolayı sıkıntılı günler geçirir. Yalnızca bağdan elde edilen gelirle büyük bir aileyi geçindirmek neredeyse imkânsız hale gelir. Üstelik *Ötgan Kunlar* romanının telif hakkını bir tanıdığına borç olarak verir ama geri alamaz[189]. Benzer şekilde *Mehrobdan Çayon* romanı için de önemsiz bir telif hakkı alır. Oğlu

[186] Normatov, *Qodiriy Mo'jizasi,* s. 34
[187] Merhan, *Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu,* s. 62
[188] Habibulla Qodiriy, *Otamdan Xotira,* s. 89
[189] Merhan, *Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu,* s. 69

Habibulla'nın anılarına göre, o yıllarda geçimini sağlamak için Kadiri birileri için dilekçe yazar, içine sinmediği şeyleri çevirir. Bu doğrultuda 1928 yılında Tatar bilim insanı Abdulla Shunosiy'in 3 bölümden oluşan orta okullara mahsus yazılan *Fizika Kursi* (Fizik kitabi) adlı ders kitabını Özbekçeye çevirir. O yıllarda yazar, manevi ihtiyaç için değil çoğunlukla maddi ihtiyaçlarını karşılamak üzere bedii çeviriler yapar. 1933 yılında da bir-iki ay kımıldamadan oturup Rusça-Özbekçe izahlı lügatin "P" harfini derler. Detaylı araştırmaların sonucunda hazırlanan lügat 11 bin "P" harfli kelimeyi içerir ve 1934 yılında Latin alfabesinde neşredilir. Ancak Kadiri yayıneviyle sözleşme yapmadığından dolayı emeğinin karşılığını alamaz. Bu duruma yazar çok üzülmüştür. Kadiri bu işleri yaparken kendinden çok ailesinin geçimini düşünmüştür. Hatta 1937 yılının baharında çok hasta olduğu zamanlarda dine karşı edebi eserlerden yaptığı çevirilerin ücretini O'zbekiston Davlat Nashriyoti'ndan alma vekaletini de oğlu Habibulla'ya bırakmıştır[190].

Parti Merkez Komitesinin 1932 yılındaki "Edebi ve sanatsal kurulların yeniden inşası hakkında" ki kararından sonra Kadiri'ye olan davranışlar biraz değişmeye başlar. Yazarın kendisi de bu haberi "beklenilen güzel hediye" diye alkışlar. Şura edebiyatı bu tarihten itibaren eski yazarları da desteklemeye ve onlara da kol kanat germeye başlar. Onlara hem maddi hem manevi destekler verir. Bu konu hakkında 1934 yılında Kadiri *"Merkezi Komitenin büyük kararından sonra kendimi Şura kanatları altındaki yazarlar grubuna dahil hissediyorum"*[191]diye bahseder.

Bu doğrultuda Kadiri 1932 yılında birkaç Özbek sanatçılarıyla birlikte Moskova'da Birleşik Yazarlar Birliği'nin Kuruluş Komitesinin toplantısına katılır. Nitekim 1934 yılında Moskova'da düzenlenen Birleşik Yazarlar Birliği Derneğinin 1. Kongresine de katılım sağlar. Kadiri burada Rus edebiyatı ve sanatını yakından tanıma, edebiyat ve sanat temsilcileriyle yüz yüze mülakat etme fırsatını yakalar. Neticede o Gogol'un *Uylanish* (Evlenme) piyesini ve Avrupa edebiyatının birçok hicvi hikâyelerini tercüme eder.

Temmuz 1936 yılında Kazan şehrinde düzenlenen Tataristan yazarlarının 1. Kurultayına iştirak eder. İki gün süren bu kurultaya Özbekistan'dan Abdulla Kadiri, Ziyo Said, Şokir Sulaymon, Ğafur Ğulom, Zinnat Fatxullin ve birkaç başka temsilcinin olduğu

[190] Merhan, *Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu,* s. 70
[191] Normatov, *Qodiriy Mo'jizasi,* s. 47

bir delegasyon katılır[192]. Tatarlar tarafından eserleri oldukça sevilen ve okunan yazar kurultaydan sonra birkaç hafta Kazan şehrinde misafir edilir.

Ancak bu denli güzel günler çok uzun sürmez. Kadiri'nin hayatında tekrardan çalkantılı günler başlar. 1936-1939 yılları arasında yürütülen "Büyük temizlik"te diğer bazı politikacılar, yazarlar, aydınlar gibi 1936 yılından beri hasta olan Kadiri de "Rejime karşı olmaktan suçlu!" bulunur[193]. Bunun yanı sıra basında yazara karşı saldırı başlatılır. Özellikle 1937 yılında bu saldırı zirveye ulaşarak aynı yıl içerisinde Kadiri'yi itibarsızlaştırmaya yönelik 50'den fazla makale yayınlanır[194].

Özbekistan Yazarlar Birliği, 31 Ağustos 1937 yılında 4. Toplantısını gerçekleştirmeyi planlar. Fakat bu toplantının 1-1,5 ay öncesinden bir komisyon kurulu oluşturulur. Onların görevi, yazarlarla tek tek görüşmek ve çeşitli sorular sorarak toplantı öncesinden kimin ne düşündüğünü öğrenmekten ibarettir. Bu konuda Kadiri de Yazarlar Birliğine görüşmeye çağırılır. Görüşme sırasında sorulan soruları Kadiri aile fertlerine şöyle anlatır:

"Niye milliyetçi oldun, yazdıklarında milliyetçilik ruhu var, itiraf edecek misin yoksa etmeyecek misin? Sovyet Hükümetini beğenmiyorsun, falan vakitte falancının evine gitmişsin. O zaman orada neler hakkında konuşuldu? O sana ne dedi, sen ona ne dedin? Hangi türden kitap gösterdi? Falan vakitte evine falancılar gelmiş. O zaman orada hangi konuda konuşuldu? Falancı genç yazarı ne diye rencide ettin?" [195] gibi saçma, ciddiyetsiz ve boş sorular yazarlara sorulmuştur.

Kendisine de Yazarlar Birliğinin kâtibi Anqaboy Xudoybaxtov tarafından yöneltilen "Allah var mı, yok mu?" sorusuna Kadiri'nin yanıtı şu şekilde olmuştur:

Herkes sustu. "Var" dedim. "Nasıl kanıtlıyorsunuz varlığını?" Onun dikkatsizce, yüzeysel, küçümseyici sorusu beni öfkelendirdi. "Allah'ın varlığını, yokluğunu kanıtlamak düşündüğünüz gibi kolay, boyacının küpü değil. Bunun için en azından Arap, Fars, Türk, Rus dillerini mükemmel bilmeniz ve sadece bilmekle kalmayıp bu dillerdeki dini kaynakları dikkatlice okumuş, öğrenmiş, felsefi müşahede yürütmüş olmanız gerekir. Ancak o zaman dini münazaraya girebilmeniz mümkündür. Örneğin, "İhlas suresi"ni

[192] Merhan, *Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu,* s. 69
[193] Merhan, *Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu,* s. 70
[194] Normatov, *Qodiriy Mo'jizasi*, s. 47
[195] Habibulla Qodiriy, *Otamdan Xotira*, s.333; Merhan, *Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu,* s. 70

okuyun da ben size giriş niteliğinde yorumlayayım!.. ”[196] Bu cevabı duyan Anqaboy ağzı açık kalmıştır.

Bu sohbetler sırasında kendi canını düşünerek veya birilerinin baskısı altında kalarak mecburiyetten Kadiri'nin aleyhine yalan dolan bilgiler veren birçok genç yazar olmuştur. G'afur G'ulom, Abdulla Qahhor, Komil Yashin, Hamid Olimjon, Uyg'un gibi Özbek yazarları onlardan bazılarıdır[197]. Onlara rağmen onu savunanlar da olmuştur tabii ki ama bu doğrular o kişilerin işlerine son verilmesine sebep olmuştur. Örneğin, 1937 yılına kadar Özbekistan Merkezi Komitesinin Bölüm Başkanı, yeminli tercüman, Yazarlar Birliğinin üyesi, Birlik işlerinin denetleyicisi, komünist olan Qurbon Beregin, Kadiri'nin nasıl da büyük şahıs olduğuna kanaat getirir, ayrıca Özbek edebiyatının gelişmesi, yükselişi için onun gibi ender kişiliğin yok olmasına engel olmayı kendine borç bilir. Fakat 4. Toplantıda onun bu derin düşüncelerinin taraftarı çıkmaz. Aksine ona "Milliyetçi, karşıdevrimcilerin koruyucusu" damgası konularak Birlik üyeliğinden çıkartılır ve akşama Merkezi Komitede işi görülüp ertesi günü hapse atılır. Hapisteyken Kadiri'yle yüzleştirilen Beregin "Bu adamı tanıyor musun?" sorusuna hiç düşünmeden savcıya dik bakarak *"Evet, tanıyorum. Bu adam Özbek Sovyet edebiyatının kurucusu, büyük ve meşhur yazar Abdulla Kadiri, yani Julqunboy'dur*"[198] diye cevap vermiştir. Fakat Beregin hapse atıldıktan bir sene sonra kurşuna dizilmiştir.

Bahsi geçen sorgulamadan sonra yazar, Yazarlar Birliğine asla adım atmaz. Bir müddet sonra Kadiri üyelikten çıkarıldığına dair bilgilendirilir. Eylül ayından başlayarak büyük simalar da art arda tutuklanmaya başlar. Sadece kendileri değil, onların aileleri, akrabalarının hepsine soruşturma başlatılarak sorguya alınır ve hapse atılır. Bu yüzden hatta hapishanelerde yer kalmaz. Yılbaşı gecesi, 31 Aralık 1937 yılında sıra Kadiri'ye de gelir. Onu tekrar tutuklarlar. Uzun bir süre ailesi ondan haber bile alamaz. Yazara "ağır suçlu" gerekçesi konulduğundan ötürü evinden getirilen kıyafet ve yiyecekleri alma hukukundan bile mahrum bırakılır.

Kadiri tutuklanınca ailesi üst üste çok zor zamanlar geçirir. Zaten maddi sıkıtılar çekerken evlerine haciz gelir. Qodirmuhammad dededen kalan bahçeyi müsadere etmeye çalışırlar. Kadiri'den haber alamayınca kederlenen eşi tüberkülozdan 1943 yılında vefat

[196] Habibulla Qodiriy, *Otamdan Xotira*, s.333; Merhan, *Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu,* s. 71
[197] Merhan, *Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu,* s. 71
[198] Habibulla Qodiriy, *Otamdan Xotira,* s. 341

eder. 1945 yılında ise oğlu Habibulla "Karşıdevrimci gençler örgütünün başkanı olmak, babasının yasaklanmış kitaplarını evinde saklamak ve Sovyet hükümetine karşı kışkırtıcı hareketler düzenlemek"ten suçlu bulunarak tutuklanır ve uzun süreli itiraf çalışmalarından sonra amacına ulaşamayan hükümet onu 10 yıl hapis cezasına hüküm eder.

10 yılını ceza kamplarında geçiren Habibulla'nın yıllar boyunca yaptığı araştırmalarının sonucuna göre, yalan dolan iftiralar yüzünden "halk düşmanı" damgası konulan Kadiri aylarca sorgu ve işkencelere maruz bırakılır ve nihayetinde Özbekistan Ceza Kanununun 57 ve 66 numaralı maddelerine göre 5 Ekim 1938 yılında Sovyet Yukarı Mahkemesi tarafından en âli ceza-infaz edilmesine karar verilir[199]. Fakat idam bir gün önce 4 Şubat'ta gerçekleştirilir[200].

Bu doğrultuda büyük Özbek yazarının eserleri topluma zararlı bulunarak yok edilmeye çalışılır, yakılır. Hatta onun eserlerini okuyan ve yahut saklayanları da hükümet cezasız bırakmaz. En nihayetinde 9 Ekim 1956 tarihinde Kadiri aklanır ve *Qizil Özbekiston*, *Pravda Vostoka* ve *Literaturnaya* gazetelerinde Kadiri işi tekrardan görülerek suçsuz bulunduğuna dair mahsus haber ilan edilir. Ayrıca onun şerefi iade edilir.

Zira 1991 yılında Özbekistan Cumhuriyetinde bağımsızlık ilan edildikten sonra Abdulla Kadiri'nin şerefine yüksek saygı ve hürmet gösterilmeye başlar. Bu minvalde Kadiri, *Alisher Navoiy nomidagi Özbekiston Respublikasi Davlat mukofati* (Alişer Nevai Devlet ödülü) ve *Mustaqillik ordeni* (Bağımsızlık madalyası) ile ödüllendirilir. Ayrıca yazarın adına *Abdulla Qodiriy nomidagi davlat mukofoti* (Abdulla Kadiri Devlet ödülü) ihdas edilir. Aralık 2019 tarihinde Taşkent'te Abdulla Kadiri'nin yaşadığı evde, ayrıca başkentte yerleşen Abdulla Qodiriy parkında müzeler yapılır. Bunun beraberinde

[199] Habibulla Qodiriy, *Otamdan Xotira*, s. 404; Habibulla Kadiri, 1974 yılında yayımladığı *Otam Haqida Xotiralar* eserinin "Oilada" (Ailede) başlıklı son söz kısmında Kadiri'nin aslında 26 Ağustos, 1939 yılında Taşkent'te vefat ettiğini, bazı eserlerde vefat tarihi 1938, 1940 olarak verildiğini ancak bunların doğruluk payı olmadığını anlatan yanlış bilgi vermiştir. Sebebi bilinmemektedir. Fakat o dönemlerdeki baskılardan ötürü öyle yazmaya mecbur kalmış olabilir. Aynı eserin 1983 tarihindeki tamamlanmış 2. neşrinde bu kısma ve bilgiye yer verilmemiştir. Kıyaslamak için bkz. Habibulla Qodiriy, *Otam Haqida Xotiralar*, Toshkent: G'ofur G'ulom nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti, 1974, s. 232; Habibulla Qodiriy, *Otam Haqida Xotiralar*, Toshkent: G'ofur G'ulom nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti, 1983, s. 4-222; 2005 yılında neşredilen *Otamdan Xotira* adlı eserinde ise "Oilada" kısmına yer verilmiş fakat eserde Abdulla Kadiri'nin ileri sürülen ölüm tarihi ile ilgili bilgi mevcut değildir. Bkz. Habibulla Qodiriy, *Otamdan Xotira*, s. 409

[200] Ayrıntılı bilgi için bkz. Normatov, *Qodiriy Mo'jizasi,* s. 50; Mirvaliyev, *Qodiriy Kashfiyoti*, s. 13

enstitülere, okullara, kültür ve sanat kuruluşlarına, birçok cadde ve sokaklara onun adı verilir.

2.2. EDEBİ ŞAHSİYETİ

Özbek edebiyatının en büyük mütefekkirlerinden biri olan Abdulla Kadiri'nin dünyaca ünlü eserlerinin oluşumunda onun yaşadıkları, babasından duydukları, özellikle de dünya edebiyatına olan merakının etkisi büyüktür. Abdulla Kadiri eserleri için ilhamı hayatın içinden alır. 12 yaşlarında çalışmaya başlayan Kadiri daha çocuk yaşlarından hayat kazanında kaynar ve neticede bir yazar için gereken hayati tecrübeleri edinir. Bu yüzden dönemin önemli meseleleri üzerinde düşünmeye başlar. Bu da onun ilk eserlerinden itibaren sosyal sorunlara değinmesine yol açar. O yazar olmak için geçtiği yolu şöyle değerlendirir:

"Gerçek yazar olmak için hayatın bütün yönlerini öğrenmek, bunun için hayatın bütün sahalarından haberdar olmak gerek. Kısmen benim başımdan geçirdiklerim benim yazar olmamda büyük rol oynamıştır. Gerçek yazar olmak isteyen gençlerimizin de ilk önce hayatın içine girmeleri ve hayatı öğrenmeleri gerek. Hayatın içerisinde çeşitli alanlarda çalışmam neticesinde ben Özbeklerin örf adetlerini ve bu hayatın içerisinde karşılaştığım tipleri öğrendim"[201].

Kadiri en baştan ciddi, düşünceli ve zeki çocuk olur. Küçük yaşlarından eğitim almayı, yazmayı sever. Onun eğitime, edebiyata olan ilgisinin temel kaynağı babasıdır. Çünkü Qodirmuhammad dede sert bir yapıya sahip olsa da her zaman çocuklarının okumasını destekler. Kadiri'nin oğlu Habibulla dedesini anlatırken: "*Dedem her ne kadar kaba, sert olsa da okumaya, eğitim almaya değer verirdi. "Benim okuma yazmam yok. Olsaydı hepinizi şaşırtırdım" diye kendi eğitimsizliğinden yakınırdı. Bu yüzden çocuklarının eğitimine engel olmazdı"*[202] diye ifade eder.

Josiyat bibi de anılarında Qodirmuhammad dede'den: "*O ne kadar zalim, çalışırken acımasız olmasına rağmen çocuklar okula gideceğini, ders çalışacağını söylediklerinde onları işten muaf tutardı. Okumaya hevesi olmayan oğlu Rahimberdi'ye bakarak "Sen adam olamazsın" diye tenkit eder ve bazen döverdi"*[203] diye bahseder.

---

[201] Abdullah Kadiri, Sanat Cereyanı, çev. Ömer Küçükmehmetoğlu, *Temrin, Düşünce ve Edebiyat Dergisi,* S. 97 (2019), s. 9;
[202] Habibulla Qodiriy, *Otamdan Xotira*, s. 16
[203] Habibulla Qodiriy, *Otamdan Xotira*, s. 16

Görüldüğü üzere Kadiri'nin babası okuma yazması olmayan fakat görüşü açık biridir. Bilhassa yukarıdaki bölümde bahsedildiği gibi işi dolayısıyla farklı ülkeler gezmiş olduğundan ilginç maceralar yaşamış, türlü türlü hayat hikâyelerine tanık olmuştur. Ve gördüklerini her zaman çocuklarına anlatmıştır. Babasından hikâyeler dinleyerek büyüyen Kadiri birçok eserini, özellikle de *Ötgan Kunlar* romanını kaleme alırken hayatının büyük kısmını hanlıklar döneminde geçiren babasının bahsettiği tarihi olaylardan etkilenir.

Kadiri'nin edebi kişiliğinin oluşmasında Özbek yazar ve şairlerinin yanı sıra Fars Tacik edebiyatının meşhur temsilcilerinin de rolü çok büyüktür. Kadiri daha çocuk yaşlarından itibaren fırsat buldukça okul ödevlerinden bağımsız şekilde Haydar Horazmiy, Atoiy, Sakkokiy, Lutfiy, Navoiy, Bobur, Gulxaniy, Maxmur, Muqimiy, Furqat, Zavqiy gibi Özbek Mümtaz edebiyatının temsilci şairlerinin yanında Hisrav Dehlaviy, Firdavsiy, Nizomiy Ganjaviy, Abdurahmon Jomiy, Sheroziy, Bedil, Shayx Sadiy gibi Fars-Tacik şairlerinin eserleriyle de yakından tanışır. Hatta Özbek Halk Edebiyatı numuneleri, kadim eserler, destanlar, cenknamelere merak sarar. Ve bunların tesiri altında kendisi de şiir denemelerine başlar. Kadiri'nin edebiyata yavaş yavaş adım atmasında Rus Mahalli okulunda okuması ve Rus edebiyatıyla haşır neşir olması, sonra da Rusça bildiğinden zengin tüccarın yanında çalışmaya başlayarak efendisinin yanına gelen aydınların sohbetlerine dinleyici olarak katılmasının da büyük payı vardır. Bilindiği üzere tezgahtarlık yaparken pazarda gazetenin varlığından haberdar olmasıyla Kadiri'de de gazete dergilerde yazma isteği oluşur. Neticede küçük haber yazısı yazarak gazetede ilk kez adını duyurur. Gerçi bu küçük makale ilk deneme yazısı olsa da onun ilerideki eserleri için gayret kaynağı olmuş ve istikbali için zemin hazırlamış denilebilir.

Yazarın edebiyattaki baş sloganı hakikate, hayat hakikatine sadakattir. O her zaman meslektaşlarını hakikate dik bakmaya teşvik etmiştir. Bu doğrultuda Kadiri, genellikle gerçekçi, halkın gönlüne, ruhuna yakın "hayat ve ortamın yansıması olan" eserleri savunmuştur. Sanatçıların "özgün yaşamı göstermesi" nin taraftarı olduğunu sıklıkla vurgulamıştır. Ona göre eserde gerçeği sabitlemek, realizme ulaşmak için sanatçının kendisinin öncelikle "özgür şahsiyet" sahibi, doğru ve cesur sima olması gerekmektedir. Bu bağlamda yazarın kendisi de hakikat yolunda üst makamlardaki kişileri yermekten korkmamıştır. Neticede 1926 yılında idareci kişileri eleştirdiği nedeniyle hapse de girmiştir. Ölüme giderken bile ideolojisinden vazgeçmeyen Kadiri

"Ben doğruluğumun arkasından başım giderse hık diye ses çıkaracak yiğit değilim" demiştir. Gerçi eserde hakikati gösterebilmek için öncelikle özgür, dürüst, cesur bir kişi olmakla beraber o hayatı derinlemesine bilen, onu iyice inceleyip analiz edebilen yeteneğe sahip olmak, yazarın tabiriyle gerçek hayatın içine girmek ve oradaki kişilerin zorluklarını omzunda taşıyabilmek gerekmektedir. Bu yüzden Kadiri de kendisinin halktan biri olduğunu ve onların derdini içten hissederek daha iyi yansıttığını belirtir. Bu bağlamda fakir fukaralara, işçilere yakın olduğunu vurgulamak için eserlerine *Julqunboy* mahlasını seçer.

Kadiri her bir eserini yazarken titizlikle davranır. Esere başlamadan önce hayatı dikkatle inceler. Oluşturmak istediği tipleri gerçek hayattan bulup onlarla bazen mülakat etmeye çalışır. Yazmak istediği tiplerin bütün sırlarını, düşüncelerini anlamak, onları içten hissetmek gerektiğinin farkında olduğundan herkesle: gerek idareci gerek din adamı, bazen kumarbaz, hırsız, bazense derviş, sofilerle ve hatta madde bağımlılarıyla da iletişim kurar. Gerektiğinde onların kişiliğine bürünür. Tasvir etmek istediği yerleri; köy ve şehirleri bizzat kendisi gidip görmeye, orası hakkında detaylı bilgi edinmeye çabalar. Kısacası gereken bütün araştırmaları kendisi yapar. Kadiri esere başlamadan önceki çalışmalarından şöyle söz eder:

Ben bir eser yazmaya başlamadan önce yazmak istediğim şey hakkındaki malzemeleri tam olarak öğrenirim. Bir yer hakkında eser yazmak istiyorsam o yeri daha önce birkaç kez görsem de yine gidip yoklar, daha iyi öğrenirim. İstediğim şeyi öğrendiğim yerde en ince ayrıntıya bile önem veririm. Mesela öğrenmek istediğim yerde kaç tane ağaç olduğu, bu ağaçların kaç tanesinin yeni olduğu, gittiğim yerde o ağaçlarda hangi kuşların ne şekilde konup durduğu ve buna benzer her şeyi en küçük ayrıntısına kadar araştırırım. İlk başta bu hiç önemi yokmuş gibi görünse de daha sonra faydası olur[204].

Yazar eserin gerçekçi ve inandırıcı betimlenmesine çok dikkat eder. Bu doğrultuda Kadiri *Yozuvchi o'z ishi to'g'risida* (Yazar eseri hakkında) adlı makalesinde şöyle bir örnek getirir:

"Ötgan Kunlar" romanını yazarken Margılan'a gittiğimde bir sokaktan geçerken akşam namazı vaktinde belirgin şekilde zığır[205] *yağının kokusu burnuma geldi. Ben bunu*

[204] Habibulla Qodiriy, *Otamdan Xotira*, s. 124; Abdullah Kadiri, *a.g.e.*, çev. Ömer Küçükmehmetoğlu, s. 9
[205] Zığır yağı-Özbek Türklerinin yemeklerde kullandığı bitkisel yağ, Türkiye Türkçesindeki karşılığı "Keten yağı"dır.

hatırımda tutmaya gayret ettim. "Ötgan Kunlar" adlı romanımın bir bölümünde bu ayrıntıyı dahil ederken bu tasvirin oldukça gerçek, okurun inanacağı şekilde yazıldığı aklımdadır, [206] der. Bu cümlelerde de vurgulandığı üzere yazar her zaman küçük ayrıntıların okurun esere olan inancını arttırdığına inanır. Ancak detayların eserde vurgulanmak istenen tasvir ve düşünceyle bağlantılı olmasını da göz önünde bulundurur.

Kadiri yazarlıkta mananın öncelikli olduğunu ifade ederek *"Yazarlıkta bir kanun var: her şeyden önce mana gelir. Ondan sonra o manayı-fikri ifade etmek için cümle kurmak gerekir. Fakat o cümle öylesine bir cümle olmayıp anlatmak istediğiniz düşünceyi aktarmak için özel yaratılmış olması lazım. Yapay olmaması şart*"[207] der. Kadiri eserin anlamının yanında diline de çok önem verir. Eser dili doğru ifade edilmediğinde yazarın okurlara eğlence konusu olacağının altını çizer. Yazarlığın kolay bir meslek olmadığını, bu yüzden eserin dili ne kadar akıcı ve kullanılan cümle net olursa okuru o kadar hızlı etkisine alacağından bahseder. Kadiri'ye göre bedii eserdeki kelime ve cümleler bir film şeridi gibi pürüzsüz olmalıdır. Yalnız o zaman olaylar akıllarda kalır ve unutulmaz. Bu yüzden Kadiri eserde öylesine kullanılan ah vah gibi heyecanlı kelimelerden kaçınır. Onun yerine olayları sade bir anlatımla tasvir eder ki bunu okuyunca olaylar okurun gözünde canlanır ve kendiliğinden onu heyecanlandırır. Yani yazarın kendisi heyecanlanmaz, aksine yavaş yavaş tasvir ederek okuyucuyu etkiler. Yazar kelimeleri oldukça net seçer ve bu kelimelerden net cümleler kurar ve bu cümleler de eserdeki karakterlerin durumlarıyla ilgili belirli amaçlar için kullanılır. Kadiri eserde kullanılan kelime ve cümlenin öneminden şöyle bahseder:

"*Söz söylerken veya onlardan cümle kurarken uzun düşünmek gerek. Yazılanları sadece yazarın kendisi anlayıp başkaların anlayamaması büyük kusurdur. Aslında yazarlık, söylemek istediği fikri herkese anlatabilmek, aktarabilmektir. Yanlış anlaşılmalara sebebiyet vermemektir. Bunun dışında düşünceyi aktarmaya hizmet etmeyen kelime ve cümlelere asla eserde yer vermemek gerekir. Ancak o zaman editörün düzeltme yapmasına engel olabilirsiniz. Yazarken gerekirse bir saat değil, on saat yazmak, bir kez değil, aksine on kez düzeltmek başkasından yardım beklemekten yığdır"*[208]. Demek ki yazar eserlerinde kelimelerin niceliğine değil niteliğine çok önem vermiştir. Her zaman abartılardan kaçınarak kelime israfına da yol vermemiştir.

[206] Habibulla Qodiriy, *Otamdan Xotira*, s. 125; Abdulla Kadiri, *a.g.e.*, çev. Ömer Küçükmehmetoğlu, s. 9
[207] Habibulla Qodiriy, *Otamdan Xotira*, s. 52
[208] Habibulla Qodiriy, *Otamdan Xotira*, s. 96

Özbek romancılığını yeni bir boyuta taşıyan meşhur yazarlardan biri Oybek, Abdulla Kadiri'nin eserlerinde realist manzaraların halk diliyle ifade edildiğini alkışlayarak şunları söyler:

Abdulla Kadiri'nin nesri, öncelikle gerçekçiliğiyle ayırt edilir. Eserleri, onun halkın zengin ve yalın diline hakimiyetini açıkça göstermektedir. Abdulla Kadiri'nin romanları böyle bir güzel dille yazılmıştır. O… doğuştan bir nesir yazarı, geniş ölçekli usta, yüksek manada realist bir sanatçı idi[209].

Kadiri'nin eserlerinin akıllarda kalıcı etki yarattığını vurgulayan ünlü Tacik yazarı Jalol İkromiy ise şu şekilde düşüncelerini bildirir:

Gerçi 30'lu yıllarda Abdulla Kadiri'nin eserlerini okumama rağmen hala eser kahramanlarını unutamıyorum. Abdulla Kadiri kullandığı çok sıkı ama derin lirik cümleleriyle beni kendine büyülüyordu. Eserlerindeki her detay yüksek bir anlam ifade ediyor, mahir bir kuyumcu tarafından tasarlanan bir mücevher gibi parlıyor[210].

Bu cümlelerden de yazarın eserlerinde cümle kullanımına ve detaylara ne denli önem verdiği anlaşılmaktadır. Bu sebepten dolayı Kadiri sadece Özbek edebiyatı sanatçıları ve okurları tarafından değil birçok kardeş millet edebiyatçısı tarafından da takdir görmektedir.

Yukarıdaki bölümde bahsedildiği gibi edebi hayatına şair olarak başlayan Kadiri tecrübe edindikçe yazarlık yolundan gider. Kadiri düzyazı eserlerinde de şiirlerinde vurguladığı gayeden hiç sapmaz. Eski adetlere, sınıf eşitsizliğine, cehalete karşı isyan ederek milleti eğitime, yeniliğe açık olmaya ve uyanmaya davet eder. Her şeye tenkidi gözle bakarak batıl inançlara karşı görüşünü ifade eder. İlk eserlerinden itibaren diğer cedit yazarları gibi İslam ideolojisi esasında halkın gelişimini düşünür ve hayattaki, ruhani çevredeki şeriata zıt hurafeleri, inançları eleştirir. Kadiri'nin edebi kişiliğini inceleyen Aziz Merhan, *Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu* adlı eserinde, onun yazarlığını okuyucuya aktarırken şu ifadeleri kullanır: *"Gerek ceditçi anlayışta yazdığı ilk eserlerinde gerekse Sovyetler devrinde yapılan reformları desteklemek amacıyla yazdığı eserlerinde olsun anlatım tekniğinde büyük bir değişiklik olmadığı, en büyük değişikliğin tematik olduğu göze çarpmaktadır. O edebi eserlerinin genelinde, vermek istediği ana düşünceyi, okuyucuya doğrudan vermez. Aksine olayın gelişimiyle bağlantılı*

[209] Fathiddin Nasriddinov, *Adibning Yo'li: Abdulla Qodiriy Mahorati*, Toshkent: G'ofur G'ulom Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti, 1971, s. 126
[210] Nasriddinov, *a.g.e.*, s. 127

olarak kahramanlar ile olay ilişkisiyle veya kahramanların konuşmalarını ön plana çıkartarak, karakter özelliklerini konuşmaları aracığıyla vermektedir"[211].

Kadiri birçok tenkidi, eğitici, siyasi, edebi öneme sahip makalesiyle de okuyucunun gönlünde yerini alır. Makaleleri anlamlılığı, akıcılığı ve hayati gerçekliği içermesinden dolayı ayrıcalık kazanır. Kadiri'nin makaleleri genelde ciddi veya hicvi yöndedir. Ciddi makalelerinde günlük hayatın çeşitli sorunları tahlil edilir ve onlardan gereken sonuç çıkarılır. Hicvi makalelerindeyse emekçileri kemirmeye çalışan sözde din adamları, sadece kendi çıkarlarını düşünen ticaretçiler, boşuna israf yapan zenginler, maneviyatı kötüleyip ahlaksızlığa başvuran kişiler, yalakalar, rüşvet, makam avcıları gibi "adam"lar eleştirilir. Bu yazıları vasıtasıyla Kadiri halk arasında "Fıkra kıralı" olarak tanınır. Zira Kadiri'nin fıkra yazılarını takdir eden Tacik yazarlarından Abdulahad Qahharov bir sohbette: "*Biz edebiyatta iki tane Abdulla Kadiri'yi biliyoruz. Biri meşhur romancı Abdulla Kadiri. İkincisi de döneminin günlük olaylarını, siyasetini genişçe topluma dağıtmakla, teşvik etmekle etkin olan, Julqunboy mahlasıyla ün kazanan gazeteci, hiciv ustası, fıkra yazarı Abdulla Kadiri'dir"*[212] diye ifadede bulunur.

Kadiri'nin edebi faaliyetleri sadece makale, hikâye, hicvi yazılar, sahne eserlerinden ibaret değildir. O aynı zamanda önemli dönemleri yansıtan tarihi romanlar da yazar. Yazara göre tarihi roman, bir yandan bedii eser olarak okurun ilgisini çekerken diğer yandan okuru tarihle bir nebze olsun yakınlaştırması gerekmektedir. Kadiri bu anlayışına uygun şekilde önce Özbek edebiyatının romancılığına öncülük eden *Ötgan Kunlar* romanını yaratır. *Ötgan Kunlar* romanı, Profesör Yevgeniy Eduardovich Bertels[213] tabiriyle Özbek romancılık okulunu ortaya çıkarır. Ardından ilk romanının devamı niteliğindeki *Mehrobdan Çayon* adlı ikinci romanını kaleme alır. Bu romanlar Kazak Sovyet edebiyatının büyük temsilcisi Muxtor Avezov'un[214] söylediği gibi güya dümdüz sahrada birdenbire Pamir dağları belirmişçesine ortaya çıkar. Oysaki Kadiri'nin "Özbek realistik nesrinin kurucusu" olarak onurlandırılmasına sebep olan bu romanların yaratılması kolay olmaz. Yazar bunun için bir hayli edebiyat numuneleriyle tanışır, hatta Türk milli edebiyatının o dönemdeki meşhur nesircileri Yakup Kadri, Falih Rıfkı, Ruşen

[211] Merhan, *Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu* s. 79
[212] Habibulla Qodiriy, *Otamdan Xotira*, s. 38
[213] Profesör Yevgeniy Eduardovich Bertels (1890-1957)- Sovyet Doğu dilleri bilim adamı. Sovyet Bilim Akademisi muhabir üyesi. Doğu edebiyatını çok iyi bilen, birçok ilmi kitapların yazarıdır.
[214] İbragim Mirzaev, *Abdulla Qodiriy*, Toshkent: O'zbekiston SSR Fan Nashriyoti, 1975, s. 3

Eşref, Yahya Kemallerin eserlerini ve Arap edebiyatının güçlü temsilcisi, Corcî b. Habîb Zeydân'ın romanlarını severek okur. Bilhassa Arap edebiyatının tarihi roman türünün kurucusu Zeydân'ı kendisine milletin yakın tarihi hakkında roman yazmaya heveslendiren üstat olarak görür. Onun bütün eserlerini tetkik eder.

"Yazar birkaç dil bilmesi, özellikle lügati zengin olması şart, aksi halde onun yazdıklarında tat olmaz" diyen Kadiri, medresede öğrendiği Arap, Fars-Tacik dilinin yanında Rus dilini de iyi bilmiştir. Gogol'un *Uylanish* komedisini çevirmiştir. Kadiri, milli yazarların bakış açısının gelişmesinde Rus dilinin büyük öneme sahip olduğunu savunmuştur. O Tolstoy ve Çehov'un eserlerinden severek bahsetmiştir. Kadiri Çehov'u hikâye türünün babası, Tolstoy'u da roman türünün piri olarak tanımlamıştır. Çehov'un kelime kullanımında cimriliğini, hiçbir amaca hizmet etmeyecek gereksiz ve fazla kelimelerden, söz israfından kaçındığından etkilenerek bu konuda onu kendine üstad kabul etmiştir. Ayrıca Avrupa edebiyatıyla yakından ilgilenen yazar Goethe, Schiller'in de eserleriyle tanışmıştır. Yazar kendini Marks ve Lenin'in çırağı olarak görür. Marks'tan ilham, Lenin'den ise ruh aldığını dile getirir.

Kadiri her ne kadar dünya edebiyatını yakından takip etmiş, yazarlarının eserlerinden ilham almış olsa da kendisi her zaman milliliği savunur. Bir milletin derdini yalnızca o milletin evladının yansıtabileceğini, bu sanatın, realizmin başlıca talebi olduğunu vurgulayarak "Çünkü Özbek aile hayatını en ufak ayrıntısına kadar sadece Özbek çocuğu bilir. Yoksa Özbek olmayan bir sanatçı bu halk hakkında eser yaratırken efsanelere başvuracağı kesin" olduğunu belirtir. Dolayısıyla Kadiri, eserlerinde Özbek aile yapısı ve hayatına, psikolojisine has gelenek göreneklere özel bir yer verir. Bunlardan toplumsal anlam çıkartır veya onları geniş toplumsal anlam veren olaylarla ilişkilendirerek tasvir eder. Hatta Özbek diline de üstün bir dil olduğunu belirterek "Özbek dili fakir bir dil değil. Aksine Özbek dilini hor gören kişilerin kendisi fakirdir. Onlar kendi cahilliklerinde Özbek dilini suçlamasınlar" der.

Kadiri eserlerinde Özbek aile yapısı ve yaşamını tasvir etmiş olsa da bu romanlar Türk Dünyası Edebiyatının birçok yazarı için de ilham kaynağı olur. Türkmen yazarı Hidir Deryayev "Gönül gönülden su içer" adlı makalesinde Kadiri'den esinlenerek kendisi de roman yazmaya başladığından şöyle bahsetmiştir: *"Abdulla Kadiri'nin 'Ötgan Kunlar' romanı bende ömür boyu unutulmayacak etki bıraktı. Bana ilham verdi. Bu*

eserden sonra bende Türkmen halkının geçmişiyle ilgili roman yazma hevesi uyandı. Büyük bir istekle Qismat romanıma başladım".

Ayrıca Kadiri genç aydınları çok sever, saygı duyar. Onlarla sık sık edebi söyleyişler düzenleyip bir araya gelir. Buluşmalarda kendi tecrübelerini paylaşarak şöyle tavsiyelerde bulunur:

Son zamanlarda genç yazarların gittikçe çoğalması beni sevindirmekte. Fakat bazılarının eserlerini okuduğumda, esere sorumsuzlukla yaklaşmak, ufak düşünce ve olayları gereğinden fazla abartmak, esere nasıl başlayıp nasıl bitireceğini önceden planını çizmemek vb. gibi eksikleri görmekteyim. Bunun gibi kusurlar eseri değersizleştirip sıkıcı hale getirir. Eserin başlangıcından sonuna kadar nasıl ilerleyeceği hakkında ilk baştan düşünüldüğünde ise iş kolaylaşır. Örneğin, ben Mehrobdan Çayon romanım için malzeme topladıktan sonra eserin muhtevasını bir sene kadar düşündüm. Belli bir karara varınca ise romanı bir yılda bitirdim[215].

Sonuç olarak doğuştan yetenekli olan Kadiri'nin edebiyata ilgisinde babasından duyduğu maceralar ve tarihi olaylar büyük bir etken olarak hizmet etmiştir. Eline kalem alıp şiire heveslenmesinde oğlu Habibulla'nın tahminine göre şair Miskin'in de az çok tesiri olmuştur. Kadiri daha küçük yaşlarında teyzesinin oğlu olan şair Miskin'i sık sık ziyaret etmiş, sohbetini dinlemiştir. Bunun yanı sıra Kadiri'nin evine de her zaman edebiyatçı, sanatçı kişiler gelip edebiyat üzerinde hasbihal etmiştir. Demek ki Kadiri'nin edebiyat alanında büyük yazar ve üstat olarak yetişmesinde çocukluk çağından yaşadıklarının, durmaksızın okuyup öğrenmesinin yanı sıra bir ortamda bulunduğu kişilerin de etkisi olmuştur denilebilir.

Maddi sıkıntılarla zorlanan bir ailede doğmuş, hem eski usul hem Rus okulunda okumuş, okurken çalışmaya mecbur kalmış, döneminin zor zamanlarına şahit olmuş, gazetelere yazdığı yazıları yüzünden iftiralara uğrayarak hapse girmiş, halkın derdini yansıtan eserleriyle milletin kalbinde yerini bulmuş, ancak bu eserler onun sonuna sebep olmuş olan Özbek edebiyatının unutulmaz yazarı Abdulla Kadiri'nin eserleri teker teker araştırılması ve incelenmesi Türk Dünyası edebiyatı için büyük bir kazanç olacaktır.

[215] Habibulla Qodiriy, *Otamdan Xotira*, s. 212

2.3. ESERLERİ

1914 yılında kısa haber yazısıyla sanat camiasında ilk kez adını duyuran Kadiri, yukarıda belirtildiği gibi şiirleriyle edebi hayata atılmıştır. Daha sonra düz yazı eserleri; fıkra yazıları, makaleleri, piyes, hikâye ve romanlarıyla Özbek edebiyatının şekillenmesine yol açmıştır. Kadiri, manzum eserlerini geleneksel usulde yazmış olsa da içerik bakımından şiirler Cedit hareketinin gaye ve düşüncelerini yansıtmıştır. Bunun yanı sıra şiirlerinde o dönemde milletin karşı karşıya olduğu ve çözümünü bekleyen önemli sorunlarına da değinmiştir. Düzyazı eserlerinde ise kimi zaman halk arasında yıllardır süregelen gelenek görenekler, özellikle düğünlerdeki israflar ve bunun akabinde meydana gelen olumsuzluklar, kimi zamansa dönemin sorunlarından olan eğitimsizlik, cehalet ve bu yüzden ahlaksızlığa başvuran hayat hikâyelerine yer vererek aslında toplumu eleştirmiştir. Yazarın çeşitli türde kaleme aldığı eserleri şu şekilde tasnif edilebilir:

2.3.1. Şiirleri

To'y

Kadiri, *To'y* adlı ilk şiirini, 4 Nisan 1914 yılında *Sadoi Turkiston* dergisinde yayımlar. Bu şiiriyle halkı düğünde gereksiz masraflar yapmamaya çağırır. Düğün harcamaları yüzünden ailelerin perişan olduğunu anlatır.

Ahvolimiz

1915 yılında ilk kez *Juvonboz* hikâyesine ilave olarak yayınlanan *Ahvolimiz* şiirinde, esrarkeşlik, "oğlancılık" gibi ahlâksızlıkları eleştirir, çocuklara bilim, fen, edep ve güzel konuşmanın öğretilmediğinden yakınılır[216]. Gençleri ve aydınları birlik olup gaflet uykusundaki milleti uyandırmaya davet eder.

Millatimga Bir Qaror

Gazel şeklinde yazılan *Millatimga Bir Qaror* şiiri de "Juvonboz" seçkisinde yer almıştır. Bu şiirinde dört mevsimi kışa çeviren cehalete karşı milleti birleşip okullar açmaya, cemiyetler kurmaya çağırır. Cehaletten kurtulmanın yolunun tahsil görmek, okumak olduğunu vurgulayarak gelişmeden kaçmamalarını ister.

[216] Merhan, *Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu*, s. 78

Fikr Aylagil

1915 yılında *Oyna* dergisinin 12. sayısında yayımlanan[217] bu şiirinde nefsine düşkün milletin gereksiz harcamaları, müsrifliği ve cehaleti eleştirilir.

Kadiri'nin yukarıdaki dört şiirinden başka *Pildir, Pis* adlı yine bir şiiri mevcuttur. Bu şiir 20'lı yıllarda fütürist şair olarak bilinen Oltoy'a (Bois Qoriyev) takliden kaleme alınır, 1924 yılında *Mushtum* dergisinin 17. Sayısında *Ovsar* müstear imzasıyla yayımlanır. Daha sonra Kadiri'nin bütün eserler toplamının birinci cildinde basılır[218].

2.3.2. Hikâyeleri

Juvonboz

Juvonboz hikâyesi ilk kez 1915 yılında Türkistan Genel Valisi basımevinde Arap harfleriyle basılmıştır. Bu hikâye yazarın tabiriyle Tatarlarda çıkmış olan ceditçi ruhtaki hikâye ve romanlar taklit edilerek yazılmıştır. Eserin gayesi o dönemde Türkistan'da mevcut olan "oğlancılık" gibi ahlâksızlık, bozuklukları; esrarkeşlik gibi kötü alışkanlıkları eleştirmek ve insanları doğru yola teşvik etmektir.

Uloqda

Bu hikâye de 1915 yılında yaratılmış olmasına rağmen ilk defa 1923 yılında *Bilim o'chog'i* (İlim ocağı) dergisinde yayımlanmıştır. 1936 yılında ise tekrar neşredilmiştir. Hikâyede yazar olayları tartışmaz, anlatmaz, kanıtlamaz aksine karakterlerle gösterir. Olaylar veya kişiler eleştirilmeden hadisenin sadece objektif manzarası çizilir. Zira *Uloqda* hikâyesi, Özbek edebiyatı gerçekçi hikâyeciliğinin en iyi örneği sayılmaktadır. Bu eser, geleneksel oğlak kapmaca oyununda yaşanan talihsiz olayı konu almaktadır.

Jinlar Bazmi

1916 yılında yazılmış bu hikâye ilk kez 1921 yılında *Sharq chechagi* (Doğu çiçeği) dergisinde basılmıştır. Hikâye çoğunlukla hicvi eser olarak değerlendirilmiştir. Ancak bu hikâye Özbeklerin yaşamından bir kesit sunması bakımından gerçekçi bir

[217] Abdulla Qodiriy, *Diyori Bakr III: She'rlar, hikoyalar, saxna asarlari, hangomalari, felyeton va maqolalari*, Toshkent: İnfo Capital Group, 2017, s. 11

[218] Abdulla Qodiriy, *To'la Asarlar To'plami 1-Jilt: She'rlar, Hikoya va Ocherklar, Hajviyalar*, Toshkent: Fan Nashriyoti, 1995, s. 14

hikâye olarak görülmelidir[219]. Hikâyede bir çocuğun bakış açısıyla babasının yaşadığı olağanüstü olay anlatılmaktadır.

Obid Ketmon

Eser 1934 yılında yazılmıştır. Bu hikâye Abdulla Kadiri'nin romanlarından sonra üçüncü büyük eseridir. O yüzden bazı araştırmalarda roman olarak nitelendirilmektedir. Ama Özbek edebiyatında bu eser hacim bakımından uzun hikâye veya povest olarak kabul edilmektedir. Hikâyede, XX. yüzyılın 20-30'lu yıllarındaki Özbek köy hayatı, gelenek görenekleri, tarımda değişiklikler, kollektifleştirme dönemi ve olayları, kişileri, karakter özellikleri işlenmiştir. Eserde bir köy örnek alınıp oradaki kişilerin birbiriyle olan münasebeti, günlük yaşam tarzı ve sorunları ele alınarak köy hayatının tasviri oluşturulmuştur.

Yukarıda adı geçen hikâye ve kıssaları dışında yazarın *Mushtum* dergisinde yayınlanan ve "Felyoton kralı" adını almasını sebep olan birçok eseri mevcuttur. Kalvak Mahzum adlı bir mahalle imamının yaşadığı maceraları tasvir eden *Kalvak Mahzumning xotira daftaridan* adlı eseri ve her şeyden nefret eden işsiz, eğitimsiz, kumar oynayan, esrarkeş, avare bir adamın hikâyesini konu alan *Toshpolat Tajang nima deydi* adlı hicvi hikâyesi bunlardan bazılarıdır.

2.3.3. Romanları

Ötgan Kunlar

Romanın yazılışında Kadiri'nin babası büyük bir etken olmuştur. Kadiri küçükken neredeyse yarım ömrünü hanlıklar zamanında geçirmiş, bir sürü geçmişteki olaya tanıklık etmiş babasından ilginç tarihi hikâyeler dinlemiş ve böylece tarihe merak sarmıştır. Sonra o dönemdeki hanlıklar devri tarihine dair bir hayli kitabı araştırmıştır. Ve Kadiri'de bu dönem hakkında Batı romancılığı esasında büyük bir eser yaratma isteği uyanmıştır. Fakat yazar bu romanı yazmaya başlarken sadece duyduğu veya okuduğu kaynaklarla yetinmemiş, olayların geçeceği yerler hakkında gerçekçi bilgiye ulaşmak için Fergana vadisine kadar gidip veri toplamıştır. Bu da esere realizm, doğru tasavvur kazandırmıştır.

[219] Merhan, *Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu*, s. 89

Böylece 1917-1918 yıllarında veri toplamaya başlanan romanın ilk bölümleri 1922 yılında *İnqilob* dergisinde basılmıştır. 1924-1926 yıllarında ise üç bölümü kitap halinde neşredilir. Roman, 1953 yılında L. Bat ve V. Simirnova'lar tarafından Rusçaya, 1993 yılında Ahsen Batur tarafından Türkiye Türkçesine çevrilmiştir. Bilgilere göre eser Ukraynaca, Litvanca, Tatarca, Kazakça, Tacikçe, Türkmence, Uygurca, Karakalpakça, Almanca ve Azerbaycan Türkçesine de aktarılmıştır[220]. Bunun yanı sıra *Ötgan Kunlar*'ın 1969 yılında Yoldaş Azamov yönetmenliğinde romandan uyarlanan filmi çekilir[221]. Filmde Ölmas Alikhojayev (Otabek) ve Gulçehra Jamilova (Kumuş) başrol oyuncular olarak Otabek ve Kumuş'u canlandırırlar.

Romanda yazar XIX. Yüzyılda yaşanan olayları ve kendi tabiriyle "tarihin en karanlık günlerinden olan hanlık zamanlarını" anlatır. Yazar eserin önsözünde romanın önemini ve konusunu şöyle dile getirir:

"Modomiki, biz yangi davrga oyoq qo'ydik, bas, biz har bir yo'sunda ham shu yangi davrning yangiliklari ketidan ergashishimiz va shunga o'xshash dostonchiliq, ro'monchiliq va hikoyachiliqlarda ham yangarishg'a, xalqimizni shu zamonning "Tohir-Zuhra"lari, "Chor darvesh"lari, "Farhod-Shirin" va "Bahromgo'r"lari bilan tanishdirishka o'zimizda majburiyat his etamiz.

Yozmoqqa niyatlanganim ushbu –"Ötgan Kunlar", yangi zamon ro'monchilig'i bilan tanishish yo'lida kichkina bir tajriba, yana to'g'risi, bir havasdir. Ma'lumki, har bir ishning ham yangi-ibtidoiy davrida talay kamchiliklar bilan maydong'a chiqishi, ahllarning yetishmaklari ila sekin-sekin tuzalib, takomulg'a yuz tutishi tabiiy bir holdir. Mana shuning daldasida havasimda jasorat etdim, havaskorlik orqasida kechaturgan qusur va xatolardan cho'chib turmadim.

---

[220] Habibulla Qodiriy, *Otamdan Xotira*, s. 188

[221] Film romanla aynı olay örgüsüyle ilerler. Fakat film ve roman karşılaştırıldığında bazı farklılıklar göze çarpmaktadır: 1. Romanda Otabek ve Kutidor Margilan beyi Otabboy tarafından tutuklanıp katledilmek üzereyken Kumuş'un getirdiği mektupla son anda kurtulurlar. Filmde ise bu olay Musulmankul ve Hudayar Han'ın karşısında gerçekleşir ve Otabboy filmde yer almaz. 2. Romanda birkaç makam peşinde olan Taşkent eşrafları Hudayar Han'ı da ikna ederek birleşirler ve 15 yaşından 70 yaşına kadar olan Kıpçakları suçuna bakmaksızın katliam yaparlar. Filmde ise bu katliamın yerindeki sahnede romandaki en adaletli hükümdar olan Narmuhammad Kuşbegi halka buğday vergisi yüklemiş ve halk ayaklanmış, bunun sonucunda Hokand ve Taşkent beyleri çatışmaya girmiştir. 3. Romanda Otabek kendi hasmının Hamid olduğunu Farfi ustanın anlattıkları vesilesiyle öğrenmiştir. Filmde ise Farfi usta yer almamıştır ve Otabek bütün olan biteni bizzat Hamid'in suç ortaklarına anlattıklarından duyarak öğrenir. 3. Eserde Zaynap Kumuş gelince kıskançlık krizleri yaşar ama yine kocasını terk etmez. Filmde ise Zaynap kıskançlığından dolayı kaynanasına gideceğini ve geri gelmeyeceğini söyleyerek evi terk eder. 4. Romanda Otabek ve ailesi, Kumuş'un zehirlendiğini doktordan öğrenirler. Filmde ise Zaynap Kumuş'u zehirlediğini itiraf eder, doktora ise Yusufbek Hacı bu durumu anlatarak gelinini yaşatması için ondan yardım etmesini rica eder.

"Moziyg'a qaytib ish ko'rish xayrlik",-deydilar. Shunga ko'ra mavzuni moziydan, yaqin o'tgan kunlardan, tariximizning eng kirlik, qora kunlari bo'lg'an keyingi "xon zamonlari"dan belguladim. (/Mademki yeni bir devrin içindeyiz, o halde, her alanda bu yeni devrin yeniliklerin arkasından gitmeliyiz; ayrıca destancılık, romancılık ve hikayecilik alanlarında da yenilenmeye, halkımızı, günümüzün "Tahir ve Zühre"leri, "Çar Derviş"leri, "Ferhad ve Şirin" ve "Behram Gur"leri ile tanıştırmaya kendimizi mecbur hissetmeliyiz.

Yazmaya niyetlendiğim bu *Ötkan Kunlar*, günümüzün romancılığı ile tanışmak yolunda küçücük bir deneyim, daha doğrusu bir girişimdir. Bilindiği gibi her işin, başlangıçta birçok eksiklikler ile ortaya çıkması, işin ustalarının yetişmeleri ile yavaş yavaş düzelerek olgunlaşması doğal bir durumdur. İşte bu düşünceyle girişim için cesaretimi topladım, bu girişimcilikte ortaya çıkabilecek kusur ve hatalardan korkmadım.

"Maziye dönüp iş görmek hayırlıdır" derler. Buna göre konuyu maziden, yakın geçmiş günlerden, tarihimizin en kirli, karanlık günleri olan sonraki "hanlık zamanları"ndan belirledim)"[222].

Romanda olaylar esasen Taşkent ve Margilan adlı şehirlerde, Hokand Hanlığının son hükümdarı Hudayar Han'ın iktidara yeni geldiği dönemlerde gerçekleşir. Yazar eserde Otabek ve Kumuş karakterleriyle bir yandan saf aşkı hissettirken öte yandan o dönemin halkının cehaleti, devletteki taht kavgaları ve en sonunda Rusların hanlığı ele geçirdiği günlerden bahsetmektedir. Ayrıca eserde o dönemin yaşamından kesitler, halkın inançları, gelenek göreneklerinden tasvirler sunulmuştur. Genel olarak Türkistan halkının o zaman dilimindeki sosyal ve siyasi durumu irdelenmiştir. Bundan dolayı eserin ikinci alt başlığı da *O'zbeklar Turmushidan Tarixiy Roman* (Özbeklerin yaşamından bahseden tarihi roman) olarak belirlenmiştir. Zira *Ötgan Kunlar* ile Özbek edebiyatında Özbek romanının temeli oluşturulmuştur.

Mehrobdan Çayon

Kadiri, ikinci tarihi romanını 1926 yılında yazmaya başlar ve 1928 yılında bitirir. Roman, Mart 1929 yılında Semerkant'ta basılmıştır. İlk baskısı Arap harfiyle basılan eser 1935 yılında Latin harfiyle tekrar yayımlanmıştır. Roman aynı yılda Saidrasul Alizoda

[222] Abdulla Qodiriy, *O'tkan Kunlar: O'zbek turmushidan tarixiy ro'mon,* Toshkent: Navro'z, 2019, s. 5; çev. Aziz Merhan, *Abdulla Qodiriy'nin Utkan Kunlar (Geçmiş Günler) Romanındaki Üslubu: Gelenekten Moderniteye Geçiş,* Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları 5/2, 2008, s. 1013

tarafından Tacikçeye, 1961 yılında L. Bat ve V. Smirnovalar tarafından Rusçaya[223], 2020 yılında Aziz Merhan tarafından Türkiye Türkçesine çevrilerek neşredilmiştir. Bunun yanı sıra Uygurca, Litvanca, Türkmence ve Azerbaycan Türkçesine de aktarılmıştır[224]. Ayrıca *Mehrobdan Çayon*'un 1973 yılında Yoldaş Azamov yönetmenliğinde romandan uyarlanan filmi çekilir[225]. Filmde İsamat Ergaşev (Anvar) ve Tamara Şakirova (Rano) başrol oyuncular olarak Anvar ve Rano'yu canlandırırlar.

Eser, *Ötgan Kunlar* romanının mantıki tarihi devamı gibi yazılmıştır. Çünkü romanın *Xudoyorxon va Munshiylar Hayotidan Tarixiy Roman* (Hudayar Han ve katiplerinin hayatından tarihi roman) alt başlığından da anlaşıldığı üzere eserde Hudayar Hanın hanlıktaki son yılları, hanlık sarayı ve toplumun hayatından manzaralar işlenmiştir. Bunun yanı sıra XIX. Yüzyılda hanlıktaki Özbeklerin yaşam tarzı, din, eğitim, gelenek görenekler, aile kavramı, insanların ilişkilerinden görüntüler verilmiştir. Zira romanın asıl konusu hakkında Kadiri şöyle ifadede bulunur: *"Turkiston feodallarining keyingivakili bo'lgan Xudoyorxonning o'z xohishi yo'lida dehqon ommasi va mayda hunarmand-kosib sinifini qurbon qilishi, mamlakat xotin-qizlarini istagancha tasarruf etishi, bunga qarshi kelguchilar tilasa kim bo'lmasin, rahmsiz jazo berishi ro'monning mavzu'idir.* (/Türkistan feodallerinin son temsilcisi olan Hudayar hanın çiftçi halkı ve küçük esnaf sınıfını kendi keyfi için feda etmesi, memleket kadınlarını istediğince elde etmesi ve buna karşı gelenlere, kim olursa olsun acımasızca ceza vermesi romanın konusudur)"[226].

Ayrıca Kadiri, yazmak istediği *Amir Umarxonning Kanizi* (Emir Umar Hanın cariyesi), *Namoz Öğri* (Hırsız Namaz) ve *Daxshat* (Korku) adlı tarihi romanlarına bazı

[223] Eser aslında 1935-1936 yıllarında Lidiya Sotserdotova tarafından Rusçaya çevrilerek "Litaraturniy Uzbekistan" dergisinde tefrika edilir ancak kitap halinde basılmaz. Daha sonra 1961 yılında L. Bat ve V. Smirnovalar tarafından tekrar Rusçaya çevrilerek neşredilir.

[224] Habibulla Qodiriy, *Otamdan Xotira*, s. 220

[225] Film romana uygun olay örgüsüyle ilerler. Fakat film ve roman karşılaştırıldığında bazı farklılıklar göze çarpar: 1. Romanda Salih Mahdum cimriliğiyle nam salmıştır. Filmde ise onun cimriliği pek fark edilmez. 2. Romanda Sultanali Mahdum'un ricası üzerine Anvar'dan düğün hazırlıkları için izin almak ister. Anvar da çok beklediği bu haberden içinde çok heyecanlanır ve Rano ile danışıp sonra karar vermeyi düşünür. Filmde ise Sultanali Mahdum'un haberini verince Anvar, daha büyük derdi olduğunu, bu yüzden düğün için isteksiz olduğunu söyler. 3. Romanda Molla Abdurahman ve onunla iş birliği yapan müftülerin Rano'yu Gulşan aracığıyla hana tavsiye edeceklerini Safar Dokumacı ilk Anvar'a söylemek için evine gider ve Sultanali'yi orada görünce bildiklerini zar zor Sultanali'nin ısrarıyla anlatır. Filmde ise Safar Dokumacı kendi isteğiyle Sultanali'ye anlatır. 4. Romanda Anvar'ın ağabeyi Kabilbay ile gelen Buharalı misafirler Taşkent'te para kazanmak için gitmek isterler. Filmde ise Buharalı misafirler Taşkent'te Ruslar kulluk sistemini kaldırdıkları için gitmek istediklerini belirtirler.

[226] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon; Xudoyorxon va munshiylari hayotidan tarixiy roman,* Toshkent: Navro'z, 2019, s. 5; çev. Merhan, *Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu,* s. 207

sebeplere göre başlayamamıştır. *Amir Umarxonning Kanizi* tarihi romanı için gereken araştırmalar yapılmış, eserde Hokand Hanlığının Umar Han dönemindeki hayatı tasvir edilmesi planlanmıştır. Diğer iki roman için materyaller bile daha toplanmamış, yalnız yazmak için niyet edilmiştir.

2.3.4. Tiyatro Eserleri

Baxtsiz Kuyov

Kadiri'nin *Baxtsiz Kuyov* adlı dört perdeli dramı Behbudi'nin *Padarkuş* adlı eserinden esinlenerek kaleme alınmıştır. Eser, 1915 yılında kitap olarak neşredilmiş ve aynı yılda Koleziya tiyatrosunda ilk kez sahnelenmiştir. Böylece 1920 yılına kadar tekrar tekrar sahnede oynanarak şöhret kazanmıştır. Bu eserde geçmişte ve kısmen halihazırda da devam etmekte olan bazı gelenek görenekler, hurafeler, özellikle düğünlerde alınan yersiz fazla başlık paraları, savurganlıklar ve bunların tatsız sonuçları ibret olacak şekilde tenkit edilmektedir.

2.3.5. Tercümeleri

Abdulla Kadiri çevirmenlik faaliyeti de dikkate değerdir. O dünya edebiyatının tanınmış birkaç eserini Özbekçeye çevirmiştir. 1935 yılında Gogol'un *Evlenme* piyesi ve 1936 yılında Çehov'un *Bukalemun* hikâyesinin yanı sıra Mark Twain, Emil Zola, Denis Diderot gibi yazarların eserlerinden parçaları da Özbek Türkçesine aktarmıştır.

3. BÖLÜM: ABDULLA KADİRİ'NİN ROMANLARINDA YAPISAL ÖZELLİKLER

3.1. ÖTGAN KUNLAR (ÖTGEN GÜNLER)

3.1.1. Vak'ası

Eser, Abdulla Kadiri'nin söz başında *"Yazmaya niyetlendiğim işbu-'Ötgan Kunlar' romanı, yeni dönem romancılığıyla tanışma yolunda küçük bir tecrübe, daha doğrusu bir hevestir"* ifadesiyle başlar.

Eserin başkahramanı Otabek, Taşkent'in ileri gelen ve saygın âyanlarından Yusufbek Hacı'nın oğludur. O bir müddet Taşkent Beylerbeyi Medresesinin başarılı talebesi olmuştur. Daha genç olmasına rağmen ticaret amacıyla çeşitli şehir ve ülkelere gidip görmüş ve farklı kültürleri edinmiştir. Bu yüzden bakış açısı yaşıtlarına göre daha farklıdır. Bunun yanı sıra açık görüşlü ve yenilikçi biridir. Kendi fikrine sahip olduğu için düşüncelerini kolayca karşısındakilere aktarabilen ve ortaya bir konu atıldığı zaman uzun uzun düşünmeden akıllı bir şekilde yorumlayabilen bir delikanlıdır.

Sene 1264, Taşkentli Otabek ticaret amaçlı Margilan'a gelir. Kendisiyle Margilan'da çok satılan ürünlerden kazan, ayakkabı ve kumaş getirmiştir. Otabek oraya ilk kez geldiği için tanıdığı eş-dostu yoktur. Ancak babası Taşkent beyinin müşaviri-danışmanı olduğundan Margilan'da Yusufbek Hacıyı tanıyan ve onu sevip sayan birçok insan vardır. Dolayısıyla bu kişiler Otabek'le tanışmak ve onun sohbetinde bulunmak isterler. Böylelikle baba dostlu Ziya Şahçı Otabek'in şerefine birçok kişiyi davet ederek sohbet meclisi kurar. Orada Otabek müstakbel kayınpederi olan Mirzakarim Kutidor ile tanışır. Sohbet sırasında Mirzakarim Kutidor bu gencin hazırcevaplığına, mantıklı ve yenilikçi düşüncelerine hayran kalır ve hatta "Allah her şeyi dört dörtlük vermiş" diye onu över. Daha sonra davet üzerine Otabek ve mecliste bulunanlar Kutidor'un evinde misafir olurlar.

Bu sırada Margilan'da Taşkent çalkalandığına dair haberler çıkmıştır. Yusufbek Hacı Otabek'e yolladığı mektuba göre, Taşkent beyi Azizbek Hokand'dan hazine hesabına almaya gelen memurları öldürmüş ve bunun üzerine Narmuhammad Kuşbegi 5 bin sipahiyle Taşkent'e doğru yola koyulmuş vaziyettedir. Yani Taşkent üzerinde kanlı bulutlar gezmeye başlamıştır. Ayrıca Yusufbek Hacı, Fergana'da kendisini Azizbek'in ortağı belleyerek oğluna zarar verebileceklerini, bu sebepten Otabek'in daha dikkatli

olmasını ve şehir sakinleşene kadar Taşkent'e dönmemesi gerektiğini tembihler. Bu yüzden Otabek manevi babası gibi gördüğü aslında ise bir zamanlar satın alınan kölesi Hasanali ile Margilan'da yine bir müddet kalmaya mecbur kalır.

Yalnız gün geçtikçe Otabek dertlenmeye başlar ve ruhunda bir türlü anlam verilemeyen değişimler meydana gelir. Bunun sonucunda yemekten içmekten kesilir. Günlerce onu gizlice ve dikkatlice izleyen Hasanali Otabek'in Mirzakarim Kutidor'un kızına âşık olduğunu fark eder. Her zaman Otabek'in mutluluğunu düşünen Hasanali Ziya Şahçı ile birlikte Mirzakarim Kutidor'un evine kız istemeye gider. Bu istemeden hem sevinen hem hayretlenen Kutidor ve eşi Aftab Hanım muhakeme ve müzakere sonrasında kızı Kumuş'un Margilan'da kalmasını şart koşarak evliliğe razı olur.

Ertesi gün herkes düğün telaşına kapılmıştır. Kimileri yeni yorganlar dikme peşinde, kimileri damada uygun kıyafeti düşünmekte, Aftab Hanım ise eşinden altın kemer almasını istemektedir. Gece herkesin rüyasına düğün girmiş gibidir. Bu koşturmaca karşısında Kumuş şaşırıp kalır. Nişandan 7 gün sonra "Kızlar meclisi-güller meclisi" kurarlar. Kızlar meclisine en güzel, asil, nefis giysilerini giyip süslenerek gelen 30-40 civarı genç kız şiir atışması yapmak, müzik aletleri çalmak, dans etmek, eğlenmek için Kumuş'un hamamdan dönmesini beklerler. Yalnız, o gün Kumuş'un yüzü hiç gülmez, onun içi hüzün, gam ve ıstırap doludur.

Kızlar meclisi sonrası imamın 6-7 kez sormasının ardından Kumuş zar zor vekaletini amcasına verir ve adet gereği başlık parası belirlenerek nikah kıyılır. Düğün gecesi çımıldık [227] ta karşısında Otabek'i görünce Kumuş hayrete düşer ve "Siz o musunuz?" diye heyecanla sorar. Bunun sebebi, Margilan'a gelişinin ikinci günü Otabek abdest alma niyetiyle Kutidor'un arka bahçesine girer ve orada Kumuş ile karşılaşır. Bir müddet ikisi de istemsizce birbirinden gözünü ayıramaz. O andan itibaren ikisinin de kalbinde çok az kişiye nasip olan gerçek bir aşk filizlenir. Nihayetinde iki aşık düğün gecesi beklenmedik saadete kavuşurlar.

Düğünden yedi gün sonra Otabek ve kayınpederi Mirzakarim Kutidor isyana teşvik etme gerekçesiyle göz altına alınır. Çünkü Hamid Margilan valisi Otabboy

[227] Çımıldık-evin yatak bölümünde köşeye kapalı bir göşeliktir. Çımıldık ilk önce kızın evinde duvara tutulur. Ve onun arkasına gelin ve damat oturtularak gelenek görenekler yapılır. Sonra aynı çımıldık damadın evine götürülerek yatak odasının bir köşesine tutulur. Genelde gelin ve damat ilk geceyi onun arkasında geçirirler. https://uz.wikipedia.org/wiki/Chimildiq; Okibat Osmanova, "Özbek Düğünlerindeki Örf-Adetler", akt. Yuldus Musahanov, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 20 (2005), s.116

Kuşbegi'ye onları gammazlamıştır. Ertesi günü sohbet meclisinde Otabek'le bir arada bulunan Ziya Şahçı ve oğlu Rahmat da tutuklanır, Hasanali ise her yerde aranmaya başlar. Margilan'da hiçbir tanıdığı olmadığından ötürü eli kolu bağlı kalan Hasanali çare aramaya Yusufbek Hacı'nın yanına Taşkent'e gider. Ancak o sıralarda Taşkent Hokand tarafından kuşatılmış bir vaziyettedir. Hasanali Taşkent'e gelince Otabek'in Margilan'da başından geçirdiklerini Yusufbek Hacıya ayrıntılı beyan eder. Yalnız Otabek'in hapse atılması annesi Özbek Hanım'dan saklanır.

Soruşturma sonrasında Otabek ve Mirzakarim Kutidor isyana teşvik suçuyla katledilmeye, Ziya Şahçı ve oğlu Rahmat ise "suçu bildirmeme suçu" ile bir yıl zindan cezasına hükmedilir. Hüküm icrasına son dakikalar kala necat meleği Kumuş Yusufbek Hacının yukarıda bahsi geçen mektubunu Margilan valisine ulaştırır. Otabboy Kuşbegi mektubu dikkatlice inceleyerek değerlendirir. Sonuç itibariyle Otabek ve Kutidor'un suçsuz olduğu ortaya çıkar ve serbest bırakılır. Ayrıca Ziya Şahçı ve oğlu da aklanır. Gammazlık yapan kişinin ise tutuklanması buyrulur.

Hokand Taşkent'i sadece yetmiş gün abluka altında tutabilir. Yetmiş gün sonrasında Normuhammad Kuşbegi sipahilerinin yarısını kaybederek eli boş yurduna dönmeye mecbur kalır. Fakat bu kuşatma sırasında Taşkent de epeyce sarsılır. Özellikle fakir halkın yemeğe ekmeği, içmeye suyu ve giymeye kıyafeti kalmaz. Fakat Azizbek'in gözü bu hususları görmez. Aksine kuşatmadan sonra bitkin düşen halktan 32 akça haraç alınmasını emreder. Yusufbek Hacı onca çabasına rağmen onu kararından döndüremez. Bu haberi duyunca Taşkent halkı hiddetlenir ve Yusufbek Hacı önderliğinde Azizbek'e karşı isyan başlatır.

İsyan gittikçe büyümesinden endişelenen Yusufbek Hacı birkaç gün önce yenilip Hokand'a dönen Narmuhammad Kuşbegi'ye ulak gönderir. Müjdeli haberi alan Kuşbegi gelir gelmez Taşkent'i ele geçirir ve Azizbek'in iki ayağını bağlayıp ata sürükleterek Hokand'a götürür.

Margilan valisi Otabboy, Otabek ve Kutidor'u serbest bırakınca gammaz Hamid bu sefer Hokand'a isimsiz mektup gönderir. Hokand'ı daha genç yaşlarında olan Hudayar Han ve onun adına aslında Musulmankul idare etmektedir. Musulmankul arzı okuyunca Otabboy ile Otabek'in tez zamanda huzuruna gelmesini buyurur.

Otabboy ulaktan haber alır almaz sipahilerinin korumasıyla Otabek'i hemen Hokand'a getirir. Musulmankul kurnazlıkla Otabek'e birkaç soru sorar. Otabek pişkince

sorulan sorulara cevap vermeye bile yeltenmez ve Musulmankul'a "Ben ve babam hakkında ne düşünüyorsanız doğrudur" der geçer. İstediği cevabı alınca Musulmankul zevklenerek celladı çağırır. Otabek'i cellada teslim ederken Taşkent'ten bir ulak gelir. Hasanali, Narmuhammad Kuşbegi'nin Musulmankul'a gönderdiği mektubu getirmiştir. Mektupta Yusufbek Hacının Azizbek'e karşı isyanda halka öncülük ettiği beyan edilmiştir. Otabek son dakikalarda şans eseri ikinci kez ölümden kurtulur. Ayrıca Musulmankul, Yusufbek Hacının devlete ettiği hizmetleri karşılığında Otabek'e yaldızlı kaftan hediye eder. Hokan'da işi bitince Otabek, Kumuş'un yanına Margilan'a döner. Hasanali de müjdeli haberi Yusufbek Hacıya ulaştırmak için Taşkent'e doğru yola koyulur.

Taşkent'te hakimiyet değişir. Azizbek'in yerine Narmuhammad Kuşbegi gelir. Kuşbegi döneminde yerli yersiz katletmeler, haraçlar, israflar ve yasaklar azalır. Taşkent halkı özgürce nefes almaya başlar.

Otabek'in Margilan'dan evlenmesi her ne kadar babasının rızasını almadan yapılmış olsa da Yusufbek Hacı bu haberi normal karşılar. Ama annesi Özbek Hanım bu durumdan hiç memnun kalmaz. Hatta ilk başlarda "Benim artık böyle bir oğlum yok. Artık Taşkent'e adımını atmasın" diye küplere biner. Otabek arada Taşkent'e gelip gittiği zamanlarda onun yüzüne bile bakmaz. Yaklaşık bir yıl sonra Otabek'in sürekli Margilan'a gidip gelmesine dayanamayan Özbek Hanım oğlunu Taşkent'te de evlendirmeye niyetlenir.

Öncelikle Hacı'yı bu evliliğe ikna etmeyi başaran Özbek Hanım hanedanına uygun ve Margilanlık gelinden kat be kat güzel kız aramaya başlar. Gelin arayışının yedinci gününde Alim Pansad'ın kızını beğenir. Dünürler kendi aralarında anlaşırlar. Ancak Yusufbek Hacı bu anlaşmadan sonradan haberi olur ve eşine kızar. Daha sonra Otabek'e "Senden habersiz bir iş yaptık" diye onu nişanladıklarını anlatırlar. Otabek'i ikinci kez evlenmeye ikna etmek kolay olmaz. Aile arası tartışmalar sonrasında anne babanın arzusu galibiyet kazanır. Otabek, ikinci evliliğe kendi tabiriyle "cansız bir heykel" olarak rızalık verir ve düğün öncesi Margilan'a gidip durumu anlatmayı boynunun borcu bilir.

Fakat Kumuş'u gördüğü anda fikri değişir ve Taşkent'e artık geri dönmemeye karar verir. Otabek'in Margilan'a gelişinin yirminci günü Kutidor dünüründen bir mektup alır. Mektubun mazmununa göre Yusufbek Hacı oğlunu Taşkent'te de evlendirme

arzusunda olduklarını beyan etmiştir. Kutidor, Otabek'in anne babasının arzusunu anlayışla karşılarken Aftab Hanım bu durum karşısında dona kalır. Sanki başı ezilmiş yılan gibi kıvrılır. Kumuş ise bu haberi olgunlukla karşılar. Nihayetinde Otabek'in ikinci evliliğine Kumuş ve ailesi razı olur. Ertesi gün Kutidor damadını alıp Taşkent yolunu tutar. Böylelikle Otabek Taşkentli Zaynap ile evlendirilir.

Düğünden bir ay geçse de Otabek âdetler yüzünden Margilan'a gidemediği için çok sinirlidir. Taşkent geleneklerine göre damat düğünden sonra kayınpederinin ziyaretinde bulunması gerekir. Ama Zaynap'ın babası hasta olduğundan dolayı bu ziyaret bir müddet ertelenir. O sırada eşinin yolunu gözleyen Kumuş Otabek'e öfke dolusu bir mektup yollar. Kumuş Otabek'e karşı "Vefasız, düzenbaz, ağzı kanlı kurt, utanmaz" gibi ithamlarda bulunur.

Hamid, Otabek tarafından Kumuş'a yazılan cevap mektubunu Sadık vesilesiyle ele geçirir. Onun yerine sahte talak mektubu hazırlayarak Cannat ablanın yardımıyla Kumuş'a ulaştırır. Sahte mektubu okuyan ev ehli perişan olur. O sırada hiçbir şeyden haberi olmayan Otabek Margilan'a gelir. Ancak Otabek daha eşikteyken Kutidor'un "Utanmazlara evimde yer, konuşmaya takatim bile yok. Evimin önünde durmayınız, gidiniz!" gibi hakaretlerine uğrayarak kovulur.

O günden sonra Otabek'in Margilan'a gelip gidişi anlamsız bir hal alır ve seyrekleşir. Yani Taşkent'ten Margilan'a neticesiz gidip gelmeye başlar. Bunun yanı sıra her geldiğinde kovulduğu gün tanıştığı Alim adında bir ustanın evinde konaklar ve onun Saadet ile olan dramatik aşk hikayesine vakıf olur. Fakat ona kendini Şakirbek ismiyle tanıtır.

Kumuş'un şeriata aykırı talak mektubunu almasından yaklaşık altı ay sonra Kutidor'un evine görücüler gelmeye başlar. Güzeller güzeli Kumuş'un boşandığını duyup onu arzulayanların içinde Hamid ilk sıralardadır. Yani Hamid de Kumuş'u kendine istetir. Ancak Kutidor istemeye gelenlerin hepsine kızının artık evlenmemeye karar kıldığını bildirir. Onları geri çevirir. Ancak bu konu tamamen kapatılmamıştır. Aslında Kumuş'un anne babası kendilerine uygun bir yer çıkarsa kızını evlendirmeyi düşünmüşlerdir. Öyle geçen günlerin birinde beklenilen isteme gerçekleşir. Şehrin en zenginlerinden biri Salim Şerbetdar'ın oğlu Kamilbek Kumuş'a talip olur. Kutidor bu aileni çok beğendiğinden eşine ve kızına sormayı lüzum bile görmeden Kumuş'u Kamilbek'le nişanlar. Aftab Hanımdan her ne yapıp edip olsa da kızını ikna etmesini ister. Kumuş o güne kadar ne

kadar direnmiş olsa da karşısında kaç gündür kıvranan annesinin ağlayıp sızlamasına dayanamaz ve evlenmeyi kabul eder. Yalnız babasından düğünün gelecek son baharda yapılmasını diler.

Öte yandan Otabek kovulduğu günden beri kendini kaybetmiş durumdadır. Her ne kadar düşünse de kayınpederinin kendine karşı sergilediği tavrına anlam veremez. Sorularına bir türlü cevap bulamayıp ıstırap içinde kalan Otabek kendini içkiye verir. Arada tekrardan ticaret işleriyle oyalanır. Fakat bu da netice vermez. Otabek Margilan'a geldiğinde geceyi bazen henüz gerçekleri anlatmadığı dostu Alim ustanın evinde bazense "Hoca Maoz" mezarlığında geçirir.

Margilan'a yedinci kez gelişinde Otabek bütün cesaretini toplayıp Kumuş'la konuşma niyetiyle Kutidor'un kapısına kadar gider. Ancak içeriden çıkan iki yabancı kişiden Kumuş'un evlendirileceğine dair yıkıcı haberi duyan Otabek durduğu yerde mıhlanmış gibi kalakalır. Sonra birden hareketlenip deliler gibi Margilan sokaklarında koşmaya başlar. Üzüntüden hiçbir yere sığmayan Otabek o geceyi mezarlıkta düşünceler içinde uykusuz geçirir ve artık dönmemek üzere Margilan'dan gitmeye karar verir. Sabah gün aydınlanınca vedalaşmak için Alim ustanın evine gelir. Otabek Taşkent'e dönmesi gerektiğini açıklayıp tam çıkmak üzereyken Alim ustanın meslektaşı Farfi usta gelir. Sohbet sırasında Farfi ustadan Hamid hakkındaki asıl gerçekleri duyar. Yani Hamid en baştan Kumuş'a karşı boş olmadığını, ona kavuşmak için Otabek ve Kutidor'u önce Otabboy'a, sonra Musulmankul'a gammazladığını, planları suya düşünce yine fırsat bulup Otabek'in dilinden sahte talak mektubu yazıp Kutidor'a ulaştırdığını ve talak gerçekleşince de Kumuş'u kendine istettiğini ve nihayet Kutidor kızını Kamilbek'e nişanlayınca da Farfi ustanın tahminlerine göre damadı öldürdüğünü öğrenir.

Hasmının kim olduğunu öğrenen Otabek, Sadık tarafından takip edildiğini fark edince kendini Margilan'dan gidiyormuş gibi gösterir. Akşam vakti kimseye gözükmeden geri dönerek Alim ustanın komşusunun evinde gerçekleşen gizli sohbete şahit olur. Meşverette Sadık, Cannat abla, Hamid ve Mutal pazartesi günü gece saatlerinde Malikboy'un meydanından Kutidor'un arka bahçesine doğru delik kazarak Kumuş'u oradan kaçırmayı planlarlar. Otabek duydukları hakkında kimselere haber vermemeyi ve o gün üç düşmana karşı tek başına mücadele etmeyi aklına koyar.

Pazartesi akşamı Otabek ve Hamid için ölüm kalım meselesi olmakla beraber onlardan hangisinin son saatleri yaklaştığını belirleyen gecedir. Otabek bunları

düşünürken Hamid'in aklı fikri sadece "gül koklamakla" meşguldü. Gece yarısı Otabek Malikboy'un meydanına gizlice girip saklanır ve kendisinden sonra gelen üç iri yarı düşmana karşı tek başına savaşır. Nihayetinde küçük bir sıyrıkla Otabek galip olur. Ertesi gün bu olayı duyan herkes hayretler içinde kalır. Ancak maktullerin katilinin kim olduğu sırını Allah ve Otabek'ten başka kimse bilemez.

Otabek Margilan'da işi bitince Taşkent'e gitmeden Alim ustanın evine uğrar. Ona kim olduğunu ve ilk Margilan'a geldiği günden o güne kadarki üç yıllık süre zarfında başından geçirdiklerini anlatır. Kendini Şakirbek olarak tanıttığı için de özür diler. Alim usta anlatılanları anlayışla karşılar ve "Doğru yapmışsınız" diye Otabek'e hak verir. Sohbetin sonunda Otabek, Alim ustadan Kutidor ve Kumuş'a yazdığı mektupları ulaştırmasını rica eder. Sonra vedalaşıp Taşkent'e doğru yola çıkar.

Mirşablar, geçen gece yaşanan cinayetle ilgili Kutidor'u sorguya çekerler ama hiçbir sonuca varamazlar. Cinayetin katili belirsiz kalır. Kutidor'a göre, cinayetçiler aslında 4-5 kişiden oluşan hırsızlar çetesi olup eve girerken kendi aralarında anlaşamayıp birbirini kesmişlerdir. Ancak bu doğru tahmin değildir. Otabek'in yazdığı mektup sırlar perdesinin açılmasına sebep olur. Kutidor Otabek'e karşı davranışından ötürü utanç duyar. Kutidor ile eşi arasında Otabek'in tekrar Margilan'a gelip gelmeyeceği tartışma konusu olur. Alim ustanın getirdiği iki mektupta da bu mesele hakkında bahsedilmemiştir. Uzun bir sessizlik sonrası Kutidor, eğer Otabek gelmezse bu sefer kendilerinin Taşkent'e gideceklerini söyler. Bu ani karar karşısında Kumuş ne kadar sevinmişse annesi o kadar rahatsız olur. Sadece damadının yaptığı fedakarlıkları için razı olur. Kutidor ve ailesi üç aylık kış mevsimi geçince Taşkent'e gitmeyi planlarlar.

Hokand'da Musulmankul'un halka zülmü fazlasıyla artar ve ahaliden keyfine göre haftada haraç ister, ufak bir sebepten dolayı Kara Çapan beylerini katlettirir. Aynı zamanda idari işlere o hükmettiği sürece bir "kukla han" olarak kalacağını anlayan Hudayar Han, artık onun atalığından kurtulmak için Taşkent, Andican, Margilan ve başka şehirlerdeki güvenli ulema ve beylere gizli bir şekilde müracaat eder. Neticede Taşkent ve Hokand beyleri kendi aralarında anlaşarak Musulmankul'a karşı bir plan yaparlar ve bu vesileyle onun siyaseti sona erer. Yerine de Margilan valisi Otabboy Kuşbegi getirilir. Galibiyet sonrası Hudayar Han ve askerleri için Taşkent'te 3-4 gün ziyafet verilir ve onlar Hokand'a dönerler.

Musulmankul olayından yaklaşık yirmi gün kadar geçer geçmez Korbaşı Muhammad Racab'ın evinde "Kıpçaklara karşı katliam planı" yapmak için bir meclis düzenlenir. Bu plana her zaman halkın iyiliğini, yararını düşünen Yusufbek Hacı karşı olduğunu dile getirir. Bunun yanı sıra Yusufbek Hacı, Rusların içeriden çıkacak fitneyi beklediğini söyleyerek meclistekileri ikaz eder. Böyle bir zamanda onlara karşı Kıpçaklarla bir olmak gerektiğini, aksi takdirde "sen falansın" diye ayrımcılık yaparken asıl düşmana karşı güçlerinden olacaklarını ve bunun sonucunda kafirin eline düşeceklerini hatırlatır. Gereken uyarıları yaparak üzgün bir şekilde meclisi terk eder. Diğer üyeler Hacı yaşlandığı için gitgide yumuşadığını varsayarak, sonraki planları bozmamak adına ona yalandan bu yoldan vazgeçtiklerini bildirip ardından Han'a mektup yazmaya anlaşırlar.

Margilan'dan döndüğüne on gün kadar olan Otabek, Alim ustadan Kutidor'la buluştuğunda olup bitenleri en küçük ayrıntısına kadar beyan eden bir mektup alır. Aynı zamanda mektupta Kutidor ailesiyle birlikte kışın olmasa da ilk baharda Taşkent'in yolunu tutabilme ihtimali de yazılmıştır. O günden itibaren Otabek Margilan'ın yolunu gözler. İlk baharın sihirli günlerinin birinde Otabek, Hasanali'nin komşusu temiz kalpli, açık sözlü Ali ile birlikte kımız içmeye Ming Örik dağlarına gider. Orada tabiatın güzel ve zarif görüntüsüne büyülenen Otabek "Keşke o da olsaydı" diye ah çekip koyar.

Akşamüstü şehre girdiklerinde başı kesilmiş üç kişinin cesediyle karşılaşırlar. Onların günahına bile bakmaksızın sadece Kıpçak oldukları için katletmişlerdir. Ali ve Otabek kapıdan güzara gelene kadar yetmişten fazla Kıpçak'ın cesedine rastlarlar. Hasanali katliamın nasıl gerçekleştiğini ayrıntılı olarak anlatınca Otabek'in içi parçalanır ve bu işte babasının da eli olduğunu düşünür. Sonra doğru eve gelip yemek yemeden, kimseyle konuşmadan yırtıcılar dünyasından saklanmışçasına yorganının altına girer. Sabah kahvaltıya suratı asık gelir ve babasına selam bile vermez. Çünkü o çoktan babasına "Kıpçaklar kırgının baş sebeplilerinden" hükmünü vermiştir. Yusufbek Hacı oğlunun derdinin ne olduğunu anlayınca kendisinin bu katliamda hiçbir katılımı olmadığını, sadece meclisteki iblislerin "kararımızdan vazgeçtik" demesine kanarak alçakça plandan kimseye bahsetmediğini, Han'dan gelen emir mektubunu okuyunca ancak gaflette olduğunu fark ettiğini anlatır. Otabek babasından kuşkulandığı için mahcup olur. Sonra babasına bu katliamın amacını sorduğunda Yusufbek Hacı, aslında onlardan biri binbaşı olma niyetinde olduğunu, ikincisinin Narmuhammad Kuşbegi'nin

yerine göz diktiğini, başkasının bir şehre sahiplenmek istediğini, Hanın ise Kıpçakları katlederek Musulmankul'a karşı intikamını almayı düşündüğünü açıklar.

Bu arada Yusufbek Hacı, Mirzakarim Kutidor'dan mektup alınca Margilan'da Otabek'in neler yaşadığını öğrenir ve oğlunu yaptıklarından dolayı sorgular. Otabek, anne babasının ısrarıyla Taşkent'te de evlenmesinin düşmanlarının yararına hizmet ettiğini anlatır. Dolaylı olarak kendisinin de suçlu olduğunu öğrenince Yusufbek Hacı oğlundan af diler.

Sonra Otabek'in Margilan'a artık ne zaman gideceği belirsiz olduğunu öğrenen Hacı, birkaç gün sonra Kutidor'un ailesiyle birlikte Taşkent'e geleceği müjdesini verir. Aynı zamanda oğlunun kayınpederine gönül koyduğunu sandığı için misafirlere layıkıyla saygı göstermesi ve ağırlaması gerektiğini öğütler.

Yusufbek Hacı'dan Margilanlı gelini ve dünürlerinin geleceğini duyan Özbek Hanım üç dakika içinde üç yıllık adavetini unutuverir. "Her hâlükârda yukarı tabakalı bir aileden" diye misafir karşılama ve ağırlama hazırlıklarına başlar. Yusufbek Hacı Zaynap'ı çağırarak Margilan'dan Kumuş'un yani kumasının gelmekte olduğunu söyler ve onunla abla kardeş gibi yaşamalarını diler.

Margilanlı dünürleri karşılama görevini Hasanali üstlenir. Özbek Hanım komşuları yardıma çağırıp avlunun her yerini tertemiz ettirir. Sofra kurma işi Zaynap'a yüklenir. Dünürleri geldiği zaman kurban kesmek için davar bile adanır. Kumuş ve Aftab Hanımı karşılamak için Özbek Hanım ile Zaynap ve komşu kadınlar çıkarlar. Kumuş ilk önce sarılarak kayınvalidesiyle, sonra sırayla diğer kadınlarla selamlaşır. Zaynap ile Kumuş birbirine hâl hatır sorarken girişte Yusufbek Hacı gözükür ve Kumuş'un alnına dokundurduğu kendi elini öperek "Margilan'da böyle bir gelinimiz varmış da bizim haberimiz yokmuş" diyerek gülümser. Hacı elini açarak gençlere dua eder.

Özbek Hanım öncülüğünde herkes eve girer ve sofra kurulur. Kumuş dışında tüm misafirler atıştırmaya başlar. Kumuş, yol yorgunluğundan dolayı iştahının olmadığını sebep gösterdiğinde kayınvalidesi gülerek "Bu iştahsızlığın sebebi yorgunluk değil özlem" olduğunu söyler. Ona içinde hak veren Kumuş'un gözü beyinin yolunu gözlerken pencereden Hasanali Otabek'in getirdiği kımızları içeriye uzatır. Otabek'in geldiğini duyan Kumuş'un solgun yüzüne kan gelir.

Kutidor için kurulan sofraya Yusufbek Hacı yakın dostlarını da davet etmiştir. Onlar yakında gerçekleşen Kıpçak kırgını hakkında sohbet ederler. Sohbet sonrası herkes

namaza kalkarken Hasanali Otabek'i durdurup artık diğer odaya da uğrayıp gelen misafirlerle görüşmesi gerektiğini söyler. Otabek'in içeriye girmeye bir türlü cesaret bulamadığını görünce Hasanali, kendi odasında Kumuş'la onu gizlice görüştürür.

Akşamleyin misafirler bir bir dağılmaya başlar. Özbek Hanım fırsat bulunca hemen Kumuş'un o güne kadar Taşkent'e adım atmadığından şikayetçi olur. O sırada Otabek odaya gelir ve Aftab Hanım ve Özbek Hanım onları yalnız bırakmak için çıkarlar. Ancak bu durumdan oldukça rahatsız olan Zaynap hemen elinde çaydanlıkla onların yanına gelir. Otabek, Kumuş ve Zaynap konuşurlarken Kumuş yakın zamanda yaşadıkları olayları kelime oyunu tarzında karakterleri değiştirerek anlatmaya başlar. Kumuş'un anlatım şekline Otabek gülmekle beraber sırrı ortaya çıkacak diye ödü kopar. Yalnız kıskançlıktan Zaynap ipin ucunu kaçırır ve hikâyeyi çok da anlamaz.

Kumuş daha üç-dört günde tatlı dili ve akıllıca konuşmalarıyla kayınvalidesi ve kayınpederinin gönlünü almayı başarır. Yusufbek Hacı onu "Bu bir insan evladı değil bir melek" derken, Özbek Hanım da Kumuş'u yoklayıp gelenlere "Benim has gelinim aslında Margilan'daydı" diye övünür. Taşkent'e gelişinin on altıncı günü Aftab Hanım ve Özbek Hanım Narmuhammad Kuşbegi'nin zevcesi Sarabek Hanımın evine davet edilir. Evde Kumuş ve Zaynap yalnız kalır. O sıralar Kumuş'un içinde de kıskançlık alevlenmeye başlamıştır. Baş başa kalan kumalar gün boyunca atışıp dururlar ve aralarında kin ve adavet meydana gelir. Bilhassa Zaynap Kumuş'u kıskandırmak için yalandan Otabek'in kendisine sık sık onsuz yaşayamadığını söylediğinden bahseder. Bu da Kumuş için büyük bir darbe olur. Taşkent'te yirmi gününü geçiren Kutidor, artık evine gitme tereddüdüne düşer. Mirzakarim Kutidor, kızının çoluk çocuğa karışana kadar Taşkent'te kalmasına izin verir. Kumuş'un de isteği bu yöndedir. Bir tek Aftab Hanım buna karşı gelir. Çünkü o Zaynap'ın kızına kumalık yaparak kötülük edeceğini düşünür. Özbek Hanım, oğlunun üç yıl boyunca Margilan'a gidip geldiğini, bu sebeple Kumuş'un de bir yılını Taşkent'te geçirmesi gerektiğini vurgular. Zaynap dışarıdan Kumuş'un kalmasını istiyor gibi gözükse de asıl istediği gitmesidir. Aftab Hanım kızının inadını kıramayınca çoğunluğun ortak fikrini kabullenir. Ertesi sabah Hasanali'nin eşliğinde Kutidor ve eşi herkesle vedalaşarak Taşkent'ten ayrılırlar.

Zaynap'in ablası Huşroy hem görünüş olarak hem karakter olarak kardeşinin tam tersidir. Çocukken de şımarık, dediği dedik, yaramaz bir çocuk olur. Onun aksine Zaynap çocukken sessiz, sakin ve kendi isteklerini ailesine aktaramadığı için herkes ona pısırık

der. Huşroy büyüyünce ağabeyinin yakın arkadaşı evli, iki çocuklu olan Nusratbek'le evlendirilir. Aslında onlar önceden kendi aralarında evlenmeye anlaşmışlardır. Böylelikle Huşroy üç ay içinde Nusratbek'in ilk eşini hayattan bezdirip talak istemesini sağlar. İki çocuğunu babalarına bırakmak isteyince de "çocuklarından hiçbir umudun yoksa bırakabilirsin" diye tehdit eder. Aradan yedi-sekiz yıl geçer ve Huşroy evlat sahibi olamaz. Zaynap evden sıkılınca gönlünü açmak için akrabaları ziyaret eder. Üç-dört aydır üçüncü defa ablasının evine misafirliğe gelir. Zaynap dertlerinden, kumalıktan ablasına yakınır. Huşroy da kumasından kurtulması için Zaynap'a yol yordam gösterir.

Gebe olan Kumuş'un doğum yapacağı gün yaklaşır. Torununu bekleyen Özbek Hanım daha bebek gelmeden ona beşik yaptırmakla beraber "Ebesi kim olacak, akika kurbanı için kaç koyun gerekmekte, hangi gün düğün yapılacak, kaç erkek kaç kadın misafir davet edilir ve onlar kimler?" gibi meselelerle meşguldür. Yalnız Özbek Hanım torununu düşünerek ne kadar mutluysa Otabek o kadar üzgündür. Çünkü Kumuş'u her gördüğünde Alim ustanın dramatik hikâyesi aklına geliverir. Yusufbek Hacı idari işlerden vaz geçip çoğu zamanını Kur'an ve dini kitapları okumakla geçirir. Kumuş o esnada annesine mektup yollamış ve mektupta öncelikle anneannesinin vefatı için üzgün olduğunu belirtmiştir. Bunun yanı sıra kendi ruh halinin ne durumda olduğunu, arada kumasıyla olan tartışmalarını, girdiği laf dalaşmalarını ve onların sorununu çoğunlukla kayınpederinin öğütleri çözdüğünü anlatmıştır. Ayrıca doğum anı yaklaştıkça içinde bir korku oluştuğunu ve gelecek ay bu dünyada olmayıp görüşemezlerse anne babasının ondan razı olmalarını diler.

Kumuş'un korktuğu doğum anı gelir. Sancılarının başladığının ikinci günü ebe çağırılır ve beklenilen erkek çocuk dünyaya gelir. O gün gece Otabek hayırsız bir rüya görür. Sabah kahvaltıdan sonra ilk işi Kumuş'u görmek olur. Öğlen saatlerinde Aybadak, Otabek'e hemen Kumuş'un yanına girmesini söyler. Odaya girdiğinde Kumuş sürekli kusmaktadır. Aynı zamanda kalp atışı çok hızlı, ateşi yüksektir. Otabek hekim çağırmalarını ister. Hekim gelip Kumuş'un nabzına bakar ve aile fertlerine ne yediğini sorar. Onların gösterdiği kasedeki kalan yemeği az tadına bakar bakmaz hekim ona zehir katıldığını anlar. Zehri yemeğe Zaynap'ın kattığını öğrenen Otabek onu boşar. Kumuş son kez hareketlendiğinde artık kanlı kusmaya başlar ve burnundan da birkaç damla kan gelir. İçi daralan Kumuş, "Anne… Baba… Beyim" diye inleyerek kocasının yanağına yanağını koyup utanmışçasına dünyaya gözünü kapar.

Ertesi gün cenaze merasimi olur. Cenazeye sadece Kumuş'un birkaç gün önce yola çıkan biçare anne babası yetişemez. Onlar ancak üçüncü gün gelebilirler. Yedinci gün de Kur'an hatmedilip halka pilav verilir. Bebeğe Yadigâr adı konulur. Zaynap yaptığı cinayet sonrası akli dengesini kaybeder. Onun delirdiği kadılar tarafınca da teyit edilince cezadan muaf olur.

Kara günden yirmi gün geçtikten sonra Kumuş'un anne babası Margilan'a dönmeden önce kızlarının mezarını ziyaret ederler ve torunlarını alıp gitmek üzereyken Otabek de onlarla birlikte gider. Bir sene sonra Otabek Alim usta ile birlikte Taşkent'e bir misafir gibi gelir. Bir hafta gibi Taşkent'te kalır ve gitmeden önce yine mezarlığı ziyaret eder. Ertesi gün Otabek Margilan'a gitmeye hazırlanırken Özbek Hanım torunu için diktiği kıyafetleri ona verir. Otabek'in bu Taşkent'e son gelişi olur.

1277 yılının son baharında Yusufbek Hacı, Kanatşa'dan oğlunun Ruslara karşı savaşta kahramanlarca savaşarak şehit düştüğü beyan eden mektup alır. Yusufbek Hacı oğlu için Kur'an hatmederek halka pilav verir, Özbek Hanım ise karalar giyip yas tutar.

3.1.2. Kişiler

"Roman kurgusunun önemli bir parçasını da kişiler oluşturur. Bunlar, romanda ya etken ya da edilgen konumdadırlar. Yani ya özne ya da nesnedir. Olayların canlı, haraketli bir biçimde seyredebilmesi için bunlara yön veren, oluşumlarına sebep olan kişiler vardır. Roman bir insan sanatıdır. Dolayısıyla kişisiz ya da kişiye özgü niteliklerin olmadığı metin, roman adını alamaz"[228].

Roman kişileri hakkında Nurullah Çetin ile aynı görüşü sergileyen Mehmet Tekin bu konuda şu ifadeleri dile getirir: "Romancının muhayyile gücü ve yazma yeteneğiyle aslına benzer yaratılan bu dünyada *başlıca ilgi odağı*, kişidir. İlgi odağıdır, çünkü, diğer öğeler onun için vardırlar ve söz konusu dünya onunla bir anlam ve işlev kazanmaktadır. Gerçek dünyada, gündelik hayatta, iletişim ve etkileşim ağı nasıl insan etrafında kurulmuşsa, gerçek dünyayı yansıtmak iddiasında olan romanın kurmaca dünyasında da insan veya insani nitelik kazandırılmış herhangi bir figür, aynı konumdadır. Ancak onun bu konumunu, kurmaca dünyanın izin verdiği sınırlar ve imkanlar ölçüsünde gerçekleştirmek, hiç de kolay değildir. Gerçek dünyadaki insanı, romanın kurmaca dünyasına taşımak beceri ve yetenek isteyen bir faaliyettir ve bu faaliyet hemen her

[228] Nurullah Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemleri*, 7.b., Ankara: Öncü Kitap, 2009, s. 142

romancının felsefesine, bakış açısına, nihayet yazarlık yeteneğine göre bir işlev ve işlerlik kazanmaktadır"[229].

Abdulla Kadiri de her iki romanın kişi kadrosunu titizlikle ve başarılı bir şekilde oluşturmuştur. Kadiri'nin romanlarında kişi kadrosu kurmaca kişiler ve tarihi kişiler olmak üzere ikiye ayrılır. Kişi kadrosu oldukça kalabalık olan *Ötgan Kunlar* romanında Otabek, Kumuş, Yusufbek Hacı, Özbek Hanım, Mirzakarim Kutidar, Aftab Hanım, Hasanali, Alim Usta, Hamid, Zaynap, Huşroy'lar kurmaca kişilerdir. Hudayar Han, Azizbek, Musulmankul, Narmuhammad ve Otabboy Kuşbegi'ler ise tarihi kişilerdir. Bunun yanı sıra romanda Otabek ve Kumuş baş kişilerdir. Onlar romanda özne konumunda oldukları için diğer kişiler ve olaylar onların etrafında döner ve gelişir. Romanda Rahmat, Akram Hacı, Toybeka, Ayşa Bibi, Ziya Şahçı, Sadık, Farfı usta, Mutal gibi kişiler ise dekoratif unsur durumundaki şahıslardır.

Otabek: Taşkent'in saygın kişilerinden biri Yusufbek Hacı'nın oğlu Otabek 24 yaşında olan bir gençtir. Onun fiziksel özellikleri romanda şöyle tasvir edilmiştir:

"Oğir tabiatlik, ulug' gavdalik, ko'rkam va oq yuzlik, kelishgan, qora ko'zlik, mutanosib qora qoshlik va endigina murti sabz urgan bir yigit. (/Ağır başlı, vakur, beyaz çehreli, siyah gözlü, kara kaşlı ve pala bıyıklı bir yiğitti)"[230].

Otabek Taşkent'te Beylerbeyi medresesinde okumuş, iyi eğitim almış biridir. Ayrıca ticaret bilgisi de vardır. Dolayısıyla ticaret amaçlı birçok şehri görmüş, hatta Rusların Şamay şehrine kadar gitmiştir. Oradayken Rusların idari sisteminin işleyişini görüp kendi ülkesinde de aynı sistem uygulanmasının hayalini kurar. Fakat bu hayaller boşuna olduğunun da farkındadır. Çünkü Otabek, Taşkent beyi Azizbek'in zalimliğiyle nam salmış olduğunu, ona hayallerinden bahsetse bile onun sözlerine Azizbek'in asla kulak asmayacağını bilmektedir. Nitekim Otabek bu düşüncelerini toplum arasında söylemekten, yani babasının müşavirliğini yaptığı beyin zalimliğinden bahsetmekten hiç çekinmeyecek kadar cesurdur. Onun cesareti eserde pek çok yerde ispatını bulur.

Otabek Margilan'a ticaret amaçlı gelir ve orada Kumuş'a ilk görüşte âşık olur. Hasanali'nin bu aşkı fark etmesiyle saf sevgi beslediği kızla evlenir. Otabek merhametli, saygılı ve tek eşliliği savunan biridir. Bu yüzden sevdalandığı Kumuş'a sadakatle

[229] Mehmet Tekin, *Roman Sanatı Romanın Unsurları-1,* 19.b., İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2022, s.75
[230] Abdulla Qodiriy, *O'tkan Kunlar: O'zbek turmushidan tarixiy ro'mon,* Toshkent: Navro'z, 2019, s. 7; çev. Ahsen Batur, *Abdullah Kadiri: Ötgen Künler (Geçmiş Günler),* 3.b., İstanbul: Art Yayınları,1993, s.12

bağlıdır. Fakat anne babasına olan saygısı yüzünden zorla Zaynap'la ikinci evlilik yapmaya mecbur kalır. Bu zorunlu evlilik ise onun hayatında mutsuzluğa ve tek aşkını kaybetmesine sebep olur. Bunun yanı sıra düşmanlarının onun ağzından yazdığı talak mektubu yüzünden Kutidor tarafından kovulur ve sevdiği eşinden iki yıl uzak kalır. O arada içki içmeye başlar. Gece gündüz üzüntü çeker.

Otabek akıllı bir gençtir. Akram Hacı, Otabek'in görüşlerini dinleyince onun ne kadar akıllı biri olduğunu fark ederek duygularını şöyle ifade eder: *"-Yigitlarimiz ichida eng aqillig'i ekan… Agarda xon ko'tarish manim qo'limda bo'lsa edi, xon qilib Otabekni ko'tarar edim…* (/-Gençlerimiz içinde en akıllısıymış… Eğer birini padişah yapmak elimde olsaydı, Atabey'i padişah yapardım…)"[231].

Fakat Otabek her ne kadar akıllı olsa da hasmı olan Hamid'in oyununa gelerek iki kez iftiraya uğrar, hapse atılır ve idama mahkûm edilir. Otabek, oyun ve tuzaklarla işi olmadığı için kendisine karşı yapılanların gerçek yüzünü göremez. Otabek korkusuz ve cesur biridir. O mahkemeye çıkarıldığında da Musulmankul'un kinayeli ithamları karşısında dik durur ve onu umursamadan *"-Siz meni qanday tanig'an bo'lsangiz-bo'lingiz, men o'shandoq kishining o'g'li. Men bilan otam siz bilan qushbegiga bir necha turlik bo'lib tanilsaq-da, o'z vijdonimiz oldida bir turlikkinadirmiz! Shuning uchun siz tilagan tarafingizga hukm qilingizda, buyrug'ungizni beraberingiz!* (/-Siz beni nasıl bilirseniz bilin, ben o kişinin oğluyum. Ben ile babam siz ve kuşbeyi tarafından başka şekilde tanınmış olsak bile kendi vicdanımız karşısında ne isek oyuz! Bu yüzden düşündüğünüz gibi hüküm verin ve fermanınızı söyleyiverin!)"[232] diye karşılık verir. Ayrıca eserin ilerleyen bölümlerinde kendisine yapılan bütün tuzakların baş sebepçisi Hamid olduğunu öğrenir ve Hamid ile işbirlikçilerine karşı tek başına savaşarak onları öldürür. Otabek eserin sonunda Ruslarla olan çatışmada kahramanlarca savaşarak şehit olur.

Romanın başkahramanlarından biri olan Otabek, Hamid'i öldürerek adalet anlayışına aykırı davranış sergilemiş olsa da iyi yönleriyle olumlu bir kişidir. O memleketin geleceğine karşı umut besleyen, nerede olsa da doğrusundan şaşmayan, öncü, güçlü olmasıyla romandaki örnek kişilerden biridir.

[231] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 19; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 24
[232] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 125; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 120

Kumuş: Margilanlı Mirzakarim Kutidor'un kızı Kumuş, genç, okuma yazması olan, güzel bir kızdır. Yeni on yediyi doldurmuş, on sekize adım atmıştır. Romanda onun güzelliği ayrıntılı biçimde şöyle tasvir edilir:

"Uning qora zulfi par yostiqning turlik tomonig'a tartibsiz suratda to'zg'ib, quyuq jinggila kiprik ostidag'i timqora ko'zlari bir nuqtag'a tikilganda, nimadir bir narsani ko'rgan kabi… Qop-qora kamon, o'tib ketgan nafis, qiyig' qoshlari chimirilganda, nimadir bir narsadan cho'chigan kabi… To'lg'an oydek g'uborsiz oq yuzi bir oz qizilliqg'a aylanganda, kimdandir uyalg'an kabi… (/Siyah zülfü kuş tüyü yastık üzerine yayılmış, kavisli gür kirpikleri altındaki simsiyah gözler belli bir şeye bakıyormuş gibi dikilmiş, uzun, keman kaşları bir şeyden ürkmüş gibi gerilmiş, dolunay gibi berrak yüzü ise birinden utanmış gibi kızarmıştı…)"[233].

Onun güzelliği Margilan şehrinde dillere destan olmuştur. Hatta onun eşi benzeri olmadığı da düşünülmektedir. Bu yüzden Otabek bu güzelliği ilk gördüğünde yere çakılmış gibi donakalır ve âşık olur. Kumuş da Otabek'i tesadüf eseri ilk gördüğü anda ondan gözünü alamaz ve karşılıklı aşk onu da esir alır. Ancak Otabek'ten görücü geldiğinde damadın kim olduğunu bilmediğinden günlerce üzgün gezer. Çünkü söz hakkı olmadığı için anne babası onun fikrini sormadan onu bir yabancıyla evlendirdiklerini düşünür. Nihayet nikah gecesi karşısında Otabek'i görünce "beklenmedik saadet"e erdiğini anlar ve Otabek ile mutlu bir hayat geçirmeye başlar.

Kumuş romandaki kadın kahramanlar arasında cesurluğu ile ayrıcalıklıdır. Babası ve Otabek yalan iftiralar yüzünden Margilan Kuşbegisi tarafından hapse atılıp idama hükmedildiğinde bulduğu mektubu korkmadan koşarak Otabboy Kuşbegi'ye götürür ve babası ile eşinin ölümden kurtulmasına sebep olur.

Kumuş sadakatli bir eştir. Otabek'i çok sevmektedir. Otabek, evlenirken Kumuş'un anne babasına kızlarını Margilan'dan başka yere götürmeyeceğine dair söz verdiği için evlendikten sonra onlarla yaşar ve belli bir aralıklarda Taşkent'e gidip gelir. Kumuş da onu gün sayarak bekler. Kumuş eşini hem çok sevdiği için hem de onun vefasına güvendiği için Otabek'in zorunlu ikinci evlilik yapmasını da anlayışla karşılar. Hatta Otabek'i kendisi ikna eder. Onu terk etmeyeceğine inanır. Fakat araya giren yalan dolan sahte mektuplar Otabek ile Kumuş'un iki sene birbirinden ayrı kalmasına sebep olur. Bu zaman içinde Kumuş'un nikahı düştüğünü duyan herkesten ona görücü gelir ve

[233] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 28-29; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 33

bunun sonucunda onun belli bir zaman sonra evlendirilme ihtimali bile doğar. Bu ihtimal damat adayı olan Kamilbek'in Hamid tarafından vahşice öldürülmesiyle gerçekleşmez.

Kumuş güçlü karakterli kadındır. O bütün yalanların gerçek yüzünü öğrendikten sonra Otabek'e karşı yanlış düşünceler beslediği için kendinden utanç duyar ve Taşkent'te kumasının olduğunu bilmesine rağmen kendi tabiriyle "kocasına ve kumasına hizmet etmek için" ailesiyle birlikte Taşkent'in yolunu tutar. O akıllı, tatlı dilli olduğu için geldiğine daha üç-dört gün olmadan gönülleri feth eder. Kaynana ve kaynatasının gözüne girmeyi başarır. Hatta kaynatası Kumuş'u *"Bu odam farzandi emas-farishta!* (/Bu insan değil bir melek!)"[234] diye düşünmeye başlar. Bu durum Zaynap'ın kıskançlığını daha da arttırır ve kumaralar arasında yavaş yavaş pürüzler oluşur. Kumuş her ne kadar kumasına iyi davranmaya, hoşgörülü olmaya çalışsa bile bir işe yaramaz. Kumuş'un hamile kalması ise bu anlaşmazlıkları çoğaltarak ailede huzursuzluklar başlamasına yol açar. Sürekli devam eden kıskançlıklar sonucunda Kumuş doğumundan hemen sonra kuması tarafından zehirlenerek ölür. Kumuş'un vefatı Otabek'in ailesini dağıtır.

Kumuş, romandaki başkahraman olmasıyla birlikte iyi ve olumlu kişidir. O, olay örgüsü oluşmasında Otabek ile birlikte önemli bir rol alır. Kumuş, iradeli ve sadakatli kadındır. Evlilik konusunda ona söz hakkı verilmemiş olmasına rağmen sevgisinden vazgeçmemiş, ölümle burun buruna geldiğinde de son sözü "Beyim" olmuştur. Kumuş'un duyguları romanda o kadar saf verilmiş ki onu benimseyen okuyucu onun ölümü sahnesinde muhakkak ağlar. Yazarın kendisi bile ağladığını Habibulla hatıra kitaplarında belirtmiştir.

Yusufbek Hacı: Taşkent beyi Azizbek'in müşaviri Yusufbek Hacı, şehirde saygın kişiliğe sahip biridir. Yönetim ve siyaset konusunda ona her zaman fikir danışırlar. O güvenilir ve halkın memnuniyetine öncelik veren kişidir. Yusufbek Hacı'nın tasviri şöyle dile getirilir:

"Kichikroq saman otka otlanib, ustiga Buxoroning ola bayroq matasidan chopon kiyib, kamar o'rniga choponini tugmalagan, boshig'a katta salla o'rab, qamchi sopi bilan egarning qoshig'a takya qilg'an, to'la ko'rkam yuzlik, katta malla ko'zlik, uzun mosh guruch soqollik mullanamo bir zot bo'lib, bu kishi yaroqsiz edi. (/Besili küçük bir ata binmiş, sırtına Buhara işi ala çapan giymiş, beli kemersiz, başına geniş bir kavuk

[234] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 334; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 326

geçirmiş, hoş çehreli, sarı ve iri gözlü, uzun kırçıl sakallı, molla görünümlü silahsız bir kişiydi)"[235].

Yusufbek Hacı, her zaman halkın yanındadır, onların iyiliğini düşünmektedir. Bu yolda onun gözü makamı bile görmez. Yusufbek Hacı yetmiş günlük kuşatmadan yıpranan halktan zalimlerce vergi almak isteyen Azizbek'in zulmüne karşı ahaliyi ayaklanmaya davet eder. Halkla ve takviye güçleriyle birlikte birleşerek bu zalim hükümdarı tahttan indirir. Azizbek'i de Narmuhammad Kuşbegi'ye teslim eder.

Yusufbek Hacı aile içinde çok konuşmaz, aile fertleri ona bir şey söylemek isterlerse onun yüzüne bakmadan dertlerini anlatırlar. Konuşma bitince Hacı'ya dinledikleri makul olursa "güzel", konuyu pek anlamadıysa "ee", eğer aklına yatmazsa "yanlış" der ve konuyu kapatır. Fazla münakaşa etmez.

Yusufbek Hacı baskın karakterli karısının dırdırından çok çektiği için çoğu şeyi alttan alır. Hatta Özbek Hanım'ın Otabek'i Taşkent'te ikinci kez evlendirme meselesi üzerine ısrar etmesine uzun süre dayanamaz ve bu evliliğe oğlunu ikna etmeye yardımcı olur. Yusufbek Hacı her zaman ortayı bulmaya çalıştığı için Mirzakarim Kutidor'a incitmeden durumu izah eden mektup yollar ve herkesin rızası alınarak bu evlilik yapılır.

Yusufbek Hacı öngörülü biridir. Romanda devletin kapısına kadar gelen Rusları sadece o görebilir. Aynı mecliste bulunan devlet adamları Kıpçak ve Kara Çapan meselesi diye kardeş kanını dökmeyi düşünürken o milletin geleceğini karartacak olan asıl düşmanı oradakilere göstermeye, anlatmaya çalışır. Fakat makam peşinde olan devlet eşrafları yaşlanıp zekâsının gerilediğini söyleyerek onunla dalga geçerler. Ve ona yalan söyleyip Kıpçak katliamını başlatırlar. Yusufbek Hacı bu aldatılmadan sonra tamamen devlet işlerinden eline çeker. Evde dini kitaplar okumakla meşgul olur. Bunun yanı sıra gelinlerine baba gibi davranıp onların arasında herhangi bir anlaşmazlık çıktığında iki gelinini yanına çağırır ve onlara yumuşak ifadelerle nasihat verir. Gelinlerini barıştırır.

Yusufbek Hacı devlet işlerinde ne kadar akılla, şuurla, dengeyle hareket etmiş olsa da aile hayatında eşinin baskılarına ve isteklerine boyun eğerek dengeyi iyi sağlayamaz. Bu da toplumdaki kuma geleneğinin onların ailesine de sirayet etmesine ve ailesinin huzurunu bozarak dağılmasına neden olur. Romanda Yusufbek Hacı akıllı ve halkın tarafında olmasıyla okuyucunun kalbinden yer alan olumlu, aydın kişidir.

[235] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 83; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 82

Özbek Hanım: Elli beş yaşlar civarında olan Özbek Hanım, deli dolu bir kadındır. Kocası Yusufbek Hacı üzerinde onun büyük tesir gücü vardır. Ayrıca Özbek Hanım Taşkentli kadınlar arasında da saygıdeğer ve söz sahibi olan biridir. Bu yüzden Taşkentli hanımlar düğünlerini, toplantılarını onsuz geçirmeyi hayal bile edemezler ve ona her zaman baş köşeyi ayırırlar. Ancak Özbek Hanım da "pabucumu yolda bulmadım" diye bütün düğün derneklere de gitmez. Bu yüzden onun teşrif buyurduğu düğünün sahibi "Bizim düğünü bizzat Özbek Hanım yaptı" diye böbürlenip gezer. Bunun yanı sıra hanedanlar oğlunu veya kızını evlendirirken ilk önce Özbek Hanım'a danışarak onun tavsiyelerine göre hareket ederler.

Özbek Hanım'ın ünü saraya kadar gitmiştir. Saray hanımları ona "ana" diye müracaat ederler. Onu davet ederken de saray hanımları Özbek Hanım'ı saraya getirmek için kapısının önüne araba gönderirler. Bu da Özbek Hanım'ın itibari yüksek bir hanım olduğunun ispatıdır. Evindeyken bile ihtişamını kaybetmeyen Özbek Hanım'ın ev halini yazar şöyle tasvir eder: *"Ul o'z uyida o'lturg'anida ham ustidagi atlas ko'ylak bilan adras mursakni, oq shohi dakana bilan kahrabo tasbihni qo'ymay (...) o'lturar edi.* (/Kendi evinde otururken dahi üstündeki atlas elbiseyle, saten yeleği hiç çıkarmaz, beyaz ipek yazmasını başından, kehribar tesbihini elinden düşürmezdi)"[236].

Özbek Hanım tek oğlunu evlendirmek için Taşkent'te bile kız beğenmeyerek kapı kapı dolaşırken Otabek'in ona sormadan Margilanlı bir kızla evlenmesi onu iyice öfkelendirir. Oğluyla aylarca konuşmaz, Margilan'dan geldiğinde yüzüne bile bakmaz. Oğlunu o "Margilanlı" dediği kızdan koparamayınca da Otabek'i ikinci kez evlendirerek Kumuş'tan uzaklaştıracağına inanır. Annelik hevesi diye ısrar ederek Otabek'i Taşkentli Zaynap ile evlenmeye ikna eder. Fakat bu evlilik ailedeki kimse için hayır getirmez.

Ayrıca Özbek Hanım batıl inançlı biridir. Otabek'in Margilan'da evlendiğini duyduğu günden itibaren Kumuş'un oğlunu büyülediğini düşünür ve bu büyüyü bozma yollarını arar. Birçok büyücüye gider. Her zaman "Hindi molla" diye bahsettiği Kumuş'un hocasının çok güçlü bir büyücü olduğuna kanaat getirdiğinde ise kendisi de hindi molla arama telaşına düşer. Özbek Hanım, Kumuş'un Taşkent'e gelişini duyduğu andan öncelikle üç yıla yakın gelinine karşı içinde beslediği kinden, Kumuş geldikten sonra ise tatlı diliyle onun gönlüne taht kurmasıyla bu büyücü işinden vazgeçer. O Kumuş'u sevmeye, onu soran herkese "*Benim has gelinim zaten Margilan'daydı*" diye

[236] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 131; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 126-127

övünmeye başlar. Eserin sonunda Özbek Hanım, Otabek'in şehit olduğunu öğrenerek karalar içinde yas tutar.

Eserde Özbek Hanım otoriter bir kişiliğe sahiptir. Bu durum onun aileye erkek evladı verdiğinden de kaynaklanmaktadır. Bu yüzden herkes tarafından ona saygı duyulmakta ve her zaman sözü dinlenmektedir.

Mirzakarim Kutidor: Margilan'da saygın kişilerden biri olan Mirzakarim Kutidor kırk beş-elli yaşlarındadır. O kara kaşlı, kara gözlü, yakışıklı ve oldukça iyi giyinen bir kişidir. Otabek daha beş-altı yaşlarındayken Mirzakarim Kutidor bir dönem Taşkent'te kutidarlık (sandıkçılık) yapmıştır. Bugünlerde ise Margilan'da zengin bir tacirdir.

Mirzakarim Kutidor Otabek'le idama hükmedilir ve son dakikada ölümden kurtulur. Bunun baş sebebi Hamid'dir. Çünkü Hamid, Otabek'in Kumuş ile evlenmesiyle Mirzakarim Kutidor'u da kendine engel olarak görür ve iftiralarla onun hapse atılıp idama hükmedilmesine sebep olur. Otabek gibi Mirzakarim Kutidor da kızı Kumuş'un bulup getirdiği mektup vesilesiyle idam cezasından kurtulur.

Mirzakarim Kutidor milli ve dini değerlerine sahip çıkmaktadır. Eşine ve kızına saygı duymaktadır. Her zaman ve her konuda eşinin fikrine başvurmaktadır. Otabek'in ikinci evliliğe mecbur kaldığını dünürü Yusufbek Hacı'dan gelen mektupla alınca hem dünürlerine hem damadına olan saygı ve güvenden dolayı bu evliliğe razı olur. Hatta bu evliliği kendi elleriyle yapmak için Otabek'i alıp Taşkent'e yol alır. Otabek imzalı sahte talak mektup aldığında damadını kapıdan kovan Kutidor daha sonra Otabek'in Hamid'in oyununa geldiğini ve suçsuz olduğunu öğrendiğinde kendisinin haksız olduğunu kabullenir. Ve gözünden bile sakındığı kızını çoluk çocuğa karışıncaya kadar Taşkent'te kalmasına bile rıza gösterir. O her zaman empati kuran, anlayışlı ve yanlışını kabullenen bir kişiliğe sahiptir.

Aftab Hanım: Otuz beş yaşlarında olan Aftab Hanım, güzel yüzlü, şuh bir kadındır. O, itaatkâr ve dürüst biridir. Aftab Hanım eşi Kutidor'a ve onun kararlarına her zaman saygı duymaktadır. Bazen kendi düşüncelerine aykırı bir karar olduğunda da mülayimlikle eşini desteklemektedir. Örneğin, Otabek'in ikinci evlilik yapmasını her ne kadar istemese bile kocasına karşı gelmez.

Aftab Hanım kızı Kumuş'a çok düşkündür ve kızı ağladığında ağlar, güldüğünde onunla birlikte mutlu olur. Onu yanından hiç ayırmak istemez. Bu yüzden başta Otabek'in Taşkentli aday olması biraz onun hoşuna gitmez ama Kumuş'u Margilan'dan uzağa götürmeyeceğini dünürlere şart koşarak bu evliliğe rıza gösterir. Düğünden sonra Kutidor'un evinde yaşamaya başlayan damadını hep el üstünde tutar. Kumuş'un çocuk yapana kadar Taşkent'te kalışına istemeyerek de olsa göz yuman Aftab Hanım, kızını kumasına karşı dikkatli olmasını tembihler. Eserin sonunda korktuğu başına gelerek kuması tarafından zehirlenen kızının ölümüyle dünyası yıkılır. Kızından sonra torunu Yadigarbek'i kendisiyle Margilan'a götürür.

Zaynap: Zaynap, Özbek Hanım'ın hevesle aldığı Taşkentli gelin, yani Otabek'in ikinci eşidir. O on yedi yaşında, kısa boylu, balık etli ve beyaz tenli bir kızdır. Zaynap ağzından gramla laf çıkan, biriyle konuşurken gözünü bir noktadan ayırmayan, ağırcanlı biridir. Bu yüzden onun için yakınları "içten pazarlıklı", annesi ise "yere bakan yürek yakan" der. O Otabek'le kendi isteğiyle evlenmese de sonradan eşini sevmeye başlar. Hatta Kumuş Taşkent'e gelince kıskançlık krizlerine girip ailenin huzursuzluğuna sebep olur. Daha sonra kumasına karşı içinde kin biriktirir ve nihayetinde Kumuş'u zehirleyip öldürür. Bunu öğrenen Otabek onu anında boşar. Zaynap da yaptığı cinayetten pişman olup akli dengesini kaybeder. Eserin sonunda yarı çıplak ve avara bir halde sokaklarda gezerken görünür.

Hamid: Romanın olumsuz kişisi olan Hamid, otuz beş yaşlar civarındadır. Eserde onun tasviri de olumsuzluk bildiren ifadelerle şöyle tasvir edilir: "*Uzun bo'ylik, qora cho'tir yuzlik, chaqir ko'zlik, chuvoq soqol, o'ttiz besh yoshlarda bo'lg'an ko'rimsiz bir kishi edi.* (/Uzun botlu, esmer, çopur suratlı, çakır gözlü, sivri sakallı, otuz beş yaşları civarında tipsiz biridir)"[237]. Hasanali de onu "-*Qo'lansa so'zlik, ichi qoraroq bir yigit edi.* (/-Sözünü sohbetini bilmeyen, içi kara bir kişi)"[238] diye tarif etmiştir.

Hamid hayli varlıklı olmasına rağmen şehirdeki onun ününün sebebi mal mülkünden değil uçkuruna düşkün olmasındandır. Bu yüzden onun lakabı da "Hovarda Hamid" olarak bilinir. Hamid çok eşliliği destekleyen biridir. Hamid, iki eşi olmasına

[237] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 7; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 12
[238] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 90; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 89

rağmen Margilan'da güzelliğiyle nam salmış kıza yani Kumuş'a da göz koymuştur. Kumuş'un Otabek'le evlendiğini duyunca çok öfkelenir ve hıncını iki eşinden çıkarır. Roman boyunca Kumuş'u elde etmek için çeşitli tuzaklar kurar; Otabek'e iftira atar, onun ağzından Kumuş'a sahte talak mektubu gönderir, onu öldürmeye çalışır, kendisi gibi kötü niyetli kişilere rüşvet verir ve hatta Kumuş'un nişanlandığı Kamilbek'i öldürür. Her seferinde hasım bellediği Otabek'in dürüstlüğü onun bütün oyunlarının bozulmasına sebep olur. Nihayetinde Hamid son hamlesi olan Kumuş'u kaçırmaya çalışırken Otabek tarafından öldürülür.

Hudayar Han: Hudayar Han buğday tenli ve uzun yüzlü on sekiz yaşında olan genç hükümdardır. Aslında o Hokand Hanı olmasına rağmen kukla han derecesindedir. Çünkü devlet işlerine zalimliğiyle meşhur olan kayınpederi Musulmankul bakmaktadır. Fakat Musulmankul'un halka yersiz zulüm edişi ve Kara Çapanları sebepsiz yere katledişi Hudayar'ın da sabrının tükenmesine sebep olur. Ve Hudayar Han güvendiği beyliklere gizlice mektup yazarak onları Musulmankul'a karşı birlik olmaya davet eder. Bu çağrısına sadece Taşkent'teki Yusufbek Hacı ve yoldaşlarından oluşan yapıdan davete icabet etme tarzında tavsiyeler yazılmış cevap mektubu alır. Hudayar Han,Yusufbek Hacının tavsiyelerini uygulayarak halkını Musulmankul belasından kurtarır. Musulmankul savaş meydanından kaçıp gider. Ondan sonra Hokand'da ve Kıpçaklar ile Özbekler arasında huzur sağlanır. Hudayar Han ise kendi hakimiyetini sağlamayı başarır. Ancak Hudayar Han da makam peşinde olan Taşkent'in birkaç eşrafı gibi Kıpçakların katliamıyla düzen sağlanacağına inanır ve Kıpçak katliamı için fermana imzasını atar. Bu imza günahsız birçok Kıpçak'ın öldürülmesine yol açar. O bu yolla aslında yıllarca bir Kıpçak tarafından oyuncak gibi kullanıldığının acısını yani Musulmankul'a duyduğu kini Kıpçaklardan çıkarmak istemiştir. Velhasıl Hudayar Han, romanda adaletsizlik yapan hükümdardır.

Musulmankul: Musulmankul orta yaşlarda, çekik gözlü, burnu yüzüne yapışık, buğday tenli sakallı bir Kırgız'dır. O Hokand hanı Hudayar Han'ın hem kayınpederi hem baş veziridir. Devlet işlerine o bakmaktadır. Musulmankul han olmasa da Hudayar Han'dan daha güçlü kişidir. Halk arasında zalimliğiyle nam salmıştır. O keyfine göre halka ayda değil haftada vergi yükler. Sebepsiz yere Kara Çapan beylerini katleder.

Hanlıkta Kıpçaklar ve din adamları hariç herkes onun zulmüne uğrar. Çünkü Musulmankul gayrimeşru işlerini meşrulaştırması için din adamlarına rüşvet verir. Yani yaptıklarının meşrulaştırılmasına fetva çıkararak yardımcı olan din adamlarını kendisinin yaptırdığı medreselere atar. Bu yüzden din adamları hallerinden memnun olurlar. Fakat onun zalimliğinden Hokand hanı Hudayar Han da bıkmış olduğu için Taşkent'ten gelen yardımla birlikte Musulmankul'a karşı savaşır. Ve Musulmankul savaş meydanını yenilgiyle terk eder.

Azizbek: Azizbek Taşkent beyidir. Hanlıktaki en zalim beylerden biri olduğundan onun zulmü kimseye sır değildir. Onun tasviri romanda şöyledir:

"Tilla jabduqli qizil ayg'irg'a mingan, quyosh yog'dusi bilan turlik tuska kirib tovlanadirg'an yoqa va etaklariga oltin uqa tutilgan kimxob to'n kiyib, belidagi oltin kamarga kumush qinli jazoiri qilich osqan, boshig'a oq shohidan salla o'rab, oyoqlarini kumush uzangiga tiragan, siyrak qoshlik, cho'qqi soqol, bug'doy ranglik, qirq besh-elli yoshlar chamaliq bir kishi edi. (/Altın kökreteli kızıl atına binmiş, güneş ışığı altında türlü renkler arzeden pusatları, yaka ve etekleri altın şeritlerle bezeli çuha çapanı, belindeki altın kemere vurulmuş Hazer işi gümüş kınlı kılıcı, başındaki beyaz ipek kavuğu ile ayaklarını gümüş üzengiye dayamış seyrek kaşlı, sivri sakallı, buğday tenli, kırk beş-elli yaşlarında bir kişiydi)"[239].

O bilinmeyen sebepten dolayı Hokand'dan haraç isteyip gelen divan beylerini öldürür. Öldürüp kapıya sallandırdığı beyler Kıpçak komutanları olduğu için Musulmankul Narmuhammad Kuşbegi'yi Taşkent üzerine gönderir. Narmuhammad Kuşbegi gelince şehri yetmiş gün kuşatır. Bu süreç içinde Azizbek, Kıpçak komutanlarını Kara Çapan yurttaşlarının kanı yerde kalmasın diye öldürttüğüne halkı inandırır ve onlarla birlik oluşturup Narmuhammad Kuşbegi'nin ordusunu kazanır. Zaferden sonra sarayın hazinesi boş olduğunu görür ve hemen halka otuz iki akça vergi yükler. Bu görevi de müşaviri Yusufbek Hacının yapmasını ister. Yusufbek Hacı, halkın kuşatmadan zayıf düştüğünü göre göre zalimlerce vergi isteyen beyine çok öfkelenerek halkı gözünü açmaya ve zulme baş eğmemeye davet eder. Yani isyana çağırır. İyice yıpranan halk Yusufbek Hacının çağırısına kulak vererek gelen takviye kuvvetlerle birlikte Azizbek'i tahttan indirir ve onu Narmuhammad Kuşbegi'ye teslim eder.

[239] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 83; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 82

Normuhammad Kuşbegi: Azizbek'den sonra Taşkent'in beyidir. O Kıpçak devlet adamı olmasına rağmen onun hükümdarlığı zamanında halk huzura kavuşmuştur. Halk onu sevmiş, hatta onun adına türküler bile bestelemiştir. Kadiri babasının da Narmuhammad Kuşbegi'ye karşı güzel düşünceler beslediğinden eserde bahseder.

Hasanali: Hasanali altmış yaşlarında, gözleri yuvarlak ve simsiyah, sivri yüzlü, alnı kavisli, uzun beyaz sakallı ve beyaz tenli bir kişidir. Hasanali yaşına göre oldukça dinç birisidir. O, kul olmasına rağmen Otabek'in manevi babası derecesindedir.

Hasanali henüz çocuk yaşındayken Otabek'in babası tarafından on beş altın karşılığında satın alınmıştır. O gündür bugüne Hasanali Otabeklerin ailesine sadakatle hizmet ederek artık aile fertlerinden biri olmuştur. Onun bu aileye karşı saygı ve sadakati aile üyeleri tarafından da karşılıklı olmakla birlikte aile Hasanali'ye her konuda güvenir. Hasanali bir cariyeyle evlenmiş fakat onların çocuğu olmamıştır. Bu yüzden Hasanali Otabek'i kendi oğlu gibi görür, sever ve sayar. Onun duygularını çok önemsediğinden ötürü uykusunda sayıklayan beyinin âşık olduğunu hemen anlar ve sevdalandığı kızı bulup aşıkların kavuşmasına yani evlenmesine vesile olur. Otabek dara düştüğünde hemen yardıma koşar. Beyi iftiralarla hapse düştüğünde Otabek'i kurtarmak için çaba gösterir. Otabek'in her anında bir baba gibi kol kanat gerer ve onunla beraber aynı duyguları yaşar.

Alim usta: Alim usta kırk yaşlarında bir dokuma ustasıdır. Aslen Hokandlıdır. Fakat anne babasından genç yaşında yetim kalınca yirmi yıl önce bir arkadaşının tavsiyesi üzerine geçim derdiyle Margilan'a gelir. Orada bir dokumacı ustaya önce çırak olur. Dört yıl sonra ise aynı yerde kalfa olarak işe başlar. Dükkânda çalışırken hayat arkadaşı olan Saadet'le tanışır ve ona âşık olur. Saadet serpilince onunla evlenir ve yeni mutlu yaşama erdiğini sandığında Saadet doğum yapmak üzereyken hayatını kaybeder. Onun ölümüyle dünyası kararır. Otabek, hüzünlü hayat hikayesi olan Alim ustayla sahte talak mektubu yüzünden Kutidor'un evinden kovulduğu gün tanışır ve o günden sonra her Margilan'a gelişinde mutlaka onun evine girip misafir olur. Romanda en saf aşka sahip olan Alim ustayla Otabek'in hikayesi birbirine benzerdir. Çünkü her ikisi de çok sevdiği kadını kaybetmiştir.

3.1.3. Mekân

Mekân, romanın yapısını oluşturan en temel öğelerden biridir[240]. Dolayısıyla romanda olay örgüsünü oluşturan vaka halkalarının gerçekleşmesi için her zaman bir mekâna ihtiyaç duyulmaktadır. Mekân, romana özgü olay ya da olayların ve roman kişilerinin hareketlerine ayrılmış bir sahnedir[241]. Anlatı da anlatılacak olayların sahnesi üzerine bine edilir[242].

Yazar tarafından romanda mekân unsuru çeşitli işlevlerde kullanılabilmektedir. Mehmet Tekin bu işlevleri şöyle tasnifler: *"Mekân unsuru, bir 'tanıtım' veya 'takdim' sorunun ötesinde işlevsel bir özellik taşır. Romancı, mekân unsurunu:*

a) Olayların cereyan ettiği çevreyi tanıtmak,

b) Roman kahramanlarını çizmek,

c) Toplum yansıtmak,

d) Atmosfer yaratmak

cihetinde kullanabilir ve o, olayları şekillendirirken bunlardan birini devreye soktuğu gibi, birkaçını da dikkate alabilir. Aslında bunların hepsinin temelinde yatan gerçek, anlatılanlara 'sahihlik' kazandırma endişesidir. Romanın 'sahihlik' havası kazanmasında, diğer elemanlar gibi, mekânın da inkâr edilemez payı vardır. Mekân, tabiri caizse, romanın yere basmasını sağlar"[243].

Kurgusal metin olan romanlarda olay örgüsü, zaman, şahıs kadrosu ve mekân yazar tarafından yaratılır. Ve romanın bu yapı unsurları mekândan ayrı düşünülemez. Çünkü onlar içinde bulundukları mekânla mana kazanırlar. Bazı yazarlar mekân unsurunu romanın karakterlerini tanıtmak için işlevsel bir şekilde kullanırken bazı yazarlar da karakterlerin fiziksel-psikolojik özelliklerini içinde yaşadıkları mekânları kullanarak tanıtır[244].

Romanlarda genellikle mekânlar, gerçekçi özellikler gösterir[245]. Yani bilinen, görülen, içinde yaşanılan bu dünyaya ait somut mekânlar tasvir edilir. Abdulla Kadiri de

---

[240] Hüsamettin Zeren, *Necati Tosuner'in Romanlarında Yapı ve Tema*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s. 71
[241] Çetin, *a.g.e.*, s. 133
[242] Mehmet Tekin, *a.g.e.*, s. 140
[243] Mehmet Tekin, *a.g.e.*, s. 137
[244] Zeren, a.g.e., s. 72
[245] Çetin, a.g.e., s. 135

romanlarında gerçekçi mekânları kullanmaya özen gösterir. Bunun yanı sıra mekânları bizzat kendisi defalarca gidip ayrıntılı şekilde inceler. Romanda mekânlardaki detayların çok önemli olduğunu vurgular. Romanda mekân kullanımı üzerine yazar şunları dile getirir:

"Ben bir yer hakkında eser yazmak istiyorsam o yeri daha önce birkaç kez görsem de yine gidip yoklar, daha iyi öğrenirim. İstediğim şeyi öğrendiğim yerde en ince ayrıntıya bile önem veririm. Mesela öğrenmek istediğim yerde kaç tane ağaç olduğu, bu ağaçların kaç tanesinin eski, kaç tanesinin yeni olduğu, gittiğim yerde o ağaçlarda hangi kuşların ne şekilde konup durduğu ve buna benzer her şeyi en küçük ayrıntısına kadar araştırırım. İlk başta bunların hiç önemi yokmuş gibi görünse de daha sonra faydası olur.

Mesela "Ötgan Kunlar" (Geçmiş Günler) romanını yazarken Margilan'a gittiğimde bir sokaktan geçerken akşam namazı vaktinde belirgin şekilde zığır yağının kokusu burnuma geldi. Ben bunu hatırımda tutmaya gayret ettim. "Ötgan Kunlar" adlı romanımın bir bölümüne bu ayrıntıyı dahil ederken bu tasvirin oldukça gerçek, okurun inanacağı şekilde yazıldığı aklımdadır. Genellikle küçük ayrıntılar okurun yazara olan inancını attırmaktadır"[246].

Abdulla Kadiri'nin romanlarında mekânlar açık/dış[247] ve kapalı/iç[248] mekân olarak sınıflandırılabilir. *Ötgan Kunlar* romanında yaşanan olaylar açık/dış mekânlar olarak tanımlanan Hokand Hanlığına bağlı olan Taşkent ve Margilan şehirleri arasında gerçekleşmektedir. Hoca Maoz mezarlığı, Ming örik kırları, Kutidor'un evinin bahçesindeki ark ve Rus şehri Şamay gibi yerler romanda yer alan açık mekânlardır. *Ötgan Kunlar* romanında yer alan açık mekânlar işlevsel olarak kahramanlara huzur vermesi açısından önem arz etmektedir.

Romanda Yusufbek Hacı'nın oğlu Otabek Taşkentlidir ve ticaretle uğraşmaktadır. Taşkent'ten Margilan'a ticaret amaçlı gelen Otabek kendisiyle kumaş, lapçın ve bir miktar kazan getirmiştir. Otabek'i ziyarete gelenlerden biri *Hamid "Marg'ilonda gazmol bilan qalapoy afzalining bozori chaqqon.* (/Mergilan'da kumaş ve lapçın iyi gider)"[249] demesi üzerine Otabek'in de *"Marg'ilon Turkistonimizning to'qug'uchilik hunarida*

[246] Abdulla Kadiri, çev. Küçükmehmetoğlu, a.g.e., s. 9-10
[247] Açık/dış mekân- olayların cereyan ettiği köy, kasaba, şehir, ülke, ova, deniz, dağ gibi alanlardan oluşan mekânlardır.
[248] Kapalı/dış mekân- ev, oda, daire, iş yeri gibi kapalı yerlerdir.
[249] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 9; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 14

birinchi shahridir. (/Mergilan Türkistan'ımızın dokumacılık konusunda en önemli şehridir)"[250] cevabı vesilesiyle Margilan'ın bir ticaret merkezi olduğu hakkında okuyucu bilgilendirilmektedir.

"Açık mekânlar bireyin kendini bulduğu ve zihinsel bir özgürlük hissettiği mekânlardır. Birey bu tarz mekânlarda kendini tamamlayabileceğine inanır. Açık mekânlarda sıkışmışlık ve bunalmışlık yoktur. Roman kişisi açık mekânda bir belirli 'olma' durumundadır. Belirsiz karamsarlığını hissetmez" [251] . Bu romanda da kahramanların kendini özgür ve huzurlu hissettiği veya içinde bulunmak istediği mekânlar vardır. O mekânlar da genelde açık mekânlardır. Kahramanlar oradayken kendilerini daha iyi hissetmekle beraber içlerindeki bütün karamsar düşüncelerden uzaklaşmaktadırlar.

Otabek ticaret amaçlı memleketindeki birçok şehri gezdiği gibi Rus şehri Şamay'a da gitmiştir. Otabek Şamay'ın idari yapısından bahseder ve över. Oradayken kendi ülkesindeki sistemi sorgular. Bu mekân, Otabek'in hep içinde bulunmak istediği bir yerdir. O kendi halkını da böyle bir idari sistemli mekânda yaşamasının hayalini kurar.

Kutidor'un evinin bahçesindeki ark da Kumuş'un huzur bulduğu, dertlerinden arındığı mekândır. Kumuş canı sıkıldığında oraya gider ve derdini suya anlatır. Yazar, Kumuş orada zaman geçirdikten sonra her zaman kendisini daha iyi hissettiği vurgular. Romanda bu ark şöyle tanıtılır:

"Ayvon ustig'a suyang'ach, qora qiyig' qoshlarini chimirib, ko'cha yo'lak tomong'a qaradi, bir oz qarab turdida, ayvondan yerga tushib yo'lak tomong'a, ariq bo'yig'a ketdi. Suv bir do'konning ostidan chiqib, bu havlida uch-to'rt quloch chamasi ochiq havoda oqar va ko'prik-tom ostig'a ketar edi. Kumushbibi ariq bo'yidan bir o'rinni ko'zladi-da, sakrab narigi yuziga o'tdi va cho'nqaydi. Uning ko'zlari muloyimg'ina suv ustiga og'dilar. Ariqning musaffo tiniq suvi yovoshg'ina oqib kelar, Kumushbibining qarshisig'a yetkanda go'yoki, uning ta'zimi uchun sekingina bir charx urib qo'yar, o'z ustida o'lturgan sohiraning sihirga musaxxar bo'lg'an kabi tag'i bir kattaroq doiradan aylangach, ohistagina ko'prik ostig'a oqib ketar edi. Ariq suvining nihoyatsiz bu harakatini uzoq ko'zdan kechirib o'lturgach, qo'l uzatib suvdan oldi va yuzini yuvdi. Uning yuzini o'pib tushgan suv tomchilari bilan ariq harakatka kelib chayqaldi, go'yoki

[250] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 9; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 14
[251] Gazi Çalışkan, "Ayhan Bozfırat'ın Dörtyöl Ağzındaki Ev Romanında Mekân*", Mecmua-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 10 (2020), s.173

suv ichida bir fitna yuz bergan edi. İkinchi, uchinchi qaytalab yuz yuvishda bu fitna tag'i kuchaydi… Nozik oyoqlar toldilar, shekillik, sadaf kabi oq tishlarini bir-ikki qaytalab chaydi, ariq bo'yini va uning suvlarini tashlab ketdi. Boyag'ig'a qarag'anda anchagina yengillanib ichklariga kirdi, harakatlari ham bir muncha o'zgargan edi. (/Sırtını sütuna verip dikilirken bir ara hilal gibi siyah kaşlarını çeğmeleyerek sokağa açılan koridor tarafına baktı ve bir süre sonra da eyvandan inerek ark boyuna doğru gitti. Arktan akan su bir dükkânın altından çıkıp üç-dört kulaç kadar avlu içinden aktıktan sonra köprü ve duvar altından geçip gidiyordu. Kumuş Bibi ark boyunda durup, dar bir yerini araştırdıktan sonra sıçrayarak karşıya atladı ve yere çömeldi. Gözlerini suya dikip daldı. Arktan akan berrak su yavaş bir tempoyla süzülüyor, Kumuş Bibi'nin karşısına gelince selam verirmiş gibi kötüleyerek tepesine dikilen bu büyücünün sihrine kapılmışçasına bir daire çizdikten sonra köprü altına doğru yol alıyordu. Suyun bu hareketini bir süre dalgın bakışlarla seyrettikten sonra ellerini uzatıp bir avuç su alarak yüzünü yıkadı. Suyu yüzüne çarpmasıyla birlikte saçılan damlacıklar suya dökülüp yakamozlar meydana getiriyor ve sanki bir fitne düşünüyormuş gibiydi. Yüzüne çarptığı ikinci, üçüncü suyun damlacıklarıyla bu fitne daha da artmıştı. Nazik ayakları yoruldu galiba, bembeyaz sedefi andıran dişlerini ovunca arktan ayrıldı. Biraz öncesine nispetle hayli kendine gelmişti. İçeri girdi. Hareketleri daha canlıydı)"[252].

Kumuş, anne babası tarafından evlendirileceği yabancının Otabek olduğundan haberi olmadığı için üzüntü çeker ve hemen ark boyuna gider. Çünkü o mekân Kumuş için bir sırdaş dost gibidir. Kimselere anlatamadığı iç sırlarını, hüznünü suya anlatır, su da onu dinler. Kumuş ise hafifleyerek kendini daha iyi hissetmeye başlar.

"-Ariq bo'yi, sirlik ariq bo'yi. Yoshlik ko'zlar ariq bo'yig'a tushib, nozik oyoqlar ariq bo'yi tomong'a harakatlandilar. Ul ariq bo'yig'a yetkach, ma'lum o'ringa sakrab o'tdi-da,cho'nqaydi. Bir hovuch suv olib yuzidan to'kib tushirdi va ohistagina yo'lak tomong'a qarab olg'andan keyin suvning oqishig'a ko'zini tikdi. Kumushning dardini hech kim bilmas, uning hayoliga hech kim tushunmas, magar shu ariq bo'yi tushungandek, bilgandek… Sirlik ariq bo'yi unga nimalarnidir so'zlar, undan nimalarnidir tinglar, bunga chetdan hech kim voqif bo'la olmaydir-da, bo'lmog'i ham mumkin emas. Ko'zlaridan oqqan marvarid tomchilarini shu sirlik ariq suvi bilan yuvdi,

[252] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 31; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 35

bir martabagina yuvdi emas qayta-qaytalab yuvdi. Boyag'i achchig'idan bir muncha tinchlanib, ko'z qizilliqlari ketkan holda bitta-bitta bosib ichkariga qaytdi. (/-Ark boyu! Benim sırdaşım! Yaşlı gözlerle ark boyuna bakarken narin ayakları da o yöne doğru hareket etti. Her zamanki yerine atlayarak geçti ve yere çömeldi. Bir avuç su alıp yüzüne çarptıktan sonra koridor tarafına bir göz atıp bakışlarını suya dikerek düşünmeye başladı. Şu ark boyu kadar hiç kimse Kumuş'un derdini bilmez, halinden anlamazdı. Sır küpü olan ark boyu onunla dertleşir, bir şeyler söyler ve onun söylediklerini dinlerdi ama hiç kimse bunu bilmezdi. Bilmesi de mümkün değildi! Yaşlı gözlerini arktan su alarak yıkadı, tekrar tekrar yüzüne su çarptı. Biraz öncesine nazaran nispeten kendine gelmiş, gözlerindeki kızarıklık kaybolmuştu. Adımlarını tek tek basarak içeriye girdi)"[253].

Romanda yer alan bir başka açık mekân Ming örik[254] kırlarıdır. Bu kırların adı orada yetişen binlerce kayısıdan kaynaklanmaktadır. Otabek o kırlara Hasanali'nin açtığı dükkâna komşu olan Ali ile birlikte gider. Orada Otabek tabiatın büyüleyici güzelliğinden mest olur ve orada huzur bulur. Hatta *"Ul ham bo'lsa edi.* (/Keşke o da burada olsaydı)"[255] diye Kumuş'un da onunla beraber bu zevki tatmasını ister. Yazar bu mekân tasviriyle Otabek'in o andaki ruh halini, duygusunu okura yansıtır.

"Ming o'ruk, mavzi'i otidan ham ma'lum, bunda ming chog'liq o'ruk daraxti o'sqan uchun bo'lib, Shiblining suvidan boshlabto Salor arig'ig'acha qator-qator o'ruklar edi. Salorning narigi yog'i biydek qir, endigina ko'm-ko'k o't gilami unib chiqg'an edi. Ming o'rukning etagi bo'lg'an Salor bo'yicha uch-to'rtta qozoq o'tovlari tikilgan edilar. (...) Quyosh ozorsizg'ina qizdirar edi. Yengilgina eskan shamol dimog'qa turlik o'lan islarini kelturib urar edi. Bir necha qaldirg'och Salorning oqishi bo'ylab uchar va uchkan ko'yi "valfajri" o'qur edi. Poyonsiz qirning yuqori-quyi o'rinlari yakrang ko'kat va ko'z ilg'amaydirg'an uzoqliqlari tumangansumon ko'rinish berar edi. Qushlar, qurtlar sayrashi tabiiy bir soz xizmatini o'tab kishiga ifodasi qiyin bo'lg'an bir sezgi solar edilar. (/Bin Örük denilen yer adını burada yetişen binlerce kayısı ağacından almıştı ve Şıblın nehrinden Seler çayına kadar her yer sıra sırakayısı ağacı ile kaplıydı. Selar'ın arka tarafı baştan sona bozkırdı ve şu anda yemyeşil otlarla kaplanmıştı. Bin Örük'ün eteğinde yer alan Selar boyunda üç dört Kazak çadırı dikilmişti. (…) Güneş hafifçe ısıtıyordu. Hafiften esen bahar yeli kırlardan topladığı enva-i çeşit çiçek kokusunu

[253] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 51; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 54
[254] Kırların adı olan "Ming örik" Türkiye Türkçesinde "Bin kayısı" anlamına gelmektedir.
[255] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 287; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 279

yüzlerine üflüyor, birkaç kırlangıç Selar çayı boyunca uçuşuyor, yukarı tarafları yemyeşil bitki örtüsü ile kaplanmış çayın göz alabildiğince uzanan bozkır tarafları ise sisle kamufle edildiği için gri bir renk almış gibi gözüküyordu. Kurtlar, kuşlar canlanmış, bahar neşesiyle kıpır kıpır oynaşıyorlar, çevresini süzen şu insanlar ise coşkuya kapılıyorlardı)"[256].

Ayrıca Otabek Kumuş'tan sahte talak mektubu yüzünden ayrı kaldığı vakitlerde Margilan'a geldiğinde sık sık Hoca Maoz mezarlığında geceyi geçirir. Otabek Kutidor'un evinden çıkan dünürlerden Kumuş'un başka biriyle evlendirileceğini duyduğu gün üzüntüden deliye döner ve o geceyi yine Hoca Maoz mezarlığında geçirir. Yazar Otabek'in o anki duygularını aktarmaya kalemi aciz olduğunu belirtir ve mezarlığın tasvirini yaparken Otabek'in ruh halini mekâna ustalıkla yansıtır.

"Oyning o'n beshlari bo'lsa-da, havoning bulutlig'i bilan oy ko'rinmas, chin ma'nosi bilan qorong'i kuzning qorong'i bir tuni edi. Bir necha yuz yillardan beri yashab favqulodda zo'rayib ketgan "Xo'ja Ma'oz" mozorining chakalagi bu qorong'uliqqa bir manba' kabi edi. Kuchlik bir yel turg'an, qandaydir bir ishka hozirlang'an kabi to'rt tomong'a yugurib yurar edi. Mozor chakalagining bir burchagida tutab yotg'an to'nka yonida sochlari o'sib soqolig'a qo'shilib ketkan bir devona bu mudhish qorong'iliqqa qarshi kurashkan kabi gulxanni yondirishg'a tirishar, gulxan tavaragidan aylanib qo'lidag'i kasavi bilan to'rt tomonidan kovlar edi. Yel borg'an sayin kuchlana bordi, chakalak tartibsiz holg'a kirib ketdi, bitta-yarimta to'kilmay qolg'an yaproqlar shitir-shitir to'kilishka oldilar, qarg'a va zog'chalar aynı uyqu zamonida tinchsizlagani uchun yelga qarshi namoyish qilg'andek g'o-g'u bilan chakalak ustidan aylana boshladilar. Yel kuchayganda kuchayib borar va shu nusbatda mozor ichi ham yana bir qat qo'rqunch holg'a kirar edi, yel ketma-ket bo'kurar, bunga chiday olmag'an shox-shabbalar qars-qurs sinar, keksa yog'ochlar g'iyq-g'iyq etib yolborish tovshi chiqarar edilar. Yel ortiqcha bir g'azab ustida edi, yer yuzidagi tikkaygan narsani bukib-yanchib tashlamoqchi bo'lg'andek pishqirar edi. Chinorlardan birisini yerni titratib yiqitdi, devonaning gulxanini ham to'nka-po'nkasi bilan ko'tarib chakalakning ichiga otdi. Butun mozor ichini o't uchquni ila to'ldirib, yana ko'rinishka boshqacha bir tus berdi. Mozorni bu holg'a solg'andan so'ng go'yo shuning uchun g'ayratlangandek bir oz pasaya tushdi, och qolg'an sher kabi pishqirib bo'kirishlari bosilg'andek bo'ldi. (/Ayın

[256] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 286-287; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 279

on beşi olmasına rağmen gökyüzü keşif bulutlarla kaplı olduğu için dolunay pek görünmüyor, bu yüzden de etraf zifiri bir karanlığa saplanmış bulunuyordu. Birkaç yüzyıldır balta yüzü görmediği için adamakıllı yaşlanmış olan "Hoca Maaz" mezarlığının çalılığı da bu karanlıkta bir memba gibi görünüyordu. Şiddetli rüzgâr dinmiş, sanki başka bir hamleye hazırlanıyormuş gibi dört bir yana ılık nefesini üflüyordu. Çalılığın bir kenarında boylu boyuna yere uzanmış bir kötülüğün duldasında, saç sakalı birbirine karışmış bir divane karanlıkla boğuşmak için ateş yakmaya çalışıyordu. Birden yeniden şiddetlenen rüzgârın takviyesiyle ateş aniden güçlenirken, çalılar inleyerek sağa sola kıvranmaya, dallarda kalan tek tük yapraklar pıtır pıtır dökülmeye başladı. Karga ve alaca kargalar uykudan uyandırılmanın verdiği sinirle çalılık üzerinde kanat çırpmaya, gak-gak sesler çıkarmaya devam ederken, rüzgâr da alabildiğinde şiddetlenmiş; mezarlığın içi ürkütücü bir görünüm almıştı. Rüzgâr durmadan uğuldarken, onun şiddetine dayanamayan dallar yan yatıyor, çatırdıyor, yerlere kadar eğiliyor, inleyip yalvarıyorlardı. İyice öfkelenmiş rüzgâr önüne çıkanı kaldırıp yere çarpıyor, havaya savuruyordu. Bu arada çınarlardan biri büyük bir çatırtı ile devrilirken divanenin ateşi de duldalarıyla beraber rüzgâr tarafından kaldırılıp içine savruldu. Mezarlığın içi kıvılcımlarla dolduktan sonra, rüzgâr sanki arzusuna nail olmuş gibi hafiflemeye, kükremekten yorulmuş bir aslan gibi sakinleşmeye başladı)"[257]

Ötgan Kunlar romanında yer alan kapalı/dış mekânlar, olayların büyük kısmı geçen Kutidor'un evi, Otabek'in Margilan'a ilk geldiğinde kaldığı kervansaray, Kumuş'un gelin evi, Ziya Şahçı'nın evi, Sadık'ın evi, Hasanali'nin odası, Kumuş'un dayısının evi, Hokand Sarayı gibi yerlerdir. Romanda kapalı mekânlar, bazen kahramanların karakterlerini tanıtmak için bazen de esere canlılık katmak veya detaylarla eserin inandırıcılığını arttırmak için açık mekânlara göre daha işlevsel olarak kullanılmıştır. Örneğin, Kutidor'un evi romanın olay örgüsünün oluşturulmasında önemli yer üstlenmiştir. Orası romanda yer alan en işlevsel mekânlardan biridir. Bu ev Otabek ve Kumuş'un evlendiği, saadete erişip bir müddet huzurlu zamanlar geçirdikleri mekândır. Fakat burası Otabek'e birtakım olumsuz olayları da yaşatmıştır. Sahte talak mektubunu okuyan Kutidor Otabek'i o evin kapısından kovması sonucunda Kumuş ile iki yıl ayrı kalırlar. Otabek yine o evin kapısının yanında sevdiği kadını başkasıyla evlendireceklerini öğrenip deliye döner. Daha sonra Kumuş'u kaçırmak isteyen hasmı

[257] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 222-223; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 214-215

Hamid ile işbirlikçilerini o evin arka bahçesinde öldürür. Bu olaylar evin anlatımını ayrıntılı kılmaya yardımcı olmuştur. Bu işlevsel mekân yazar tarafından nesnel bakış açısıyla şöyle tasvir edilir:

"Poyafzal bozori va uning burchagidagi havli… (…) Ko'rimsiz, chirk bosib qorayg'an, juda ko'p xizmat bilan keksaygan, ochiq-yopqanda anvoi-turlik dodi-faryod qiladirg'an, bunda sanalg'an sifatlarini bir yerga jamlab natija chiqarg'anda 'sharti ketib, parti qolg'an' bir darbozaning ostonasidan uch-to'rt qadam ichkariga kirilsa Buxoro zindonlaridan birini his etilur va qorong'u yo'lakning nihoyatidagi yorug'liqqa tomon oshiqilur. Qoqilib-suqilib yo'lak zindonidan qutiling'ach bir ulug' ariq yoqasig'a, o'rdadek havliga chiqilur va rohat tin olinur. Havlining kun chiqarida kun botishig'a qarab soling'an, uncha maxtarliq bo'lmasa ham, ammo zamonasining olding'i binolaridan hisoblang'an bir ayvon bilan bir uyga ko'z tushadir. Sahn va binolar kishi zotidan bo'sh, shuning uchun bu havli oilaning tashqarig'i qismi-mexmonxona ekanligi onglashilur. Sahnning tun va kun botar jihatlari kichkina hujralar bilan o'ralg'an va bu hujralarning barcha eshiklari yopiq va qulflang'an holda bo'libmollar bilan bandligi va uy egasining davlatlik kishi bo'lg'anlig'i bilinur. Havlining janub tarafi do'konlar orqasi, ammo katta tup gilos yog'ochlari qoplab yotadir. İchki havlining yo'lagi ham nargisidek usti va bag'ri yopiq-qorong'u, yo'lakning nihoyatiga borib o'ngga yurilsa -birinchi martaba kirganimizdek-ulug' bir havliga chiqarmiz. Havlining to'rt tarafi turlik ehtiyoj binolari bilan va tördagi binoning ikki biqini katta uylar bilan o'ralg'an bo'lib, shu ikki uyning orqasig'a o'lturgan koshinkor vanaqshin chorxari ayvon bu havlining birinchi martaba ko'zga chalinadirg'an ortiqlarindandir. (/Ayakkabıcılar çarşısı ve çarşı köşesindeki ev… (…) Çirkin görünüşlü, kapkara ve çok işlemekten yıpranmış, açılıp kapanırken cızır cızır sesler çıkaran, kısaca söylemek gerekirse "ahı gitmiş vahı kalmış" bu kapının eşiğinden üç dört adım içeri girdiğiniz zaman Buhara zindanlarına geldiğinizi zannedersiniz. Loş koridoru geçtikten sonra ise aydınlık bir yere gelirsiniz. Eğri büğrü koridorun sonundaki geniş arkın yakasında saha gibi geniş ve gönül ferahlatıcı bir avlu vardır. Avluda gün doğumundan batımına kadar süre içinde yapılmış, fazla ahım şahım bir şey olmamakla beraber, yine de zamanının en iyilerinden sayılabilecek şekilde bir eyvan ve ev karşımıza gelir. Sahın ve binalar boş olduğu için buranın ailenin ikametgahından çok misafirhanesi olduğu anlaşılır. Sahnın doğu ve batı yönlerinde küçük küçük odalar göze çarpıyor. Bu odaların hemen hepsinin kapıları kapalı ve kilitli. İçleri

ise ağzına kadar ticari metâ dolu olması ev sahibinin varlıklı bir kişi olduğunun kanıtıdır. Avlunun güney tarafı dükkanların arka kısmında yer almakta ancak orası da yaşlı kiraz ağaçlarıyla kaplı. İç avludaki koridor da önceki gibi her tarafı kapalı. Karanlık koridordan geçip sağa dönersek ahıra, sola dönersek yine büyük bir avluya ulaşırız. Avlunun dört tarafında çeşitli ebatlarda binalar göze çarpar. Sağdaki binanın iki yanında ise büyük evler yer almış. Bu iki evin arasında kalan nakışlı ve oymalı eyvan avlunun göze çarpan ilk bölümlerinden birisi sayılır)"[258].

Romanda kahramanın karakter özelliklerini yansıtan mekân tasvirlerine de yer verilir. Yani mekânın tasviri kahraman ile özdeşleşir. Romanda Otabek Margilan'a ilk kez geldiğinde bir kervansarayda kalır. Otabek'in kaldığı odanın tasviri onun karakter özelliklerini yansıtır.

"Saroyning to'rida boshqalarg'a qarag'anda ko'rkamrak bir hujra, anovi hujralarg'a kiygiz to'shalg'ani holda bu hujrada qipqizil gilam, uttalarda bo'z ko'rpalar ko'tarilgan bo'lsa, munda ipak va adras ko'rpalar, narigilarda qora charog' sasig'anda, bu hujrada sham yonadir, o'zga hujralarda yengil tabiatlik, serchaqchaq kishilar bo'lg'anida bu hujraning egasi boshqacha yaratilishda. (/Binanın yukarı kısmında diğerine nazaran daha görkemli bir oda vardı. Diğerlerinin tabanı keçe ile döşenmesine rağmen, burası kırmızı halılarla kaplanmış, öbürlerindeki solgun duvar yastıkları burada ipek ve saten basma yastıklarla yer değiştirmiş, başka odalardaki isli yağ çıralarının yerini burada mum almıştı. Diğer odalarda kalanlar hoppa, hafif tabiatlı kişiler sayılırsa, bu odada kalan kişi bambaşka bir yaradılışlıydı)"[259].

Ayrıca yazar o dönemin mekân tasvirini okuyucunun gözünde canlandırmaya özen gösterir. Hudayar Han sarayının tasvirinde bu anlatım tarzı öne çıkmaktadır. Saray, mimari özellikleriyle birlikte detaylı nesnel bakış açısıyla anlatılır.

"Bu tarixdagi xon o'rdasi Qo'qonning bu kunda Xoda bozor atalg'an o'rnida edi. (...) O'rdaning ichkariga o'ng, chap biqinlari sipoh turish uchun soling'an binolar va sahnida biz Toshkandda ko'rib tanishqan ravishcha kiyimlik sipohlar (yigitlar) turkim-turkim bo'lib, ponsadboshilar qaramog'ida qilich urish mashqini ta'lim olmoqda edilar. O'rdaning belidan, ya'ni shimoldan sharqqa qarab bir xatti mustaqim bilan devor va bul devorning ikki tarafini barobarling tashlanib, o'rdaning ichkari qismig'a xon saroyiga

[258] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 27-28; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 32

[259] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 6-7; Romanın Türkiye Türkçesindeki çevirisinde yanlış ifadeler görüldüğünden dolayı bu alıntıda bazı değişiklikler yapılmıştır. Bkz. çev. Batur, *a.g.e.*, s. 11-12

kiriladirgan darboza qurilg'an edi. Bu darboza eskirgansumon ko'rinsa ham, asli yaratilishdag'i nafislik, me'moriy san'atkorlik o'chayozg'an bo'lsa ham, biroq undagi ivir-jivir sirlar, o'yma naqshlar hali ham kishini hayron qoldirarlik edilar. Ayniqsa darbozaningikki biqinidag'i "o'girmagul" tarzi bilan ishlangan guldastalar, darboza ravoqidag'i ganchdan qabartilib yasalg'an bo'rtma naqshlar, gullar hali o'zlarining nafosatlarini unchalik yo'qotmag'an edilar. Quyosh g'arbga qarab og'qan, guldastalar ustiga qo'ndirilg'an oltin hilol alomatlari quyosh nuri bilan ko'zni elitarlik darajada yashnar edilar. Darbozaning ikki yondag'i maxsus ishlangan qorovulxona-sufachalarda ikki nafar navbatchi turar edi. Navbatchidan o'tib darbozaga kirilsa, gunbaz ravishida yo'lak, o'ngga yurilsa, devonxonag'a, so'lg'a ketilsa xon mahkamasiga chiqiladir-da, mahkama bo'sag'asida yana haligidek ikki nafar navbatchiga uchrashiladir. Marg'ilon o'rdasida ko'rganimizdek bir dahliz, ammo bu o'zining naqshlari, gullari, anvoi sirlari, oliyliq va ko'rkamligi bilan Marg'ilonnikini ko'lagada qoldirarliq ersa-da eskirganligi uning ortiqlig'ig'a xalal bermaktadir. Dahlizdan ichkariga qaralsa, bir munaqqash va muzayyan zol, ikki tomonida xonning shog'ovulboshilari, yasovulboshilari, dasturxonchi va oftobachilari, tunqator va parvonachilari otaliq va mehtarboshilari va tag'i alla qancha vazir-vuzarolari qator tizilishib o'lturmakta edilar. (/O tarihlerde han cenaplarının payitahtı Hokand'ın şimdilerde Hade Pazar denilen bir semtindeydi. (…) Payitahtın sağ ve sol taraflarında sipahilerin kalması için yapılmış binalar vardı. Sahanlıkta tek tip askeri elbise giyen sipahiler komutanlarının nezaretinde sürekli kılıç talimi yapıyorlardı. Avlunun kuzeyinden doğusuna kadar uzanan düz bir duvar vardı ve duvarın iki tarafı aynı anda arkla çevrelenmişti. Han sarayına girmek için bu duvara açılan kapıdan geçmek gerekirdi. Her ne kadar bu kapı eskimiş gibi gözüküyorsa da, kapı binasının mimarisi ve kapı üzerindeki nakışlı işlemeler görenlere parmak ısırtacak nefasetteydi. Özellikle kapının iki kanadındaki "örme" stiliyle işlenen gül desteleri, revaktaki kabartma desenler, nakışlar ve güller hala işlendikleri günkü nefaset ve tatlılıklarını koruyorlardı. Güneş batmaya yaklaştığı sıralarda gül desteleri üstüne kondurulan altın hilal alemi gün ışıklarını aksettirerek göz kamaştıracak şekilde parlıyordu. Kapının iki tarafına yapılan özel nöbetçi kulübelerinde sürekli iki kişi nöbet tutmaktaydı. Nöbetçi kulübelerinden geçtikten sonra karşımıza çıkan iki koridordan sağdaki divan binasına, soldaki ise mahkeme salonuna açılıyordu. Mahkeme kapısında da sürekli iki nöbetçi bulunurdu. Mergilan sarayındaki koridora benzeyen bir koridordan

geçtikten sonra büyük ve müzeyyen bir salon karşımıza çıkıyordu. Bu salonun iki tarafında han cenaplarının komutanları, rütbeli subayları, ahçıları, yelpazeci ve sazendeleri, hizmetçileri ve vezirleri saf halinde bekleşiyorlardı)"[260].

"Roman karakterlerinin kendilerini sıkışmış hissettiği, bir çıkmazda olduklarını düşündükleri her mekân romanda kapalı-dar mekân olarak tanımlanır. Mekânın darlığı fiziksel anlamda küçüklüğünden değil, karakterin imkansızlığından ve kendini orada sıkıştırılmış duyumsamasından kaynaklanır. Kapalı mekânda karakter yalıtılmış bir haldedir. Kendini gerçekleştirmekten uzak olan bu durum içinde karakterin mekânın sınırlarına bakmaksızın bunaldığını, sıkıldığını görürüz"[261]. Bu romanda Kumuş uzun bir ayrılık sonrası Otabek'in izinden Taşkent'e gelir ve orada Otabek'in ailesiyle bir yıl kadar birlikte yaşar. Kumuş Taşkent'teki evde her ne kadar sevdiği insanın yanında olsa da kendini sıkışmış bir halde bulur. İlk başta eşini kıskanması, sonra da kumasıyla olan anlaşmazlıklar hem de anne babasına karşı özlem onu o evde bunaltır. Annesine yazdığı mektupta hamile olmasa soğuk kış mevsimine bakmaksızın hemen onların yanına gitmek istediğini belirtir.

3.1.4. Zaman

"Zaman en temel unsurlardan biridir. Her bir olay belli bir zamanda gerçekleşir. Yazar bu olayı belli bir zamanda kaleme alır ve anlatır. Romanda zaman unsurunun kullanımı yazarın isteğine kalmıştır. Yazar romanı kronolojik bir zamanı takip ederek kurgulayabileceği gibi geriye dönüş veya özetleme teknikleri kullanarak da kurgulayabilir"[262].

Romanlarda zaman unsurunu Mehmet Tekin şöyle açıklamıştır:

"Bir romanda hikâye, mutlaka -belirli veya belirsiz- bir zamanda cereyan eder. Yine bu hikâye, belli bir süre sonra öğrenilir/ duyulur ve belli bir süre içinde de kaleme alınıp anlatılır. Hal böyle olunca "zaman" unsuru, romanın genel yapısını meydana getiren temel elemanlar arasında yer alır. Bir romanı, zamandan soyutlamak mümkün olamaz"[263]diyen yazar görüşlerini Forster'in *"...Bir romanda her zaman bir saat vardır"* ifadesiyle de destekler. Mehmet Tekin, romanın zaman unsurlarını şu şekilde tasnif eder:

[260] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 113-114; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 111-112
[261] Çalışkan, a.g.e., s. 169
[262] Zeren, a.g.e., s. 64
[263] Mehmet Tekin, *a.g.e.,* s. 117

"Bir romanda zaman tablosu, ilk elde, "vak'a zamanı" ve "anlatma zamanı" olmak üzere iki düzeyde şekillenir. Bir vak'a -veya olay- hiçbir zaman sıcağı sıcağına anlatılmayacağına göre "vak'a zamanı" ile "anlatma zamanı" arasında geçen süreyi de hesaba katmak, roman sanatı açısından bu süreyi de gözden uzak tutmamak gerekir. Bir olay belli bir zamanda cereyan eder (vak'a zamanı), bu olay, belirli bir süre sonra romancı tarafından öğrenilir/duyurulur, yine aynı olay, belli bir zamanda kaleme alınır (anlatma zamanı) ve yine belli bir sürede (anlatım süresi) sunulur, anlatılır"[264].

Ötgan Kunlar romanının başlangıç cümlesi "*1264-inchi hijriy* (Yıl 1264 Hicri)"[265]dir. Yani roman bir zaman bildirerek başlamaktadır. Bu tarih miladi takvime göre 1847 yılı demektir. Eserin vak'a zamanı 1847-1852 yılları arasındaki beş yılı kapsamaktadır. Olaylar bu beş yıl arasında ileriye doğru gerçekleşir.

Anlatıcı eser boyunca ara sıra zaman ile ilgili okuyucuyu bilgilendirir. Örneğin, Margilan'a Taşkent'in kuşatıldığına dair haber geldiğine on beş gün olmuştur.

"'*Qo'qon sipohi tomonidan Toshkand o'raldi' degan xabarga o'n besh kunlab vaqt o'tgan edi. (* /Kokan ordusu Taşkent'i kuşattı" şeklindeki haber üzerinden on beş gün geçmişti)"[266].

İlerleyen bölümde Taşkent muhasarasının yetmiş gün sürdüğü öğrenilir.

"Yetmish kunlik bir muhosaradan keyin uch ming sipohni bir yârim mingga tushurib, bir yârim ming sipohni Toshkand qo'rg'onlari ostida qurbon berib, Normuhammad qushbegi quruq qaytishga majbur bo'ladi. (/Kuşbeyi Narmuhammed, yetmiş gün devam eden kuşatma sırasında üç bin kişilik ordusunun yarısını surların dibinde şehit bırakarak hezimete uğramış bir şekilde geri dönmeye mecbur kaldı)"[267].

Nişanlanmasının üstünden yedi gün geçen Kumuş, evliliğe gönlü razı gelmediği için üzgün gezmektedir. Burada zaman unsurunu yazar Aftab Hanım aracığıyla bildirir.

"-Unashilganiga bu kun yettinchi kun,- dedi Oftob oyim,- shundan beri Kumushingiz tun ham yig'laydi, kun ham. (/-Sözü kesileli bugün yedi gün oldu. Ondan beri Kumuş'unuz gece ağlıyor, gündüz ağlıyor)"[268].

[264] Mehmet Tekin, *a.g.e.*, s. 125-126
[265] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 6; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 11
[266] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 38; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 41
[267] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 105; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 103
[268] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 52; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 55

Hamid'in şikâyeti üzerine Margilan'a geldikten kırk gün sonra Otabek hakkında Margilan Kuşbegisi tarafından yakalama emri çıkartılır ve Otabek sorguya çekilir. Sorgu sırasında Otabek'in Margilan'a kırk gün kadar önce geldiği bilgisi verilir.

"*-Marg'ilonga kelganinggizga ko'p bo'ldimi?* (/-Mergilan'a geleli çok oldu mu?) *-Qirq kunlar chamasi.* (/-Kırk gün kadar oldu)"[269].

Otabek Kumuş ile evliliği boyunca sürekli Taşkent ve Margilan arasında gidip gelir. Anlatıcı birçok örnekle bu zaman aralıklarından okuyucunun da haberdar olmasını sağlar.

"Otabekning Marg'ilonga uzoq bormay turishi mumkin emas edi. O'rtadan iki hafta o'tar o'tmas otasiga allaqanday bahona ko'rsatib, yo'l hozirlig'ini ko'ra boshlaydir va onasiga bildirmayoq Marg'ilonga jo'naydir. (/Atabey'in Mergilan'a dönmek için çok beklemesi mümkün değildi. İki hafta geçtikten sonra bir yığın bahane uydurarak Mergilan'a dönüş hazırlığına başlayıp, annesine haber vermeden gitti"[270].

"Bir oylab kechikkandan so'ng Otabek qaytib keldi. (/Bir aylık gecikmeyle Otabek evine geldi)"[271].

"Shu gapdan bir hafta chamasi, keyin va charlar kutishning o'n beshinchi kunlari edi. Otabek mehmonxonada toqchadag'i kitoblar orasidan qandaydir bir kitobni axtarar ekan, Hasanali uning yoniga kirdi. (/Bu görüşmeden bir hafta sonra ve duvak yemeğinin iki haftadır beklendiği bir gün Atabey misafirhanenin takasındaki kitaplar arasında herhangi bir kitabı ararken Hasanali içeri girdi)"[272].

Kumuş'un Otabek imzalı sahte talak mektubu almasının üzerinden altı ay geçince Kutidor'un evine görücüler gelmeye başlarlar.

"G'ayrimashru taloq xati tekkaniga olti oylarcha fursat o'tib ketgan edi. Kumushning go'zallik ta'rifini g'oyibona eshitib, o'g'zining suvi kelguchi xotinliq va xotinsiz orzumandlar "yotib qolguncha otib qol!" so'ziga amal qilib, qutidornikiga sovchilarni turna qator yubora boshlag'an edi. (/Gayr-ı meşru talak mektubunun üzerinden altı ay geçmişti. Bu arada Kumush Bibi'yi görmemekle birlikte güzelliğinin

[269] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 72; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 73
[270] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 132; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 127
[271] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 134
[272] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 165; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 160

methini duyan evli ve bekar kişiler "bir de ben şansımı deneyeyim!" düşüncesiyle durmadan sandıkçı Mirza'nın evine dünür gönderiyorlardı)"[273].

Bu sahte talak mektubu Kumuş ve ailesini hem üzer hem kızdırır. Hiçbir şeyden habersiz Otabek Margilan'a geldiğinde Kutidor onu kapı önünden ithamlı cümlelerle kovar. Böylece Otabek ve Kumuş'un arası bozulur ve onlar iki yıl birbirinden ayrı düşer. Bu zaman zarfında da hiçbir şeyi anlamayan Otabek devamlı Margilan'a gelip gider ama sevdiği eşiyle görüşemez.

"Agar olg'an hisobimiz to'ri chiqsa, bu gal uning Marg'ilong'a quruq qatnab yurishining yettinchi qaytasi edi. 1267-inchi yilning kuzi-bu voqiag'a o'n sakkiz, o'n to'qquz oylar o'tib ketgan edi. (/Yanlış değilse Mergilan'a yedinci gelişiydi. Karısından ayrıldığından bu yana on sekiz veya on dokuz ay geçmişti)"[274].

Romanda zaman kronolojik düzeyde ilerler. Fakat yazar ara arada geriye dönüş tekniğini kullanarak okuyucuda merak uyandırdığı ve sona sakladığı olayları anlatır. Örneğin, okuyucu Kumuş ve Otabek'in düğün gecesine kadar Otabek'in kime, ne zaman, nerede sevdalandığını öğrenemez. Kumuş'un Otabek'i görünce *"Siz o'shami?* (/-Siz o musunuz?)"[275] demesiyle yazar sır perdesini açmak için geriye dönüş tekniğine başvurur.

"Otabek Marg'ilon kelganning ikkinchi kuni poyafzal bozorida bo'lg'an edi. Asr namozining vaqti o'tib borg'anliqdan ul shundagi do'kondorning birisidan tahorat olish uchun suv so'radi. (...) Otabek do'kondorning ko'rsatishicha, qutidorning tashqarisiga kirdi. Shu vaqt tasodufan nima yumish bilandir mehmonxonadan chiqib kelguchi farishtaga ko'zi tushdi. Kumush ham ariq yoqasig'a kelib to'xtag'an chingilin yigitka beixtiyor qarab qoldi. İxtiyoriy emas, g'ayriixtiyoriy ikkisi ham bir-birisidan bir muncha vaqt ko'z ololmadilar. (/Atabey Margilan'a geldiğinin ikinci günü ayakkabıcılar çarşısında dolaşıyordu. İkindi namazı geçmek üzere olduğu için oradaki dükkanlardan birine girerek abdest almak amacıyla su istemişti. (…) Atabey de dükkân sahibinin yönlendirmesiyle sandıkçının avlusuna girmişti. İşte o an bilmem hangi işi için misafirhaneden çıkıp gelen bir melekle karşılaşmıştı. Bu Kumuş'tu. O da gayr-ı ihtiyari

[273] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 210; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 203
[274] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 220; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 212
[275] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 61; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 63

ark yakasında dikilip kalan bu yakışıklı delikanlıya bakakalmıştı. Hatta her ikisi bir süre gözlerini birbirlerinden ayıramamışlardı)"[276].

Bunun yanı sıra Sadık'ın geçmiş hayatı ve aşk hikayesinde de yazar geriye dönüş tekniğinden yararlanır ve okuyucu Sadık'ın geçmişinden haberdar olur.

"-Men asli qo'qonlikman. Ota onamdan yoshliqda yatim bo'lib, tog'amning qo'lida o'sdim. Yoshim 17-18 larga borg'andan so'ng o'z kunim o'zimga qolib, bir o'rtog'imning kengashi bilan bundan yigirma yillar burun Marg'ilong'a kelib, bu kungi ustakorimning otasig'a to'quvchiliq hunariga shogird tushdim. To'rt yil chamasi qilg'an hizmatimdan so'ng haligi ustakorga xalfa bo'lib ishlay boshladim. (/-Aslen Kokanlıyım. Küçük yaşta anne babamı kaybettiğim için dayımın yanında büyüdüm. 17-18 yaşlarındayken hayatta tek başıma kaldım. Bir dostumun tavsiyesiyle bundan kırk yıl kadar önce Mergilan'a geldim. Bugünkü ustamın babasına dokumacı çırağı olarak durdum. Dört yıl çıraklıktan sonra usta kalfası oldum)"[277].

Bir başka örnekte ise Kumuş sahte talak mektubu alır. O talak mektubunu Otabek'in yazmadığını, sahte olduğunu okuyucu olayların ilerleyişinden anlar ama bu sahtekârlığın kimin tarafından yapıldığını öğrenemez. Burada da yazar gizlenen olayı geriye dönüş tekniğini kullanarak açıklığa kavuşturur.

Roman kışın soğuk günlerinde akşam saatlerinde başlayıp sonbaharda biter. Okuyucu eserdeki yıl ve mevsim geçişlerinden yazar aracığıyla bilgi alır.

"1264-inchi hijriy, dalv oyining o'n yettinchisi qishki kunlarning biri, quyosh botqan, tevarakdan shom azoni eshitiladir. (/Yıl 1264 Hicri. Delv ayının on yedincisi, soğuk kış günlerinden biri. Güneş batmış, çevreden akşam ezanının sesleri işitilmekte…)"[278].

"Saratonning ikkinchi kuni… (/Saratanın ikinci günü…)"[279]

Anlatıcı bazen olayların hangi mevsimde gerçekleştiğini anlatarak o bölgenin mevsim özelliklerini de dile getirir.

"Hozir ko'klam kunlari: qirlar, tog'lar, soylar ko'k-qizil, oq-qora, sariq-zangor, pushti va tag'in allaqancha ranglik chechaklar bilan ustlarini bejab, qishi bilan muzlab

[276] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 62; Eserin Türkçe çevirisinde karşılaşılan bazı hatalar sebebiyle çeviriye düzeltmeler yapılmıştır. Bkz. çev. Batur, *a.g.e.*, s. 64
[277] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 194; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 188-189
[278] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 6; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 11
[279] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 175; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 171

arang yetishkan oshiqlarig'a yangi hayot, yangi umid beradilar. Qish bo'yi alla qaysi go'r ostlarida junjib chiqg'an qush zotlari: chumchuqlar, chittaklar, to'rg'aylar, sa'valar va boshqa allaqancha qush turkumlari o'z to'plari bilan vijir-vijir, chug'ur-chug'ur sayrab kuladirlar, yer yuzini tutkan chechak gilamlari ustini o'pib yalaydirlar, yotib cho'qiydirlar, sapchib uchadirlar... uzoq uzoqdan kakku qush ham arzi vujud qiladir: "kakku-kakku". (/-Bahar günleri… Bütün kış donup kalan aşıklara canlılık veren bozkırlar, dağlar, nehirler coşkuyla dalgalanıyor; mavi, kırmızı, sarı, yeşil, pembe, siyah velhasıl rengarenk çiçekler toprak ananın bağrında arz-ı endam ediyordu. Kış boyu mağaralarda tüneyip kalan kuşlar şimdi vıcır-vıcır ötüşmekte, toprak anayı bir halı gibi kaplayan çiçekler üzerinde kanat çırpmakta, uzaklardan ise gök kargaların "gırak… gırak" sesleri işitilmekteydi)"[280].

Romanın sonunda Yusufbek Hacı'nın Kanatşa'dan aldığı mektuptan Hicri 1277 senesinin sonbahar mevsimi olduğu anlaşılır. Miladi takvimi göre bu tarih 1860 yıllarına denk gelir. Yukarıda belirtildiği gibi 1852 yılında yani Kumuş'un ölümü üzerine vak'a zamanı bitmiştir. Ve romanda zaman atlamasıyla aradan sekiz yıl geçmiştir. Demek ki olaylardan sekiz yıl sonra Yusufbek Hacı Otabek'in Ruslarla olan savaşta şehit olduğu haberini alır. Ayrıca bu sekiz yıllık zaman zarfında neler olduğuna dair romanda bilgi verilmez. Okuyucuya sadece şehit haberi verilir.

3.1.5. Bakış Açısı/Anlatıcı

"Bakış açısı, anlatma esasına bağlı metinlerde vaka zincirinin ve bu zincirin meydana gelmesinde kullanılan mekân, zaman, şahıs kadrosu gibi unsurların kim tarafından görüldüğü gibi, idrak edildiği ve kim tarafından, kime nakledilmekte olduğu sorularına verilen cevaptan başka bir şey değildir"[281].

Anlatıcı ise romanda geçen tüm olan biteni, kişileri, davranışlarını, düşünce, duygu ve hayallerini, çevreyi, mekânı, zamanı; kısaca romanda bulunan her şeyi okuyucuya kendi isteğine, özel tercihlerine, beğenisine ve imkanlarına göre aktaran kişidir[282]. Ayrıca her anlatılan şeyin olduğu gibi romanın da bir anlatıcısı vardır ve bu

[280] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 139; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 135
[281] Şerif Aktaş, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, 2.b., Ankara: Akçağ Yayınları, 1991, s. 84
[282] Çetin, *a.g.e.*, s. 103

anlatıcı yazardan farklıdır[283]. "Yazar üzerinde yaşadığımız gerçek dünyaya ait varlıkken anlatıcı itibari aleme aittir"[284]. Yani roman yazarı ile roman anlatıcısı aynı kişi değildir.

Abdulla Kadiri'nin romanlarında anlatım hâkim bakış açısıyla aktarılır. Anlatıcı olaylar ve olaylardaki kişilerin geçmişteki ve hatta şimdiki hayatlarına çok hakimdir. Ayrıca romanlarda tasvir, monolog, diyalog, hikâye etme, mektup, geriye dönüş gibi anlatım tekniklerine sıkça başvurulmuştur.

Ötgan Kunlar romanında hâkim bakış açısına sahip olan yazar bazen kendisi de olayları arasına girip okuyucuya doğrudan seslenir. Okuyucuyu bilgilendirir. Bu yolla yazar okuyucunun dikkatini uyanık tutmakla birlikte heyecanını da bastırmaktadır. Bu anlatım üslubu bilindiği üzere daha çok meddahların ve destan anlatıcıların anlatım geleneğidir. Romanda da bu anlatım üslubu sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.

"Poyafzal bozori va uning burchagidagi havli… O'qug'uvchi, abatta bu havlining egasi bilan tanish chiqar. (/Ayakkabılar çarşısı ve çarşı köşesindeki ev… Okuyucu bu evin sahibini elbette bu evin sahibi ile tanışmaktadır)"[285].

"Endi biz tashqari havlini qo'yib mehmonxonaning yonidan ichkariga kiramiz. (/Şimdi biz dış avluyu bir kenara bırakıp, misafirhanenin yanından geçerek içeriye girelim)"[286].

"Bu kishi bilan ikkinchi martaba tanishib o'lturmaymiz, chunki bu odam o'qug'uvchi bilan tanishqan-Mirzakarim qutidor. (/Bu adam ile ikinci kez tanışmaya gerek yok, çünkü bu adam okuyucuyla tanışmış olan Mirzakarim Kutidor'dur)"[287].

"Shu choqda bizga Otabek kerak edi! Nega desangiz, ul kelsin edi-da, suyganini bir ko'rsin edi. (/Şu anda bize Otabek gerek idi. Niye diye sorarsanız, o gelseydi de sevgilisini bir görseydi)"[288].

"Qizlar nimani o'ylaydirlar va nima to'g'risida ma'yuslanadirlar, bu ersa qizlarning bizga noma'lum bo'lg'an ichki sirlaridir. (/Kızlar ne düşünüyorlar ve neden hüzünleniyorlar, bu kızların bize malum olmayan içsel sırlarıdır)" [289].

---

[283] Selçuk Çıkla, "Romanda Kurmaca ve Gerçeklik", *Hece Aylık Edebiyat Dergisi: Türk Romanı Özel Sayısı,* S. 65/66/67 (2002), s. 120
[284] Aktaş, *a.g.e.,* s. 84
[285] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 27; Romanın Türkçe çevirisinde düzenlemeler yapılmıştır. Bkz. çev. Batur, *a.g.e.*, s. 32
[286] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 28; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 32
[287] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 28
[288] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 54; Romanın Türkçe çevirisinde düzenlemeler yapılmıştır. Bkz. çev. Batur, *a.g.e.*, s. 57
[289] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 55

"Bularning yonig'a bizga ma'lum kishi kelib to'xtadi. (/Onların yanına bize malum kişi yaklaşarak durdu)"[290].

"Sodiq esa o'qug'uvchiga ma'lum maktubni Otabekka topshirib, Otabekning Kumushka yozg'an maktubini ham olib kelgan edi, yuqorida bu xat Homid tomonidan o'qulub o'tdi. (/Sadık ise okuyucuya malum mektubu Otabek'e teslim edip Otabek'ten de Kumuş'a yazılan mektubu alıp gelmiş, yukarıda da bu mektup Hamid tarafından okundu)"[291].

"Agar olg'an hisobimiz to'g'ri chiqsa, bu gal uning Marg'ilong'a quruq qatnab yurishining yettinchi qaytasi edi. (/Eğer doğru hesapladıysak bu kez onun Margilan'a amaçsız seferinin yedincisiydi)"[292].

Bu örneklerde anlaşıldığı üzere yazarın bakış açısı okuyucuyu bilgilendirmeyi amaçlamaktadır.

Bunun yanı sıra romanda iç monolog tekniğinin örneklerine de rastlanır. Bilindiği gibi iç monoloğu tekniğinde, bireyin iç hesaplaşmaları, içsel konuşmaları ve tepkileri ağırlıklı görülür[293].

"O'rni ustiga choponini yopdi-da, ko'rpasini ichiga kiribo'lturdi va 'chindan oshiqmi?' degan savolni ko'nglidan kechirdi. (/Çapanını yatağının üzerine serip yorganın altına sokuldu ve "acaba gerçekten aşık mı?" diye içinden geçirdi)"[294].

"Hasanalinin yana uyqisi qochdi. Yoshim oltmish to'rtga yetdi, o'g'ul-qizim bo'lmadi… Dunyodan charog'chisiz bormana… Darvoqi, Otabek menga o'g'ulliq qilmasmi, xotini menga qiz bo'lmasmi, ularning bolalari meni 'bobo' deb ketimdan yugurmasmikinlar? Tuproq ostlarida unutilib yotqan kezlarimda : 'bir vaqt Hasanali otamiz ham bor edi' deb yodlasalar, yaxshliliq bilan eslasalar, yetar menga shu. (/Hasanali'nin yine uykusu kaçtı. Yaşım altmış dörde geldi, bir oğlum kızım olmadı… Çırasız dolaşıyorum şu dünyada… Acaba Atabey bana oğulluk, hanımı kızlık yapmaz mı, çocukları bana "dede" demezler mi? Bu dünyadan göçüp gittiğimde "Bir zamanlar Hasanali denilen bir atamız vardı" deyip, iyilikle yad etseler bu da bana yeter!)"[295].

---

[290] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 64
[291] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 180
[292] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 220
[293] Mustafa Karabulut, "Yusuf Atılgan'ın 'Aylak Adam' Romanında Anlatım Teknikleri", *Turkish Studies*, S. 7(2012), s. 1378
[294] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 24; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 28
[295] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 48; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 51

Romanda epeyce sık kullanılan bir başka anlatım tekniği haberleşme aracı olan mektup tekniğidir. Türk romancılığında bu teknik çok tercih edilmiş ve hatta mektuplardan oluşan romanlar yazılmıştır[296]. Romanda yirmiye yakın mektup mevcuttur. Ve onlardan bazıları sayesinde hayatlar kurtulur. Örneğin, Otabek ve onun kaynatası Kutidor Hamid tarafından iftiraya uğrayarak iki kez idam edilmeye hükmedilir ve son anda yetiştirilen mektuplar sayesinde canlarını kurtarırlar. Onların son andaki kurtuluşları çoğunlukla halk destanlarında rastlanan motiflerden biridir.

Ayrıca romanda mektupların aşıkların arasının bozulmasına da sebep olduğu görülür. Burada da halk hikayelerinde olduğu gibi Otabek'in Kumuş'a yazdığı mektubu Hamid elde eder ve onu Otabek'in ağzından sahte talak mektubuna değiştirerek Kumuş'a Cennet adlı yaşlı kadınla yollar. Bu mektubu okuyan Kumuş'un dünyası kararır ve ıstırap çekmekten hasta olur. Mektubu Kutidor da okuyup öfkelenir ve Otabek Margilan'a geldiğinde onun eve girmesine bile izin vermeden kovar. Böylece aşıklar iki yıla kadar ayrı kalırlar, birbirlerini göremezler.

Romanda olayları veya mekânları okuyucunun gözünde canlandırmak ve şahısları tanımlamak için tasvir tekniği de yaygın kullanılmaktadır. Yazar her bölümde bu tekniğe yer vermiştir. Bu teknik romanda başarılı bir biçimde uygulandığı görülür. Örneğin, romandaki kadın ve erkek kahramanlar, Otabek'in Margilan'a ilk geldiğinde kaldığı kervansaray ve oradaki odalar, çoğu olayların olduğu Mirzakarim Kutidor'un evin dış cephesi ve içerisi, Margilan'daki sarayın iç ve dış cepheleri ayrıntılı olarak tasvir edilmiştir.

Ayrıca romanda yukarıda bahsedildiği gibi geriye dönüş tekniğinden de yararlanılır. Otabek'in rüyalarında sayıkladığı kızın kim olduğu ve Kumuş ve Otabek'in ne zaman, nerede karşılaştığı okuru merak içinde bıraktığı için yazar bu merakı gidererek okuyucuyu geçmişe götürür. Bunun yanı sıra okuyucuya Alim ustanın hüzünlü hikâyesi anlatılırken geçmişe dönüldüğü görülür. Bu teknik, hikâye içinde hikâye tarzında olduğu için romana "Bin bir Gece Masalları" havasını vermiştir.

[296] Reşat Nuri Güntekin'in *Bir Kadın Düşmanı,* Halide Edip'in *Handan* ve Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Mutallaka ve Sevda Peşinde* adlı romanları mektup tekniğinin kullanıldığı romanlara birkaç örnektir.

3.2. MEHROBDAN ÇAYON (MİHRAPTAN ÇİYAN)

3.2.1. Vak'ası

57 bölümden oluşan roman, eserin ana karakterlerden biri olan Rano'nun ailesiyle ilgili tasvirlerle başlar. Rano, Salih Mahdum'un büyük evladıdır. Salih Mahdum mektep sahibi bir öğretmendir. O, dedesi Alim Han ve Umar Han döneminde müftülük, kadılık görevinde, babası ise Hokand'da müderrislik mevkisinde olduğu için sınıf bakımından ulema ailesine mensuptur. Kısacası onun sülalesi Hokand hanlığında saygınlığını ve şerefini sürdürmüş önde gelen ailelerdendir. Fakat bu geleneksel silsile Madali Han'ın katledilmesiyle bozularak Salih Mahdum'a kadar gelememiştir. Tarihi kaynaklara göre küçük yaştaki cariyeye sevdalanan Umar Han onu nikahına almak için büyümesini beklerken vefat eder. Ondan sonra tahta oturan Madali Han da babasının âşık olduğu kıza tutulur ve onunla evlenmek ister. Lakin şeriat bunu caiz görmez. Bu duruma kızan Madali Han fetva vermeyen ulemaları sırasıyla görevden alarak yolundaki bütün engelleri yok eder. Ve kısa süre sonra kendisinin makama yerleştirdiği ulemaların razı olmasıyla arzuladığı kızla evlenir. Ancak cariyenin güzelliğini duyan, onun aşkında kavrulan Buhara emiri Bahadır Han bu evlilikten haberdar olunca hemen din adamları vasıtasıyla Madali Han adına ölüm fetvası çıkartarak ona karşı savaş başlatır. Savaşın sonunda Madali Han öldürülür, onun lehine fetva çıkaran ulamalar ise işten çıkartılır. Onlardan biri de Salih Mahdum'un babasıdır. Salih Mahdum'un babası azilden sonra ailesinin şerefi ve imtiyazını da kaybederek uzun yaşamaz ve vefat eder. Babası vefat ettiğinde daha yirmi yaşında, medrese talebesi olan Salih Mahdum ağabeyinin imam olarak atanıp Margilan'a taşınması üzerine annesi ve kız kardeşiyle beraber oldukça sıkıntılı günler geçirir. Maddi sorunlarıyla başa çıkmak için Salih Mahdum eğitimini yarıda bırakarak iş aramak zorunda kalır. Mahdum uzun süreli iş arayışından sonra akrabaları ve mahallelinin tavsiyesiyle evinde küçük bir okul açarak öğretmenlik yapmaya başlar. Böylece ailenin geçimi yalnızca öğrencilerden gelen parayla sağlanır. Bu arada oğlu Salih ve kızı Naima'nın evlenecek yaşa geldiğini fark eden Mahlar Hanım onları bir an önce evlendirme düşüncesine kapılır. Kocasının ölümünden sonra darlık içinde kalan Mahlar Hanım kızını verdiği evden oğluna gelin almayı planlar ve uygun aile aramaya başlar. Üç yıl sonra derdine derman aileyi bulunca iki hafta içinde iki düğünü de yapar.

Salih Mahdum otuzlu yaşlarına geldiğinde işleri ilerlemeye, okulunun şöhreti yayılmaya başlar. Öğrencilerin sayısı da yüze ulaşır. Bu süreci fırsata çeviren Mahdum

önce okul için yeni bina yaptırır, sonra da eşi Nigâr Hanım'ın tahsilini tamamlayıp yanına hoca olarak alır. Artık onun mektebinde kız çocukları da tahsil görür. Kırklı yaşlarında mahalleye imam olunca ise herkes tarafından "Üstat Molla Salih Mahdum" olarak tanınır. Hatta onun öğrencilerinden bazıları han sarayında görev alır. Ancak Salih Mahdum bununla da yetinmeyip mektebine daha çok talebe çekmeye çalışır. Özellikle zengin ve bey çocuklarını elde etmek için elinden gelen her yolu dener. Bazen çocukları hocalarına karşı soğutur bazense onların ebeveynleriyle sohbet ederek kendi öğretim usullerini över. Neticede Mahdum'un bu davranışları sonrasında okulda yeni kayıtlar oluşturulur. Kısacası Salih Mahdum meşhur mektep sahibi olmanın yanında aile geçimini de yola koyar. Fakat Mahdum'un kazancı her ne kadar iyi olsa da onun tabiatında cimrilik veya kıskançlık gibi hususiyetler vardır. Onun hoş olmayan bu özelliği herkes tarafından bilinmekte ve hatta ailesinin yaşamını da etkilemektedir. Çünkü Salih Mahdum kendisi dahil ailedeki herkesin fazla masraftan kaçınmalarını, giyimden kuşama yiyecekten içeceğe en az seviyede kullanmalarını ister. Mahdum'un yaşı ilerledikçe cimriliği de çekilmez hal alır. Onun bu huyuna sadece eşi Nigâr Hanım, kızı Rano ve üç erkek çocuğu katlanmak zorundadır. Annesi Mahlar Hanım ise onun bu kadar cimri olmasına dayanamayıp Margilan'daki oğlunun yanına gider ve orada vefat eder.

Salih Mahdum ailesinin büyük çocuğu Rano'dur. Rano bir çiçek misali güzel kızdır. Fakat on yedi yaşını daha doldurmadığından dolayı hâlâ kardeşleriyle birlikte oyun oynar. Mahdum da onu böyle görürse hemen azarlar. Onun yerine kitap okuyup, hat çalışmasını ister. Rano 14 yaşında babasından okul müfredatındaki bütün dersleri almış, tahsilini tamamlamıştır. Bugünlerde ise bir yandan kız öğrencilere ders vererek annesine yardım etmekte, diğer yandan da babasından kafiye ve Shayh Sadiy'in *Gülistan* eseri hakkında ders almaktadır. Bazen ise gizli bir yerlerde şiirler yazmaktadır. Eğer gönlüne yakın bir şiir yazarsa onu yalnızca o yıllarda Salih Mahdum'un evinde yaşayan Anvar ile paylaşmaktadır.

Anvar hicri 1267 yılın ortalarında Hokand'da fakir boyacı ailesinde dünyaya gelmiştir. O, sefalet içinde yaşayan bu ailenin altıncı çocuğu olarak doğduğu için anne babası tarafından istenmemiş, yedi sekiz gün herkesten sır gibi saklanmış ve yirmi güne kadar isimsiz beşikte yatmıştır. Çünkü anne babası isim koymayı akıllarından bile geçirmemiştir. Ailede bu çocuğun dünyaya gelişine bir tek 12 yaşındaki Nadira, sonradan ona annelik yapan ablası, sevinmiş ve küçük kardeşine Anvar adını vermiştir.

Aile genişleyip ihtiyaçlar çoğaldıkça Anvar'ın ailesi maddi açıdan güçlük çekmeye başlar. Parasızlıktan ve açlıktan ailede hastalıklar da boy gösterir. Dolayısıyla Anvar, kızamık ve ciğer üşütmesinden önce iki kardeşini, üç yaşına geldiğinde basurdan babasını, altı yaşında ise kalp krizinden annesini kaybeder. Babasının ölümünden sonra hiçbir şeysiz ortada kalan ailenin kızı Nadira serpilince hemen evlendirilir. Annesinin vefatından sonra ailenin iki çocuğu evlatlık verilir, Anvar ise ablasının evinde yaşamaya başlar. Nadira kardeşinin hayatının da babası ve kocası gibi sefillikte geçmemesi için Anvar'ı okutmak, molla yapmak ister. Bu nedenle onu mahallesindeki Salih Mahdum'un okuluna verir. Anvar öğrenmeye hevesli olduğundan 11 yaşında okuma yazmayı söker. Fakat hayatında yüzü bir türlü gülmeyen Anvar ablasının iki çocuğu olunca eniştesi tarafından dışlanmaya başlar. Nadira da kocasının durumunu gördüğü ve ona karşı gelemediği için Anvar'ı Salih Mahdum'un ailesine evlatlık vermek zorunda kalır. Her ne kadar evinde bir boğazın daha artmasına Salih Mahdum'un gönlü razı gelmese de annesi Mahlar Hanımın ricasına karşı çıkamaz ve o günden itibaren Anvar bu aileyle birlikte yaşamaya başlar. Ayrıca Anvar kaderini birleştireceği kız, Mahdum'un kızı Rano ile de o gün tanışır.

Mahdum'un ailesinde evlatlık olarak yaşamaya başlamak Anvar'a okulda ayrıcalık kazandırır. Öyle ki öğrenciler ona saygı duymasalar da eskisi gibi kötü davranmayı bırakırlar. Anvar derslerinde gayet başarılı olur. On üç yaşında iken mektep programındaki tüm dersleri bitirir ve geri kalan zamanında öğretmene yardımcılık yapmaya başlar. Aynı zamanda Mahdum her gün Anvar'a günlük dersleri dışında Arap dili gramerini öğretir, Sadiy'in *Gülistan* eserini okutup manasıyla birlikte ezberletir. Ve böylece on beş yaşına geldiğinde Anvar okulu tek başına idare edebilecek duruma geldiği gibi Farsçanın yanında Arapçaya da aşina olur. Bu yüzden Salih Mahdum Anvar'ın medreseye gitmesini istemeyip medrese eğitimini de kendisi verir.

Anvar küçüklüğünden beri çekingen tabiatlı olsa da Mahdum'un kızı Rano ile iyi anlaşır. Onunla beraber bahçe, sokaklarda dolaşıp merak ettiği birçok konuda Rano'yu bilgilendirir. Böylelikle onların arasında samimi bir yakınlık başlar. Bu arada Anvar'ın Rano'dan sonra bir diğer yakını, mektepteki dostu Nasim'dir. Nasim, sadece Hokand'ın değil, bütün hanlıkların tanınan kişisi Başkatip Muhammad Racabbek'in oğludur. Anvar ise bilindiği üzere fakir bir boyacının yetimidir. Çocuklar bu sınıfsal farklılıklara itibar etmeksizin dostluklarını devam ettirirken Nasim çiçek hastalığa yakalanır. O zamanlarda

hastalığın tedavisi bulunmadığı için on beş yaşındaki Nasim vefat eder. Böylece çocukların arasındaki bağ kopar. Muhammad Racabbek'in ailesindeki bu musibete en çok Anvar üzülür. Üç güne kadar mektebe bile gitmeyip Muhammad Racabbek'in evinde kalır, her akşam Nasim'in mezarı başında saatlerce ağlar. Hatta dostuna ithafen mersiye yazar. Anvar'ın dostuna karşı sevgisinden duygulanan Muhammed Racabbek, bu mersiyenin bir beytini oğlunun mezar taşına yazdırır. Ayrıca Anvar, Nasim için üç hafta boyunca akşamları düzenlenen hatim dualarına katılır. Bu zaman aralığında Anvar'ın zekâsı ve yeteneğini fark eden Muhammad Racabbek, onu han sarayına hizmete almak ister. Bunun için önce bir müftüyü vazifelendirerek Anvar'a ilmî hesap, tahrir derslerini verdirir. Anvar bir yılda hesap ilminde ve diğer derslerde başarılı olur. Sonra han sarayına gidip Muhammad Racabbek'in kâtiplerinin yanında yaklaşık bir yıl boyunca defterdarlığı, resmi yazışma kaidelerini öğrenip tecrübe kazanır. Bu arada başkatibin Anvar'a olan ilgisinden Salih Mahdum da etkilenir ve eskiden ne kadar kızından Anvar'ı uzak tutmak istemişse şimdilerde o kadar onu damadı yapmak ister.

Anvar bir yıl içinde han sarayındaki tecrübeli kâtipler arasına katılır. İkinci yıldan itibaren yedi altın maaş almaya başlar. Maaşla beraber vergilerden muaf belgesini alır. Maaş meselesine sadece Mahdum değil eniştesi de sevinerek eşi Nadira aracığıyla Anvar'ı kendi yanına çekmeye çalışır. Ama Anvar eniştesinin sözlerine itimat etmez. Salih Mahdum gitmesini istemedikçe onlarla kalacağını söyleyerek ablasını geri çevirir.

Han sarayındaki resmi görevinin üçüncü yılında Anvar diğer katipleri de geçerek itibar kazanır. Onun Türkî tahrirde herkesten üstünlüğünü kâtipler başta olmak üzere, saray şairleri, müftüleri, Başkatip Muhammad Racabbek ve hatta Han da kabul eder. Bu yüzden Muhammad Racabbek işi sebebiyle bir yere gidecek olursa divanın idaresini gönül rahatlığıyla Anvar'a teslim eder. Ama Anvar'ın saraydaki bu saygınlığı, hızlı yükselişi diğer katipleri rahatsız etmeye başlar. Böylece divandaki katipler Anvar'a destek verenler ve diş bileyenler olarak ikiye bölünür.

Anvar'ın saraydaki katipliğinin beşinci yılında Başkatip aniden hastalanıp vefat eder. Dolayısıyla onun yerine geçici olarak Anvar işleri yürütür. Akabinde halk arasında Anvar'ın resmi olarak başkatip olacağı hakkında söylentiler yayılır. Bu dedikodulardan sonra sarayda makam sahibi olmak isteyen herkes Mahdum'a yanaşmaya, onun gönlünü almaya çalışır. Zira Mahdum fırsat buldukça çevresine Anvar'a çok emeği geçtiğini anlatmıştır.

Şehirde dolaşan söylentileri duyan Anvar, bu makamda çoğu kişinin gözü olduğunu, sarayda çeşitli oyunlar döndüğünü, haksız yere kanlar döküldüğünü ve bu yüzden görevi kabul etmeyeceğini yakınlarına söyler. Anvar'ın başına konan talih kuşunu göz göre göre kaçırmak istemeyen Mahdum, onu ikna etmek için tanıdıklarını aracı eder.

Anvar'ın bu vazifeye layık olmadığını düşünen kitlenin çoğunluğu din adamlarıdır. Onlara göre Anvar'ın başkatip olmak için daha tahsili ve tecrübesi yetersizdir. Böyle düşünenlerin birisi de mahalle imamı Molla Abdurahman'dır. Onun babası aslında ulema neslinden olsa da nedense bu şereften nasiplenememiştir. Ancak amcaları baba mesleğini sürdürmüş ve Buhara'da tahsil görüp müderris olmuştur. Abdurahman daha çocukken babasını kaybedince amcaları onu eğitim alması için Buhara'ya davet eder. Abdurahman Buhara'da Hoca Porso medresesinde müderris olan büyük amcasının yanına gelir. Öyle ki amcası o zamanlarda toplumda yaygınlaşan "oğlancılık" illetinden haberdar olduğu için yakışıklı olan Abdurahman'ın medresedeki odada kalmasına izin vermez. Gözünün önünde denetimde tutmak için onu evindeki misafirhaneye yerleştirir. Buhara'da eğitim almaya başlayan Abdurahman bu kadar sıkı gözetime rağmen sapık eğilimli tüccarların etkisi altına girer. O geceleri amcası uyuduktan sonra pencereden kaçarak zengin kişilerin gönlünü eğlendirir. Bu durumdan üç yıl sonra haberdar olan amcası utancına dayanamayıp Abdurahman'ı evinden kovar. Ancak eğitimine devam etmek için yeğeninin yalvarmasıyla medresede kalmasına izin verir. Hiç akıllanmayan Abdurahman "oğlancılık" işlerini bu sefer medreseye de taşıyarak sakal ve bıyığı çıkana kadar devam ettirir. Yaşı ilerledikçe işleri kesat olan Abdurahman kötü alışkanlıkları bırakıp medreseyi bitirmeye karar verir. Bu şekilde beş yıl sıkı çalışıp 28 yaşında medreseyi tamamlar ve mezuniyet sonrası onu bekleyen yüksek makamlar hayaliyle Hokand'a geri döner. Fakat orada işler beklediği gibi gitmeyen, arzuladığı makamlardan hiçbirine tayin edilmeyen Abdurahman en azından mahalle imamı olmak ister. Ancak imam olması için önce sünnet olan evliliği yerine getirmesi gerektiğini söylerler. Bunun üzerine Abdurahman mahallede güzelliğiyle nam salmış Salih Mahdum'un kızı Rano'ya görücü gönderir. Fakat Mahdum kızının Anvar'la sözlendiğini söyleyerek görücüleri geri çevirir. Bu haberden sonra Abdurahman Anvar'a karşı kin beslemeye başlar. Daha sonra çıkan başkatiplik meselesi ise ondaki Anvar'a karşı olan düşmanlığın daha da alevlenmesine sebep olur.

Bu olanlardan haberi olmayan Anvar kısa süre sonra han emriyle başkatip tayin edilir. Anvar'ın tayin edilmesinin üstünden daha iki saat geçmeden bu haber bütün halka duyurulur. Haberi duyunca kimileri sevinir kimileri üzülür. Onu daha tanımayan fakir halk ise "Kim olsa da yeter ki insaflı biri olsun" diye kendi aralarında konuşur. O gün akşama kadar her sınıftan insan Anvar'ı tebrik etmek için gelir. Hatta misafirlerin çoğunluğunu eskiden Anvar'ı vasıfsız olarak gören zenginler ve ulemalar oluşturur. On beş gün sonra Mahdum'un misafirhanesi adeta resmi mahkemeye dönüşür. Çünkü han sarayına dilekçeyle müracaat edecek herkes, resmi kişiler bile önce Anvar'dan tavsiye almaya gelir. Bu arada fakir halkın şikâyetlerinden Anvar hiç rahatsızlık duymaz. Çünkü onlar zengin bir beyin halka zulmetmesi gibi önemli sosyal meseleler hakkında fikir almak isterken, zenginler ve ulemalar vergiden muaf tutulmak gibi şahsî konuları danışırlar. Bu durumdan kendine pay çıkaran Mahdum Anvar sarayda iken gelen ulema, zenginlerden bir hayli sipariş almaya başlar. Fakir halkı ise kapıdan göndermeye çalışır. Görüşmeye girenlere ise para verip vermediğini sorar, eğer vermediyse "Az ücret verdiğin için almamıştır. Sen parayı bana bırak, ben onu razı ederim" diyerek karşısındakinin parasına el koyar. Öte yandan Mahdum uzun zamandır ertelediği, kızı Rano'yu Anvar ile evlendirme meselesini artık düşünmeye başlar. Zira Anvar'ın şöhretinin şehre yayılmasıyla üst sınıftakilerin bazıları onu kendine damat yapmaya hazır olmuştur. Bunların farkında olan Salih Mahdum eşi Nigâr Hanım'a danışarak Sultanali'ye müracaat eder. Onun aracığıyla düğün gününü belirlemek için Anvar'ın rızasını almak ister. Sultanali iş çıkışında Anvar'a Mahdum'un rica ettiği konulardan bahseder. Bunun üzerine Anvar da Rano ile konuşur. Rano ilk baharda düğün yapılmasına razı olur.

Han sarayında makam sahibi olma hayalinden bir türlü vazgeçemeyen Abdurahman sonunda çözümü Salih Mahdum'da aramakta ve ondan bu konuda aracılık yapmasını istemekte bulur. Anvar ile konuşması için ona ricada bulunur. Salih Mahdum bir akşam yemeğinde Molla Abdurahman'ın ricasından bahseder. Mahdum'un ısrarından sonra Anvar biraz endişe ederek divandakilerle danışıp öyle karar vereceğini söyler. Ancak Anvar, Mahdum'un isteğini geri çeviremediğinden dolayı onun sözüyle Molla Abdurahman'ı çaresizce katipliğe alır. Tıpkı Anvar gibi Abdurahman da katipliğin ilk ayında maaşsız çalışır, biraz tecrübe edinince aylık beş altın almaya başlar.

İlk başta Abdurahman Anvar'a yakın olmaya, ona sadakatle hizmet etmeye çalışır. Sonradan ise Anvar'ı sevmeyen ve onun kuyusunu kazmaya çalışan Şahadat Müftü ve Kalanşahların güvenini kazanarak onlarla iş birliği yapar. Onlar bir araya gelince hep Anvar'ın gıybetini yapar, sanki iş bilmez biri gibi onunla alay ederler. Bu durumdan haberdar olan Sultanali bu hususta Anvar'a uyarılarda bulunur. Hatta iş çıkışı tesadüfen bekçinin odasında karşılaşıp ateş başında ısınırlarken bahsi geçen kötü niyetli insanları işten çıkarmayı önerir. Sultanali, Şahadat Müftü ve Kâtip Kalanşah'ın uzun yıllardır sarayda çalıştıklarını, onları kovarsa halk arasında laf söz olduğunu söyleyen Anvar'a en azından Molla Abdurahman'ı geldiği yere yollamasında ısrarcı olur. Hatta eğer ki o gitmezse kendisinin gideceğini şart koşar. Anvar onların kendisine karşı davranışlarının farkında olduğunu ve onlar kadar alçalmak istemediğini söylese de konuşmanın sonunda Sultanali'ye hak verir. Ve Molla Abdurahman görevden uzaklaştırılır.

Namaz için camiye giden Dokumacı Safar, Abdurahman ve arkadaşlarını tekrar bir arada görüp durumdan işkillenir. Namazdan sonra onların arasında neler döndüğünü anlamak için camide çaycılık yapan çocuk Mamatkul'a 10 bozukluk karşılığında onları iyice dinlemesini ve duyduklarını gelip kendine anlatmasını söyler. Ve Dokumacı Safar onların Gulşan adlı kadın aracığıyla Rano'yu Han ile evlendirmek gibi hain planlarından haberdar olur ve Anvar'ın yanına koşar. Onu evinde bulamayınca olan biteni Sultanali'ye anlatır. Sultanali duydukları karşısında şaşkınlık geçirdikten sonra müftülerin asıl planının Anvar'ın itibarını zedelemek olduğunu anlar. Ve Gulşan ile konuşup meseleyi halledene kadar bu durumdan kimsenin haberi olmamasını Dokumacıdan isteyerek onu ikna eder. Gulşan eskiden Hudayar Hanın iltifatına nail olan sevimli cariyelerden biridir. Sonradan ise Hudayar Hanı tahttan indiren Malla Han tarafından savaşta kahramanlık gösteren askerlerden birinin nikahına verilmiştir. Hudayar Han üçüncü kez iktidara gelince Gulşan artık ona güzel kızları bulup getiren, saray hareminden sorumlu biri olmuştur. Bu yüzden müftüler de Anvar'dan öcünü almak için Gulşan'ı alet etmeyi düşünmüşlerdir. Bu planı gerçekleştirirken Gulşan'a da hile yaparak kendilerinin Rano'nun babası tarafından yollandığını, Mahdum kızını Han'a övmesi için Gulşan'a onlar aracığıyla altın gönderdiğini söylerler.

Anvar'ın itibarını düşünen Sultanali Gulşan'ı bulmak için önce evine gider. Gulşan'ın han sarayına gittiğini duyunca üzüntü ve kızgınlık içinde han sarayına koşar. Gulşan'la konuştuktan sonra müftülerin bütün hileleriyle birlikte kadının çoktan Rano'yu

gidip gördüğünü, hatta Hudayar Hana kızı tavsiye ettiğini, dolayısıyla iş işten geçtiğini öğrenir. Sultanali elinden artık hiçbir şey gelmeyeceğini anlayıp sinirli bir halde saraydan ayrılır. Ertesi gün Anvar'ın yanına uğrayıp ona bütün olan biteni yumuşak biçimde anlatır. Anvar dostuna ne kadar belli etmezse de haberi duyunca beti benzi atar. Bu arada Mahdum'un evine saraydan görücüler gelir. Salih Mahdum başta kafası karışmış, Anvar'a karşı utanç içinde kalmış olsa da kısa sürede kendini toparlayıp Hudayar Hana kayınpeder olma meselesini ve başlık parasına gelecek meblağı gözünün önünde canlandırarak mutlu bir şekilde gülümser. Rano'nun annesi şaşırmış vaziyette bir yandan kızının han hareminde yüz birinci kuma olacağına canı yanar, öte yandan onca yıl Anvar'ın Mahdum ailesine yaptığı iyilikleri düşünerek ona acır. Rano ise hüngür hüngür ağlamaktan kendini alıkoyamaz. Bu durum karşısında elinden hiçbir şey gelmeyen Anvar, Mahdum tarafından artık evinde de istenmediğini hissedince Nigâr Hanım adına bir mektup bırakarak evi terk eder.

Düğün tarihi belli olunca Han ile Rano'nun evlilik hazırlıklarına başlarlar. Hudayar Han Salih Mahdum'a üç yüz altınla beraber onun değerinde şahane hediyeler ve "Raisü'l mekatiplik" yani "Bütün medreselerin reisi" unvanını takdim eder. Bu iltifatlar karşısında mutlu gezen Mahdum'un aksine Anvar'dan üç gündür haber alamayan Rano'nun yüzü hiç gülmez. Bunu tahmin eden Anvar, Rano ve Nigâr Hanım'a iyi olduğunu bildirmek için Sultanali'nin eşinden bir mektup yollar. Böylece iki aşık birbirinin halinden mektuplaşarak haberdar olur.

Rano cevap mektubunda Anvar'ın çarşamba günü akşamüstü Mahdum'un evine gelip onunla son kez vedalaşmasını istemiştir. Anvar sevdiğiyle buluşmayı çok istese de bu düşüncenin mantıksız olduğunun da farkındadır. Halbuki gece boyunca kalbiyle aklı arasında kıvranıp uyuyamaz. Sabah divanda çalışırken buluşmaya kesin gitme kararı alır. Ve Mahdum yatsı namazına camiye gidince iki aşık misafirhanede buluşur. Anvar, başkatipliği bırakıp Hokand'dan gitmeye karar verdiğinden bahsedince, Rano da onunla gelmek isteğini söyler. Hatta şayet razı olursa diye hazırlık yapan Rano, erkek kılığına girip evden çıkmak için Anvar'ın eski elbiselerinden yanına almıştır. Anvar Rano'nun beklenmedik bu teklifine başta şaşırır ama sonra "genç bir delikanlıyı" yanında götürür. Rano'nun delikanlı kılığı vesilesiyle hiçbir sorunla karşılaşmayan iki sevgili kale bekçilerini de rahatça atlatarak doğru Sultanali'nin evine gider.

Anvar ile Rano'nun kaçtığı ortaya çıkınca iş ortağı sıfatıyla ilk olarak Sultanali'den şüpheleneceklerini, sonra onu sorguya çekip ceza vereceklerini iyi bilen Anvar, dostuna onların nerede saklandığını hana bildirmesini önerir. Ve böylece hanın iltifatına nail olacağını söyler. Sultanali de buna razı olur. Gece anlaştıkları planı gerçekleştirmek için sabah herkes kendi rolünü oynamaya başlar. İlk olarak Sultanali sabahleyin han sarayına koşa koşa gidip Anvar'ın gizlendiği yeri ihbar eder. Ancak Han sarayından muhafızlar Sultanali'nin evine geldiğinde aşıklar çoktan orayı terk etmiştir. Anvar ve Rano anlaştıkları gibi dostunun evinden çıkıp bu sefer Dokumacı Safar'ın ablasının evinde saklanmıştır. Bu sahne oyunun sonunda Sultanali, Hudayar Hana olan "sadakati" sebebiyle iki güne kalmadan başkatip olarak tayin edilir.

Anvar'dan sonra daha çok sevmedikleri tipin kendilerinden üstün mevkide olması Müftü ve Kâtip Kalanşah'ı çileden çıkarır. Hal böyleyken Abdurahman ile yeniden birleşerek her ne kadar emin olmasalar da tahminlerine göre hareket ederek yani Sultanali'nin Anvar'a yardımcı olduğunu ve onun da aslında hain olduğunu hana çıtlatarak ikisinden de birden kurtulmak isterler. Bu amaçla hana imzasız mektup yazarlar. Çok geçmeden şehirde tellallar Sultanali'nin hapse atıldığını, eğer ki Anvar yarına kadar gelmezse idam edileceğini duyururlar. Bu arada Anvar'ın ağabeylerinden Kabilbay kardeşlerini görmek için yanında şehri gezmek isteyen iki arkadaşıyla Buhara'dan Hokand'da gelmiştir. Bütün olaylardan ablası vesilesiyle haberdar olunca Sultanali aracığıyla birkaç kez kardeşiyle gizli gizli görüşür.

Kabilbay, kardeşini kurtarmak için çare düşünürken o arada Sultanali'nin idam haberini duyar ve Anvar'a da bildirir. Anvar, kendisi için ölümü göze alan dostunu kurtarmak için Rano'yu Dokumacı Safar'a emanet edip han sarayına gider. Sultanali'yi özgür bırakmak şartıyla hana teslim olur. Bunun üzerine Hudayar Han da sözünü tutarak Sultanali'yi serbest bırakarak görevine devam etmesini buyurur. Ertesi gün Anvar idama götürülür. Abdest alıp namaz kıldıktan sonra cellat idama başlayacakken Kabilbay gelip kardeşini kurtarır. Onlar çıkan kargaşadan faydalanarak oradan kaçmayı başarır. Aradan iki gün geçtikten sonra Sultanali, Rano, Anvar ve Dokumacı Safarların karaltısı surların yanında ortaya çıkar. Sultanali ve Safar iki aşığın surlardan iple sarkmalarına yardım ederken Kabilbay ve iki arkadaşı onlara kale dışında yardımcı olur. Böylece iki aşık at arabasıyla Taşkent'e doğru yola koyularak gözden kaybolur.

Kadiri, Anvar'ın sonraki hayatını yazarken iki farklı varsayımla karşılaşır. Yazarın babasından duyduğu hikâyeye göre, Hokand'dan kaçıp gelen iki aşık Taşkent'te Kadiri'nin babasının komşusu olarak yerleşir. Anvar, ev kiraladıktan sonra komşularını iftara davet eder ve o akşam herkesin şahitliğinde Rano'yu nikahına alır. O dönemlerde Ruslar tarafından yönetilen şehirde üç yıl kadar ikamet eden çift Hudayar Handan uzakta oldukları için rahat, ama fakir yaşam sürdürür. Anvar zenginlere katiplik etmiş olmasına rağmen düzenli kazanç elde edemez. Bu durumdan oldukça rahatsız olan Anvar, Hudayar Handan af mektubu alınca Rano'yu da yanına alıp Hokand'da geri döner. Fakat aradan üç-dört ay geçtikten sonra Taşkent'tekiler Kâtip Anvar'ın ölüm haberini alırlar. Ancak hangi suçtan dolayı öldürüldüğünü veya af mektubunun Abdurahman'ın düzenlediği bir oyundan ibaret olup olmadığını kimse öğrenemez.

Yazarın kendisi bu eseri için materyal toplamaya Hokand'da gittiğinde ise Hudayar Hanın katipleriyle aynı dönemde yaşayanlarla mülakat eder. Onların bahsettiğine göre Anvar öldürülmemiş aksine handan sonra da birkaç yıl yaşamış, ölümü de kendi eceliyle olmuştur.

İki farklı son ile karşılaşan yazar şaşkınlık içinde Anvar'ın sonunu bu şekilde bitirmeye mecbur olur.

3.2.2. Kişiler

Mehrobdan Çayon romanında Anvar ve Rano baş kişilerdir. Romanda, olaylar bu iki baş kişinin etrafında dolaşır ve gelişir. Romanda Salih Mahdum, Sultanali, Hudayar Han, Molla Abdurahman gibi kahramanlar olayın ortaya çıkışı ve gelişmesi için yardımcı kişilerdir. Ağaça Hanım, Nigâr Hanım, Nesim, Muhammad Rajabbek, Anarbibi gibi kahramanlar ise dekor unsur olan kişilerdir.

Anvar: Anvar, romandaki baş kahramanlardan biridir. Yaklaşık yirmi beş yaşlarındadır. O fakir bir boyacı ailesinde altıncı çocuk olarak dünyaya geldiği için ailenin gözünde "istenmeyen misafir" olmuştur. Anvar doğduğu andan itibaren hep haksızlık ve zorluklarla mücadele etmiştir. Öyle ki ilk mücadelesini ailesine karşı vermiştir. Çünkü anne babasını onu hiç sevmemiş, hatta yirmi güne kadar isim koymaya bile yeltenmemiştir. Romanda Anvar'ın ilk tasviri ne zaman ve nasıl bir ailede doğduğu tasviri ile başlar:

Anvar 1267-nchi hijriya miyonlarida Qo'qonning Baxmalbof mahallasida faqir bir oilada dunyog'a keldi. Onalar tuqqan bolalarini sizga : 'Tilab-tilab olg'an falonim' -deb; otalar: 'Xudoy bergan o'g'ulcha',-deb taqdim etadilar. Ammo bizning Anvar bo'lsa onasining "Tilab-tilab olg'ani" emas va otasi ham uni "o'g'ulchag'a' hisoblamag'an edi. Otasining kasbi bo'yoqchilik, hamisha yârim belidan nil suviga cho'milib yotqan bir kambag'al va bir qarich, iki qarich bolalardan beshtasiga dada edi. Shu besh bolaning yonig'a izzatsiz, hurmatsiz bolalardan 'mehmon' bo'lib, bizning Anvar qo'shildi. Yani Anvar tilab oling'an bola emas, dadasi bilan onasining tilaklariga qarshi, faqat ularning baxtsizlik va qashshoqliqlarig'a xizmat qilg'uchi bo'lib tug'ildi. (/Enver, Hicri 1267 (1851) yılının ortalarında Hokant'ın Behmelbef Mahallesinde fakir bir ailede dünyaya geldi. Anneler doğan çocuklarını çevresindekilere "dileyip istediğim yavrum" diye, babalar "Allah'ın verdiği çocuk" diye takdim ederler. Bizim Enver ise annesinin "dileyip istediği" yavrusu olmazken, babası da onu "çocuktan" saymamıştı. Babasının mesleği boyacılık, her zaman yarı beline kadar çivit suyuna girmek zorunda olan bir yoksuldu. Bir karış veya iki karış çocuklardan beşinin babasıydı. Şu beş çocuğun yanında değersiz, kıymeti olmayan altıncı 'misafir' olarak, bizim Enver katılmıştı. Yani Enver, istendiği için dünyaya gelmiş bir çocuk değil, babası ile annesinin dileklerine karşı, fakat onların bahtsızlık ve sefaletlerine hizmet etmek için doğdu)"[297].

Aile onu doğduğundan itibaren herkesten sır gibi saklar. Her çocuğun hakkı olan beşiğe bile yatırılmaz. Hatta yirmi güne kadar isim bile koymazlar ve hatırlamazlar bile. Bunlar da Anvar'ın istemediğinin bir başka işaretleridir.

Anvar daha küçükken önce babasını, sonra annesini kaybedip kardeşleriyle ablası Nadira'nın elinde kalır. Nadira da fakir bir çocukla evli olduğundan dört kardeşine birden bakamaz ve Anvar'ı kendisiyle alıp kalır, diğer çocukları ise evlatlık olarak isteyenlere verir. Nadira Anvar'ın okumasını çok ister ve onu Salih Mahdum'un okuluna verir. Anvar, Rano ile ilk orada tanışır. Rano'nun bilmediklerini okuldan sonra ona öğretir. Böylece yavaş yavaş beraber büyüdüğü Rano'ya sevdalanır.

Anvar sadık dosttur. Anvar'ın okulda çok arkadaşı yoktur. Rano'dan başka yalnızca Nasim ile dost olur. Sınıf farklılıkları başkaların gözüne tuhaf gelmesine rağmen

[297] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon; Xudoyorxon va munshiylari hayotidan tarixiy roman,* Toshkent: Navro'z, 2019, s. 43; çev. Aziz Merhan. *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep, Hudayar Han ve Kâtiplerinin Yaşamını Anlatan Tarihi Roman,* 1.b., İstanbul: Elfene Dünya Yayıncılık, 2020, s. 50-51

iki dost bunu düşünmezler. Fakat Nasim'in ölümü onların dostluk bağını koparır. Anvar dostunun ölümüne günlerce ağlar, hatta Nasim'in ailesinden daha çok ızdırap çeker. Günlerce onun mezarından ayrılmaz ve ona mersiye bile yazar. Böylece Başkatip Muhammad Racabbek'in iltifatına nail olur. Ve divanda iyice eğitim alıp tecrübe edinince kâtip olur. Katipken işinde çok bilgili ve titiz olduğu için herkesin takdirini toplayan Anvar Muhammad Racabbek'in ani ölümü sebebiyle başkatipliğe kadar yükselir. Anvar ahlaklı ve namuslu olduğu için bu makamı başta kabul etmek istemez. Çünkü sarayda dönen dolapların, makam uğruna yapılan suçların, iftiraların farkındadır. Eğer o da makam sahibi olursa aynı işleri yapmaya mecbur kalacağını, böylece vicdan azabı çekeceğini düşünür ve elinden geldiği kadar başkatip olmamaya direnir.

Anvar soğukkanlı yapıya sahiptir. Bu özelliği Rano'nun kendisiyle sözlenmesine rağmen Hudayar Han tarafından da istenildiğini öğrendiğinde içinde fırtınalar kopmasına rağmen yüzünde bunu sezdirmediğinde görülür. Metanetini koruyup sevdiği kızı teselli eder. Rano'yu bu durumu kabullenmesi için ikna etmeye bile çalışır.

Anvar her zaman sorumluluk sahibi olmuştur. Yaptığı işin arkasındadır. Rano'nun teklifi üzerine onu alıp Sultanali'nin evine kaçar. Bu durumun Sultanali'nin idam cezasına sebep olacağını bildiği için önlemini alır, fakat işler istediği gibi gitmeyip Sultanali yakalanınca hemen han sarayına gidip suçu üstlenir ve arkadaşının suçsuz olduğunu ifade eder.

Anvar roman boyunca Hanın ve saraydaki kişilerin halka zulüm yapmasına, kötü kişilerin fitnelerine karşı mücadele etmiştir. Bu düzeni değiştirmek için savaşmıştır. O her zaman fakir fukaranın, iyilerin, dürüstlerin yanında olmuştur. Onları kollamıştır. Haklıyken handan bile çekinmemiş, onun karşısında dimdik durup yanlışlarını söyleyebilmiştir. Romanın başkahramanlarından biri olan Anvar olumlu, güçlü, iradeli, mücadeleci ruhlu kişiliğe sahiptir. Örnek erkek tipidir.

Rano: On yedi yaşlarında olan Salih Mahdum'un büyük kızı Rano, romanda güce ve paraya sahip olan erkeklerin kadınları istediği gibi elde etmesine karşı bir isyan simgelemektedir. O haksızlıklara ve adaletsizliğe karşı koyan bir kadındır. Eserde Rano'nun güzelliği detaylı biçimde şöyle tarif edilmiştir:

"Bizning o'zbeklarda, ayniqsa Qo'qong'a maxsus bir tus, sariqqa moyil bir tus bor. Lekin bu tusni kesdirib sariq deb ham bo'lmaydir. Chunki biz og'riq kishining tusini

sariq deymiz. Zarcha, za'far tuslari ham bunga dag'alliq qiladirlar. Ta'birimiz qo'pol tushmasa bu go'zal qiz, och ra'no gulining tusida yoki oq sariq tusda yratilg'an edi. Azoda o'skan tuklarga ham haligi tusning ta'siri bo'ladir. Ra'noning sochi fungurt-qora, ya'ni quyoshsiz joylarda qora ko'rinsa ham, quyoshda bir oz sarg'ish bo'lib ko'rinar edi. Shunga o'xshash Ra'noning ko'zida ham buning aşari ko'ruladir: mudavvarga moyilroq jodu ko'zi kishiga qattiq qarag'anda qoraliqdan boshqacha yana bir turluk nur sochar edi. Kipriklari ostida nafis bir surma doirasi bor edi. Qoshi tutash kabi ko'rinsa ham, ko'ndalang yotqan ikki qilich orasini nafis bir quyulib ko'tarilish ajratib turar edi. Burni hech bir munaqqidg'a berishmaslik mutanosib, har zamon uyalish tabassumiga hozir turg'an nafis irinlarining yuqorig'i qismida sezilar-sezilmastuklar ko'kargan edi. Yuzi cho'ziq ham emas, oy kulcha ham deb bo'lmas, kishiga kulib qarag'anda qizil olma ostlarida ikkita zamma ravishlik shakl hosil bo'lar, go'yo bizga chin ra'no guli ochilg'an holatda ko'rinar edi. Sochlari juda quyuq, sanoqsiz kokillar Ra'noning orqa, o'ngini tutib yotar, qaddi uzunliq bilan qisqaliqning o'rtasi, do'ndiq barmoqlarining jimjilog'ida xina gullari, har holda bu qiz yolg'iz Qo'qonninggina emas, umuman Farg'onaning kuylariga qo'shulib maxtaladirg'an go'zallaridan edi. (/Bizim Özbeklerde, özellikle Hokant'a mahsus bir renk, sarıya çalan bir renk var. Lakin bu renge sarıdır desek olmaz. Çünkü biz hasta insanın rengine sarı diyoruz. Hint safranı, ışıltılı safran renkleri de buna uygun değil. Eğer tabirimiz ağır düşmez ise bu güzel kız, açık rana çiçeğinin renginde ve sarı beyaz renkte yaratılmıştır. İnsan vücudunda uzayan tüylere de bunun gibi renklerin tesiri vardır. Rana'nın saçı siyah kumral, yani güneşsiz yerlerde siyah görünse de güneşte kumrala çalar görünüyor. Rana'nın gözleri de şöyle görünüyor: yuvarlağa yakın büyülü, baştan çıkaran gözler… İnsana baktığı zaman karalığından başka bir tür nur saçardı. Kirpiklerinin altında nefis bir sürme dairesi vardı. Kaşları bitişik gibi görünmesine rağmen enlemesine duran iki kılıç arasını nefis bir koyuluk ayırmaktaydı. Burnu hiçbir eleştirmene eleştiri hakkı vermeyecek uygunluktaydı. Her zaman utangaç bir gülümsemeye hazır bulunan nefis dudaklarının üst kısmında belli belirsiz tüyler bulunuyordu. Yüzü uzun olmadığı gibi yuvarlak da değildi. İnsana gülerek baktığında yüzünde kırmızı elmada iki ötre görünümünde biçim oluşurdu. Sanki bize gerçek rana çiçeği açılmış gibi görünürdü. Saçlarının sayısız kakülleri sırtına dökülmüş, boyu uzunluk

ile kısalık arasında, güzel parmaklarının küçüğüne kına yakılmış… Sanırsın ki bu kız yalnız Hokant'ın değil, bütün Fergana'nın ezgilere karışıp yayılan güzellerinden idi)"[298].

Rano okuma yazmayı babasından öğrenmiştir. Eğitimini on dört yaşında tamamlayıp, dinî bilgileri, Nevai ve Fuzuli gibi birçok Çağatay edebiyatının büyük şairlerinin eserlerini öğrenmiştir. Sonra annesine kız öğrencilere ders vermesinde yardımcı olur. Boş zamanlarında şiir denemeleri yapar. Ayrıca o anlatıcının tabiriyle erdemi ve zekasından ötürü hanlık dönemindeki nadide alim kızlardan sayılmaktadır.

Rano, yaş olarak büyümüş olsa da henüz çocukluk tabiatını kaybetmemiştir. Müsait olduğu zaman gidip kardeşleriyle çeşitli oyunlar oynar. Bu da babasının hoşuna gitmediği için ara sıra Salih Mahdum'dan uyarı bile alır.

Rano küçüklüğünden beri aynı evde büyüdüğü Anvar'dan hoşlanmaktadır. Fakat ailesinden aldığı terbiye gereği Anvar'la buluşurken anne babasına görünmemeye dikkat etmektedir. Rano, Anvar ile sözlendiği için mutlu olup gezerken Salih Mahdum'un bir anda onu Hudayar Han'a vermesine ve Anvar'dan uzak durması gerektiğini ima etmesine çok üzülür.

Rano cesur ve iradesi güçlü kızdır. Babası kızının isteklerine aykırı karar alıp onu hanla evlendirmeye çalışırken Rano korkmadan, tereddüt etmeden Anvar'a birlikte kaçmayı teklif eder. Hatta akıllıca önlemler alarak Anvar'ın kıyafetlerini giyip saray bekçilerine hissettirmeden Anvar ile kaçar. Onun cesaretini anlatıcı gurur duyarak şöyle aktarır:

"Xotin-qizlar jinsidan irodasi kuchlik, hatto erlardan ham jassurroq shaxslarni ko'p uchratamiz. Shuning bilan birga, ularni naqadar kuchlik irodaga molik bo'lmasinlar, yana hissiyotlariga mag'lub ko'ramiz. Masalan: hikoyamiz qahramoni Ra'noning jasorati, xong'a qarshi isyoni, hatto ma'yus qolgan Anvarni yo'lg'a solishi-o'z zamonasi uchungina emas, bizning hozirgi asrimiz uchun ham loyiqi tahsin va Ra'no yoshliq qizlarimizg'a ibratdir. (/Kadınlar arasında iradesi güçlü, hatta erkeklerden daha cesur şahıslara çok rastlarız. Bununla birlikte, ne kadar güçlü iradeye sahip olsalar da onların yine de hissiyatlarına mağlup olduklarını görürüz. Mesela, hikayemizin kahramanı Rana'nın cesareti, hana karşı isyanı, hatta ümitsiz olan Enver'i

[298] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 21-22; çev. Merhan*, Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 26-27

cesaretlendirmesi, sadece kendi zamanı için değil, bizim şimdiki asrımız için de övgüye layık ve Rana yaşındaki kızlarımıza ibrettir)"[299].

Rano yukarıda bahsedildiği gibi her dönemdeki zulme, haksızlığa veya çeşitli faciaya uğrayan genç kızların güçlü olması için ibret olan tiptir. Onlara hem örnek hem ilham olabilecek iradeli kadındır.

Salih Mahdum: Salih Mahdum şehirde cimriliğiyle nam salmış mekteptardır. Roman onun babasının ölümünden sonra çektiği zorlukları anlatmakla başlar. O çocukken çok zorlandığı için para kazanmaya başlayınca da tasarrufçuluk huyundan vazgeçemez. Fakat bu tasarruf konusunu fazlasıyla abartarak boğazından, giyim kuşamına kadar kısmaya alışmıştır. Bu huyu sadece kendi için geçerli olmaz. Ailesine de yansır. O eşinin ev işlerine de karışır. Onu her şeyden kısıtlayarak farkında olmadan psikolojik şiddet uygular. Çünkü Nigâr Hanım'ın ve Mahdum'un giyimi kuşamı herkesin diline düşerek alay konusu olur. Mahdum paraya düşkünlüğünden ötürü ilk başta istemediği çocuk olan Anvar'ı kâtip olup maaş almaya başlayınca kendine damat etme hayalini kurmaya başlar. Anvar başkatip olunca ise onun yanına dilekçe yazdırmaya gelenlerden kimseye sezdirmeden para talep etmeye başlar. Böylece Anvar'ın varlığından ve mevkisinden her türlü yararlanır.

Mahdum çıkarcı birisidir. Rano Anvar'la sözlenmiş olsa da Han sarayından görücüler gelince Anvar'a karşı sözlerini hemen unutuverir ve gelen misafirlere kızını hana verdiğini söyler. Ve günlerce hanın kaynatası olma hayalini düşünüp gururlanır, saraydan gelecek mehiri düşünüp ise heyecanlanır. Mahdum çıkarları için her yola başvuran tiptir. Yazar bu kahraman ile dönemin medrese hocalarının bulundukları durumu bir nevi göstermiştir.

Nigâr Hanım: Nigâr Hanım Salih Mahdum'un eşidir. O Hokandlı çoğu kadına göre daha da sabırlı, yumuşak huylu bir kadındır. Onun huyu güzel olduğu gibi yüzü de güzeldir. Onun iç ve dış hüsnünü yazar şöyle tasvir eder:

"Nigor oyim qisqa bo'liq, pista po'choq targ'il ko'zlik, zarcha tanlik, yuzidagi onda-sonda chechak o'runlari bo'lmag'anda husndor bir xotin edi. O'z bolaları

[299] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 247; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 291

bilangina emas hatto shogirdlari bo'lg'an qizlar bilan ham juda yumshoq muomala qilar,ortiqcha achchig'langan kezlarda 'beting qursin' deb qoshini chimirib olar edi. (/Nigâr Hanım kısa boylu, zarif, küçük çekik güzel gözlü, safran sarısı tenli, yüzünde tek tük çiçek hastalığı izleri olmazsa güzel bir kadındı. Sadece kendi çocuklarına değil, öğrencilerine de yumuşak davranırdı. Çok sinirlendiği zaman, "betin benzin kurusun" diyerek kaşını çatardı)"[300].

Nigâr Hanım ev hanımı olmakla birlikte Mahdum'dan ders alıp eğitimi tamamlamış, eğitimli kadındır. Kocası ikinci okulunu açtığında Nigâr Hanım da yukarıda belirtildiği gibi kız öğrencilere ders vermeye başlamıştır.

Nigâr Hanım cimri kocasına rağmen cömert, mütevazı ve bu huyundan dolayı saygı duyulan kadındır. O kocasının bütün tahammül edilemeyen tabiatına, paraya tamah edişine, tasarruf diye her şeyden kısıtlayıp azarlayışlarına bile katlanmaktadır. Onun bu huyunu ifade ederken yazar, onu Mahdum'un annesi ile kıyaslamış, kendi çocuğunun cimriliğine annesi bile dayanamazken Nigâr Hanım'ın canını dişine takmasını, sabretmesini örnek getirmiştir. Yazar, Nigâr Hanım ile her şeye rağmen kocasına saygı ve sadakatle bağlı, iyilik timsali bir kadın örneğini göstermeye çalışmıştır.

Sultanali: Sultanali Anvar gibi katiptir. Anvar'ın başkatip olmasını destekleyenlerin başındadır. Romanın ilerleyen bölümlerinde onun Anvar için canını bile hiçe saydığı görülmektedir.

Sultanali Anvar'ı başkatipliğe ikna etmek için çok çabalar. Saraydakilere mektup yazar, hatta Anvar'ın hayır diyemeyeceği kişi olan Mahdum'un evine gelip Anvar'ı ikna etmek için yardım ister. Sultanali dostuna değer veren biridir. Dostunun arkasından gıybet edenlere bile haddini bildirir. Anvar'a gelebilecek herhangi bir kötülüğü engellemeye çalışır. Dostunun hayatını etkileyecek bir sorun veya dedikodu söz konusu olduğunda önce işin aslı astarını araştırır, sonra çözmeye çalışır, en sonunda da dostunu incitmeyecek şekilde o durumu Anvar'a izah eder.

Sultanali sadakatli dosttur. Fakat Anvar Rano ile kaçıp onun evine geldiğinde o hanın göz koyduğu kızı kaçırdığı için dostunu divandakilere şikâyet eder. Bu da onun dostuna ihanet ettiğini gösterir. Okuyucu ona kızar. Ama anlatıcı bu sefer olayların gerçek

[300] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 20; çev. Merhan*, Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep,* s. 24

yüzünü sona saklayıp okuyucuda merak uyandırmıştır. Eserin sonuna gerçekler ortaya çıkarak Sultanali'nin sadakatli biri olduğu tekrar ispatını bulur. Sultanali dostu için ölümü bile gözünü kırpmadan giden dost canlısı biridir.

Molla Abdurahman: Molla Abdurahman Salih Mahdum'un Anvar'a ricasi üzerine kâtip olur. Fakat katiplikte çok kalamaz.

Molla Abdurahman babası vefat edince amcasının yanına Buhara'ya eğitim almaya gider. Orada o dönemlerde medresedekiler arasında yaygın olan "oğlancılık" alışkanlığını edinir. Her gece amcasından gizli sapık eğilimli tacirler ile eğlencelere gider. Amcası bunu öğrenince onu evinden kovar. Fakat Abdurahman yalvara yakara medresede eğitimini tamamlamaya izin alır. Böylece eğitimi bitince kendi evine dönüp mahalleye imam olmak ister. Fakat daha evlenmediği için imamlığa kabul edilmez. O da evlenmek için Anvar'ın sözlendiği Rano'ya görücü gönderir. Oradan da red cevabı alınca üst üste gelen olumsuz haberler içinde kin birikmesine neden olur.

Kâtip olarak çalışırken Anvar'ın kötülüğünü düşünen katiplerle birleşir ve Anvar'ın kuyusunu kazmak için çeşitli planlar yapar. Çünkü onun da Anvar'ın makamında gözü vardır. Bunu öğrenen Sultanali Anvar'ı uyarır ve ısrarla Molla Abdurahman'ı katiplikten çıkarmasına dostunu ikna eder.

Hudayar Han: Hudayar Han Hokand hanlığının son temsilcisidir. O yaşamı boyunca üç kez hanlık tahtına çıkmış zalim bir hükümdardır. Özellikle üçüncü kez tahta çıktığı dönemdeki sekiz yıl boyunca halka eziyet etmekte sınır tanımamıştır.

Hudayar Han keyfine düşkündür. Kendisinin eğlenmesi için veya oğlunun sünnet düğünü için yaptığı şatafatlar bunun göstergesidir. O eğlencesi için harcadığı paraları hiç düşünmemektedir. Çünkü bu paralar doğrudan hazineden olmayıp halkın gözyaşları sonucunda elde edildiği için Hudayar Han hiç önemsemez. Hatta kendi namını yaymak için halkı ücretsiz çalıştırmıştır ve işçilere orada da zalimce davranmıştır. Bunu yazar Hudayar Han'ın halka çapa ve her evden işçi vergisi yükleyip, toplanan işçileri de aç ve susuz bırakarak, ölümüne sebep olduğu ark yapma olayıyla çok açıklayıcı biçimde anlatmıştır.

Ayrıca Hudayar Han kadınlara olan düşkünlüğüyle de tanınmaktadır. Onun harreminde yüzden fazla kız vardır. Haremdeki bazı kızlara birkaç gün tecavüz edip

ölümüne bile sebep olmuştur. Bu kadar kadın varken Anvar'ın sevdiği Rano'nun methini duyunca yine nefsi için Mahdum'un evine görücü gönderir ve kızı istetir. Mahdum rıza gösterince ise bir nevi rüşvet gibi Salih Madum'a "bütün okulların reisi" unvanını da vermiştir. Hudayar Han'ın hanlıklar dönemi tarihindeki en zalim hanlardan biri olduğu eserde gösterilmeye çalışılmıştır.

3.2.3. Mekân

Abdulla Kadiri**,** *Mehrobdan Çayon* romanını kaleme alırken de tıpkı *Ötgan Kunlar* romanındaki gibi mekânları tasvir etmek için gerçek köylere, mahallelere gidip yer bilgisi edinir. Yazarın oğlu Habibulla Kadiri bu serüveni şöyle hatırlar:

1927 yılının kış mevsimleriydi sanırım, babam "Mehrobdan Çayon"ı yazarken aniden Hokand'a yola koyuldu ve beş-on gün gezip dolaşıp geldikten sonra yine işine devam etti. Günün birinde Alican molla her zamanki gibi bize misafirliğe geldi ve sohbet esnasında babama "-Hokand'a gidip gelmişsiniz diye duydum" dedi. Babam da "-Evet, molla. Romanın bazı mekânlarını belirlemem lazımdı, oraya gitmeden bunu yapamazdım. Hızlıca gidip geldim" diye cevap verdi[301].

Mehrobdan Çayon romanında olaylar Hokand ve Taşkent gibi çevresel mekânlarda yaşanır. Romanda açık mekânlar işlevsel olarak rol üstlenmez. Örneğin, romanda yer alan pazar açık mekândır ve eserde burası halkın tellallar aracığıyla duyuruları duyduğu yer olarak tasvir edilir. Romanda Anvar'ın başkatip olduğu ve Anvar saraya gidip teslim olmazsa Sultanali'nin idam edileceği haberini halk tellallar aracığıyla pazarda duyarlar. Mekân tasviri ayrıntılı şekilde anlatılmaz.

Mehrobdan Çayon romanında olay örgüsü Salih Mahdum'un avlusu, Han sarayı ve mahalle camisi üçgeni içinde gerçekleşir. Bu mekânlar romanda kapalı mekânlardır.

Salih Mahdum'un avlusu romanda olayların başlangıç mekânıdır. Çünkü Anvar ile Rano ilk orada tanışırlar ve birbirlerine âşık olurlar. O evde iki aşık beraber büyürler, birlikte evlilik hayalleri kurarlar. Fakat eserin sonuna doğru aynı mekânda Rano daha küçük yaşlarında Anvar ile sözlenmiş olmasına bakmaksızın Salih Mahdum tarafından Hudayar Han'la evlendirilmeye çalışılır. Böylece Anvar ile Rano'nun arasına mesafe girerek bir müddet ayrı kalırlar. Çoğu olayların yaşandığı bu avlu nesnel bakış açısıyla şöyle ifade edilir:

[301] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 271

"Mahdumning havlisi uch qabat edi. Ko'chadan birinchi qabatda mehmonxona, maktabxona va mashqxona edi. İkkinchi qabatda murabba, yârim tanob, chamasi, boqcha: bunda shaftol-u, olma, anjirkabi mevalik daraxtlar va bir necha keksa so'ri toklar qulp urib o'sqan edilar. Maxdumning bolalar kuchidan yaxshi foydalang'ani uchun bo'lsa kerak, boqchaning har bir qarishi bo'sh qolmag'an, unda har turluk ko'katlardan bor edi. O'rtadag'i so'rining osti bir yârim gaz ko'tarilib ishlangan sufa, sufaning uch tarafiga yoz gullari ekilgan, rayhon va boshqa chechaklar atrofka o'z atriyotlarini ongqitib yotar edilar. Birinchi qabatdan kirgach boqchaning sufasiga hamda ichkariga yuruladirgan yo'lkalar bor edi. Hozir mezon oyining ikkinchi haftalari, boqchaning mevalari yetilinqirag'an, ayniqsa so'ridagi qora husayni uzumlardan go'yo bollar tomib yotar edi. Yo'laklarga suv sepilgan, sufaga gilam solinmasa ham gullik kiygiz to'shalib, uch tarafiga ko'rpachalar yozilg'an edi. (/Mahdum'un müstakil evi üç kısımdı. Sokaktan girince birinci kısımda misafir odası, derslik ve çalışma odası vardı. İkinci kısım kare biçiminde yarım dönümlük bahçe olup burada şeftali, elma, incir gibi meyve ağaçları yanında birkaç eski çardağa asmalar sarılarak yetiştirilmişti. Mahdum'un, çocukların gücünden iyi faydalandığı için olmalı ki, bahçenin hiçbir karışı boş kalmamıştı. Bahçede her türlü bitki mevcuttu. Ortadaki çardağın altında yaklaşık bir metre uzunluğunda kerpiçten bir sofa bulunuyordu. Sofanın üç tarafına yaz çiçekleri ekilmişti. Birinci kısımdan girince hem bahçenin sedirine hem de içeriye yürünen bir patika vardı. Şimdi Mizan ayının ikinci haftaları (Ekim ayının başlarında), bahçenin meyveleri olgunlaşmış, özellikle çardaktaki karahüseyni üzümlerinden sanki ballar damlıyordu. Patikaya su serpilmiş, sofaya kilim serilmese de çiçek desenli keçe atılmış, üç tarafına minder dizilmişti)"[302].

Özbek hanedanlarının mimarisini yansıtan bu avlu, Rano ve annesi için Salih Mahdum'un yaşattıkları yüzünden hep içinde sıkışıp kaldığı mekân rolünü almıştır. Hatta Salih Mahdum'un öz annesi bile ilk fırsatta o evden taşınarak diğer oğlunun evine gider. Rano ise sadece gönül verdiği Anvar ile o mekânda huzur bulmuştur. Zira Anvar evi terk ettiğinde Rano da onunla evden kaçar.

Bilindiği üzere romanda mekân unsurunun bir başka işlevi de kahramanların o anki ruh halini yansıtmaktır. Yani mekândaki atmosfer karakterin içinde geçen

[302] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 24-25; çev. Merhan. *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 29

duyguların tercümanı olacaktır. Mahdum'un avlusu aşağıdaki örnekte Anvar'ın duygularını yansıtacak şekilde tasvir edilir. Salih Mahdum düğün hazırlığı yapmak için Anvar'ın iznini Sultanali vasıtasıyla ister. Anvar sakinliğini koruyarak Sultanali'ye düşünüp ertesi gün kararını bildireceğini söylemiş olsa da aslında o haberi duyduğu andan itibaren onun kalbi mutluluk ve heyecandan çok hızlı çarpmaya başlar. O kararını vermeden önce akşamüstü Rano ile bu konuyu konuşmak ister. Yazar burada mekân ve tabiat olaylarıyla Anvar'ın ruh halini şöyle ifade eder:

"Kuchlik shamol ko'tarilib, boqchadagi har narsani to'rt tarafka buka boshladi. Ko'cha changlari ko'kka ko'tarilib, oy va yulduzlar nurini xiraroq bir holg'a qo'ydilar. Chigirtkalar chirillashi, kecha hasharotlarining nag'masi kuchlik shamol tovishi bilan kesildi. Sufa ustidagi so'ri har zamon to'rt tomong'a chayqalib, o'z ostida o'ltug'uchilarning betlarini goh ko'rsatib, goh yashirib,ular bilan o'ynashqandek tevarakka husayni g'ujumlarini bir-ikki bora uzib tashladi. (/Güçlü bir rüzgâr koparak bahçedeki her şeyi dört bir yana savurmaya başladı. Sokaktaki toz toprak göğe yükselip ay ile yıldızların ışığını daha bulanık bir hale getirdi. Akasyaların hışırtıları, gece böceklerinin nağmeleri güçlü rüzgârın sesiyle kesildi. Sofa üstündeki çardağı dört bir yana sallayıp altında oturanların yüzlerini bir gösterip bir gizleyerek onlarla oynuyormuş gibi esen rüzgâr etrafa karahüseyni üzüm salkımlarını bir iki defa koparıp attı)"[303].

Romanda olayların geliştiği bir başka mekân mahalle camisidir. Camii hakkında eserde detaylı bilgi verilmez. Ancak okuyucu olay örgüsünden caminin konumunu anlayabilmektedir.

"Sultonali mirzo Xolboydan va'da olib ko'chaga chiqdi, ildam-ildam oyog' qo'yib, kelgan tomoniga yo'l soldi. Qing'ir-qiyshiq ko'chalar bo'ylab borar, ko'chada ko'ringan har bir xotinni tekshirib oyog' bosishig'a qarab o'tkazar edi. Bozorchag'a yetkanda tevarakdan juma azoni eshitildi. Ko'chada durkum-durkum salla o'ragan xalq masjidlarga qarab oqar, ul ersa jumani unutib allaqayoqqa chopar edi. Solih Mahdum ko'chasini bosib to'g'rig'a o'tdi, o'n qadamcha yurib to'xtadi. (/Kâtip Sultanali, Halbay'dan söz alıp sokağa çıktı. Hızlı hızlı adım atıp geldiği yöne doğru gitti. Eğri büğrü sokaklardan gider, sokakta görünen her bir kadını kontrol edip ayak basışına bakarak geçerdi. Pazar yerine ulaştığında etraftan Cuma ezanı işitildi. Sokakta hızlıca sarık saran

[303] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon,* s. 104; çev. Merhan. *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep,* s. 122

halk, camiye doğru gider, o ise cumayı unutup bir tarafa koşardı. Salih Mahdum'un sokağını geçip ileri gitti)"[304].

Bu caminin bir diğer işlevi, ibadet sonrası aynı amaçla hareket eden birkaç müftünün bir araya gelip şahsi çıkarları yolunda planlar yapması için bir misafirhaneyi de kapsamasıdır. Misafirhane, nesnel tasvirin yanı sıra öznel tasvirle yani sıfatlar, benzetmeler gibi sanatlara başvurularak aktarılır.

"Bu kech masjid hujrasi yana obod, katta sham'ni toqchag'a qo'ndirib, ochiq tanchaga pista ko'mir solib, ma'yus, bir-biriga yonma-yon o'lturg'uchi ikki mufti qo'llarini olovg'a tovlar edilar. Hujraning to'rdagi toqchasig'a besh-olti dona qalin muqovaliq kitoblar terilgan, ularning varaq taxida- "Sharhi mullo Jomiy", "Aqoidi ma'-alhavoshiy", "Hikmat ul-ayn", "Alviqoya", "Sirayi sharif" kabi so'zlar yozilg'an edi. Kun botish toqcha devorig'a gul ravishida tushirilgan duo yoki shuning kabi muqaddas kalimalar yozig'liq bir qog'oz yopishtirilg'an. Sirlar bilan turlangan qoziqlarning biriga beva xotinning dekchasidek bir salla ilingan edi. (/Bu akşam cami odası kalabalıktı. Bir köşede büyük bir mum yakıp sobaya kor halindeki kömürden atan, çaresiz görünen, iki müftü ellerini aleve tutarak ısınıyorlardı. Odanın uzak köşesindeki bir rafta beş altı tane kalın mukavvalı kitap diziliydi. Onların ciltlerinde "Molla Caminin Şerhi", "Akideler ve Kurallar", "Hikmetli Sözler", "İslam Hukukçusu" (El-Vikaye), "Siyer-i Şerif" gibi sözler yazılıydı. Batı tarafındaki duvar rafının üzerine gül şeklinde altın sarısıyla dua ve kutsal sözler yazılmış bir kâğıt yapıştırılmıştı. Sırla süslenmiş direklerin birinde dul kadının çömleği gibi bir sarık duruyordu)"[305].

Romandaki işlevselliğiyle önemli yere sahip mekânlardan biri de Han sarayıdır. Han sarayı eserde hâkim bakış açısıyla anlatılır. Anlatıcı sarayın her köşesini, yani her yerini ayrıntılı aktarmaya özen gösterir. Böylece okuyucu Hudayar Han'ın sarayını gözünün önünde canlandırabilir. Ayrıca Han sarayı ve avlusu tasvir edilirken oradaki kişilerin de ruh halleri mekân tasviriyle birlikte betimlenerek aktarılır.

"O'rda qo'rg'onining tashqari aylanasi (to'rt tomoni) ajoyib gulzolar, anvo'i mevalik daraxtlar bilan ziynatlangan. (...) Gulshanning uch tarafi xiyobon, rastalar va bunda ertadan-kechgacha xalq qaynashib turar edi. O'rda bog'ining eshigida doim

[304] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon,* s. 189-190; çev. Merhan. *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep,* s. 224
[305] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon,* s. 228; çev. Merhan. *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep,* s. 270

qorovullar qarab turg'anlig'idan, o'rdaga aloqasi bo'lmag'an kishilar boqqa kirolmaslar, faqat haftada bir kun, xonning ko'ngil ochish soatlarida, ba'zi mustasno zotlar uchun bog'ning yo'li ochiq bo'lur edi. Boqqa kirilgandan keyin, to'g'ridan yangi o'rdaning darbozasi, muhtasham muzayaqakor toq va ravoqlar ko'zni qamashdirar, kishi go'yo o'zini xon huzurida, istibdod salobati ostida sezar va mutantan va muzayyan qasrdan ruh olish o'rnig'a, bil'akis bir dahshat va havf his eta boshlar edi. O'rdaning xishtin, kungirador qo'rg'onlari osti bilan jazoyiri qilich taqing'on maxsus muhofiz yigitlar aylanib, begona kishini qo'rg'on yaqinig'a yo'latmaslar, ayniqsa o'rdaning yuqori qismidan qo'yilg'an haram darbozasig'a yaqinlashish uchun, hatto o'rdaning o'z xodimlarig'a ham ruxsat yo'q edi. Haram darbozasidan yurg'uchilar yolg'iz xonning o'g'li-shahzoda, xonning xotin qarindoshlari, kanizlar, doya xotinlar, yana ba'zi "maxsus" yumushlarga xon tomonidan belgilangan zaifalargina edilar. Bu darbozadan xonning o'zi ham yurmas, chunki uning haramiga kiradigan yo'li o'z mahkamasi va shahnishin orqaliq edi. (/Han sarayı kalesinin dört tarafı güzel gül bahçeleri ve envai çeşit meyveli ağaçlarla süslenmişti. (…) Gül bahçesinin üç tarafı bulvar ve Pazar yerleri ile çevriliydi ve burada sabahtan akşama kadar halk vakit geçiriyordu. Han sarayı bahçesinin kapısında sürekli bekçiler durduğundan, han sarayı ile alakası olmayan insanlar bahçeye giremezlerdi. Sadece haftada bir gün, hanın gönül eğlediği saatlerde, bazı müstesna şahsiyetler için bahçenin yolu açık tutulurdu. Bahçeye girildikten sonra karşıdaki yeni han sarayın ana kapısı ve muhteşem süslü kemer ile kubbeler göz kamaştırırdı. İnsan sanki kendini han huzurunda, büyük baskı altında hisseder; tantanalı ve süslü saraydan etkilenmek yerine, bilakis bir dehşet ve korku hissetmeye başlardı. Han sarayının tuğladan yapılmış siperli kaleleri altında cezayiri kılıç takınmış özel genç muhafızlar dolaşarak yabancıları kale yakınına yaklaştırmazlardı. Özellikle han sarayının yukarı kısmında bulunan harem kapısına yaklaşmak için han sarayının kendi görevlilerine bile izin yoktu. Harem kapısından geçenler sadece hanın oğlu şehzade, hanın kız kardeşleri, cariyeler, sütanneler ve bazı "özel" işler için han tarafından görevlendirilen kadınlardı. Bu kapıdan hanın kendisi de geçmezdi, çünkü onun hareme giden yolu, kendi dairesi ve şah makamı yoluylaydı)"[306].

[306] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 111-112; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep,* s. 131-132

Han sarayı, yukarıda bahsedildiği harem kısmını da kapsamaktadır. Haremin bir kısmında ise hanın cariyelerinin kaldığı mekân vardır. O avlu "Kırk Kızlar" diye adlandırılmaktadır. Orada hanın gönlünü hoş tutması için, eğlenmesi için hizmet edecek çeşitli yerlerden getirilen kızlar yaşar. Yazar, "Kırk Kızlar"ın kaldığı avlunun tasvirini yaparken onların içinde bulunduğu ortamı daha da ayrıntılı aktarmak için kızların görünüşü, giyim kuşamı ve yaptığı işleri de betimlemeyi ihmal etmez.

"Bu havli to'rtta kichik va bitta zo'r tanobiy uydan, ham "qirq qizlar"g'a maxsus oshxona va boshqalardan tashkil topib, qizlar kichik uylarga joylashqan edilar. Ularning yasanig'a kelganda, yuqoridag'i kanizlarda ko'rilgandek-qizil shol ko'ylak, sarig' gullik qizil shol ko'ylak, shuvamatos yoki adras jelatka edi. Hozirgi to'p o'yunig'a ishtirok etuvchi qizlarning hammasi deyarlik yalan oyog' bo'lib, yumushdagi va oshxonada osh pishirg'uchi qizlar duranglik bedona kafshlar kiygan edilar. Aksariyat, yigirmadan oshqan qizlar, ichkarida o'n olti, o'n yetti yoshliqlari ham ko'rinar edi. Bu qizlar mamlakatning har tarafidagi beklardan xong'a hadya tariqasida yuborilg'an, shuning uchun ular terma do'ndiqlar edi. (/Bu avlu; dört küçük ve bir büyük odadan, ayrıca "kırk kızlar"a mahsus yemekhane ve başka yapılardan müteşekkil olup kızlar küçük odalara yerleşmiştiler. Onların giyinişine gelince yukarıdaki cariyelerde görüldüğü gibi kırmızı ipek giysi, sarı güllü kırmızı ipek yazma, ipek yelekti. O sırada top oyununa iştirak eden kızların neredeyse hepsi yalın ayaktı. İşteki ve yemekhanedeki kızlar iki renkli deri ayakkabı giymiştiler. Ekseriyeti, yirmiyi geçmiş olan kızların arasında on altı, on yedi yaşında olanlar da görülüyordu. Bu kızlar memleketin her tarafındaki beylerden hana hediye olarak gönderilmişlerdi. Bunun için onlar seçilmiş güzellerdi)"[307].

Romandaki bir diğer mekân da Tayir Bekçi'nin odasıdır. Odadaki detaylar soba karşısında ısınıp çay içen Anvar'ı çocukluğundaki anılarına götürür ve o *"-Men shunday qorong'i uyda gulxan yonida o'lturishni va shu holda choy ichishni juda yaxshi ko'raman. (...) Shoirona, darveshona bir ma'nosi bor. Men yosh, yatim chog'im, opamning uyida shu holni ko'rar edim. Yaznam qashshoq kosib edi. Qish keldi deguncha gulxan yoqar va shu yo'sun gulxan yonida o'lturib choy ichar edik. Shu gulxan hayoti hanuz menim esimdan chiqmaydir va shu hayotka hamisha ko'ngilda bir muxabbat saqlayman.* (/-Ben böyle karanlık evde ateş yanında oturmayı ve bu şekilde çay içmeyi

[307] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 126-127; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 149-150

çok seviyorum. (…) Şairane, dervişane bir anlamı var. Ben yetim bir çocukken ablamın evinde bu halde yaşıyordum. Eniştem yoksul bir kanaatkardı. Kış geldi deyince ateş yakardı ve bu şekilde ateşin yanında oturup çay içerdik. Bu ateş hayatı henüz benim aklımdan çıkmamıştır ve bu hayata sürekli gönlümde bir sevgi besliyorum)"[308] diye duygularını ifade eder.

Ayrıca bu odanın tasvirinin bir yandan yaşamdan umudu kalmayan bekçinin psikolojik durumunu da aktardığı söylenebilir.

"Tutun bilan qop-qorayg'an, pastkina qorong'u hujraning o'rtasida gulxan yonib, alangasi mo'riga o'rlar edi. Gulxan yonida qo'lig'a kasav tutqan Sultonali mirzo olov jo'nashtirib o'lturar edi. (/Duman ile kapkara olmuş çok alçak karanlık odanın ortasında ateş yanıyor, alevler bacaya kadar çıkıyordu. Ateşin yanında elinde köseği tutan Kâtip Sultanali alevi karıştırarak oturuyordu)"[309].

Bu ev, Habibulla Kadiri'nin anılarına göre babasının sık sık uğradığı "Hoca Nuriddin" mezarlığının yanında yaşayan Şarahım adlı yaşlı bir dedenin evi ile aynı tasvire sahiptir. Habibulla Kadiri anılarında *"Ben bu Şarahım dedenin hayatını, ateş yanında Kadiri'nin çay içip oturmasını her aklıma getirdiğimde, 'Mehrobdan Çayon' eserindeki 'Garip Gönlü" bölümündeki Anvar'ın "Ben böyle karanlık evde ateş yanında oturmayı ve bu şekilde çay içmeyi çok seviyorum. (...) Şairane, dervişane bir anlamı var", diyen cümlesini hatırlarım"* der. Sonuç olarak, Kadiri eserinde dikkatle gözettiği mekânlarla sınırlı kalmamış, bizzat kendisinin de içinde bulunduğu mekânların tasvirine de romanlarında yer vermiştir.

3.2.4. Zaman

Mehrobdan Çayon romanında tarihler hicri takvimle verilir. Fakat olayların başladığı ve bittiği zaman aralığı yani vak'a zamanı tam net değildir. Ancak ilerleyen bölümlerde Hudayar Han'ın üçüncü kez tahta oturduğu yıllardan bahsedildiğinden dolayı romanda olaylar Hicri 1283-1292 yıllarında gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Miladi takvime göre bu tarihler 1866-1875 yıllara denk gelir.

[308] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 165-166; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 196
[309] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 164; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 195

"Xudoyorxong'a 1283-nchi yilda uchunchu marotaba taxtka chiqish nasib bo'ladi. Uning oxirg'i saltanati xonliq istibdodining achchiq zulm va ta'addilarining jonso'z qora sahifalarini tashkil etadir. 1283-nchi hijriydan 1292-nchigacha bo'lg'an sakkiz yil, Xudoyorning erkin nafas olib, Farg'ona ustida o'zi tilagancha qamchi o'ynatqan va zulm tig'ini kambag'allar qoni bilan sarbast bo'yag'an so'ngg'i davridir. (/Hudayar Han'a Hicri 1283 yılında (1866) üçüncü kez tahta çıkmak nasip oldu. Onun bu son saltanatı hanlık istibdadının acı zülüm ve baskılarının can yakan kara sayfalarını oluşturur. Hicri 1283 yılından 1292 yılına kadar (1866-1875) olan sekiz yıl, Hudayar'ın rahat nefes alıp Fergana üstünde istediği gibi kamçı oynattığı ve zülüm hançerini fakirlerin kanıyla boyadığı son devirdir)"[310].

Anlatıcı bu romanda da sık sık zaman ile ilgili okuyucuya bilgilendirmeler yapar. Örneğin, Salih Mahdum altmış yıl kadar Hokand'da yaşamış ve mektepdarlık yapmıştır.

"Solih maxdum 1230-1290-nchi hijriy yillarda "Ho'qandi firdavsmonand"da yashag'an bir muallim va imom, o'z zamonasining istilosi bilan aytganda 'maktabdor domla'dir. (/Salih Mahdum, Hicri 1230-1290 (1814/15-1873/74) yıllarında "cennete benzeyen Hokand'da yaşayan bir öğretmen ve imam, yaşadığı devrin ifadesiyle "mektep sahibi bir hoca"dır)"[311].

Mahdum'un annesi Mahlar Hanım oğluna ve kızına uygun aileyi iki sene boyunca arar ve üçüncü yıl derdine derman aileyi bulur.

"Qarshi quda bo'lmoq uchun qizliq va o'g'ullik havlini uchratish va buning ustiga 'nasl-u nasabda tekislik' olinadirg'an kelinning silliqqina bo'lishi-ana shunday mushkilotlar orqasida ikki yil, chamasi, Na'imaning umri sarg'ayib o'tdi. (...) Mohlar oyimning yarasi ham nihoyat uchunchi yilda davosini topadi. (/Dünür olmak için uygun kız ve oğlan evi bulmak, üstüne üstlük "soy sop bakımından uygunluk", alınacak gelinin düzgün olması… İşte bu güçlükler içinde yaklaşık iki yıl Naime'nin ömrü tükendi. (…) Mahlar Hanım'ın yarası da nihayet üçüncü yılda merhemini buldu)"[312].

Anvar fakir bir ailenin altıncı çocuğu olarak dünyaya geldiği için istenmeyen bebek olur. Bu yüzden ona yirmi gün süreyle isim koymak kimsenin aklına gelmez.

---

[310] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon,* s. 108; çev. Merhan. *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep,* s. 127

[311] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 8; çev. Merhan*, Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep,* s. 11

[312] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 12; çev. Merhan*, Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep,* s. 16

"Anvarning 'chillasi charog' ko'rmagan' bo'lsa hech boki yo'qdir, biroq yigirma kunlab beshikda isimsiz yotishi qiziqdir, chunki yangi 'qadrlik mehmon'ga ot qo'yish na otasining esiga na onasining xotirig'a kelgan edi. (/Enver'in "kırkın yüzünü görmemiş" olmasının önemi yok, fakat yirmi gün boyunca beşikte isimsiz yatması tuhaftır, çünkü yeni "kıymetli misafir"e isim koymak ne babasının ne de annesinin hatırına gelmişti)"[313].

Anvar'ın Rano'dan sonra okulda Nasim adlı tek arkadaşı olur. Onlar sınıf farklılıklarına rağmen yakın dost olurlar. Fakat bu dostluk bağı Nasim hastalanıp vefat edince kopmak zorunda kalır. Anvar dostunun ölümüne herkesten çok üzülür ve üç gün onun evinden ayrılamaz.

"Hatto ko'z yoshini marhumning ota-onasidan ham ko'proq Anvar to'kdi desak, mubolag'a qilmag'an bo'lurmiz. Uch kun maktab va maxdumni unutib, Muhammad Rajabbek havlisida turib qoladi. (/Hatta gözyaşını merhumun anne babasından daha çok Enver döktü desek, abartmış olmayız. Üç gün mektep ile Mahdum'u unutup Muhammet Recepbek'in evinde konakladı)"[314].

Anvar sarayda bir yıl ücretsiz çalıştıktan sonra tecrübeli katipler derecesine ulaşır. İkinci yıldan ise maaşlı kâtip olarak işe başlar.

"Anvar bir yillik tajribada o'rdadagi daftardorliq, forsiycha va turkcha nomanavislik hunarini tamoman deyarlik o'rganib tajribalik mirzolar qatorig'a kirdi. (...) İkinchi yildan boshlab yetti tillo mohona bilan maoshliq mirzolar qatorig'a o'tadi. (/Enver bir yıllık tecrübeyle han sarayındaki deftardarlık, Farsça ve Türki (Özbekçe) resmi yazışma becerilerini neredeyse tamamen öğrenip tecrübeli katipler arasına girdi. (…) İkinci yıldan başlayarak yedi altın aylık ile maaşlı katipler arasına katıldı)"[315].

Beş yılı aşkın sarayda başkatiplik yapan Muhammad Racabbek bir hafta kadar hastalanır ve vefat eder.

"Shu yo'sin tajriba yilidan tashqari besh sana saroyda ishlab kelar edikim, mundan o'n besh kunlar muqaddam sarmunshiy Muhammad Rajab poygachi bir haftagina og'rib, vafot etadi. (/Böylece tecrübe yılı hariç beş seneden beri han sarayında

[313] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 44; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 51
[314] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 51; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 60
[315] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 54; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 63-64

çalışırken on beş gün kadar önce Başkatip Muhammet Recep Yarışçı, bir hafta içinde hastalanıp vefat etti)"[316].

Ayrıca bu romanda da Kadiri, geleneğine devam ederek kronolojik devam eden eserde geriye dönüş tekniğini birkaç kez kullanır. Neticede romandaki kronolojik düzey bozulur. Geriye dönüş tekniği Anvar'ın çocukluğu ve ailesi anlatılırken görülür.

"Anvar 1267-nchi hijriya miyonlarida Qo'qonning Baxmalbof mahallasida faqir bir oilada dunyog'a keldi. (...) Besh bolaning yonig'a izzatsiz, hurmatsiz oltinchi 'mehmon' bo'lib, bizning Anvar qo'shildi. Yani Anvar tilab oling'an bola emas, dadasi bilan onasining tilaklariga qarshi, faqat ularning baxtsizlik va qashshoqliqlarig'a xizmat qilg'uchi bo'lib tug'ildi. (/Enver, Hicri 1267 (1851) yılının ortalarında Hokant'ın Behmelbef Mahallesinde fakir bir ailede dünyaya geldi. (…) Beş çocuğun yanında değersiz, kıymeti olmayan altıncı 'misafir' olarak, bizim Enver katılmıştı. Yani Enver, istendiği için dünyaya gelmiş bir çocuk değil, babası ile annesinin dileklerine karşı, fakat onların bahtsızlık ve sefaletlerine hizmet etmek için doğdu)"[317].

Eserde bir diğer geriye dönüşte Anvar Rano'yu alıp Sultanali'nin evine geldiğinden sonra yaşanan olaylar anlatılır[318].

Yazar bazen olayların hangi mevsimde gerçekleştiğini açıklayarak bölgenin mevsim özelliklerini de tasvir eder.

"1287-nchi yilning sunbula oyi, ya'ni erta kuzning ko'klam havosiga yaqin turg'an salqincha bir kuni. Kechki soat beshlarda qaynab turg'an hayot bir oz tinchib tushti, darboza yonlaridag'i qorovullar ichkariga kishi kiritmay qo'ydilar. O'rda xizmatchilari, masalan, beklar, mirzolar, yasovullar va shular singari 'sayid' xodimlari birin-ketin chiqib tarqala boshladilar. (/1287 (1870) yılının Sünbüle ayı, yani sonbaharın bahar havasına yakın serince bir günüydü. Akşam saat beş sularında han sarayı içinde kaynayıp duran hayat biraz sakinleşti, ana kapı yanlarındaki bekçiler içeriye hiç kimseyi sokmaz oldular. Han sarayı çalışanları, mesela beyler, katipler, korumalar ve bunun gibi "seyit" görevlileri birbiri ardınca çıkıp gitmeye başladılar)"[319].

---

[316] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 59; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 70

[317] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 43; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 50-51

[318] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 239-240; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 282-283

[319] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 112-113; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 132-133

Romanın başlayışında Salih Mahdum yirmi yaşında babasını kaybetmiştir. Yukarıdaki bahsedilen Salih Mahdum'un doğum tarihi ile ilgili bilgiye bakılırsa onun babasının vefat yılı Hicri 1250 yıllarına denk gelmektedir. Demek ki romanın başlangıç tarihi 1250 yılını göstermektedir. Ayrıca daha sonra yazar olayların gelişimiyle Salih Mahdum'un yaşının ilerleyişini aktararak hem zamanın geçtiğini hem de olayların hangi tarihte gerçekleştiğini belirtmiş olur.

"Qirq yoshlarida mahallaga imom bo'ladir va maktabini yana ham kengaytirib shu dahaning har bir tabaqasi ichida 'ustoz mulla Solih maxdum' bo'lib taniladir. Masalan, o'zida savod chiqarg'an kosib, savdogar, mullabachcha va shuningdek yangi bo'g'imlarg'a ustozlik unvonini oladir. (/Kırklı yaşlarda mahalleye imam olup mektebini gebişletince mahallenin her kesimine "Üstat Molla Salih Mahdum" olarak tanınır. Onun üstatlık unvanı, kendisinden eğitim alan zanaatkar, tüccar, medrese talebesi ve bunun gibi yeni neslin başarısından kaynaklanmaktadır)"[320].

Roman, Anvar ve Rano'nun gece yarısı at arabasıyla Hokand'dan kaçmasıyla bitmiştir. Ancak bu kaçısın tarihi net olarak veya ipucu vermek yoluyla belirtilmemiştir. Görüldüğü gibi romanda zaman unsuru önemli bir rol üstlenerek öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra yazar zaman unsurunu başarılı bir biçimde kullanmıştır.

3.2.5. Bakış Açısı/Anlatıcı

Abdulla Kadiri'nin *Mehrobdan Çayon* romanında da anlatıcı olaylara ve kişilerin hem geçmiş hem şimdiki hayatına hakimdir. Bu yüzden roman hâkim bakış açısıyla yazılmış, eserde tasvir, monolog, diyalog, geriye dönüş ve mektup gibi anlatım teknikleri yaygın kullanılmıştır.

Romanda tasvir tekniğine kadınların güzelliğini ifade etmek, kişilerin karakter özelliklerini tanımlamak, mekânların ve mevsimlerin özelliklerini ayrıntılı biçimde aktarabilmek ve okuyucunun gözünde canlandırabilmek için çokça başvurulmuştur. Eserde ilk tasvirler, Rano'nun[321] ve annesi Nigâr Hanım'ın[322] tasvirleridir. Onların izinden Salih Mahdum'un tanımı yapılır ve orada yazar sık sık okuyucuya doğrudan

[320] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 13; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 17
[321] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 21-22; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 26-27
[322] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 20; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 24

seslenir. Ayrıca yazar Mahdum'un hasletlerini aktarırken onu asla yargılamaz. Yorumu okuyucuya bırakır.

"*Yuqoridan o'qug'uvchig'a bir daraja onglashilg'an bo'lsa ham kerakki, yaqin yigirma yillardan beri maxdumning kelimi shahar yoki qishloq so'rab turg'an bir bekcha bo'lsa-da, undan quyiroq, har holda shahar madrasasida dars to'liq qilib, vaqfni o'z qabzag'a olg'an bir mudarrisning tushumidan, albatta ko'p. Kelimning shu yo'sun yaxshi bo'lishig'a qaramasdan uning tabiatida harchand tirishilsa ham, maxtab bo'lmaydurg'an xuxusiyatlar bor: xasislikka o'xshag'an holat, ta'magirlik kabi odat, ichqoraliq singari harakat va amsoli… Yosh chog'ida otasi o'lib, qattig'chiliqda o'sdi, uning ba'zi yarashmag'an harakatlari, balki o'sha qattiqchiliqning ruhka singib qolg'an yomon ta'siridir. Har holda bizning mundagi vazifamiz maxdumni tahlil qilish emas, balki uning shaxsiga xiyonat va bo'hton qilishdan saqlanib, yani orttirmay va kamsitmay o'qug'uvchiga butun taqdim eta bilishdir.* (/Yukarıda anlatılanlardan bir dereceye kadar anlaşılmış olmalı ki yirmi yıla yakın bir zamandan beri Mahdum'un geliri, şehir veya köy yöneticisi olan bir bey kadar olmasa da ondan biraz düşük, ancak şehir medresesinde hocalık yapmasından dolayı vakfını elinde tutan bir müderrisin kazancından elbette fazladır. Gelirin bu kadar iyi olmasına bakılmaksızın onun tabiatında, biraz kurcalandığında övgüye değmez hususiyetler var: cimriliği andıran durum, açgözlülük alışkanlığı, kıskançlık benzeri davranış ve bunun gibi… Genç yaşında babasını kaybedince zorluklar içinde büyüdü, onun bazı uygunsuz davranışları belki yaşadığı bu zorlukların ruha sinmiş olmasının kötü etkisidir. Ancak bizim buradaki vazifemiz Mahdum'u tahlil etmek değil, aksine onun şahsına ihanet ve iftira etmekten kaçınarak ekleme ve çıkarma yapmadan her şeyi bütünüyle okuyucuya sunabilmektir)"[323].

Romanda mekân tasvirlerine de yer verilir. Bu tasvirler sayesinde okuyucu adeta o mekânları kendi gözüyle görmüş gibi olur. Saray dış cephesi ve harem kısmı örneği buna örnektir.

"O'rda qo'rg'onining tashqari aylanasi (to'rt tomoni) ajoyib gulzolar, anvo'i mevalik daraxtlar bilan ziynatlangan. (…) Gulshanning uch tarafi xiyobon, rastalar va bunda ertadan-kechgacha xalq qaynashib turar edi. O'rda bog'ining eshigida doim qorovullar qarab turg'anlig'idan, o'rdaga aloqasi bo'lmag'an kishilar boqqa

[323] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 14; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 17-18

kirolmaslar, faqat haftada bir kun, xonning ko'ngil ochish soatlarida, ba'zi mustasno zotlar uchun bog'ning yo'li ochiq bo'lur edi. Boqqa kirilgandan keyin, to'g'ridan yangi o'rdaning darbozasi, muhtasham muzayaqakor toq va ravoqlar ko'zni qamashdirar, kishi go'yo o'zini xon huzurida, istibdod salobati ostida sezar va mutantan va muzayyan qasrdan ruh olish o'rnig'a, bil'akis bir dahshat va havf his eta boshlar edi. O'rdaning xishtin, kungirador qo'rg'onlari osti bilan jazoyiri qilich taqing'on maxsus muhofiz yigitlar aylanib, begona kishini qo'rg'on yaqinig'a yo'latmaslar, ayniqsa o'rdaning yuqori qismidan qo'yilg'an haram darbozasig'a yaqinlashish uchun, hatto o'rdaning o'z xodimlarig'a ham ruxsat yo'q edi. Haram darbozasidan yurg'uchilar yolg'iz xonning o'g'li-shahzoda, xonning xotin qarindoshlari, kanizlar, doya xotinlar, yana ba'zi "maxsus" yumushlarga xon tomonidan belgilangan zaifalargina edilar. Bu darbozadan xonning o'zi ham yurmas, chunki uning haramiga kiradigan yo'li o'z mahkamasi va shahnishin orqaliq edi. (/Han sarayı kalesinin dört tarafı güzel gül bahçeleri ve envai çeşit meyveli ağaçlarla süslenmişti. (…) Gül bahçesinin üç tarafı bulvar ve Pazar yerleri ile çevriliydi ve burada sabahtan akşama kadar halk vakit geçiriyordu. Han sarayı bahçesinin kapısında sürekli bekçiler durduğundan, han sarayı ile alakası olmayan insanlar bahçeye giremezlerdi. Sadece haftada bir gün, hanın gönül eğlediği saatlerde, bazı müstesna şahsiyetler için bahçenin yolu açık tutulurdu. Bahçeye girildikten sonra karşıdaki yeni han sarayın ana kapısı ve muhteşem süslü kemer ile kubbeler göz kamaştırırdı. İnsan sanki kendini han huzurunda, büyük baskı altında hisseder; tantanalı ve süslü saraydan etkilenmek yerine, bilakis bir dehşet ve korku hissetmeye başlardı. Han sarayının tuğladan yapılmış siperli kaleleri altında cezayiri kılıç takınmış özel genç muhafızlar dolaşarak yabancıları kale yakınına yaklaştırmazlardı. Özellikle han sarayının yukarı kısmında bulunan harem kapısına yaklaşmak için han sarayının kendi görevlilerine bile izin yoktu. Harem kapısından geçenler sadece hanın oğlu şehzade, hanın kız kardeşleri, cariyeler, sütanneler ve bazı "özel" işler için han tarafından görevlendirilen kadınlardı. Bu kapıdan hanın kendisi de geçmezdi, çünkü onun hareme giden yolu, kendi dairesi ve şah makamı yoluylaydı)"[324].

Bu romanda çok az monolog tekniği kullanılmıştır. Bu teknik, yazarın bizzat kendisinin arada olaya dahil olup konuşmasında görülür.

[324] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 111-112; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep,* s. 131-132

"İsm bilan jism aksar birbiriga muvofiq tushmaydir. Menim yosh vaqtim, ayniqsa, go'zallik qidirg'an mag'rur chog'larim edi. Oilamizdami, boshqa yordami baharhol xotiramda yaxshi qolmag'an, Lola otlig' bir qizning chevarligi to'g'risida so'z bo'ldi. Öajlis ahli menga yaqin, ya'ni ular oldida husndan bahş ochish uyat bo'ladirg'an kishilar edilar. Shuning uchun menga Lolaning chevarligidan ko'ra muhimroq bo'lg'an "hüsn"i masalasida izohot so'zlashning imkoni bo'lmadi. Lekin Lola ismining ostida bir malakni ko'rgan: 'Lolaning ismiga o'xshash husni ham bor'deb o'ylagan edim. (/İsim ile cisim genellikle birbirine uygun düşmez. Gençliğimde, özellikle güzellik arayan mağrur çağlarımdaydım. Ailemizde mi, başka yerde mi, maalesef hatırımda iyi kalmamış, Lale adlı bir kızın dikiş ustalığı hakkında söz açılmıştı. Orada hazır bulunanlar beni tanıyan kişilerdi, yani onların yanında bir güzelden bahsetmek yakışık almazdı. Bundan dolayı benim, Lale'nin ustalığından ziyade "güzelliği"nden bahsetmem uygun değildi. Ancak Lale isminde bir meleği görüp, "Lale'nin ismine benzer bir güzelliği var" diye içimden geçirmiştim)"[325].

Yazar roman anlatımına zenginlik katmak için zaman zaman geriye dönüş tekniğine başvurur. Anvar Bekçi Tayir ve Sultanali ile geçen bir sohbetinde çocukluğunu hatırlayıp geçmişe döner.

"Men yosh, yatim chog'im, opamning uyida shu holni ko'rar edim. Yaznam qashshoq kosib edi. Qish keldi deguncha gulxan yoqar va shu yo'sun gulxan yonida o'lturib choy ichar edik. Shu gulxan hayoti hanuz menim esimdan chiqmaydir va shu hayotka hamisha ko'nglimda bir muhabbat saqlayman. (/Ben yetim bir çocukken ablamın evinde bu halde yaşıyordum. Enişte m yoksul bir zanaatkardı. Kış geldi deyince ateş yakardı ve bu şekilde ateşin yanında oturup çay içerdik. Bu ateş hayatı henüz benim aklımdan çıkmamıştır ve bu hayata sürekli gönlümde bir sevgi besliyorum)"[326].

Abdulla Kadiri'nin *Mehrobdan Çayon* romanında da ilk romanı *Ötgan Kunlar'*deki gibi birçok anlatım tekniği kullanılmıştır. Ve yazar bu konuda her iki eserinde de başarıyı elde etmiştir.

---

[325] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 20; çev. Merhan*, Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep,* s. 25

[326] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 166; çev. Merhan*, Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep,* s. 196

4. BÖLÜM: ABDULLA KADİRİ'NİN ROMANLARINDA SOSYAL MESELELER

4.1. İKTİDAR/OTORİTE

4.1.1. Otorite Halk İlişkisi

"İngilizce 'authority' ile aynı kökten otorite kavramı, günlük yaşamda *'yasak etme, emretme, itaat ettirme hakkı veya gücü'* anlamında kullanılmaktadır. Bu ifade genelde güç, iktidar ya da yaptırım kelimelerini de çağrıştırmaktadır" [327]. Abdulla Kadiri'nin yaşadığı dönemde ve romanlarında aktardığı hanlıklar döneminde otoriter yönetim hükmetmektedir. Bu yönetime tabi tutulan halk bu sisteme karşı hiçbir şey yapmamakla birlikte bu yönetime ayak uydurmaktadır. Ancak bir aydın olarak Kadiri sıradan bir halk gibi davranamaz. İktidara karşı eline kalemini alır ve kaleminin gücüyle bu sisteme başkaldırır. O eserleri aracığıyla halkın uzun zamandır tepesinde olan otoriter yapıyı görmesini sağlamaya çalışır. Bu yüzden romanlarına konu olarak otoritenin baş gösterdiği Özbek tarihinin en kirli, karanlık günleri olan "Hanlıklar dönemi"ni seçer.

Abdulla Kadiri, tarihî gerçekliği olduğu gibi göstermek adına romanları için yönetimdeki siyasî karakterleri seçerken onların tarihte gerçekten yaşamış ve hanlıklarda hükümdarlık etmiş şahıslardan oluşmasına özen göstermiştir. Buna göre *Ötgan Kunlar* romanında Taşkent beyi Azizbek, sonradan onun yerine gelen Narmuhammad Kuşbegi, Hokand hanı Hudayar Han ve onun yanında devleti yöneten kayınpederi Musulmankul o dönemin gerçek siyasetçileridir. Bu yöneticilerin birçoğu zalimliğiyle, halka eziyet etmesiyle nam salmıştır[328].

Ötgan Kunlar romanında Taşkent beyi Azizbek, yönetimi boyunca boş yere kan döken, halka kendi keyfi için vergi yükleyen, milleti düşünmeyen aksine onlara eziyet eden tiptir. Okuyucu onun zalimliğini ana karakter olan Otabek'in Akram Hacı'yla geçen işbu sohbetinden anlar:

"-Hokimingiz juda zolim emish, bu to'g'ri so'zmi? (/-Beyiniz çok zâlim imiş doğru mu?)

---

[327] Burcu Öztürk, *Eğitimde Otorite ve İzdüşümü: Alman ve Türk Yazını Okul Romanlarının Karşılaştırılması,* (Yüksek Lisan Tezi), Edirne: Trakya Üniversitesi ve Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021, s.7

[328] Mairambek Tagaev, *"Hokand Hanlığı'nın (1709-1876) Sosyal ve Kültürel Tarihi",* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, s. 57

-To'g'ri so'z,-dedi bek. -Azizbek zulmidan aholi juda to'yg'an. (/-Doğru!-dedi bey. -Halk Azizbey'in zulmünden illallah dedi!)"[329]

Azizbek, iktidardayken halkı değil kendi keyfini düşünür. Kendini övenleri ödüllendirir, eleştirenleri ise gözünü kırpmadan idama gönderir. Ancak yönetime Kıpçakların el koymasından korkunca yardım istemek için halka koşar. Kıpçak komutanlarını halkın intikamını almak için öldürdüğünü söyleyerek vatandaşlarının güvenini kazanmaya çalışır. Dolayısıyla o güne kadar onun zulüm ve diktatörlüğü altında ezilen, zulmüne boyun eğen halk yine onun bu sözlerine kanar ve onun adaleti tesis etmek için Kıpçakları öldürdüğünü sanır. Böylece Azizbek'i destekleyerek Kıpçaklara karşı savaşta onunla aynı safta yer alarak onun galibiyet kazanmasını sağlar. Ancak Kıpçaklarla olan bu savaş, saray hazinesinin boş kalmasına sebep olur. Bu duruma canı sıkılan Azizbek, yetmiş gün süren kuşatmada onun için savaşarak canından bezen ve elindeki her şeyinden ayrılan halktan hazineyi doldurma amaçlı otuz iki akça vergi ister. Yazar, Azizbek'in millete karşı bu acımasızca yaklaşımını, adaletsizliğe boyun eğmeyen, hatta yönetime karşı halkı isyana davet eden Yusufbek Hacı'nın dilinden özetleyerek şöyle aktarmıştır:

"-O'ttuz iki tangadan soliq yig' emish… Bir haftadan keyinga qolmasin emish… Soliq yig'ishda qarshilik qilganni darraga yotqizish, muvofiq ko'rilganda osdirish haqqi ham menga berilgan emish… Go'yo Yusufbek ham o'zidek bir qonxo'rga, bir zolimga aylansin emish… Men qonxo'rlik uchun xudoning farz qilgan hajini ado qilmadim; oldimda o'g'lim bor, menda boshqalarning o'g'lini dorga yotqizish chog'ida ko'ndalang keladirgan vijdon bor, din bor, diyonat bor. Bizning xalqni yer yutsin. Azizbekning tulkiligiga uchdida, uning kechagi zulumlarini unutdi, yetmish kunlab bir zamon jon berib, jon olib nihoyat xizmat haqqi uchun o'ttuz ikki tanga mukofat, eng keyingi burda noningni ham ber. (/-Otuz iki tanga vergi toplanacakmış. Bir hafta içinde iş bitsinmiş. Bu emre karşı çıkanın dar ağacına gönderilmesi, gerekirse idam edilme yetkisi dahi benim uhdemdeymiş. Güya Yusufbek, kendisi gibi bir kana susamışa, bir tirana kulluk edecekmiş… Ben kan dökmek için Allah'ın emrettiği hac farizasını yerine getirmedim. Benim de oğlum var. Başkalarının oğullarını darağacında sallandıracak kadar vicdansız,

[329] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 15; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 20

dinsiz, diyanetsiz değilim ben! Allah belasını versin bu milletin! Azizbey gibi bir deccalın zalimliklerine uyup sözlerine inanıverdi. Yetmiş gün can alıp can vermenin mükafatı nihayet otuz iki tanga vergiymiş. Bari canını da al milletin!)"[330]

Yazar yöneticinin halka acımasızca ve zalimce davranışında milletin de suçu olduğuna işaret eder. Ezilen fakir halkın bir kısmı korktuğu, bir kısmı da alıştığı için kendisine eziyet eden idareciye karşı gelmeye teşebbüs dahi etmez. Ancak Yusufbek Hacı gibi aydınlar yöneticilerin adaletsizliği konusunda halkta farkındalık yaratmayı başarırlar. Bu yüzden yazar, Azizbek gibi zalim yöneticileri eserlerinde öne çıkartarak aslında kendi yaşadığı dönemin adaletini sorgulamakta, halkı bunları görmeye davet etmektedir.

Romanda şahsî çıkarları için Hokand yönetimine bir nevi kukla han olarak Hudayar Han'ı getirerek aslında kendi diktatörlüğünü kuran ve halka eziyet eden bir başka yönetici örneği Musulmankul'dur. Onun millete acımasızca davranması, sebepsiz yere memleketteki Kara Çapan beylerini öldürtmesi ve ayda değil haftada vergi toplatması milletin sefilliğe uğramasına neden olmuştur. Musulmankul yönetimi boyunca Kıpçaklar ve Kara Çapanlar arasına niza tohumu ekerek, milleti birbirine kışkırtarak halkın kanını dökmekten başka bir şey yapmadığını yazar Otabek'in anlatımıyla dile getirir.

"-Musulmonqulni kim xolis odam, deb o'ylaydir?- Uning yurt uchun qon to'kishdan boshqa nimaga foydasi tegdi? Musulmonqul o'z g'arazi yo'lida orada yo'q nizolarni qo'zg'ab, kuyovi Sheralixonni o'ldirdi, gunohsiz Murodxonni shahid etti, qo'y kabi yovvosh Toshkent hokimi Salimsoqbekni o'ldirib, o'rniga Azizbekdek zolimni belguladi va o'zini mingboshi e'lon qilib, aqilsiz bir go'dakni (Xudoyorni) xon ko'tarib el yelkasiga mindi… Holbu ki Toshkent tarixida misli ko'rilmagan Azibek kabi vahshiyni faqat shu Musulmonqul qo'lidan oldi. (/-Musulmankul beyin iyi adam olduğunu kim söyleyebilir? Kan dökmekten başka şu memlekete ne faydası oldu? Kendi amaçları için niza çıkartmak maksadıyla kendi damadı Şir Ali Han'ı öldürdü, günahsız Murat Han'ı şehit etti. Koyun gibi yavaş hareket eden Taşkent beyi Selim Sakbey'i öldürüp yerine Azibey gibi zalim birini getirdi. Kendini emir ilan edip, akılsız bir tıfılı (Hudayar'ı) han

[330] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 108; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 106

yaptı ve milletin sırtına bindi. … Halbuki Taşkent tarihinde Azibey gibi eşi görülmemiş bir vahşiyi başımıza bela eden de Müslüman beyin ta kendisidir)"[331].

Zebiniso Kamalova'nın *"Hudayar Han Döneminde Hokand Hanlığı (1845-1875)"* adlı çalışmasına bakıldığında romanda tasvir edilen Musulmankul'un zulmü hakkında Otabek'in bahsettiği olayların tarihi gerçeklikle örtüştüğü görülür. Buna göre *"Musulmankul kendine zarar verebilecek her şeyi ortadan kaldırmak, iktidarı sağlama almak için çeşitli gizli planları gerçekleştirmeye kalkmış, devlet adamlarını birbirine karşı düşürecek çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Öncelikle Şirali Han yerine Alim Han'ın oğlu Murat Han'ı getirerek tahta çıkarmayı planlamıştır. Tahta gelen Murat Han Şirali Han'ı ortadan kaldırarak tahta geçmiştir. Fakat Musulmankul Kıpçak onun hakimiyetini de tanımayıp Ming Hanedanının daha genç bir vekili Namangan ve Turakurgan vilayetlerinde hakimlik mevkiinde bulunan Şirali Han'ın 15 yaşlardaki evladı Hudayar'ı Balıkçı yakınındaki Yurgun denilen mevziide han olarak ilan etmiştir…Daha sonra Musulmankul Mingbaşı Abdurahman Hanı (Sarımsak Han) kendine tehlike olarak görmüştür. 1847'de Musulmankul. Miyan Halil Sahibzade adında bir din adamını Abdurahman Han huzuruna yollayarak onun aracığıyla Hokand'a davet etmiş, 'Hudayar Han devleti yönetecek yaşta olmadığından Hokand'a gelip devleti idare etmelisin' diye yazdığı mektubuyla onu pusuya düşürmeye çalışmıştır. Abdurahman Han vaziyeti kavramış ancak İşan Sahipzade'nin hürmeti üzerine bu davete icap ederek Hokand'a gitmiştir. Sonradan Musulmankul onu Balıkçı mevziinde katlettirmiştir. Musulmankul Taşkent valiliğini önce Molla Halbek'e sonra Aziz Pervaneci'ye takdim etmiştir"*[332].

Görüldüğü üzere Kadiri eserlerinde yöneticilerin zalim sistemini kaleme alırken mübalağalara yol vermeyerek gerçekleri olduğu gibi objektif şekilde tasvir etmeye çalışmıştır. İdarecilerin halkın gözünü boyayarak kendi çıkarları yolunda hareket ettiğini okuyucuya göstermiştir.

Aynı zamanda yazar, milletin tek kurtuluş yolunun, diktatörlükle halkın sırtına binen idarecileri, kendi çıkarları için millete zulmeden yöneticileri yönetimden

[331] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 19; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 23
[332] Zebiniso Kamalova, *Hudayar Han Döneminde Hokand Hanlığı (1845-1875*), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 103-106

uzaklaştırıp onların yerine dürüst ve adaletli insanları getirmek olduğunu vurgular. Ve bunun örneği olarak zalim yöneticinin yerine getirilen adaletli kişilerden bahseder.

Azizbek ve Musulmankul'un aksine Taşkent beyi olduğu dönemlerde şehre bolluk bereket, halka ise refah getiren idarecilerden biri Narmuhammad Kuşbegi'dir. Onun döneminde halk huzura kavuşarak çoğu idarecilerin uyguladığı: boş yere insanları asıp kesmek, zamansız vergi toplamak, keyfi için harcamalar yapmak, kendi çıkarı yolunda fetvalar çıkarmak gibi zulümlerinden uzakta olur. Şehre bolluk bereket, düzen gelir. Bu olayın gerçekçiliği yazarın romanda kaydettiği şu cümlede kendini gösterir.

"Otam xon zamonlarida o'zi ko'rib kechirgan o'nlab beklar ichidan shu Normuhammadni chiqarib: 'Yurtni tinch tutdi, ko'p yaxshi odam edi, xudo rahmati' deb qo'yar edi. (Muallif) (/Babam han dönemlerinde gördüğü onlarca bey arasından Narmuhammed'e özel bir yer vererek: 'Yurdunu seven, çok iyi bir insandı. Allah rahmet eylesin' demiştir (Yazar))"[333].

Mehrobdan Çayon'da, hanın halka olan davranışının yanında hükümet hizmetinde olan mirza ve katiplerin de halka yaklaşımına dikkat çekilmiştir. Gerçi yazarın romana *"Xudoyorxon va Munshiylari Hayotidan Tarixiy Roman"* (Hudayar Han ve Katiplerinin Yaşamını Anlatan Tarihi Roman) başlığını alt başlık olarak vermesi de bu yaklaşıma ip ucu olmaktadır. Ayrıca yazar eserin giriş kısmında yer verdiği *"Romanning mavzu'i to'g'risida"* (Romanın konusu hakkında) bölümünde romanın Hudayar Han ve onun hizmetindeki ulemaların halka yaptığı haksızlıkları konu aldığını şöyle özetlenmiştir:

"Turkiston feodallarining keyingi vakili bo'lgan Xudoyorning o'z xohishi yo'lida dehqon ommasi va mayda hunarmand-kosib sinfini qurbon qilishi, mamlakat xotin-qizlarini istagancha tasarruf etishi, bunga qarshi kelguvchilar tilasa kim bo'lmasin raxmsiz jazo berishi ro'monning mavzu'idir. Xudoyorning bu yo'ldag'i birinchi istinodgohi bo'lg'an ulamolar, ularning ichki tashqi ahvoli, axloqi, madrasa va oila hayoti, ulamoda insoniy xis bitganligi va qolg'ani ham xabosat pardasi ostida sezilmas darajaga yetkanligi mundarija sig'dirg'an qadar bayon qilinadir. (/Türkistan feodallerinin son temsilcisi olan Hudayar Han'ın çiftçi halkı ve küçük zanaatkârlar sınıfını keyfince yok edip memleket kadınlarını istediği gibi elde etmesi, buna karşı

[333] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 129; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 125-126

gelenlere, kim olursa olsun, acımasızca ceza vermesi romanın konusudur. Hudayar'ın bu uygulamalardaki temel dayanağı olan ulema, onların iç ve dış görünüşleri, ahlakı, medrese ve ahlakî yaşamı, ulemada insancıl duyguların tükenmişliği ve geri kalanın da çirkeflik perdesi altında görülmediği gibi konular içeriğe sığdığı kadarıyla anlatılmıştır)"[334].

Alıntı olarak verilen cümlelerden anlaşılacağı üzere Hudayar Han kendi isteklerini gerçekleştirmek için sıradan halkı ezmiştir. Halkın boyunu aşacak kadar vergiler uygulamıştır. Hatta milletin eşine kızına bile göz koymaktan çekinmemiştir. İstediği kadını elde etmek için idari gücünü kullanmıştır. Eğer bu isteğine karşı gelen birisi çıkarsa onu cezalandırmıştır.

Aynı zamanda eserde Hudayar Han'ın hükümdarlığının son yılları konu edilmiştir. Yazar Hudayar Han'ın bu son dönemini *"Xudoyorning erkin nafas olib, Farg'ona ustida o'zi tilagancha qamchi o'ynatqan va zulm tig'ini kambag'allar qoni bilan sarbast bo'yag'an davridir.* (/Hudayar'ın rahat nefes alıp Fergana üstünde istediği gibi kamçı oynattığı ve zulüm hançerini fakirlerin kanıyla boyadığı son devridir)"[335] diye tarif eder. Çünkü Hudayar Han, üçüncü kez tahta çıkarak sekiz yıl hükümdarlık ettiği dönem aralığında ülkeyi geliştirmeyi bahane ederek fukaraya çeşitli mecburiyetler yüklemiş ve halkı köle gibi ücretsiz çalıştırmıştır. Hatta emekçileri yemeksiz ve susuz bırakarak onların aç ve sefil halde ölmesine sebep olmuştur. Yazar Hudayar Han'ın bu zalimliğini su getirme olayını örnek vererek anlatır. Buna göre han su çıkarmayı aklına koyar. Bu planı gerçekleştirmek için hükmünde olan bütün şehir ve köylere halktan vergi ve yardım toplatmak amacıyla kâhyalar gönderir. Bunun yanında her aileye birer tane çapa ve işçi verme zorunluğunu yükleyen genel ferman da çıkarır. Yazarın tabiriyle "*Qamchisi ko'kda toblanib, xanjari zahar sochqan* (/Kamçısı gökte güçlenen, hançeri zehir saçan)"[336] Hudayar Han'ın emrine kimse karşı çıkamaz ama fakir aileden birer kişi çapayla istenilen yere yol alırken zenginler yerlerine işçi göndererek kurtulur. Ark

[334] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*,, s. 5; çev. Merhan. *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 7
[335] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 108; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 127
[336] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 109; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 129

kazılırken fukaranın çektiği zorlukları, Hanın yaptığı zalimlikleri yazar gerçekçi bir şekilde şöyle anlatmıştır:

"Ariq qazuvchilarning ovqatdan sillalari qurib, iliklari puchaygan, yerdan o'n qadoq tuproq olib irg'itishga emas, hatto ketmanning o'zini ko'tarishga ham darmonsiz edilar. Xon tarafidan ular ustiga ishboshi qilib belgilangan sarkorlar, ochliq yalqovlig'ini chinga hisoblab, quloq eshitmagan so'kishlar bilan bechoralarni tahqir etar, sulayib yiqilmag'uncha ketmanni tashlatmas edilar. Har o'n besh-yigirma kunda ariq boshig'a kelib turg'uchi xon, sarkorlarning si'oyati bilan har bora bir-ikki mehnatkashni yalqovliqda, o'ziga itoatsizkda ayblab, ko'bchilik ko'z o'ngida qoni bilan yangi 'Xon arig''ni namlar turar, bu zulmni o'z ko'zlari bilan ko'rib tug'an bechoralar ochliqqa, darmonsizliqqa qaramay jon achchig'ida ishga yopishar edilar. (/Ark kazıcıların yiyecek bulamamaktan güçleri kuruyup ilikleri boşalmış, sadece kesek toprak atmaya değil, hatta kullandıkları çapayı dahi kaldırmaya güçleri yoktu. Han tarafından onların başına şef olarak tayin edilen kâhyalar, açlıktan kaynaklı tembelliğin gerçek olduğunu bildikleri halde kulak asmayıp küfürlerle biçarelere hakaret eder, tükenip yıkılmayıncaya kadar çapalarını bıraktırtmazlardı. Her on beş yirmi günde ark başına gelen han, kâhyaların ihbarlarıyla her defasında bir iki emekçiyi tembellik ve kendisine itaatsizlikle suçlayıp çoğunluğun gözü önünde boğazlatır, her geliş gidişte mazlumların kanıyla 'Han Ark'ını böyle ıslatırdı. Bu zulmü kendi gözleriyle gören biçareler ise açlığa ve tükenmişliğe bakmadan can havliyle işe sarılırlardı)"[337].

Hudayar Han'ın halka karşı zalimliğinin ispatı olan bu örnek tarihî gerçekliğiyle önem arz etmektedir. Zebiniso Kamalova'nın *"Hudayar Han Döneminde Hokand Hanlığı (1845-1875)"* adlı çalışmasına göre Hudayar Han, Alim Han ve Ömer Han dönemlerinde yapılan su arkına "Han Arkı" eklemek için halka işçi vergisi yüklemiş ve halktan işçiler toplatmıştır. Arkın kuruluşu bitene kadar her yıl dört bin çiftçi işçi olarak çalışmış ve işin zorluğu yüzünden çok can kaybı olmuştur.

Eserde Hudayar Han dışında kendi çıkarları için fukarayı zora sokan, bazen de hana iyi gözükmek için milletin canına bile kıyan mahkeme katipleri de vardır. Onlar halkın yazdığı dilekçelere bakar, eğer o dilekçeler han sarayından başka yerde yazılmışsa

[337] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 110; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 129-130

hemen yırtıp atar. Veya gelen kişiden kalem hakkı vermesini talep eder. Aynı zamanda katipler hana iyi gözükmek için hafiyelik de yaparak bir hayli fukaranın günahsız kanının dökülmesine de sebebiyet verir. Bu yüzden yoksul halk onlardan nefret ederek zorunlu olmadıkça onlara yaklaşmamaya çalışır.

Sarayda sık sık masum halkın kanı dökülmektedir. Bu sisteme bazı katipler kendi istekleriyle ortaklık ederken, bazı katipler ise yaşamak için ayak uydurmak zorunda kalır. Öyle ki romanın başkahramanı Anvar başkatipliğe aday gösterilir. O başkatip olursa kendisinin de millete karşı adaletsizlikler ve zalimlikler yapmaya mecbur bırakılacağından endişelenir. Bu yüzden başkatip olmak istemez. Ve saraydakilerin halka yaptığı acımasızlıkları şu şekilde dile getirir:

"-Men bek pochcha bo'lolmayman, Ra'no. O'rdadagi to'kulib turg'an gunohsiz qonlar, doim tevarakdan eshitilib turg'an oh-u zorlar manim yuragimni ezadir, tinchlig'imni oladir. Yana men mirzaboshi bo'lib qolsam, bu oh-u zorlarning, to'kilgan ma'sum qonlarning ichida bilfe'l suzarman. Bu vaqt manim azobim bevosita bo'lur. Balki, bunda ishtirok ham qilarman. Chunki xong'a yaxshi ko'runish uchun ko'p ishlarni uning istagicha ko'rsatish, zulm pichog'ini qayrab berish, shu mansabda uzoq yashamog'imning asosiy shartidir. Lekin men bunday vijdonsizlik uchun yaratilmag'anga o'xshayman. Madh-u sano,olqish va duo zamiriga yashiringan zulmdan faryod, haqsizlikdan dod ma'nolarig'a malham bo'lish, albatta manim qo'limdan kelmas. Chunki 'soyaboni marhamat' vijdon kengashiga quloq sog'uchi 'ahmoq'lardan emasdir.
(/-Ben Recepbek Amca olmak istemiyorum, Rana. Han sarayında dökülmekte olan suçsuz günahsız kanlar, etraftan daima duyulan ahuzarlar yüreğimi eziyor, beni rahatsız ediyor. Eğer başkatip olursam bu ahuzarların, dökülen masum kanların içinde bilfiil yüzerim. O zaman azabım doğrudan olur. Belki onun ortağı bile olurum. Zira Hana iyi görünmek için işleri onun istediği gibi göstermek ve zulüm bıçağını bilemek bu görevde uzun süre duracağımın esas şartıdır. Lakin ben böyle vicdansızlık için yaratılmışa benziyor muyum? Övgü ve methiye, alkış ve dua biçimine gizlenmiş zulümden feryat, haksızlıktan şikâyet duygularına merhem olmak, elbette benim elimden gelmez. Çünkü 'merhamet sahibi' Hanımız, vicdanının sesini dinleyen 'ahmak'lardan değildir)"[338]

[338] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 61; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 73

Görüldüğü gibi yazar, Anvar aracığıyla o dönemdeki yöneticilerin veya han sarayı vekillerinin millete karşı yaptığı adaletsizlikleri, vicdansızlıkları dillendirmekte ve eleştirmektedir.

Toplumdaki ekonomik çatışma unsuru olan zengin ve fakir olgusu her dönemde zenginlerin hükümranlık etmesine fakirlerinse onlara itimat etmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla alt sınıf üyeleri üst sınıfın her sözüne uymaya mecbur kalmıştır. Ancak sınıf farklılığı gitgide derinleşerek fakir kitlenin ezilmesine, zulmün artmasına yol açtığında halk adaleti sorgulamaya, adaletsizliğe karşı ayaklanmaya başlamıştır.

Abdulla Kadiri'nin romanlarında halk genelde ezilmiş bir haldedir. Onlar zulme alıştığından dolayı yönetime gelen kişilerin yaptığı herhangi bir zalimliğe katlanmaya ve idari kişilerin onları yönlendirmesine kendilerini mecbur hissetmektedir.

Ötgan Kunlar romanında Taşkent beyi Azizbek'in Hokand'a baş kaldırarak Han tarafından gönderilen haraç memurlarını öldürmesinin ardından Musulmankul'un da Narmuhammad Kuşbegi'yi beş bin sipahiyle Taşkent'e yolladığı haberi Margilan'da yayılmıştır. Bu söylentiler aslında yakında çıkacak iç savaşın haberini vermektedir. Otabek gibi aydın kişiler bu haberden tedirgin olurken ak ve karayı ayırt edemeyen halk bu olayı normal karşılamaktadır. Halkın haber karşısındaki tavrını yazar şu şekilde verir:

"Bu xabarlar xalq tomonidan juda oddiy, ortiqcha sovuqqonliq bilan qarshi olindilar. Bu voqiaga hech kim ajabsinmadi va bunda favquloddaliq ko'rmadi. Xalq bunga haqli edi, chunki bunday tinchsizliklarni endi ko'ra ko'ra juda ham o'rganib qolg'an, bu kun bo'lmasa ertaga o'zining botirboshisining, oftobachisining- xullas, kim bo'lsa ham beklaridan birining shunday tinchsizlik chiqarishiga 'mumkin va bo'ladirg'an ish' deb qarar edi. (/Bu haberler halk tarafından son derece normal kabul edilmiş, hatta soğukkanlılıkla karşılanmıştır. Çünkü kimse böyle bir haberi tuhaf karşılamıyor ve bunda bir fevkalâdelik görmüyordu. Halk haklıydı. Zîrâ bu tür huzursuzlukları duya duya olaya kanıksamış, bugün olmasa yarın başlarında bulunan beylerin böyle bir isyana girişeceklerini beklemekteydi)"[339].

[339] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 34; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 38

Burada yazar halkın aslında yöneticilerin zulmünü göre göre alıştığına vurgu yapmaktadır. Bu yüzden halk onlar tarafından çıkacak isyanı bile olabilecek bir durum gibi kabullenmektedir. Romanda halk yöneticisine her koşulda itaat etmektedir. İdareci ne derse inanmayı ve onu desteklemeyi tercih etmektedir. Halk her ne kadar zulümden bıkmış olsalar da zalimliğe karşı isyan bayrağını çekmeye çalışmamaktadır. Ta ki aydın bir kişi çıkıp onları uyarıp gerçekleri gösterene kadar.

Romanda Azizbek halkın yardımıyla yetmiş günlük kuşatma sonrası Taşkent'i tekrar ele geçirir. Bunun "mükafatı" olarak da halka otuz iki akça vergi yükler. Halk bu haberi Yusufbek Hacı'dan alır ve onun çağrısıyla Azizbek'in zulmüne artık dur demeleri gerektiğini anlar. Aydın kişinin davetiyle ayaklanarak zalim yöneticiye karşı isyan bayrağı çeker. Hatta yönetimi elden gidince pişman olan Azizbek'e bu sefer kulak vermeyip, onun o güne kadar yaptığı adaletsizliklerini ve zalimliklerini bir bir dile getirir:

"-Endi esing kirdimi, o'g'ri? Burundan o'ylab ish qilsang, boshingda bu balolar yo'q edi! Sen bizlarga nima ishlarni qilmading? Kun sayin necha gunohsizlarni osdirg'an, kesdirgan, bolalarimizni yatim, onalarimizni qon yig'latqan sen emasmisan? Xanjaringni xayf ko'rib mahallalarga chayon solig'i solg'an, og'alarimizni chayon zahri bilan o'ldirgan kim edi? Ket, to'ng'iz, ket, tavba qilish zamoni o'tdi, taqdiringga sen ham tan ber!-der edi xalq. (/-Şimdi mi aklın başına geldi hırsız!? Zamanında aklı başında hareket etseydin şimdi bu işler başına gelmezdi! Az mı çektirdin bize? Her Allah'ın günü nice suçsuzları astıran, çocukları yetim, karılarımızı gözü yaşlı kılan sen değil miydin? 'Hançerini bile reva görmeyip, mahallelerimize akrep vergisi yükleyip, büyüklerimizi akrep zehriyle öldüren kimdi?' [340] Git şuradan domuz, yıkıl karşımızdan! Günah çıkartmak için geç kaldın! Şimdi başına geleceklere katlanacaksın! -diye bağırdı halk)"[341].

Görüldüğü gibi halk artık gerçekleri görmüş ve idari kişilerin zulmüne karşı isyan başlatmıştır. Burada yazar sadece canı yanan halkın yöneticiye karşı yaklaşımını değil o güne kadar yöneticinin halka olan zalimce yaklaşımını da aktarmaktadır. Bunun yanı sıra

[340] Romanın Özbek Türkçesindeki *"Xanjaringni xayf ko'rib mahallalarga chayon solig'i solg'an, og'alarimizni chayon zahri bilan o'ldirgan kim edi?"* cümlesinin karşılığı Türkiye Türkçesinde Ahsen Batur tarafından yanlış ifade edildiği için çeviri düzeltilerek verilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Abdulla Qodiriy, *a,g,e.*, s. 111; çev. Batur, *a,g,e.*, s. 109

[341] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 111; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 109

bu olay tarihi gerçekliğe dayanması açısından oldukça önemlidir. Mirza Alim Mahdum Hacı'nın *Tarihi Turkiston* [342] adlı eserine göre Azizbek zindandaki mahkûmları cezalandırmak için mahallelere akrep vergisi yüklemiş, onun zulmünden korkan halk duvarlarını yıkarak ne kadar akrep bulursa ona getirmiş ve Azizbek de o akrepleri mahpusların üstüne salıp onları acı çektirerek öldürmüştür.

Mehrobdan Çayon romanında adaletsiz ve zalim idareciden bıkmış halk vardır. O halkın çoğunluğunu fakir kesim oluşturmakta, onlar yönetime gelen kişilerden sadece insaf beklemektedir. Eserde Başkatip Muhammad Racabbek vefat edince onun yerine Anvar tayin edilir. Başkatiplik mevkiine Anvar'ın gelmesi haberine şehrin zengin kişileri ve ulema eşrafları itiraz ederken, fakir kısım ise birbirine *"Kim bo'lsa ham o'zi insoflik bo'lsin*. (/Kim olursa olsun da yeter ki insaflı olsun!)[343] diye beklentilerini söylerler. Burada yazar halkın yöneticilerden sadece şefkat ve insaf beklediğini anlatarak yönetimdeki kişileri de insafa çağırmakta ve halka zulümle yaklaşmamaları gerektiğini anlatmaktadır.

4.1.2. Otorite Aydın İlişkisi

Kadiri'nin romanlarında aydınları kendi şahsî çıkarları için kullanan idareciler ile uzun zamandır zalimlerin yönetiminde ezilen halkı uyandırmaya çalışan aydınlar veya adaletsizlikleri ve gerçekleri korkmadan, mertçe idarecinin yüzüne söyleyip adaleti sorgulayan aydınlar görülmektedir.

Ötgan Kunlar romanında aydın kişilerden biri Yusufbek Hacı Taşkent beyi Azizbek'in müşaviridir. Azizbek, Yusufbek Hacı'yı kendi çıkarları için veya önemsiz işler için kullanmaktadır. O halkla birlikte aydın kişilere de değer vermemektedir. Yusufbek Hacı her zaman halkın yararını düşünür ve Azizbek'in halkın zararına hüküm verdiğini gördüğünde beyinin kararına itirazını bildirir. Azizbek ona karşı çıktığı anda Yusufbek Hacı'yı cellada vermeye yeltenir. Yusufbek Hacı Azizbek'in zalimliğini bildiğinden dolayı çoğu zaman ona itaat etmeye mecbur kalır. Bir mecliste Otabek'in hikâye ettiği olay buna örnek olacaktır.

---

[342] Mirzo Olim Maxdum Hoji, *Tarixi Turkiston*, Toshkent: Yangi Asr Avlodi, 2009, s. 117

[343] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 83; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 98

"Toshkanddagi jumalik gap majlislaridan birida bir kishi Azizbekni maxtar va bu maxtovg'a qarshi ikkinchisi: "Nega munchalik maxtaysan, Azizbekning asli bachcha-da",-der. Ularning bu muzokaralarini chetda eshitib turgan xufiyalardan biri bu so'zni Azizbekning qulog'iga yetkazur. Ertasiga Azizbek mazkur ikki kishini o'z huzuriga oldirib maxtovchig'a ulug' mansab ato qilar va ikkinchisini o'limga buyurur… Bu hukm majlisida hozir turgan otam mahkumning gunohini so'raganida Azizbek jallodga baqirar: "Tezroq olib chiq!" Otam tag'in qulliq qilg'anida jallodg'a buyurar: "Qo'lingdag'ini bo'shatib, o'rniga hojini olib chiq!" -Mana ko'rdinggizmi, otamning qadr-u qiymatini. (/Taşkent'teki Cuma sohbetlerinden birinde adamın birisi Azizbek'i övüp göklere çıkarmış.Bir başkası buna itiraz ederek: "Ne diye onu bu kadar övüp duruyorsun? Azizbek dediğin henüz bir tıfıl yahu!" demiş. Yan tarafta bulunup bu konuşmaya kulak kabartan bey casuslarından birisi bu olayı Azizbey'e aktarmış. Ertesi gün Azizbey bu iki kişiyi huzuruna çağırtmış ve kendisini methedene yüksek mevkiler verirken, öbürünü ölüme mahkûm etmiş… O sırada mecliste bulunan babam, ölüme mahkûm edilen kişinin suçunun ne olduğunu sormuş fakat Azizbey cellada bağırmış: "tez alıp götür!" Babam yine itaat göstererek sorduğunda Azizbey cellada buyurur: "Elindekini serbest bırak. Yerini hacıyı al!" – İşte gördünüz mü babamın kadir kıymetini)"[344].

Azizbek, halkın yardımıyla Kıpçaklar ile savaşta galibiyet kazanıp zafer sarhoşluğuyla gezerken yetmiş günlük kuşatmadan sonra saray hazinesinin boş kaldığını görünce canı sıkılmaya başlar. Kara kara düşündükten sonra Azizbek, bu işe çare bulmak amacıyla meşveret yapmak için değil kararını gerçekleştirmesi için Yusufbek Hacı'yı saraya çağırır ve Kıpçaklar tarafından uygulanan kuşatmadan feci halde çıkan Taşkent halkına otuz iki akça vergi yüklemeye karar verdiğini söyler. Yusufbek Hacı bu kararı duyunca her ne kadar sinirlenmiş olsa da sakinliğini koruyarak Azizbek'i ağır sözlerle tenkit etmekten kaçınır. Fakat halkın durumunu Azizbek'e açıkça izah etmekten de çekinmez. Onların arasında geçen karşılıklı konuşma aydın ve otorite ilişkisinin örneği olarak eserde önem arz etmektedir.

"-Taqsir, amringizga qarshi tushadirg'an joyim yo'q,-dedi,- lekin shunisini bir oz o'ylamoq kerakki, yurt yetmish kun qamal kechirdi. Onadan tug'ma azoblar, ochliqlar

[344] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 15; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 20

o'tkardi va o'tkarmakda. Menga qolsa, bu kunlarda o'ttuz ikki tanga emas, o'ttuz ikki qora pul solish ham og'irdir. Yurt besh-o'n kun orqa-o'ngini olsin, so'ngra… -Hoji so'zini tugata olmadi, hojining ters so'ziga chiday olmagan Azizbek vahsjiylarcha hayqirdi: -Nima deysan?! (/-Efendim, -dedi, -emrinize karşı çıkmak gibi bir niyetim yok ancak memleketin yetmiş günlük bir kuşatma altında kaldığını da nazar-ı itibare almak gerekir. Bana göre bu günlerde değil otuz iki tanga, otuz iki pul vergi toplamak bile ağır olur. Hele millet beş-on gün bir soluk alsın, onsan sonra… Hacı sözünü bitiremedi. Azizbey vahşi bir hayvan gibi: -Ne diyorsun sen? -diye bağırdı)

Hoji ishning bunchalik yomong'a ketishini o'ylamag'an edi. Shu daqiqada ishning oldini olmasa, endi gap faqat Azizbekning jallod chaqirishig'a kelib qoldi: -Taqsir, siz yig', der ekansiz ertaga emas, bu kundayoq yig'a boshlayman. Yurt qani bermasinchi? Faqat menga sizning buyrug'ungiz kifoyadir. (/Hacı işin böyle sarpa saracağını hesaba katmamıştı. Eğer şimdi bir şey yapıp ortalığı yatıştırmazsa Azizbey'in celladını çağırması uzak bir ihtimal değildi. -Efendim, -dedi, -madem siz toplayın diyorsunuz, yarını beklemeden hemen şu dakikadan itibaren toplamaya başlarım ben. Sıkıysa vermesinler. Yeter ki siz emredin!)"[345]

Yukarıda görüldüğü gibi aydın kişiler dahi otorite karşısında her zaman kendi düşüncelerini rahatça söyleyemezler. Otorite kimde ise onun kararlarına herkes boyun eğmek zorundadır. Aydın kişiler ailesini veya canını düşündüğünden ötürü bazen doğru bulmadıkları kararlara da göz yumarlar.

Ancak romanda Yusufbek Hacı hiçbir zaman kendi ideolojisinden vazgeçmeyen bir aydındır. O hep halkın yanındadır. Halkın iyiliğini düşünmektedir. Adaletsizlik olduğu yerde duramaz. Hatta otoriter yönetime isyan etmekten de hiç korkmaz. Halkın zulme karşı "dur!" demesini ister. Onları ak ve karayı ayırt edip uyanmaya davet eder. Bu amaçla Yusufbek Hacı, sarayından çıkar çıkmaz halkı Azizbek'in zalim yönetimine karşı ayaklanmaya çağırır.

"-Uying kuysin, musulmonlar! Yaxshi deb yo'lida jon berganing Azizbek, bu kun senlarga yaxshiligingni o'ttuz iki tanga soliq bilan qaytarmoqchi bo'ldi. Hozir senlarga ikki yo'l: o'g'il, qizingni sotib bo'lsa ham, o'ttuz ikki tangani Azizbek xazinasiga to'lash

[345] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 107; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 105

yoki es borida etakni yopib, Azizbekni oradan ko'tarish… uying kuydi, musulmonlar! (/- İyi düşünün ey cemaat! İyi insandır diyerek yoluna can verdiğiniz Azizbey, bugün sizin hizmetlerinizin mükâfatı olarak otuz iki tanga vergi koydu. Şimdi önünüzde iki yol var: Ya oğlunuzu, kızınızı satarak bu otuz iki tangayı Azizbey'in hazinesine vereceksiniz, ya da ok yaydan çıktı deyip Azizbey'i tahttan indireceksiniz! İyi düşünün Müslümanlar!)"[346]

Yufufbek Hacı'nın bu çağırısı üzerine millet zulme karşı birlik oluşturarak onun önderliğinde sokaklarda Azizbek'in askerleriyle çarpışır. Takviye kuvvetleriyle birlikte Azizbek'in sarayını da kuşatırlar. Nihayetinde halktan oluşan bu birlik zalim yönetici olan Azizbek'i tahttan indirir. Burada aydın kişi olan Yusufbek Hacı, halkın sesi olmuş, onların tarafında yerini almıştır.

Abdulla Kadiri hakkında çalışma yapan Aziz Merhan, romanda tasvir edilen bu Taşkent halkının ayaklanması olayını tarihî gerçeklikle benzer olduğunu ifade etmektedir. Buna göre *"1847 yılında Taşkent'te yeni vergi sisteminin uygulanmaya başlamasından dolayı başını Muhammad Yusufboy adında bir ipek dokumacılık atölyesinin sahibinin çektiği büyük bir ayaklanma başlamıştır. Bazı kaynaklarda bu kişinin bir "ak sakal" (halk temsilcisi) olduğu üzerinde durularak şehir halkı üzerinde etkili olmasının sebebinin de buradan geldiği belirtilmiştir. Başkaldırıcılar Taşkent sokaklarını kuşatıp pervaneci Aziz'in askerleriyle kanlı çatışmalara girmiştir"*[347].

Görüldüğü gibi romanda zalim hükümdar olan Azizbek halkın birleşmesiyle mevkisinden ayrılmıştır. Kadiri burada halkın gücünü göstermekle birlikte kendisinin ceditçi anlayışlı yazar olduğunu da göstermektedir. Aynı zamanda yazar aydın olan Yusufbek Hacı aracığıyla kendi döneminin halkını da yöneticilere karşı her zaman uyanık olmaya çağırmaktadır.

Romanda Yusufbek Hacı sadece halkın çıkarlarını düşünmektedir. Narmuhammad Kuşbegi Azizbek'i ele geçirmeye yardım ettiği için Yusufbek Hacı'ya şükranlarını sunar ve onun yukarı mevkilere getirilmesini sağlamayı vadeder. Mevki makamda gözü olmayan Hacı, Kuşbegi'den halkın yararına şu dileği diler:

[346] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 108; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 106
[347] Merhan, *Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu*, s. 164

"-Manim birinchi xolis tilagim, albatta, mazlum xalq tilidan bo'ladir: mundan so'ng Toshkand hokimlig'iga har qanday bo'lmag'ir odam qo'yilmasin. (/-Birinci dileğim elbette halkında dileğidir: Bundan sonra Taşkent'e Bey olarak herhangi bir kişi gönderilmesin!)"[348]

Mehrobdan Çayon romanında ise yöneticinin keyfî yönetimine karşı mertçe düşüncelerini dile getiren aydın kişi Anvar'dır. Hudayar Han ise zalimliği dışında kadın düşkünü bir handır. Haremindeki yüzlerce cariyeye rağmen Rano'yu da elde etmek ister. Anvar Hanın bu isteğine başta söz söylememiş olsa da can yoldaşı Sultanali'yi kurtarmak için saraya teslim olmaya geldiğinde Hudayar Han'ın o güne kadar yaptığı bütün adaletsiz hükümlerini onun yüzüne vurur. Han'ın adaletini sorgular.

"-Sen bizga xiyanat qilding, it uvli! (/-Sen bize ihanet ettin, itoğlu!)

-İqrorman. (/- Kabul ediyorum.)

-Tuzimni unutding! (/-Yediğin tuzu unuttun!)

-Tonmayman. (/-İnkâr etmiyorum.)

-İqrorsen, tonmaysen, o'bdan ish! -dedi zaxarxanda qilib xon, -o'luvdan ham qaytmaysen! (/- Kabul ediyorsun, inkâr etmiyorsun, demek-dedi acıyla gülümseyerek han. – Sen ölümden de korkmazsın!)

-Men sizdan marhamat so'rab kelgan emasman,-dedi iljayib Anvar. -O'zimni o'limga berib, bir gunohsizni qutqarish uchun kelganman. (/ -Sizden merhamet dilenmeye gelmiş değilim-dedi gülümseyerek Enver. Kendimi feda edip bir suçsuzu kurtarmak için geldim.)

Hamnishinlar lablarini tishlashdilar. Xudoyor istehzolik kuldi. -Pusulmonchilik qilg'ansan-da? (/Hanın yanındakiler dudaklarını ısırdılar. Hudayar kinayeli güldü. -Müslümanlık taslıyorsun ha?)

-Albatta, -dedi Anvar, -boshqalar kishi gunohi uchun gunohsizni tutib pusulmonchiliqdan chiqqach, men pusulmonchiliq bilan o'lishni o'bdan bildim. (/-

[348] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 112; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 110

Elbette-dedi Enver. -Başkaları suçlu birinin yerine suçsuz birini yakalayıp Müslümanlıktan çıkınca ben Müslümanlık ile ölmeyi tercih ettim.)

(...) -Sening qig'an ishing pusulmonchiliqda bormi, it uvli? (/ -Senin bu yaptığın Müslümanlıkta var mı, itoğlu?)

-Musulmonchiliqda yuzlab xotin ustiga, bir kambag'al uylanmakchi bo'lg'an qizg'a ham zo'rliq qilish bormi, qiblai olam. (/-Müslümanlıkta yüzlerce kadın üstüne, evlenmek üzere olan fakir bir kızı zorla alıkoymak var mı, alemin kıblesi!)

-Chiqar buni jallod! (/-Çıkar bunu cellat!)

(...) -Gunohsizni menim ko'z o'ngimda banddan ozod qilinmas ekan, Anvarni bu yerdan chiqara olmaslar, qiblai olam, -dedi va o'zini tashqarig'a torta bsohlag'an jallodlarni siltab yubordi. Sizda adolat bormi, janob! (/-Suçsuzu benim gözlerimin önünde serbest bırakmazlarsa Enver'i buradan çıkaramazlar, alemin kıblesi-dedi ve kendisini dışarıya çıkarmaya çalışan cellatları aslanlar gibi silkeleyerek kenara fırlattı. Sizde adalet var mı, hazret?)"[349]

Görüldüğü üzere Abdulla Kadiri otoriter yapının adaletini her zaman sorgulamıştır. Düşüncelerini aktarırken de aydın kişileri aracı yapmıştır. Halkın yanında olan aydınları ön plana çıkarmıştır.

4.2. OTORİTE BOŞLUĞU VE ADALET MEKANİZMASI

4.2.1. Rüşvet

"Rüşvet kavramı; kamu görevlilerin, kamusal mal ve hizmetlerin arz edilmesinde görev ve yetkilerini kötüye kullanarak, muhatap oldukları kişi ve kurumlara ayrıcalıklı işlem yapmaları ve bu suretle para ve/veya diğer şekillerde menfaat elde etmelerini ifade etmektedir. Daha kısa tanımla rüşvet, şahsi menfaat için görev ve yetkinin kötüye kullanılmasıdır. Rüşveti doğuran olay ya bizzat kamu görevlisinin isteği üzerine gerçekleşir ya da rüşvet kamu görevlisinin muhatap olduğu kişi veya kurumlar tarafından

[349] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 108; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 301-302

önerilir"[350]. Rüşvet olgusu toplumsal norm sistemin dışında oluşan, meşruiyet alanının haricinde cereyan eden ikili çıkar sağlama ilişkisi olup tüm insanlar tarafından ahlaksızlık ve yozlaşma olarak kabul edilmektedir[351].

Rüşvet sorunu, siyasî ve sosyal alanlarda veya devlet toplum ilişkilerinde en çok göze çarpan unsurlardan biridir. Dolayısıyla Abdulla Kadiri de Özbek hanlıkları ve Özbek toplumu tarihini tasvir eden romanlarında bu problemi sık sık ele almıştır.

Ötgan Kunlar romanında rüşvet ve iltimas alanında birçok örnek verilmiştir. Zengin bir ailenin üyesi olan Hamid için birçok sorun rüşvetle çözülmektedir. Hamid gibi üst sınıf tabakalarının veya devlet adamlarının düşüncesine göre birtakım yolsuzluklar bile rüşvetle halledilmektedir. Bu bağlamda Hamid ve idareciler devletin gücünü rüşvet yoluyla şahsî menfaatlerine uygun şekilde kullanmaktadır.

Hamid âşık olduğu kızın Taşkentli Otabek'e nikahlandığını duymuştur. Dolayısıyla Otabek sevdiği kıza ulaşmasında bir engel teşkil etmektedir. Bu yüzden Hamid uzun vadeli düşünerek engellerden; Otabek ve Mirzakarim Kutidor'dan kurtulmaya karar verir. Bunun için önce Korbaşı'nın evine gidip onların Margilan'da isyan başlatmaya hazırlandıklarını söyler. Ve Korbaşı'ya *"Taqsir... sizga atagan nazrimiz edi...* (/Efendim…Size olan borcumuz…)[352] diye saymadan on kadar altını vererek söylediği haberi Musulmankul'a kendisinin anlattığı gibi iletmesini ister.

Hamid işlerini genelde rüşvetle veya karşısındaki kişinin ihtiyacını karşılayarak halletmektedir. Bunu yaparken de karşısındaki kişiye kendini dost olarak göstermektedir. Onların arasındaki bağın parayla değil dostlukla bağlandığını vurgulamaktadır. O hiçbir zaman dostunu yarı yolda bırakmadığını gerekirse canını bile feda edeceğini söyleyerek aslında onları para ile beslemekten çekinmediğini ifade eder. Onun bu yaklaşımı işbirlikçileriyle olan konuşmasından anlaşılmaktadır.

"-Mutalboy o'rtoq.-dedi Homid,-biz biravning yaxshiligini unutadurg'on kishi emasmiz. O'rtog'iniz Sodiqboy men bilan birgalashib kamlik ko'rmadı, avvali xudo, qolabersa men uni uylantirib qo'ydim… Men birov bilan oshnachilik qilsam, hatto, undan jonimni ham ayamay, ko'nglini olmoqg'a tirishaman. (/-Mutalbey kardeş!-dedi Hamid. -

[350] Recep Durgun, *Ahmet Nedim Kasimi'nin Hikâyelerinde Sosyal Sorunların Yansımaları*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 189
[351] Mehmet Güneş, *Aka Gündüz'ün Roman, Hikâye ve Tiyatrolarında Sosyal Meseleler (1909-1958)*, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2009, s. 226
[352] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 66; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 67

Biz kendisine yapılan iyilikleri unutan kişilerden değiliz. Ortağınız Sadık benimle yaptığı iş birliğinden bir zarar görmedi. Önce Allah'ın inayeti, sonra benim yardımımla evlendi. Ben biriyle arkadaşlık yaparsam, onun için canımı bile veririm)"[353].

"-Oshnaliq degan uch-to'rt tanga bilan bog'lana olmaydir, Murotboy! Men sizga hali aytib qo'ydim: maning oshnalig'im oshnadan jonni ham ayamasliq bilan bo'ladir. Uch to'rt tanga emas, muhtoj bo'lsangiz o'ttuz-qirq tanga ham so'ray bering! ... -Mana, Mutal polvon, hozirga oz bo'lsa ham shuni olib turarsiz, ammo xizmat haqqingiz o'z yo'liga bo'ladir. (/Dostluk dediğin üç-dört tanganın başında değildir Mutalbey!-dedi Hamid. -Az önce söyledim. Benim dostluğumda fedakârlık esastır. Üç dört tanga değil, ihtiyacınız varsa otuz kırk tanga deyin vereyim! … Buyur Muratbey, şimdilik şununla idare edin. Arkası gelecektir)"[354].

Eserde Musulmankul karakteri ise idare gücünü şahsî çıkarlarına uygun şekilde kullanmak için rüşvete, iltimasa başvurmuştur. O Hudayar Han'ın yerine devlete hükümdarlık ettiği dönemde bazı din adamları yardımıyla halka ettiği zulmü meşrulaştırmış ve bunun mükâfatı olarak ona yardımcı olan din adamlarını Andican ve Hokand'da yaptırdığı medreselere müderris olarak tayin etmiştir.

Ötgan Kunlar romanında karşılaşılan rüşvet, iltimas sorunu *Mehrobdan Çayon*'da çeşitlenerek gösterilir. Eserde mevkii için yarışan kişilerin başvurduğu rüşvetin yanında iyi niyetli insanların da bazen kendisini savunma amaçlı veya mecburiyet yüzünden rüşveti kullandığı görülür. Eserde rüşvet, yaşamın doğal bir parçası, kahramanların işlerinin yolunda gitmesi için verilmesi gereken "zorunlu bir hediye" olarak yansıtılır.

Romanda Anvar'ın yanına dilekçe yazdırmaya gelen bey, ulema ve zenginler vergiden muaf tutulmak için ricada bulunurlar. Eğer Anvar onların bu sorumluluktan muaf olmasına yardım ederse, onun *"ko'nglini to'latishga* (/gönlünü zengin etmeye)"[355] hazır olduklarını bildirerek rüşvet vereceklerini vaat ederler.

Romanın Hanın güvenilir eşi olan Ağaça Hanıma ayrılan bölümünde de buna benzer bir durum tasvir edilmektedir. Ağaça Hanım haremdeki hatunların ve cariyelerin çoğalmasından rahatsızlık duymaktadır. Bu yüzden cariye bulmakta görevli olan Gulşan'ı yanına çağırıp artık saraya cariye getirmemesini söyler. Eğer Hudayar Han hareme yeni

[353] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 240; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 231
[354] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 241; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 231
[355] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 93; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*,s. 109

kız getirmediği için Gulşan'ı azarlayıp görevden uzaklaştırırsa ve neticede Gulşan darlığa düşerse Ağaça Hanım ona elinden gelen her türlü yardımı yapacağına söz verir. Ve Gulşan'a söylediklerini yerine getirmesi için iki altın ve mürsak[356] hediye eder. Bununla birlikte Gulşan'a: *"-Shunday, odatingizcha, manim oldimg'a kelib turavering, keragingiz bo'lsa tortinmay ayting.* (/-Böyle, arada bir benim yanıma gelin. Bir şeye ihtiyacınız olursa çekinmeden de söyleyin"[357] der. Burada Ağaça Hanım hanın cariyelerinin daha fazla çoğalmasını Gulşan'a rüşvet vererek bir nevi engellemek istemektedir. Yazar, bu bölümde Ağaça Hanım aracığıyla han haremindeki entrikaları göstermiştir.

Eserin ilerleyen bölümlerinde ise Molla Abdurahman, Şahadat Müftü ve Kalanşah başkatip olan Anvar'ı itibarsızlaştırmak için birtakım planlar yaparlar. Plana göre Anvar'ın nişanlandığı kızı hana tavsiye etmesi için Gulşan'a birkaç altın para verirler. Fakat bu rüşveti verirken de hile yaparak, altınları kızını övmesi için Salih Mahdum'un gönderdiğini söylerler.

Yazar bazen rüşvet meselesine zorunluluk yüzünden başvuran tiplere de eserinde yer verir. Onlardan biri de Dokumacı Sefer'dir. Dokumacı Sefer, Anvar'a düşmanlık ve kin besleyen Molla Abdurahman, Şahadat Müftü ve Kalanşah'ı bir araya görünce işkillenir. Ve onların birleşerek Anvar'a kötülük yapacağından endişe duyar. Bu yüzden molla ve katiplerin ne konuşacağını öğrenmek için bu mecliste çaycılık yapan on bir-on iki yaşlarındaki Mamatkul'a on akça vererek onları dinlemesini ister. Ve bu verdiği para karşılığında çocuktan Anvar'a karşı yapılacak hilelerin haberini alır.

Benzer şekilde romanda Anvar da mecburiyet sebebiyle rüşvete başvurmuştur. Han'la zorla evlendirilmek istemeyen Rano, âşık olduğu ve nişanlandığı Anvar'a onunla gitmek istediğini söyler. Anvar da kızın cesaretinden etkilenerek onu alıp Sultanali'nin evine gelir. Fakat iki aşığa yardım ettiği için Sultanali'nin Hudayar Han tarafından cezalandırılmasından kaygılanan Anvar dostuyla bir oyun düzenler. Ve bu planı daha da gerçekçi kılmak için Sultanali'nin komşusu Karimboy'a yalandan şahitlik yapması karşılığında bir altın verirler.

Görüldüğü üzere hanlık döneminde idareciler, eşraf ve aristokrat tabakaya mensup olanlar kendi menfaatleri için sık sık rüşvete başvurmaktadır. Onlar için rüşvet, hayatın

[356] Mürsak – kısa kollu, yelek tarzında olan geleneksek kadınların üst giyimidir. https://rcsc.uz/e-lugat/en-a/?page=733

[357] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 121; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 143

olağan akışının bir parçasıdır. Fakir kısım ise zorunluluk halinde kendini veya önem verdiği birsini savunmak durumunda kaldığında işini rüşvetle halletmeye mecbur kalmaktadır. Bu örneklere bakıldığında rüşvetin dönemin sosyal hayatındaki en büyük aksaklıklarından biri olarak romanda yer aldığını söylemek mümkündür.

4.2.2. İftira

Yazar, romanlarında o dönemlerde hükmeden adaletsizliğin çeşitli şekillerini tasvir etmiş ve göstermiştir. Bu adaletsizlikler sadece rüşvet meselesinden ibaret olmayıp, şahsa, görevliye veya Özbek halkına atılan iftiralardan da bahsedilmektedir.

Ötgan Kunlar'da romanın başından itibaren birçok adaletsizlikle karşı karşıya gelinir. Özellikle Otabek'e yapılan adaletsizlik, haksızlık, atılan iftiralar aracığıyla o dönemlerdeki Özbek halkının maruz kaldığı adaletsizlikler ve baskılar hakkında bilgi verilmektedir.

Otabek, genç, eğitimli, ticaret bilgisine sahip biridir. Bunun yanı sıra herhangi bir şeyden bahsederken abartılardan kaçınır, olayı olduğu gibi anlatır. Her zaman bir ortamda bulunduğunda yeni ve derin görüşleriyle etrafındakileri şaşkına çevirir. Nitekim bu düşünceleriyle Mirzakarim Kutidor'un da takdirini kazanan Otabek, kısa süre sonra onun kızı Kumuş'la evlendirilir. Bu durum Kumuş'a meyli olan Hamid'i çileden çıkarır. Ona karşı kin beslemeye başlar. Bu yüzden Otabek'ten kurtulup Kumuş'u elde etmek için planlar yapar. Neticede Otabek ve Mirzakarim Kutidor Hamid'in uğraşları ve attığı iftiralar nedeniyle tutuklanır. Otabek'in Taşkent beyi Azizbek ve onun müşaviri olan babası Yusufbek Hacı tarafından Margilan'da isyan başlatmak için gönderildiği iddia edilir. Mirzakarim Kutidor'un ise bu isyana ortak olmak için kızını Otabek'le evlendirdiği ileri sürülür. Ve Otabboy Kuşbegi tarafından onları yakalama emri verilir. Ayrıca Otabboy Kuşbegi'nin sorgulama sırasında kullandığı cümlelerden sanıkların suçluluğuna çoktan karar verdiği anlaşılır.

"-Qipchoq dushmani bo'lgan otangiz Yusufbek hojini unutdingizmi? Otangizning sizga bergan vakolati qayerda qoldi? (/-Kıpçak düşmanı olan babanız Hacı Yusufbey'i unuttunuz mu? Babanız size verdiği görev n'oldu?)

-Qipchoq dushmani kim, otam kimga qanday vakolat bergan, xudo haqqi uchun ochib so'zlangiz, yo'qsa yorilaman, taqsir! (/-Kıpçak düşmanı kim? Babam kime görev vermiş? Allah rızası için açık konuşunuz efendim! Yoksa çatlayacağım)

-O'zingizni tag'ofulga solmangiz bek yigit,-dedi qushbegi,-otangiz kim ekanini, sizni Marg'ilonga nima uchun yuborganini, qutudor bilan munda qanday ishlar qilmoqda bo'lg'anligingizni, barchasini hujjatlari bilan bilamiz. Siz marg'ilonlik og'aynilarni qipchoqlarga qarshi oyoqlandirmoqchi bo'lasiz, buni ham yaxshi bilamiz!... (/-Bilmezlikten gelmeyin, bey yiğit!-dedi kuşbeyi. -Babanızın kim olduğu, sizi Mergilan'a ne amaçla gönderdiğini, bu yüzden sandıkçı ile ne işler çevirdiğinizi, elhasıl her şeyi delilleriyle birlikte bilmekteyiz. Siz Mergilan halkını Kıpçaklara karşı ayaklandırmak istiyorsunuz ve biz bunu çok iyi biliyoruz!)

…. -Bunda zo'r tuhmat bor, taqsir,-dedi,-otamni qipchoq dushmani va meni Marg'ilon o'aynilarini isyonga hozirlash uchun kelgan, deb o'ylaysizmi? (/-Bu ağır bir iftira efendim!-dedi Atabey. -Babamın Kıpçak düşmanı, benim de Mergilan halkını isyana teşvik ettiğimi mi düşünüyorsunuz?)

-O'ylamaymiz, ammo yaxshi bilamiz. Qutudorning sizga nima uchun qizini berib, kuyov qilg'anig'a ham yaxshi tushunamiz. (/-Düşünmüyoruz, aksine çok iyi biliyoruz! Sandıkçının niye size kızını verip, kendisine damat edindiğini de çok iyi biliyoruz!)"[358]

Görüldüğü gibi iddia edilen suçlamalar daha ispatını bulmadan Otabek ve Kutidor, Kuşbegi'nin gözünde suçlu konumdadır. Yani ortada bir iddia vardır ve bu iddia edilen suçun itiraf edilmesi beklenmektedir. Fakat istediği sonucu alamayan Kuşbegi bu sefer daha ayrıntılı sorgulama yapılmasına, sorgulama sonuçlanana kadar Otabek ve Kutidor'un zindana atılmasına karar verir. Sorgulama sırasında Hamid tarafından Otabek'in aleyhine verilen ifadeden sonra Otabek ve kaynatası işlenmemiş suça tabii tutularak, idam edilmeye hüküm edilir. Ancak Otabek ve Kutidor dar ağacına götürülürken Kumuş'un Kuşbegi'ye verdiği delille son anda ölümden kurtulurlar.

Onlar aklanınca Otabboy Kuşbegi suç duyurusunda bulunan Hamid'in yakalanmasına emir verir. Hamid de yakalanmamak için Hokand'a kaçmaya mecbur kalır. Bir müddet sonra Musulmankul'a isimsiz mektup yazarak bu sefer Otabboy

[358] Abdulla Qodiriy, *a,g,e.,* s. 74-75; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 75

Kuşbegi'nin Otabek'ten rüşvet alarak devlete ihanet ettiğini iddia eder. Hamid'in amacı Otabboy'u suçlu çıkartarak, aslında Otabek'in suçunun örtüldüğünü ispat etmek ve böylece yolundaki bütün engelleri ortadan kaldırmaktır. Bu durumu yazar Hamid'in mektubuyla anlatmaktadır. Mektupta bütün olanı biteni baştan sona anlatan Hamid, kendisinin ifadesinden sonra Otabek ve onun kaynatasının suçu ispatlanıp Kuşbegi'nin emriyle idama mahkûm edildiğini ancak dar ağacına götürülürken yine Kuşbegi'nin emriyle onların suçsuzluğuna karar verildiğini, bunun sebebinin de Kuşbegi'nin Kutidor ailesinden aldığı altınlar olduğunu belirterek şu ifadelerde bulunur:

"…. Xolis shahodatim so'ngida Otabek bilan qayin otasi Mirzakarimni qushbegi osib o'ldirishga buyurdi. Ammo O'tabboyning kissai xiyonatiga Mirzakarimning havlisidan kelib tushgan bir xalta oltinlar barobariga dor ostig'a yetkan e'vogarlarni o'limdan ozod qildi, davlatning sodiq qullaridan bo'lg'an kaminai xolisni muttahamlar yeriga zindon qilmoq va osib o'lidrmoq bo'ldi. Chunki kamina qulingizning sizga shikoyat qilishimdan benihoyat qo'rqar erdi. Ammo davlatlari yori berib, sadoqatlik xizmatkorlaringizdan bo'lg'an Marg'ilon qo'rboshisining yordami birlan O'tabboyning changalidan arang qutulishg'a muvaffaq bo'ldim. (/Benim ifademe dayanarak Atabey ile kaynatası idama mahkûm edildiler. Ancak Otabbay, Mirza Kerim'in evinden gönderilen bir heybe altını görünce bu kararından vazgeçip, onları darağacından geri indirdi de onların yerine devlete hizmetten başka bir şey düşünmeyen sadık bendenizi tutuklayıp hapse attırdı. Ne var ki, devletimizin yardımları sayesinde, sadık korbaşınızın himmetleriyle Otabbay'ın idam sehpasından kurtulmaya muvaffak oldum…)

… -Shundoq qilib sizning o'z kishingiz bo'lg'an O'tabboy tuz haqqingizni unutdi. Bir hamyon oltin deb dushmanlaringiz tarafiga o'tdi. (/Sizin has adamınız olan Otabbay böylece nankörlüğünü yapmış oldu. Birkaç parça altın için düşmanlarınızın safına geçti)"[359].

Görüldüğü üzere romanın başlarında Hamid, şahıslara yani Otabek ve Kutidor'a iftira atarken ileriki bölümlerde ise devletin görevlisi olan Otabboy Kuşbegi'ye iftira atmaktan da çekinmemektedir. Kendini devletin hizmetine sadık biri olarak göstererek, Otabek ve Otabboy'un birliğinden endişe duyduğunu, onların devleti felakete sürükleyeceğinden korktuğunu ve mağduriyetini bildirmektedir. Aslında tekrardan

[359] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 117-118; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 114

adaletsizliğe, iftiraya başvurmaktadır. Bunun gibi haksızlıklar, adaletsizlikler sadece şahıslara yönelik değil, aslında o dönemlerde Özbek halkına yönelik yapılmıştır. İftiralara maruz kalan halkın derdi bu eserlerle yansıtılmıştır.

Aynı eserde okur şahsa yönelik iftiranın bir başka örneğiyle karşılaşır. Sadık, Hamid'in tüm yolsuzluklarını gerçekleştirmesinde yardımcı olmuştur. Bu yardımlarından dolayı Hamid tarafından düğün masrafları karşılanıp evlendirilmiştir. Hamid'in Otabek'in adından Kumuş'a yazdığı sahte talak mektubunu ulaştırmak görevini de kendisi ve annesi üstlenmiştir. Talak mektubundan sonra nikahı düşen Kumuş'u Kamilbek'le evlendirmek istediklerinde düğün günü damadı öldürmeye de Hamid ile birlikte teşebbüs etmiştir. Bunun yanında Otabek'in Margilan'a gidip gelişini de gözlemiştir. Bilhassa Kamilbek'in öldürülmesi suçunu Otabek'in üstüne yıkma planı da Sadık'tan çıkmıştır. Hamid ile birlikte Kumuş'u kaçırma planı yaparken Otabek'in Margilan'dan gerçekten gittiğine emin olamayan Hamid'e kullandığı cümlelerden bu anlaşılmaktadır.

"-Xayr, ketmagan ham bo'lsun: ul holda o'zingiz aytgandek qilib to'ppa to'g'ri ertaga Salim sharbatdorning oldig'a boraman-da, o'g'lingni Mirzakarim akaning ilgarigi toshkandlik kuyovi o'ldirdi, men o'z ko'zim bilan ko'rdim, deyman. Ana undan so'ng xumsaning holiga maymunlar yig'lasin! Agar ul sirrimizni bilgan bo'lg'anda ham allaqachon kelaturgan ishka tushunib olib, Marg'ilondan dumini xoda qildi, desangizchi! (/Tamam, diyelim ki gitmemiş olsun. Ben de o zaman yarın doğruca şerbetçi Selim'in evine gider oğullarını Mirza Kerim'in eski damadı Atabey'in öldürdüğünü söylerim. Aha o zaman o yavşağın haline maymunlar ağlasın. Bizim sırrımızı bilse bile, başına açılacak bu yeni bela ile Mergilan'a bile yaklaşamaz)"[360].

Burada Hamid'in işbirlikçisi Sadık, Otabek'e karşı adaletsizlik yapma niyetindedir. Kendisinin yaptığı suçu iftira yoluyla Otabek'in üstüne atmak istemektedir. Dahası onu itibarsızlaştırarak Margilan'a gelemeyecek duruma düşürmeyi planlamaktadır.

Mehrobdan Çayon romanında da sosyal mesele olan iftira ve haksızlık konularına değinilmiştir. Yazar eserinin başından itibaren memlekette var olan adaletsizliğin çeşitli

[360] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 240; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 231

türlerini gözler önüne serer. Bunların başında mevkii, makam uğruna gözü dönen şahısların görevliye attığı iftiralar gelir. Okur önce başkatip olan Anvar'a yapılan iftira ve haksızlıklarla karşılaşır. Ona yapılan iftira ve haksızlıklar hakkında bilgi edinirken Hanlıklar döneminde Özbek toplumunda mevcut olan haksızlıklar, adaletsizlikler hakkında da fikir sahibi olur.

Anvar, genç, eğitimli saray katibidir. Çalışkanlığı, dürüstlüğü, öğrenmeye olan tutkusuyla kısa sürede diğer katiplerden de üstün neticelere ulaşır ve herkesin, hatta Han'ın da iltifatına nail olur. Onun bu çalışkanlığını yazar şöyle anlatır:

"Anvar bir yillik tajribada o'rdadagi daftardorliq, forsiycha va turkcha nomanavislik hunarlarini tamoman deyarlik o'rganib tajribalik mirzolar qatorig'a kirdi. Sarmunshiyning og'zidan chiqqan mano'ni tartibga solib noma, yorlig' va boshqacha bir tazkirani tahrir qila olar, mirzolar jumlani g'alat ifoda qilib, sarmunshiydan aksar tanbeh eshitganlarida, Anvar bunday tanbehga juda siyrak uchrar edi. (/Enver bir yıllık tecrübeyle hansarayındaki deftardarlık, Farsça ve Türkî (Özbekçe) resmî yazışma becerilerini neredeyse tamamen öğrenip tecrübeli katipler arsına girdi. Başkatip ağzından çıkanları not edip düzenleyerek mektup, ferman veya herhangi başka bir resmî belgeyi yazardı. Kâtipler cümleyi yanlış yazdıklarında başkâtipten genelde uyarı alırlarken Anvar böyle uyarılarla çok seyrek karşılaşırdı)"[361]

...Devonda rasmiy mirzo bo'lishining uchunchi yilida Anvar juda katta e'tibor qozong'an edi. Ayniqsa, turkiy tahrirda mirzolarning har birisidan ustun: chiroylik uslubi, oson tarkib va ifodasi bor edi. Buni mirzolardan boshlab saroy shoirlari, saroy muftilari, bosh munshiy Muhammad Rajabbek, hatto xonning o'zi ham e'tirof qilar edi. (/… Han'ın divanında resmî kâtip oluşunun üçüncü yılında Enver, çok büyük itibar kazanmıştı. Özellikle Türkî (Özbekçe) tahrirde katiplerin hepsinden üstündü: güzel üslubu, kolay anlaşılır sade dil kullanımı… Bunu katiplerden başlayarak saray şairleri ve müftüleri, başkatip Muhammet Recepbek, hatta bizzat Han'ın kendisi de itiraf etti)"[362].

[361] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 54; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*,s. 63-64

[362] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon* s. 57-58; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 68

Çalışkanlığı ve ilmi sebebiyle hanın takdirini kazanan Anvar, başkatipliğe aday gösterilir. Fakat o başkatip olmak istemez. Çünkü saraydaki görevi sırasında haksızlık ve iftiralara uğrayan hak yolundaki kişilerin kaderine şahit olmuştur. Eğer başkatip olursa kendisinin de mevki peşinde olan kişilerin iftiralarına ve birtakım haksızlıklara uğrayacağının farkındadır. Anvar, saraydaki makam için yapılan oyunları şöyle özetler:

... *"-Haqning haqsizliqqa g'olib kelganini og'izda eshitsam ham, shu choqqacha amalda ko'ralmadim,-dedi,-masalan, menda ham o'zingizga ravshanroqdirkim, mirzolardan Sayidxon, mulla Siddiq va Mo'minjonlarning boshig'a qanday falokatlarni solmadilar, holbuki haqiqatda ular xon o'ylag'ancha xiyonatchi kishilar emas, faqat uchavining yomonliqlari bir necha adovqatliq mirzolarning to'quma tuhmat va bo'htonlari edi. Ayniqsa o'zim bir necha yildan beri o'rdada ishlab, shuningek o'zaro fisq-u fasodlarni har kun uchratmaktaman va shuning uchun bulg'anch bir muhitta munday tashlandiq vazifani o'z ustimga olishdan hazar qilaman.* (/-Hakkın haksızlığa galip geldiğini ağızlarda duymuş olmakla beraber, şu zamana kadar uygulamada göremedim-dedi. Mesela benden ziyade siz daha iyi biliyorsunuz ki kâtiplerden Seyithan, Molla Sıddık ve Mümincan'ın başına ne felaketler getirdiler. Hâlbuki gerçekte onlar Han Hazretlerinin düşündüğü gibi hainlik edecek insanlar değil, sadece bu üçünün kötülükleri birkaç husumetli kâtibin uydurdukları iftira ve yalanlardı. Özellikle, birkaç yıldan beri hansarayında çalışırken bunun gibi kendi aralarındaki entrikalara her gün rastlamaktayım ve bundan dolayı bende bulanık bir ortamda böyle dolaşmalı bir görevi üstlenmekten kaçınıyorum)"[363].

Anvar'ın işaret ettiği olayda yazarın anlatımına göre Hudayar Han bahsi geçen üç kâtibi vilayetlerdeki rüşvetçi memurları bulması için görevlendirir. Onlar da vilayetleri gezip memurların yüzde doksanının zalim ve rüşvetçi olduğuna kanaat getirir ve bunu Hudayar Han'a raporlayarak sunar. Han bu rapora şaşırdığı için saraydaki bazı kişilerle durumu paylaşır. O kişiler, görevlendirilen kâtiplerin rüşvet aldığı memurları iyi, para almadığı memurları kötü olarak raporladığını, böylece memlekette han ve memurlar arasında huzursuzluk çıkmasını istediklerini söyleyerek onlara iftira atar. Han da iftiracı

[363] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 40; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 47

kişilere hak vererek sözü geçen kâtiplerin kulak ve burnunu kestirip saraydan sürer, raporda belirtilen yüzde on dürüst adamın ise görevine son verir.

Görüldüğü gibi sarayda doğruluğuyla hareket eden kişiler iftira sebebiyle işinden ve hayatından olmakta, haksızlığı, adaletsizliği kendine düsturu'l amel edenler ise Han'ın gözünde "sadakatli" olarak yücelmektedir.

Kadiri'nin ilk romanı 1922-1923 yıllarında tefrika edildikten sonra kitap olarak neşredilmiştir. Dolayısıyla bu romanı yazdığı sırada iftiraya maruz kalan kendisi değildir. Kendisinden hareketle değil belli ki gözlemlerinden, muhtemelen yakın çevresinden hareketle yazmıştır. Ama iftiraya maruz kalmak kendi için de kader olmuş.

4.2.3. Cinayet

Mehrobdan Çayon'da hiç rastlanmayan cinayet konusu, *Ötgan Kunlar* romanında oldukça zengin bir şekilde işlenmiştir. Bu romanda yazar cinayetin kaynağı olarak şahsi çıkarları, paraya olan düşkünlüğü veya dış etkenler yüzünden mecburiyetleri gösterir. Bu cinayetlerin esasını adam öldürme, adam kaçırma ve zehirleme teşkil etmektedir.

Romanda Sadık annesiyle birlikte yoksul bir hayat geçirmektedir. Bu yüzden o para pul için her türlü işi yapmaktadır. Gerçi o güne kadar Sadık, iki kere cinayet işlemiş olduğundan ötürü üçüncüsünü de yapmak onun için hiç sorun teşkil etmemektedir. Bunu okuyucu Sadık'ın Hamid ile geçen sohbetinden öğrenir. Bu sohbetten onun suç işlemeye meyilli biri olduğu anlaşılır.

"-Basharti sizga buyuradirg'an xizmatim bu kungacha qilg'an ishingizdan tamoman boshqa va og'ir bo'lsachi,-dedi. Sodiq Homidning maqsadig'a tushungandek bo'ldi ve va o'ylab turmay: (/Şimdi size buyuracağım yumuş bugüne kadar yaptıklarınızdan daha ağır olsa bile mi? -diye sordu. Sadık Hamid'in maksadını anlamış gibi düşünmeden hemen cevap verdi.)

-Odam o'ldirishmi?-deb so'radi. Homid Sodiqqa ishonmag'ani holda bir daqiqa chamasi qarab turadi, so'ngra tevaragiga alang'lab olg'ach, hazil tariqasida: (/Adam mı öldürülecek? -Hamid Sadık'ın bu sözüne inanmamış gibi bir süre dikilip kaldı. Sonra çevresine şöyle bir bakınıp, alaylı bir tavırla)

-Basharti odam o'ldirish bo'lsa-chi?-deb so'radi. (/Adam öldürmek pahasına da olsa yapar mısın? -diye sordu.)

-Bu kungacha ikkitasini joylashtirdim, uchunchisiga o'tsa nima qiladi?-dedi Sodiq va mag'rur kulib qo'ydi. (/Bugüne kadar iki kişiyi eşek cennetine yolladım, bir üçüncüsü göz mü çıkarır? -diye karşılık verdi Sadık mağrur bir şekilde gülerek)"[364].

Görüldüğü gibi Sadık işlediği suçlardan hiç pişmanlık duymamaktadır. Aksine gururlanmaktadır. Adam öldürmeyi de suç olarak değil normal bir durum gibi karşılamaktadır. Bunun yanı sıra yaptığı bütün suçları para karşılığında yapmıştır. Yazar bunu Sadık hakkında bahsederken doğrudan vermez, onun yerine Hamid ve Sadık'ın arasında geçen sohbetten okuyucunun anlamasını sağlar. Yazarın bu üslubunu Aziz Merhan şöyle yorumlar: *"O, edebi eserlerinin genelinde, vermek istediği ana düşünceyi, okuyucuya doğrudan vermez, aksine olayın gelişimiyle bağlantılı olarak kahramanlar ile olay ilişkisiyle veya kahramanların konuşmalarını ön plana çıkartarak, karakter özelliklerini konuşmaları aracığıyla vermektedir*"[365].

"-Man kishinin xizmatini unutadurg'an yigit emasman,-dedi Homid va davom qildi,-o'g'ul bola uchun o'g'ul bolalig'im, yomon uchun yomonlig'im bor, basharti shu xizmatni bajarib berishnibo'yningga olsang, ond bilan aytamanki, davlatimning yarmisi saniki bo'lsin! (/Ben insanların yaptıkları hizmetleri hiçbir zaman unutmam. Kim bana iyilikte bulunursa ben de ona iyilikte bulunurum. Kötülere ise kötülükle karşılık veririm. Şimdi vereceğim bu işi becerirsen servetimin yarısı senin olsun!)

Sodiq o'lturgan joyidan qo'lini Homidga uzatib: "Qaytmaysizmi?"-deb so'radi. (/Sadık oturduğu yerden Hamid'in elini tutarak: 'Sözünden dönmek yok değil mi?' diye sordu)

Homid qo'lini olib : 'So'z ham bir, xudo ham bir',-javobini berdi. (/Hamid de onunla tokalaşarak 'Söz bir Allah bir!' cevabını verdi)" [366].

Yukarıdaki konuşmalardan belli olmaktadır ki eserde sadece Sadık değil Hamid de suç işlemektedir. O yaptığı planı gerçekleştirmek için rüşvet vererek Sadık'ı cinayete

[364] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 182; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 178
[365] Merhan, *Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu*, s. 79
[366] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 182-183; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 178

teşvik etmektedir. Dahası onun planına göre Sadık anlaştıkları günden sonra Kutidor'un evinin yakınlarında pusuya yatarak Otabek'in gelmesini beklemesi, Otabek geldiğinde de onun arkasından yaklaşıp Hamid'in vereceği Afgan hançeriyle Otabek'in işini bitirmesi gerekmektedir. Bu işi yaptıktan sonra Sadık sözü geçen rüşveti alması, eğer yakalanırsa da suçu üstlenmesi, Hamid'den hiçbir yerde bahsetmemesi şarttır.

Romanda bir başka cinayet daha işlenir. Fakat bu cinayet başkahramanın yaşadığı bir olay değildir. Yalnızca onunla dolaylı alakası vardır. Öyle ki maktul, Kumuş'un ikinci evliliğini yapacağı kişi Kamilbek'tir. Otabek'ten talak mektubu gelince Kumuş'un ailesi kızını ikinci kez evlendirmek ister. Kumuş da bu evliliği içten içe istemese de annesinin ağlamasına dayanamayıp kabul eder. Fakat nikah günü damat bıçaklanarak öldürülür ve cinayeti kimin işlediğini kimse bilemez. Okuyucu, Kamilbek'i kimin öldürdüğünü ve cinayetin nasıl işlendiğini yazarın sık sık kullandığı "kahramanları konuşturma" yoluyla öğrenir.

"-Bu kun kechasi hammomning og'iliga biravni o'ldirib ketibdilar,-dedi. (/Bu akşam hammamın tuvaletinde birini öldürmüşler!-dedi)

-Kimni?-deb so'radi usta Alim. (/ -Kimi?-diye sordu Alim usta.)

-Kim ekanini bilmadim. (/Bilmiyorum.)

Usta Farfi javob berdi:-Kelishimda qo'rboshilar boshliq o'lukni aravaga ortar ekanlar, o'ldirilgan Salim sharbatdorning o'g'li bechora Komilbek. (/ Ferfi usta onun yerine cevap verdi: -Ben gelirken askerler cesedi arabaya taşıyorlardı. Öldürülen kişi şerbetçi Selimbey'in oğlu Kamilbey'miş!)

-Tavba,-deb usta Alim so'radi: -O'ldurguchi ushlanganmi? (/-Töbe!-dedi Alim usta. -Katil yakalanmış mı?)

-Ushlanish qayog'da, o'lukning o'zini qidira qidira zo'rg'a yârim kechada topqanlar,-dedi usta Farfi. Otabek bu xabarni sovuqqina eshitib o'lturar edi va fotiha o'qub turishga hozirlanar edi. (/-Ne gezer!-diye cevap verdi Ferfi usta. -Cesedi bile araya araya zor bulmuşlar. Konuşulanları soğukkanlılıkla dinleyen Atabek tekrar gitmek için kalkmaya hazırlanıyordu.)

-Gumondor bormi?-dedi usta. (/ -Şahitler var mı peki? -diye sordu Alim usta.)

-Gumondor-ku yo'q, ammo bechoraning o'lumi juda qiziq kunga to'g'ri kelishi ajib,-dedi usta Farfi va davom etdi: -Kecha Komilbekning Mirzakarim akaning qizi bilan nikohlari bo'lmoqchi ekan. Bechora nikohdan ikki soat, chamasi ilgariroq yonig'a bir o'rtog'ini olib hammomga borg'an va bir onda hammom ichidan yo'qolg'an, hatto uning yonidag'i kishi ham qayoqqa ketkanini sezmay qolg'an. Qiznikida hamma tajammulni tayyorlab, Komilbekning otasidan tortib nikoh qiladurg'an qozi-yu quzzotlarg'acha kuyovni kutib o'lturar ekanlar. Bir vaqtda haligi birlashib hammomga tushgan yigit hovliqib qiznikiga kelgan, kuyav kutib o'lturg'anlar kuyavdan darak so'rasalar, ul ulardan kuyavni so'rag'an va voqiani aytib, hammomda kiyimlarini ham qoldirib bir onda yo'qolg'anini xabar bergan. Shundan so'ng nikoh-nikohda, osh-oshda qolib kuyavni qidirib ketganlar. Nihoyat, yârim kechada hammomning tahoratxonasi yonidag'i bir o'g'ilning oxiridan qonig'a belashib yotqani holda topqanlar. Bechora tahorat uchun kirganda tovush chiqmasliq yeriga xanjar urib, oxirg'a tiqib ketkan ekanlar. Juda qiziq gap… Kim o'ldirg'an va nima uchun o'ldirilgan hech kim bilmaydir. (/ -Şahit mahit yok! Fakat biçarenin ölümü çok enteresan bir güne denk geldi. Bu gece Kamilbey'in Mirze Kerim'in kızıyla nikahları kıyılacaktı. Zavallı nikahtan iki saat önce arkadaşını da yanına alıp hamama gitmiş. Bir anda hamam içinde yok olmuş ve hatta arkadaşı dahi nereye gittiğini anlayamamış. Kız evi ise her şeyi hazırlamış, imamlar, kadılarla birlikte damadın gelmesini beklermiş. Bir süre sonra Kamilbey'le birlikte hamama giden arkadaşı heyecanlı bir şekilde gelip durunca, kız evi damadın nerde olduğunu sormuş. Meğer o da onlardan sormaya gelmiş. Elbiselerini bile hamamda bırakıp bir anda ortadan kaybolduğunu anlatmış. Tabii nikah yarıda kalmış, yemekler de boğazda. Başlamışlar damadı aramaya. Nihayet gece yarısına doğru hamamın tuvaletinin yan tarafındaki ahırda ölüsünü bulmuşlar. Zavallı taharetlenmek için ağıla girdiğinde boş böğrüne hançerle vurup, ölüsünü ahıra atmışlar. Çok enteresan bir olay… kim öldürmüş, niye öldürmüş o da belli değil!-diye anlattı Ferfi usta)"[367].

Farfi usta tarafından anlatılan bu olayın belirtildiği gibi suçlusu bilinmemektedir. Yalnızca Farfi usta, Hamid'in önceden Otabek'i ortadan kaldırmak için yaptığı hareketlerden yola çıkarak cinayeti Hamid'in planladığını veya yaptırdığını varsayar.

[367] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 228; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 219-220

Romanda yer alan bir diğer cinayet Otabek ve düşmanları arasında yaşanır. Cinayetin maktulleri Otabek'in iftiralara uğrayıp iki kez dar ağacına kadar götürülmesine, yanlış anlaşılma sebebiyle kayınpederi tarafından kapı dışarı edilip kovulmasına ve sevdiği eşi Kumuş'tan ayrılıp hicran azabı çekmesine, kısacası hayatının alt üst olmasına sebep olan Hamid ile onun işbirlikçileri Sadık ve Mutallardır. Onların katili de başkahraman Otabek'tir. Öyle ki Farfi ustanın Hamid'in kirli geçmişinden bahsetmesiyle Otabek'in o güne kadar uğradığı haksızlıkların baş sorumlusu ortaya çıkar. Otabek duydukları karşısında hayretler içinde kalır. Sonra Hamid'in sıradaki planını öğrenmek için Hamid ve örgütlendiği kişilerin sık sık buluştuğu evin avlusuna saklanarak onları dinler. Ve Hamid'in bu seferki planının Mirzakarim Kutidor'un evine çukur kazarak Kumuş'u kaçırmak olduğunu öğrenir. Neticede cinayet gecesi Otabek pusuda bekleyerek önce Mutal'ı, sonra Sadık'ı ve en sonunda Hamid'i bıçaklayarak öldürür. Böylece Otabek de cinayet işlemiş olur. Bu cinayetin de katili şehirdekiler tarafından bulunamaz. Bu yüzden Margilan halkı arasında çeşitli faraziyeler ileri sürülür. Böyle bir varsayımlardan biri de Mirzakarim Kutidor'dan gelir. Ona göre maktuller aslında beş altı kişiden ibaret olup, Kutidor'un evine hırsızlık maksadıyla girmiş ve kendi aralarında anlaşamayınca birbirlerini öldürmüşlerdir.

Otabek eserde insan öldürerek cinayet işlemiş olsa da kendince bu cinayeti işlemeye mecbur edilmiştir. Babası tarafından onu kimin mecbur ettiği sorulduğunda Otabek'in verdiği cevap çok dikkat çekici ve manidardır.

"-Jo'n odamlar qatorida odam o'ldirib yurdim, degin? (/-Pespâye insanlar gibi adam öldürüp dolaştım desene!)

Otabekning yuzida kulumsirash bilindi. -Jo'n odamlar qatorida emas,-dedi,-majburlar qatorida, zo'rlanganlar qatorida…(/ Pespâye insanlar gibi değil,-dedi,-mecbur kalan insanlar gibi, zorlanan insanlar gibi…)

Hojio'g'lining kinoyasiga tushunmadi: -Odam o'ldirish uchun seni kim zo'rlab majbur qildi? (/ Hacı oğlunun alaylı sözlerindeki manayı anlayamadı: -Seni adam öldürmeye mecbur eden kim?)

-*Hali bilmaysizmi?* (/ Hala bilmiyor musun?)

-Bilmayman,- dedi hoji,- aytishlariga qarag'anda seni hech kim majbur qilmag'an. (/-Bilmiyorum! Anlattıklarına bakılırsa seni kimse mecbur etmemiş!)

-Meni zo'rlag'anlar va majbur qilg'an ediler, dada,-dedi zaxarxandalik bilan. -Yo'qsa, sizning o'g'lingizning bo'lg'an bir yigitning sha'niga albatta odam o'ldirish uyat va nomusdir. (/-Beni zorlayıp mecbur etmişlerdi baba!-dedi Atabey kahırlı bir şekilde. -Yoksa sizin oğlunuz olan bir yiğit için elbette adam öldürmek bir utanç ve yüz karartıcı haldir!)

-Kim seni majbur qildi, axir? (/-Seni kim mecbur etti bre!)

-Siz, Onam! (/ -Siz, annem!)

-Esing o'zingdami, yigit? (/-Senin aklın başında mı delikanlı?)

-O'zimda,-dedi o'g'ul, siz o'zingizning orzu-havasingiz yo'lida meni majbur qildingiz va dushmanlarimga yo'lni katta qilib ochib berdingiz, men bu jonivorliqni xoh-noxoh ishlashga majbur bo'ldim. (/-Başımda! Kendi arzu ve istekleriniz yerine gelsin diye beni mecbur ettiniz ve düşmanlarıma yol açtınız. Ben de bu canavarlığı ister istemez yapmak zorunda kaldım)"[368].

Otabek için adam öldürmek utanç verici ve yüz karartıcı bir durumdur. Dolayısıyla bu suçu işleyerek bir canavarlık yaptığının da farkındadır. Fakat her ne kadar istemese de namusu söz konusu olunca cinayete başvurmaya mecbur kaldığını anlatmaktadır. Ayrıca bu cinayete sebebiyet verenin de aslında annesinin arzusu olduğunu ve bu da düşmanlarının eşine göz koymasına yol açtığını vurgulamaktadır. Böylece yazar o dönemlerdeki yaygın olan çokeşliliğin de nelere sebebiyet verdiğini belirtmiş olur.

Romanda önemli ölümlerden biri başkahraman Kumuş'un zehirlenerek öldürülmesidir. Hamid'in esrarlı bir şekilde öldürülmesinin ardından Otabek, Kutidor ve Kumuş'a bütün olan biteni anlatan mektup yollayarak kendisi Taşkent'e yol alır. Her şeyi öğrenen Kutidor damadını yaptıkları yüzünden utanç duyarak, ailesini alıp onun izini sürer. Bir ay sonra Kutidor, Kumuş'u çoluk çocuğa karışıncaya kadar kalması için Taşkent'te bırakıp kendisi eşiyle geri döner. Kumuş kuması Zaynap'la sık sık

[368] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 297; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 290

anlaşmazlıklar yaşar. İkisi de Otabek'i birbirinden kıskanmaktadır. Kumuş hamile kalınca bu kıskançlık fazlasıyla artarak Zaynap'ı Kumuş'tan kurtulma yolunu aramaya iteler. Doğumdan sonra Kumuş devamlı kusmaktadır. Bunun sebebini anlayamayan ev ahalisi hekim çağırır. Hekim gelince kusmuğu koklar koklamaz durumun vahametini anlar. Yazar bu sefer de geleneğini devam ettirerek Kumuş'u kimin zehirlediğini tasvirlerle değil hekim ve Otabek'in sohbetiyle açıklığa kavuşturur.

"-Bugun nima xo'rak qilg'an ekan? (/Bugün ne yemişti?)

-Atala. (/-Bulamaç)

-O'sha taomdan qolg'ani bormikin? (/-Hiç arttı mı?)

-Bor!-dedi Otabek va boya onasi ko'rsatgan joydan kosani olib tabib qo'lig'a berdi. Tabib kosadan barmog'ig'a bir oz elashtirib yaladi va darrav tuflab tashladi. -Zahar ichibti! (/-Arttı!-dedi Atabey ve biraz önce anasının gösterdiği yerdeki kaseyi alıp doktora uzattı. Doktor kâseden parmak ucuyla az bir şey alıp dilinin ucuna götürdü ve hemen tükürüp geri çıkarttı. -Zehir içmiş!)

Otabek sapchib ketdi, tusi qo'rqunch holga kirgan edi… -Bekor gap! (/Atabey olduğu yerde sıçramış, beti benzi atmıştı: -Saçma!)

Tabib Otabekning hozirgi holatidan dahshatka keldi… -Men hozir daf'i uchun doru yuboraman,-dedi va qo'zg'aldi. (/ Doktor Atabey'in şu anki halinden bayağı korkmuştu. -Ben hemen şimdi ilaç gönderirim-deyip kalktı.)

Otabek ham uning bilan birgalashib o'rnidan turdi: -Zaharni kim beradi? (/ Atabey de kalktı. -Zehri kim vermiş?)

Nima deyishka ham hayron tabib: -Man… man… o'zingiz o'ylab ko'ring-chi… man darrav doru yuboray, darrav ichiring, tuzukmi?-dedi. (/ Doktor ne diyeceğini bilemedi: -Ben… Ben… Kendin düşünsene… Ben hemen ilaç göndereyim. Hemen içirirsiniz tamam mı?)

-Bildim, bildim!-dedi bechora Otabek. -Zaynab, Zaynab, Zaynab… Jalab! Yuboring, yuboring, darrav yuboring! (/-Anladım! Anladım!-dedi zavallı Atabey. -Zeynep, Zeynep, Zeynep! Sen kahpe! Gönderin, gönderin, derhal ilaç gönderin!)"[369].

Hasetten gözü kör olan Zaynap kuması Kumuş'u zehirler. Bunu öğrenen Otabek hemen onu boşar. Kumuş ise artık kanlı kusmaya başlar. Halsiz halde yatan Kumuş *"-Oyi…dada… -so'ng'ra -begim* (/ Ana.. baba…sonra -beyim)" [370] diye mırıldanarak Otabek'in ellerinde hayata gözlerini yumar. Zaynap ise eserin sonunda işlediği cinayetten pişman olmuş ve delirmiş şekilde Kumuş'un mezarında belirir. Onun delirdiği din adamları tarafınca da onaylanınca cezadan muaf tutulur.

Habibulla Kadiri'nin anılarına göre Abdulla Kadiri, sevdiği kahramanı Kumuş'un ölüm sahnesini tasvir ederken çok ağlamıştır[371]. Ünlü Tacik yazarı Celal İkrami'nin anlatımına göre, onun bir arkadaşı da romanı okurken Kumuş'un ölümü bölümüne geldiğinde birden yerinden fırlayarak elindeki kitabı sobadaki aleve atmış ve *"Kumuş öldü"* diyerek ağlamaya başlamıştır. Zira Kadiri, *"Eğer yazdıkların kendini ağlatmıyor veya güldürmüyorsa, başkaları da ağlatıp güldürmez"*[372] demiştir.

Ayrıca Özbek edebiyatının meşhur yazarı Tahir Malik "Ajab Saodat"[373] adlı makalesinde Kumuş'u aslında Kadiri'nin kendisi çok sevdiğini, bu yüzden Otabek'in de ona o kadar âşık olduğunu, yazarın Kumuş timsalinde vatanı gördüğünü ve Kumuş'a olan sevgisinin de vatana olan sevgisinden kaynaklandığını belirtir. Yine Tahir Malik, Kadiri'nin Kumuş'un ölümündeki ağlayışı ve acı çekmesi sadece bir güzelin ölümü için olmayıp, yazarın aslında vatanın geleceği zehirlendiği için ıstırap çektiğini vurgular.

Romandaki bir başka cinayet olayı Mutal'ın para karşılığında çocuk kaçırmasıdır. Yazar bu olayı, Mutal'ın yaptığı cinayetlerle böbürlenmek için Hamid ve Sadık'a anlattığı hikâyeyle aktarmaktadır. Hikâyeye göre Cankeldibay adlı kişi Hatam ağanın çocuğuna hasret duyar. Mutal da çocuğu getirmek için ondan on sarı akça vermesini talep eder ve akçayı alınca gece yarısı Kalandar ile birlikte Hatam ağanın kapısına dayanır. Hatam ve eşinin gırtlağına hançer dayayarak çocuğu alıp Cankeldibay'a götürüp verir.

[369] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 374-375; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 366
[370] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 375; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 367
[371] Detaylı bilgi için bkz. Habibulla Qodiriy, *Otamdan Xotira*, s. 167
[372] Habibulla Qodiriy, *Otamdan Xotira*, s. 168
[373] Detaylı bilgi için bkz. Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 391

4.2.4. Sovyet Rejimi ve Rus Tehlikesi

Tarihî kaynaklara göre Hokand Hanlığı, 1875 yılında Rusların eline geçmiş, 1976 yılında ise bu hanlık resmen ortadan kaldırılmıştır[374]. Rusların işgalinin sebebi Yasemin Koçak'ın çalışmasında şöyle sıralanmıştır:

1. *"Türk hanlıklarının kendi aralarındaki çatışmalar ve çıkar hesapları Rus faaliyetlerine rağmen sona ermemişti. Bunun en güzel örneği Hokand Hanlığı Taşkent için Rusya ile savaşta bulunduğu sırada, Buhara emiri olan Muzaffereddin Hokand Hanlığının başşehrini işgal etmekle uğraşıyordu. Bu durum Hokand Hanlığının kuvvetini azalttığı gibi, Taşkent halkının bize yardım ediniz şeklindeki rica ve yalvarma dolu isteklerine cevap gelmiyordu.*
2. *Türkistan hanlıkları eğitim ve teknoloji bakımından oldukça geri durumdaydılar. Çağdaş gelişmelerin dışında kalmışlardı. Ellerinde Rusya ile savaşacak doğru dürüst ateşli silahlar bulunmuyordu.*
3. *Uzun süren savaşlar, ekonomik yapıyı tamamen kötü bir duruma sokmuştu. Halk fakir duruma düşmüş, hanlıkların mali durumu da oldukça kötü bir konuma gelmişti.*
4. *Türkistan hanlıklarının Osmanlı Devleti ile olan bağları Sefevi devleti ve Rusya'nın engellemesi ile kesintiye uğramıştı. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nden de yardım alamıyordu. Aslında Osmanlı Devleti de bu yardımı sağlayacak durumda değildi.*
5. *Milletlerarası politikaya Türkistan'daki devletler karışamadıklarından dolayı Rusya'ya karşı diğer devletlerin tavır almalarını da sağlayamadılar. Bu yüzden Türkistan'ın işgali milletler arası alanda tepki de uyandırmadı"*[375].

Abdulla Kadiri'nin romanlarında yukarıdaki sıralanan hususların neredeyse hepsine rastlanır ve eser karakterleri aracığıyla okura aktarılır. Bu da yazarın eserlerinde tarihi gerçekliğe çok önem verdiğini gösterir. Yazar, *Ötgan Kunlar* romanında Hokand Hanlığını beklemekte olan "Rus Tehlikesi" meselesine geniş çapta yer verir. Aynı zamanda bu tehlikeye yol açan sebepleri örneklerle açıklar.

[374] Tagayev, *a.g.e.*, s. 78
[375] Koçak, *a.g.e.*, s. 81-82

Otabek ticaret amacıyla Rusların Şamay[376] şehrinde bulunur. Oraya gidince ülkesinin idari yapısının Ruslara göre ne kadar geride olduğunu anlar. Ve orada gördüklerini beraber mecliste bulunduğu kişilerle şöyle paylaşır:

"-Shamayga bormasimdan ilgari o'z hukmdorlorlig'imizni ko'rib, boshqalar ham shundaydir, deb o'ylar edim,-dedi bek,-lekin Shamay manim fikrimni ost-ust qilib, o'zimni ham butunlay boshqa kishi yasadi. Men o'risning idora ishlarini ko'rib, o'z idoramizning xuddi bir o'yinchoq bo'lg'anlig'ini iqror etishga majbur bo'ldim… Bizning idoramiz bu kungi tartibsizligi bilan ketabersa, holimizning nima bo'lishig'a aqlim yetmay qoldi. Shamayda ekanman, qanotim bo'lsa, vatanga uchsam, to'ppa to'g'ri xon o'rdasiga tushsam-da, o'risning hukumat qonunlarini birma-bir arz qilsam, xon ham arzimni tinglasa-da, barcha elga yorlig' yozib o'risning idora tartibini dasturilamal etishga buyursa, men ham bir oy ichida o'z elimni o'risniki bilan bir qatorda ko'rsam… (/-Şamay'a gitmeden önce, kendi yaşantımızı gördüğüm için herkesi de öyle sanıyordum-dedi. Fakat Şamay benim bu düşüncelerimi alt üst edip beni oldukça değiştirdi. Rusların idari yapısını görünce bizimkinin bir oyuncak olduğunu kabul etmek zorunda kaldım… idari sistemimiz şu haliyle devam ederse sonumuzun ne olacağını kestiremez oldum. Şamay'dayken kuş gibi kanatlanıp uçsam da, kendi ülkeme varıp, doğruca Han'ın pay-ı tahtına ulaşsam, Rus kanunlarını tek tek izah etsem diye düşündüm… Han hazretleri de sözlerimi benimseyip bütün vilayetlere ferman göndererek Rus idari sisteminin uygulanmasını emir buyursalar ve ben bir ay zarfında kendi yurdumun Rus'unki ile aynı idari seviyeye geldiğini görsem diye hayalledim)"[377].

Otabek meclistekilere, Şamay'dan ülkesine dönünce oradaki düşüncelerinin sadece bir tatlı hayalden ibaret olduğunu anladığını söyler ve ülkesinin durumunu büyük bir mezarlığa benzeterek "hayya alalfalah" hitabına yani onun necat çağrısına kimsenin kulak vermediğini vurgular.

Onun yenilikçi fikirlerini şaşkınlıkla dinleyen Ziya Şahçı ve Akram Hacı Otabek'e hak vererek aslında yurdun bu haline halkın kendisi sebebiyet yarattığını, yurtta adil han olmadığını izah ederler. Otabek ise memleketinin neden bu duruma düştüğünü şöyle dile getirir:

[376] Şamay- Semipalatinsk şehri. Hanlıklar döneminde Türkistan tüccarlarının Ruslar ile ticaret yaptığı önemli şehirlerden biridir.
[377] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 17; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 22

"-Manimcha, o'risning bizdan yuqoridalig'i uning ittifoqidan bo'lsa kerak,-dedi Otabek,-ammo bizning kundan kunga orqag'a ketishimizga o'zaro nizomiz sabab bo'lmoqda, deb o'ylayman… Oramizda bu qo'rqunch holatka bahaqqi tushunadirg'an yaxshi odamlar yo'q, bil'aks buzg'uchi va nizochi unsurlar tomir yoyib, har zamon sodda xalqni halokat chuqurig'a qarab tortadir. Bu kungi qora chopon va qipchoq nizolarini sizga bir timsol o'rnida ko'rsatayin: o'ylab ko'rilsin, bu nizolardan bizga qanchalik foyda va qipchoq og'aynilarg'a nima manfaat hosil bo'lmoqda? -Faqat bundan foydalang'uchilar ikki xalq orasig'a adovat urug'ini sochib yurg'uchi bir necha e'vogar boshluqlarg'inadir. (/-Bence, -dedi Atabey,- Rus'un bizden ileri olması ittifak içinde bulunmalarındandır. Bizim her geçen gün daha geriye gitmemizin sebebi ise birbirimize düşmemizdir diye düşünüyorum ben. Aramızda bu korkunç durumu düşünen iyi insanlar yok! Aksine bozguncu ve nifakçı unsurlar kanımıza girmiş, bizi sürekli uçuruma doğru sürüklemektedirler. Bugünkü Kara Çapan[378] ve Kıpçaklar arasındaki çekişmeleri size bir örnek olarak göstereyim: İyi düşünün, bu çekişmelerden bize ve Kıpçaklara ne fayda geldi? Bundan faydalananlar sadece iki halk arasındaki düşmanlık tohumları saçan bazı kışkırtıcı yöneticilerdir)"[379].

Eserde Rus tehlikesinin yaklaşmakta olduğunu Otabek dışında fark edenlerden biri de babası Yusufbek Hacı'dır. Musulmankul olayından sonra Taşkent'in ileri gelen eşraflarından Muhammedniyaz Kuşbegi, Kasım Binbaşı, Kambar Şerbetçi, Karimkul Pansadlar bir meclis düzenlerler. Orada sözde memleketin çıkarları için, aslında ise mecliste bulunanların şahsi çıkarları için yapılacak Kıpçak katliamı planı konuşulur. Meclise Yusufbek Hacı da davet edilir. Yusufbek Hacı, öngörülü biri olduğundan dolayı orada konuşulan fikirlere karşı çıkarak meclistekileri memleketi bekleyen tehlikeli günlere hazırlıklı olmaya çağırır. Ve milletin asıl düşmanın Kıpçaklar değil Ruslar olduğunu onlara anlatmaya çalışır.

"-Burodarlar! O'rus o'z ichimizdan chiqadirg'an fitna-fasodni kutib, darbozamiz tegida qo'r to'kib yotibdir. Shunday mashhar kabi bir kunda biz chin yovg'a beradirgan kuchimizni o'z qo'limiz bilan o'ldirsak, sen falon deb qirilishsaq, holimiz nima bo'ladir. Bu to'g'risida ham fikr qilg'uchimiz bormi? Kunimizning kofir qo'lig'a qolishi to'g'risida ham fikr qilg'uchimiz bormi? Kunimizning kofir qo'lig'a qolishi to'g'risida

[378] Kara Çapan-O dönemlerde Kıpçaklar Özbeklere "Kara Çapan" demiştir.
[379] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 18; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 23

ham o'ylaymizmi yoki bunga qarshi hozirlik qo'yganmizmi? (/-Kardeşlerim! Ruslar, aramızda çıkacak fitne fesatları gözleyip kapımızın önünde kamp kurmuş vaziyettedir. Böylesine tehlikeli günlerde biz birbirimizi kırıp zayıflarsak, senin gözünde üzüm çöpü var deyip birbirimize saldırırsak halimiz nice olur? Hiç işin bu yönünü düşündünüz mü? Hiç kafirlerin eline esir düşeceğinizi düşünüp, buna karşı hazırlık yapmayı kafanızdan geçirmez misiniz?)"[380]

Yusufbek Hacı, iç savaş çıkararak Rusların eline düşeceğini anlamayan meclistekilere durumun vahametini anlatırken gözleri dolar. Buna rağmen kendini toparlayıp milletin gelişimlerden ve Ruslardan geride olduğunu örneklerle anlatmaya çalışır:

"-Mana, burodarlar! Siz o'z qipchog'ingiz uchun qabr qazig'an fursatda, sizga ikkinchilar tobut chopadir. Biz qipchoqqa qilich ko'targanda, o'rus bizga to'p o'qlaydir. Siz dunyoda yagona dushmaningiz qilib qipchoqlarni ko'rsangiz, men boshqa yovni har zamon o'z yaqinimg'a yetkan ko'raman! (/-Evet kardeşlerim! Sizler kendi Kıpçağınıza kabir kazarken, başkaları da sizin tabutunuzu hazırlamaktadırlar! Biz Kıpçaklara kılıç sallarken, Ruslar da bizi top ateşine tutacaklar! Sizler dünyada yegâne düşman olarak Kıpçakları görebilirsiniz ama ben başka bir düşmanın burnumun dibine yaklaşmakta olduğunu hissediyorum!)"[381]

Yusufbek Hacı, milletin derdiyle yanan, halkı için her zaman iyilik isteyen, halkın bilinçlenmesini, kötülüklere ve düşmanlara karşı birlik oluşturmasını isteyen eserdeki önemli şahsiyetlerden biridir. Yusufbek Hacı milleti için düşündüklerini oğluna özetleyerek şöyle anlatır:

"-Men ko'p umrimni shu yurtning tinchlig'i va fuqaroning osoyishi uchun sarf qilib, o'zimga azobdan boshqa hech bir qanoat hosil qilolmadim. İttifoqni ne el ekanini bilmagan, yolg'iz o'z manfaati shaxsiyati yo'lida bir-birini yeb, ichgan mansabparast, dunyoparast va shuhratparast muttahamlar Turkiston tuprog'idan yo'qolmay turib, bizning odam bo'lishimizg'a aqlim yetmay qoldi. Biz shu holda kelatirgan, bir-birimizning tegimizga suv quyadirg'an bo'lsaq yaqindir-ki, o'rus istibdodi o'zining iflos oyog'i bilan kelgusi naslimizning bo'ynug'a o'rus bo'yindirig'ini kiydirgan bo'larmiz. O'z naslini o'z qo'li bilan kofir qo'lig'a tutqin qilib topshirquchi – biz ko'r va aqlsiz

[380] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 278; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 270
[381] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 278; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 270

otalarg'a xudoning la'nati, albatta tushar, o'g'lim! Bobolarning muqaddas gavdasi madfun Turkistonimizni to'ng'uzxona qilishig'a hozirlang'an biz itlar yaratguchining qahriga albatta yo'liqarmiz! Temur Ko'ragon kabi dohiylarning, Mirzo Bobur kabi fotihlarning, Farobiy, Ulug'bek va İbn Sino kabi olimlarning o'sib-ungan va nash'u namo qilg'anlari bir o'lkani halokat chuqurig'a qarab sudrag'uchi, albatta, tangrining qahrig'a sazovardir, o'g'lim! Gunohsiz bechoralarni bo'g'izlab, bolalar yatimxonalarini vayron qilg'uchi zolimlar – qurtlar va qushlar, yerdan o'sib chiqg'an giyohlar qarg'ishig'a nishonadir, o'g'lim! (/-Ömrümün büyük bir kısmını şu memleketin asayişi, halkın dirlik düzeni için feda ettim. Neticesi hep kendime azap etmek oldu. Birliğin, beraberliğin ne demek olduğunu bilmeyen, sadece kendi menfaatlerini, ele geçirecekleri koltukları veya dünyalığı düşünen birkaç soysuz Türkistan'da devamlı cirit atıyorsa bizim insanlığımız nerde kaldı? Biz bu şekilde devam eder, birbirimizin eteğini kaldırmakla meşgul olursak Ruslar sömürgeci ayaklarını Türkistan'a basarlar ve biz de gelecek nesillerimizi onların boyunduruğuna terk etmiş oluruz. Kendi evlatlarını kendi elleriyle kafirin eline teslim eden, onları esarete sürükleyen biz atalarına elbette Allah lanet eder oğlum! Atalarının mukaddes ruhlarının yattığı Türkistan'ı domuz ahırına çevirmek isteyen biz köpekler elbette Yaratan'ın kahrını hakketmiş oluruz! Timur Koragani, gibi dâhileri, Mirza Babur gibi fatihleri, Farabi, Uluğbey ve İbni Sina gibi âlimleri yetiştiren bir ülkeyi helak olmaya sürükleyenler şüphesiz Tanrı'nın gazabına çarpılmayı hakketmişlerdir balam! Günahsız biçareleri boğazlayıp, çocuklarını yetim bırakan, ocaklarını söndüren zâlimler, kurtlar ve kuşlar, yerden çıkıp boy salan otların arasına karışmaya müheyyadır oğlum!)"[382]

Nitekim eserin sonunda Yusufbek Hacı, Kanaatşa'dan gelen mektupla oğlu Otabek ve Alim ustanın Ruslarla olan savaşta kahramanlarca savaşarak şehit olduklarını öğrenir.

Mehrondan Çayon romanında Ruslarla ilgili yalnızca bir yerde bilgi verilmiştir. Yani Anvar, Rano ile Hudayar Han'dan uzak olan Taşkent'e gelir. Orada yazar, Taşkent'in yönetimi o dönemlerde Rusların elinde olduğunu belirtir.

[382] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 296; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 289

4.3. KADIN

4.3.1. Kadının Toplumsal Konumu

Özbek toplumunda kadınların hayatı uzun yıllar boyunca evi ve ailesiyle sınırlı kalmıştır. Onların hayatı genelde ev işlerine bakmak ve çocuk doğurup büyütmekle geçmiştir. Yani kadınlar daha çok ev hanımı ve anne olma vasfıyla öne çıkmışlardır. Bu yüzden Kadiri romanlarında kadınların en çok bu yönlerine değinmiştir. Can Şen'e göre "Kadının toplumdaki konumu, doğal olarak yazarın eserlerine de yansıyacaktır. Erkek yazarların kadına bakış açıları bir noktada toplumun kadına bakışını yansıtır; çünkü genel olarak toplum erkek egemen bir bakış yansıtır. Bu noktada hem sosyolojik hem psikolojik tahliller yapılabilir"[383]. Kadiri'nin romanlarında kocalarına karşı itaatli, imanlı, namuslu, çocuklarına düşkün, iyi örnek olan kadınların yanı sıra bahsedilenlere uymayan tavırlar sergileyen kötü örnek olan kadınlar da tasvir edilmiştir. Ayrıca toplumda kadınların anne olması veya doğurduğu çocuğun cinsiyeti kadınlara söz sahibi olmaya veya toplumda yerini bulmaya olanak sağlamıştır. Özellikle erkek çocuk doğuran kadınların sözü hem ailede hem toplumda geçerli olmuş, onların dediklerine kulak asılmıştır. *Ötgan Kunlar* romanında Özbek Hanım erkek çocuk doğuran, evde de toplumda da otoriteye sahip olan kadın karakterdir.

Yazar kadın karakteri tasvirini ailesi ve yakın çevresine bakarak yaratmıştır. Çünkü o dönemlerde kadınlar ev içi alanlarda yaşadığı için başka kadınları görmek veya gözetmek imkânsız bir durum olmuştur.

Ötgan Kunlar romanında, Aftab Hanım birçok kadın gibi kocasına karşı son derece itaatli, her konuda kocasını destekleyen, bazen karşı fikir bildirmek istediğinde bile yumuşak ifadeler seçip kullanan bir kadın ve kızına düşkün bir annedir. Onun bu karakteri özellikle Otabek'tan kızı Kumuş'a görücü geldiğinde kocasıyla arasında geçen konuşmadan anlaşılmaktadır:

"-Siz muvofiq ko'rgan ishga qarshi turib, ra'yingizni qaytaraolmayman,-dedi ko'p o'ylagandan keyin Oftob Oyim,- chunki nima bo'lganda ham sizning otaliq ismingiz bor, ham ko'proq ixtiyor sizning qo'lingizdadir. Men, albatta ko'zingizning oq-u qorasi

[383] Can Şen, Feminist Edebiyat Eleştirisi ve Nihan Kaya'nın "Gelin" Hikayesinin İncelenmesi, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S. 2 (2011), s. 450

bo'lgan yolg'iz qizingizni yaramas, bo'lmag'ur kishiga tutib berarsiz, deb bilmayman. Bu jihat bilan bu ishka rizolig'im bilinsa ham, biroq qarshiligim shundadirki, kuyov toshkandlik bo'lgandan so'ng qizingizni o'zi bilan birga olib ketar va siz bilan meni yolg'iz bolamizdan ayirar... Bunga qolganda sizni bilmasam-da, ammo mening bunday judoliqqa sira toqatim yo'qdir... Mana shu tarafni yengilroq o'ylaganga o'xshadingiz, jonim. (/Sizin muvafık bulduğunuz bir şeye karşı çıkacak, sözünüze karşı ters söz söyleyecek değilim-dedi Aftab Ayım ve biraz düşündükten sonra: -Çünkü ne olsa babası sizsiniz ve sizin görüşünüz daha önemlidir. Elbette ki göz bebeğiniz olan biricik kızınızı kötü ve serseri bir kişiye vermeyeceğinizi biliyorum. Bu yönden sizinle hemfikirim ama Taşkentli bir yiğidin biricik kızımızı alıp gider ve bizi tek yavrumuzdan ayırır diye endişe ediyorum… İşte sırf bu yüzden, sizi bilmem ama, benim böyle bir ayrılığa dayanacak gücüm yoktur… Yani işin biraz bu tarafını düşünseniz canım!)"[384]

Aftab Hanım eserde bir ev kadınıdır. O, ailede her zaman kocasının aldığı kararlar doğrultusunda hareket eder. Bunun yanı sıra o kızına düşkün bir annedir. O kızı mutlu olduğunda güler, ağladığında birlikte ağlar. Kızını asla yanından ayırmak istemez. Bu yüzden ilk başta Otabek'in başka şehirden olduğunu duyduğunda içinden rahatsızlık duyar. Kızını götüreceğinden endişelenir. Bu yüzden eşiyle Otabek'in dünürlerine Kumuş'u Margilan'dan götürmemesi şartını koşar. Kutidor'un Kumuş'u Taşkent'te çoluk çocuğa karışıncaya kadar kalmasına izin verdiğini duyduğunda bu karar ona çok ağır gelir. Kızından ayrı kalmak istemeyip Kumuş'u geri gitmeye ikna etmek için direnir. Fakat eserin sonunda Kumuş'a ömürlük veda etmek zorunda kalır.

Özbek Hanım arzu istekleri yolunda ailesinin dağılımına neden olan bir annedir. Fakat yukarıda bahsedildiği gibi bir erkek çocuğun annesidir ve bu yüzden Taşkentli kadınların arasında saygı duyulan, eşinin üzerinde etkisi olan kadındır. O ailesinin huzurundan daha çok kendi itibarı için hareket eder. Oğlunun Margilan'da evlendiğini duymasına rağmen kendi arzusu doğrultusunda oğlunun Taşkent'te de ikinci kez evlenmesine ısrar eder. Bu istek sonucunda Özbek Hanım istemeden de olsa Kumuş'un Zaynap tarafından zehirlenmesine ve oğlunun sevdiğini kaybettikten sonra Taşkent'i tamamen terk edip Ruslara karşı savaşta şehit olmasına etken olur.

[384] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s 46; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 49-50

Aynı eserde ilerleyen bölümlerde dahil olan adı bile geçmeyen bir başka kadın tipi Saadet'in annesidir. O kocasının vefatından sonra çocuklarına bakmak, yedirmek için ip eğirip satarak gün geçirmektedir. Hayatının zorluklarına rağmen ayakta kalmaya çalışan anne, kızını evlendirip saadete kavuştuğunda doğum sırasında ölen kızının acısına dayanamayıp vefat eder.

Bu olumlu annelerin yanı sıra romanda hem eş olarak hem anne olarak olumsuz karaktere sahip kadınlardan da bahsedilir. Bu tipler aracığıyla yazar okuyucuların ders çıkarmasını istemektedir.

Ötgan Kunlar romanında böyle tipteki annelere örnek olarak oğlunun karanlık işlerine yardımcı olan, oğlunun işbirlikçileriyle birlikte içmekten de çekinmeyen Cannat Abladan bahsedilir. Yazar, Cannat Ablanın içki içmeye olan meylini şu konuşmayla gösterir:

"-Hadeb menga beraverasanlarmi, oralatib Cannat opamga ham berib qo'y, xa-xa-xa! (/Hep bana vermeyin yahu! Biraz da Cennet ablama ver! Ha-ha-ha!)

-Bizning kampirga bersang, qaytarmasdan icha beradir! (/Bizim ihtiyara verirsen hepsini içiverir!)

- Bersa, ichaberaman, qix… o'zim xotin bo'lsam ham, Mutal polvonlaring o'nini qochiraman, qix… (/Verse içerim, kıh… Kadın başıma Mutal pehlivan gibi on tanesine bedelimdir evellallah, kıh…)"[385]

Görüldüğü gibi Cannat Abla, içki içme konusunda erkeklerden kalır yanı olmadığını söyleyerek övünmektedir. Annesinin içki içmesi oğlu tarafından da normal karşılanmaktadır. Bu anlamda oğlunun kötü yollara girmesinde ve sonradan para karşılığında cinayet işlemesinde aslında Cannat Ablanın umarsız olması ve doğru örnek olmaması sebep olarak işaretlenmektedir.

Eserde adı yerine Alim usta tarafından "ikinci hatunum veya sonraki karım" diye nitelendirilen Alim ustanın ikinci eşi olumsuz kahraman olarak tasvir edilmiştir. Alim usta, ilk eşi Saadet'in vefatından sonra kaynanasının ısrarıyla zorla o kadınla evlendirilmiştir. O kadın geldikten sonra Alim ustanın evinin huzuru kaçmıştır. Çünkü o

[385] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 238; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 229

bazen çalarak bazen de Alim ustanın gözüne baka baka kumarbaz ağabeyine evdeki her şeyi hediye etmiştir. Alim usta, onun hayasız olduğunu ve evin bereketini kaçırdığını ifade eder.

Sözü geçen tipteki kadınlardan bir diğeri Huşroy'dur. O ağabeyinin evli arkadaşı Nusrat Bey'e ikinci eş olarak gelir. Ve nikahtan sonra kuması ve iki çocuğuna devamlı eziyet eder. Onun sergilediği bu tür davranışlarına zavallı kadın dayanamayıp çocuklarını bile bırakıp gitmek istediğinde Huşroy'un kumasına sarfettiği cümleler onun olumsuz karakterini ortaya çıkarır.

"-İtdan bo'lg'an qurbonlikka yaramas! Bolalaringdan umidingni uzgan bo'lsang, itbachchalaringni bu uyda qoldir! (/İt eniğinden kurbanlık olmaz! Çocuklarından ümidini kesmek istiyorsan, bırak!)"[386]

Bu sefer insanlık duygusundan uzak olan bir kadın anlatılmaktadır. Huşroy sadece kumasına değil çocuklara bile acımasız bir karakterdir. Ayrıca çocuklarından ayrıldıktan sonra ikinci eşinden çocuğu olmasını isteyip ama uzun zamandır çocukları olmamasına yakınan kocasına Huşroy'un verdiği cevaptan onun eş olarak da kötü bir örnek olduğu vurgulanmaktadır.

"-Bolasiz kishi dunyoda turolmaydirg'an bo'lsa, bir oz zaharni boshlab sizga beraman, undan keyin o'zim yeyman! (/ Dünyada çocuksuz durulmaz diye bir kaide varsa, önce sana biraz zehir vereyim, sonra ben de kendimi zehirleyip öleyim!)"[387]

Eşinin ödünü kopartan ve bir daha çocuk lafını açmamasına neden olan bu cümlelerden Huşroy'un elinden her kötülüğün gelebileceği anlaşılmaktadır.

Yine aynı romanda gelin olarak geldiği ailenin ileride huzursuzluğuna ve dağılmasına sebep olan, kumasını zehirleyen Zaynap karakteri okuyucuya başlarda kocasından sevgi görmese bile hep saygılı ve sabırlı, iyi karakter olarak gösterilir. Ancak ilerleyen bölümlerde cinayet işlemesiyle onun karakteri kötü kadın olarak ortaya çıkar. Eserin sonunda Zaynap işlediği cinayetten dolayı pişmanlık çekerek delirmiş halde belirir.

[386] Abdulla Qodiriy, *a,g,e.,* s. 359; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 351
[387] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 360; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 352

Zaynap'ın aksine güzel ve yazar tarafından okuma yazması olduğu vurgulanan, Otabek'in ilk eşi Kumuş, romanda zeki ve cesaretli kadın olarak tasvir edilir. Öyle ki kocası ve babası iftiraya uğrayıp dar ağacına götürülürken Kumuş Otabek'in cebinden bulduğu mektubu Margilan Kuşbegisine getirir ve onları ölümden kurtarır. Kuşbegi tarafından ifade edilen cümleler Kumuş'un cesaretinin göstergesidir.

"-Qizim, sizning bunchalik zakovat va jasoratingizga otangiz bilan eringiz har qancha tashakkur aytsalar va o'zlarining mundan so'nggi umrlarini sizning baxshishingiz deb bilsalar arzir. Men ham sizning bu xizmatingiz evaziga eringiz bilan otangizni hozirdan ozod qildim. (/-Kızım sizin böyle zekice ve cesurca[388] davranışınızın karşısında babanız ve kocanız size ne kadar minnet duysalar, ömürlerinin bundan sonraki kısmını size borçlu olduklarını bilseler, yine de senin için azdır. Sizin bu hizmetinizden dolayı kocanızla babanızı serbest bırakıyorum)"[389].

Otabek'e ilk görüşte âşık olup evlenen, sonra kaynanası Özbek Hanımın arzusunu gerçekleştirmek için kocasına ikinci kez evlenmesine razı olan kocasından geldiğini düşündüğü talak mektubuyla dünyası kararan, gerçekler ortaya çıkınca iki yıldır görmediği eşinin ve kumasının yanına hizmetçi olarak gitmeyi de göze alan ve kumasının ihanetine kurban giderek zehirlenip vefat eden Kumuş, eserde ideal kadın ve ideal eş konumundadır.

Mehrobdan Çayon romanında kocalarının ölümünden sonra birçok zorluklara tek başına göğüs geren anneler ve sistemin şartlarına boyun eğen kadınlar tasvir edilir. Bu anneler eşlerinden ve çocuklarından ayrılmasına rağmen mücadele etmeye devam ederken diğer kadınların çoğunluğunun söz hakkı olmayıp başkalarının kararına göre yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

Eserde Mahlar Hanım, kocasının vefatından sonra çocuklarıyla geçim derdine düşen, hayatın zorluklarına karşı tek başına mücadele etmeye çalışan kadındır. O çocuklarıyla sıkıntılı günler geçirmiş, onları evlendirirken de epeyce zorlanmıştır. Mahlar Hanım başta bütün maddi imkansızlıklara katlanan kadın iken ilerleyen bölümde oğlunun

[388] Tercüman çeviri yaparken Özbek Türkçesinde verilen 'jasoratli' kelimesinin Türkiye Türkçesindeki karşılığı olan *cesurca* kelimesinin yerine *akıllıca* kelimesini tercih etmiştir. Bu yüzden çeviride bahsi geçen kelime doğru kullanımıyla değiştirilmiştir.
[389] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 104; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 102-103

hasisliğine sabredemeyen ve ondan uzaklaşan bir anne olarak tasvir edilir. Yazarın Mahlar Hanım'ı kurgularken romanın başında tasvir ettiği kadın karakterinin dışına çıkmasını teknik bir kusur olarak görmek mümkündür.

Anarbibi, başlarda Anvar doğduğunda mutsuz olan, onu doğururken ebe bile çağırmayan, çocuğunu dokuzuncu günde mecburiyetten beşiğine koyan, yeni doğurduğu bebeğe isim bile koymak istemeyen acımasız bir anne iken daha sonra çocuklarını geçindirmek için her işi yapmaya çalışan bir anne olarak okuyucunun karşısına çıkar. O kısa süren hayatı boyunca birçok sınavla sınanır. O kocasıyla altı çocuğun geçimini yoksulluğu yüzünden zar zor karşılarken, sırasıyla kocası ve iki çocuğunu kaybeder. Neticede dört çocuğuyla hiçbir şeysiz dul kadın olarak ortada kalır. Dört yetimin yükü de onun omzuna yüklenir ve Anarbibi elinden gelen her işi yapmaya çalışır. Ama buna dul olması ve toplumun ona biçtiği roller pek müsaade etmez. Bu yüzden o da toplumun biçtiği roller çerçevesindeki tüm işlerde çalışır. Yazar o dönemlerde insanların dul kadına bakışını şu şekilde ifade etmiştir:

"Anorbibiga o'xshash tul xotinlarning qiladirg'an ishlari har kimsaga ma'lum: mahallada dasturxonchilik, boylar eshigicha oqsochliq, hunarmandlar bo'lsa-kinnachilik va hokazo. Anorbibi shu hunarlarning hammasiga ham qobilyat e'lon qilib, bolalarini boqish fikriga tushdi. (/Anar Hatun gibi dul kadınların yaptığı işler herkes tarafından bilinmekte: mahallede sofracılık, zenginlerin kapısında hizmetçilik, daha hünerli ise üfürükçülük… Anar Hatun bu hünerlerin hepsinde de yeteneğini deneyip çocuklarına bakmanın derdine düştü)"[390].

Görüldüğü gibi yazar hem acımasız anne olarak olumsuz karakteri hem de çocukları için didinip çalışan anne olarak olumlu karakteri bu kadında ustalıkla bir araya getirmiştir.

Her türlü zorluğa dayanan sabırlı kadınlardan biri daha Nigâr Hanımdır. O yumuşak huylu, eğitimli kadın olmakla beraber Hokand'daki birçok kadına göre sabır ve kanaatte üstündür. Çünkü Nigâr Hanım, kocasının öz annesinin bile sabredemediği cimrilik huyuna dişini sıkıp dayanmaktadır. Yazar burada Mahdum'un annesi ve eşini

[390] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 45; Çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 53

kıyaslar. Nigâr Hanımın eşine rağmen cömert ve mütevazi oluşuyla şehirdeki kadınların arasında her zaman hürmet edildiği vurgulanır.

Annesinin vefatından sonra kardeşlerine annelik yapan Nadira, hayat zorluklarına erken atılan bir kadındır. O evlendikten sonra da bu zorlu hayatından uzaklaşamamıştır. Eşinin de yoksul yaşamından dolayı üç kardeşi arasında tercih yapmaya ve iki kardeşini çocuk isteyen ailelere vermeye mecbur kalmıştır. Eserde Nadira'nın Anvar'ı okutmak için çabalamasıyla onun eğitime önem verdiği anlaşılır. Fakat kocasının Anvar'ın okulu bırakıp çalışmasını istemesi üzerine Anvar'ı da Salih Mahdum'un ailesine vermeye mecbur kalır.

Ağaça Hanım, Hudayar Han'ın tahtı bırakıp Buhara'da sıkıntılı günler geçirdiği dönemlerde de yanında olan güçlü, akıllı ve vefalı kadındır. Hanın itimadını kazandığı için haremdeki cariyeler onun emrine bırakılmıştır. Hatta veliaht olan Ormanbek de annesinden ayrılınca ona emanet edilmiştir. Yazar Ağaça Hanım vasıtasıyla han hareminde çevrilen oyunları bir nevi tasvir etmiştir.

Eserde sistem şartlarına boyun eğen kadınlardan biri Gulşan'dır. O Hudayar Han'ın ikinci döneminde han cariyelerinden biri olmuştur. Daha sonra Hudayar Han'ın yerine gelen Malla Han tarafından savaşta katılan adamlarından birine bağışlanmıştır. O günden itibaren o adamın nikahında yaşamını sürdürmektedir. Sonraki yıllarda o Hudayar Han'a cariye bulmak için görevlendirilir. Molla Abdurahman'ın oyununa gelerek Anvar ile sözlenen Rano'yu beğenip hana tavsiye eder. Böylece istemeden de olsa iki aşığın yurdundan kaçıp sefil hayat geçirmesine sebep olur. Bu yanıyla da olumsuz kadın karakter olarak eserde yer alır.

Benzer şartlara zorla atılan Nazmi karakteri Hokand köylerinden birinde yaşayan, yoksul babasının Hana olan borçlarına karşılık Hudayar Han'a takdim edilen biçare biridir. Nazmi, Hudayar Han tarafından birkaç gün namusu kirletildikten sonra haremdeki diğer kızların yanına katılmıştır. O haremde ağlayarak, ağıtlar söyleyerek iki yılını geçirmiş ve hastalanarak vefat etmiştir. Nazmi karakteri eserde yoksulluğu ve o dönemin hanlarının kadınlara olan düşkünlüğü yüzünden hayatı mahvolan zavallı kadınların örneğidir.

Ayrıca eserde hanı eğlendirmek için memleketin her yerinden hediye olarak gönderilen veya Nazmi gibi koşullara kurban giderek saraya zorla getirilen "kırk kızlar" da vardır. Onlar sarayın hareminde yaşamaktadır. Kızlar hana kendini beğendirmek için giyinip kuşanmakta ve hatta dans, çalgı dersleri de almaktadır. Yüzden fazla kızın aynı amaç için sarayda bulunması aslında o dönemdeki han ve han sarayının durumunu da okuyucuya aktarma bakımından önem arz etmektedir.

*Mehrobdan Çayon'*ın başkahramanı Rano tıpkı *Ötgan Kunlar* romanının başkahramanı Kumuş gibi eğitimli ve o kadar da cesaretli kadındır. O daha çocukken Mahdum'un annesi Mahlar Hanım tarafından Anvar'la sözlenir. Fakat Salih Mahdum Hudayar Han'ın görücüsü geldiğinde bu sözü unutarak kızını hana vermek ister. Anvar da söz konusu han olunca sözlüsünden vaz geçmek zorunda kalır. Yalnız Rano bu sisteme karşı gelerek Anvar'a birlikte şehri terk etmeyi teklif eder. Rano'nun cesareti karşısında Anvar şaşkınlık içinde kalır ve "*Jasur qiz* (/Cesur kız)"[391] diye düşünür. Yazar Rano'nun bu isyanını "*Chindan ham bu jasurona isyon xotin qizlar tomonidan Xudoyorning hayvoniy istagiga qarshi birinchi ko'tarilish edi.* (/ Gerçekten bu cesurane isyan, kadınlar tarafından Hudayar'ın heyvanî isteğine karşı ilk başkaldırıştı.)"[392] diyerek değerlendir. Anvar, Rano'nun bu cesareti ileride ona birçok zorluğu getireceğini bilmesine rağmen yiğitlik onuru için Rano'nun teklifini kabul eder.

Kadiri'ye göre toplumda kadınlar arasında erkeklerden daha cesaretli ve iradesi güçlü şahıslar da mevcuttur. Bunun bir örneği de Rano'dur. O eserde adaletsizliğe ve haksızlığa karşı duruş simgeleyen kadındır. Ayrıca toplumdaki güç ve para sahibi olan erkeklerin kadınlara istediği gibi davranışına karşı isyan timsalidir. Yazar Rano'nun döneminin ve hatta her dönemin övgüsüne layık ve ibret olacak bir kadın karakter olduğunu vurgulamıştır.

4.3.2. Kadının Aile İçindeki Konumu

[391] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 219; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 259
[392] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 219; çev. Merhan *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 259

"Toplumların geçmişten getirdikleri kalıp yargılar kadın ve erkeğin psikolojik ve fiziksel olarak farklı olduğunu kabul eder. Ataerkil toplumlarda ise bu farklılık, erkeğe bir üstünlük sağlar"[393]. Ataerkil toplum yapısına sahip olan topluluklarda güç ve otorite genelde erkeğin yönetiminde olduğundan dolayı aile içi kararlar alınırken de kadının fikrine başvurulmamıştır. Dolayısıyla "Orta Asya ülkelerinde de bu durum değişmemiştir ve kadın ile erkek arasındaki, sosyal farklılıklar erkek egemenliğine doğru yön değiştirmiştir".[394]

Bu toplumlarda bazı erkekler kadınların haklarının yalnızca kocalarına sahip olmak ve onları desteklemek olduğunu düşünürken bazıları kadınlara cinsel bir meta olarak yaklaşarak onlara şiddet uygulamaktan da çekinmez. Fakat bunun gibi olumsuz yaklaşımların aksine bu toplumda aile içinde eşine sevgiyle yaklaşan, kadının da fikrine kulak verilmesi gerektiğini düşünen erkekler de az çok bulunmaktadır. Kadiri'nin romanlarında bu iki duruma da rastlanır. Kadının evdeki konumunu aslında yaşadığı toplumun kadına bakışı belirlemektedir. Aile içinde de toplumdan ayrı bakış açısı olmaz. Çünkü bu bakış açı uzun zamandır toplumdan evin içine kadar girip yerleşmiştir. Bu yüzden erkeğin kadına bakış açısı, tavrı, davranışı, yaklaşımı topluma göre kadının yerini belirleyen unsur olarak kabul görülür.

Ötgan Kunlar romanında Margilan'a ilk kez gelen Otabek'i ziyaret eden Rahmat, evliliğin nazik bir iş olduğunu ve bu yüzden evlenilecek kadının huyunun erkeğe uygun olması gerektiğini aksi takdirde bu evliliğin erkeğe yük olacağını söylediğinde, Otabek onun aksine kadınların olduğu kadar erkelerin de kadınlara layık olmasını gerektiğini savunur. Oradaki konuşmaya dahil olan Hamid, Rahmat'ı destekleyerek kadınlar için erkeğe sahip olmanın yeterli olduğunu vurgular.

"-Xotinga muvofiq bo'lish va bo'lmasliqni uncha keragi yo'q,-dedi Homid e'tirozlanib,-xotinlarga "er" degan isimning o'zi kifoya… ammo jiyan aytgandek, xotin degan erga muvofiq bo'lsa bas. (/Erkeğin huyu suyunun kadına uyması o kadar

[393] Ezgioya Malkoç, "Özbek Türkçesinde Geçen Erkekle ilgili Adlandırmaların Toplumbilimsel açıdan İncelenmesi", *Dil Araştırmaları*, S. 30 (2022), s. 172
[394] Malkoç, a.g.e., s 172

gerekmez-diye itirazda bulundu Hamid. -Kadınlara "koca" denilen şeyin adı yeter. Lakin kadın denilen şeyin kocasının huyuna uygun olması gerekir)"[395].

Hamid'in yukarıda kullandığı ifadeden anlaşıldığı üzere ona göre kadın bir meta niteliğindedir. Kadınların erkeğini seçmeye hakları yoktur. Bunun yanı sıra Hamid'e göre kadınların kocası olan kişiye uyması, evlenip kocaya sahip olduğu için her zorluğa, hatta dayağa dayanıp yaşaması gerekmektedir. Eğer erkek ilk eşinden hoşlanmazsa ikinci veya üçüncü eş alabilir. Bu eşleri idare etmek ve ailede "huzuru" sağlamak için erkek gerektiğinde kadına şiddet uygulayabilir.

"-Xotining ko'nglingga muvofiq kelmas ekan, muvofiqini olib, xotinni ikki qil. Bunisi ham kelishmasa, uchinchisini ol. Xotinim muvofiq emas deb zorlanib, hasratlanib yurish er kishining ishi emas. (/Karın pek hoşuna gitmiyorsa, sen de hoşuna giden birini bulup karıları ikile! O da olmazsa üçüncüsünü al! Karım hoşuma gitmiyor diyerek sızlanmak, feryâd-u figân etmek erkek adama yakışmaz)"[396].

"-Ko'p xotin orasida azoblanish o'zi nima degan so'z? Qamchingdan qon tomsa yuzta xotin orasida ham rohatlanib tiriklik qilasan. (/ Çok hatunla evlenirsen aralarında azap çekersin de ne demek? Başıyla gözünün yaşını eksik etmezsen, yüz karının arasında bile rahat edersin)"[397].

Görüldüğü üzere Hamid'in kadınlara yaklaşımı hep olumsuz şekildedir. Ona göre erkek kadından üstün varlıktır. Kadın ona hizmet etmeye, gönlünü almaya mecbur ve erkeğe tabii bir eşyadır. Burada yazar, Hamid ve onun gibi kişiler örneği ile kadınlara karşı hayvani hırs besleyerek eğitilen, maneviyattan uzak kişiler ve onların bakış açısını tasvir etmektedir ve bunun vesilesiyle aslında toplumun mevcut ahlakını eleştirmektedir.

Bir başka bir örnekte Kutidor Otabek'in ikinci kez evleneceğinin haberini alınca dünürleri karşısında kendisinin suçlu çıkmasını düşünerek damadından anne babasının arzusunu gerçekleştirmeye razı olmasını ister. Otabek, bu kararı yalnız alamayacağını, önce Kumuş'a danışması gerektiğini söylediğinde Kutidor, kızının zamanla buna alışacağını, bu yüzden onun bu haberi öğrenmesinin de zaruri olmadığını öne sürer.

[395] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s 10; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 15
[396] Abdulla Qodiriy, *a,g,e.,* s. 11; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 16
[397] Abdulla Kadiri, *a.g.e.,* s 11; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 16

"-Siz qizimizning andishasini qilib o'tirmangiz, bek,- dedi qutidor,-bu ishni, eng yaxshisi, unga bildirmaslikdir, keyinroq o'zi ko'nikib ketar, bu tarafdan tashvish lozim emas. (/-Siz kızımızın endişeleneceğini düşünmeyin bey!- dedi Sandıkçı. -En iyisi bu işi ona haber vermemektir. Sonra kendisi de bu olayı kabullenir gider. Siz işin burasını düşünmeyin)"[398].

Kutidor, kızına karşı davranışıyla aslında kadınlara yaklaşımını sergilemektedir. O bu konuşmasıyla kızının bir eş olarak Otabek'in kararına razı olmaktan başka çaresi olmadığını söylemiş olur. Fakat eserin başında Kutidor'un Otabek'ten gelen görücülere bu meseleyle ilgili önce eşiyle danışması gerektiğini söylemesi, kızına olan saygılı konuşması onun kadınlara olan saygısının da örneği olarak eserde tezatlıklar ortaya çıkarır.

Kadiri'nin eserlerinde Hamid gibi karakterler kadınlara yönelik olumsuz yaklaşımlarda bulunurken Otabek gibi karakterler de her zaman kadın haklarını düşünmekte, onlara bilmeden bile olsa zülüm etmekten kaçınmaktadır.

Kumuş'un anne babası kızını Taşkent'e göndermemesini bahane ederek Özbek Hanım Otabek'i Taşkentli bir kızla evlendirmek ister. Fakat Otabek, öncelikle Kumuş'a olan vefa borcunu, sonra da annesinin istediği kıza karşı duygusuzca davranmasıyla ona zulüm edeceğini düşünerek annesinin arzusunu gerçekleştirmek istemez.

"-Men sizlarning orzularingizni bajarishga- agar xursandchiligingiz shu bilan bo'lsa-har vaqt hozirman. Ammo bir bechoraga ko'ra-bila turib jabr ham xiyonat. (/Eğer bu sizi mutlu edecekse, arzunuzu yerine getirmeye her zaman hazırım. Ancak bir zavallıyı bile bile ateşe atmak da hıyanettir…)

… Hoji o'g'lining maqsadiga darrov tushuna olmasi va so'radi:-Kimga, xotininggami? (/Hacı oğlunun ne diyeceğini anlayamamıştı: Kimi, karınızı mı? - diye sordu.)

- Yo'q, sizning oladirg'on kelinингizga.O'g'lingizning vujudi bilan orzularingizni qondirish oson bo'lsa ham, kelinингiz qarshisida meni bir jonsiz haykal o'rnida tasavvur

[398] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s 150; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 145

qilingiz. (/-Hayır, sizin alacağınız gelini! Benim mecburiyetimle arzunuzu tatmin etseniz bile, gelininiz karşısında beni cansız bir heykel olarak düşünün)"[399].

Bunun yanı sıra Otabek'in kadınlara karşı nazik davranması, babası gibi saygı duyduğu aslında kulu olan Hasanali tarafından da ifade edilir. Hasanali kadınlara şiddet ve zulüm uygulayan hayvanî karakterli, kadın düşkünü erkekleri eleştirerek Otabek'in kadınlara olan münasebetini şöyle anlatır:

"-Hatto zarxarid quli bo'lg'anim holda menga ham qattig' so'z aytishdan saqlang'an bir yigit o'z nikohida bo'lg'an ozod qizg'a, albatta, zahmat bermas, deb o'ylayman. Ba'zi xotin uradigan va xotin ustiga xotin olib, xotinlarig'a zulum qiladirg'an hayvonsifat kishilardan bo'lib ketishi menimcha ehtimoldan uzoqdir, inim mulla Homid… (/-Hatta para vererek satın aldıkları bir köleleri olmama rağmen bana bile kötü söz söylemeyen kişi, kendi nikahı altında bulunan hür bir kıza elbette eziyet etmez diye düşünürüm ben. Karısı dururken, hanım üzerine hanım alan ve onlara zulmeden hayvan kılıklı kişilerden olacağını hiç zannetmem Hamid Efendi kardeşim!)"[400]

Ayrıca bu romanda evde otoritesini anneliğiyle veya yaşıyla kurmuş olan kadının hemcinslerinin evdeki konumlarını da belirlediği görülmektedir. Özbek Hanım Kumuş gelmeden önce Zaynap'ı sürekli yanında tutmak ister. Onun oğluyla birlikte mutlu olup Otabek'in "Margilanlı" diye hitap ettiği Kumuş'u tamamen unutmasını ister. Kumuş'u aile içinde istemez. Özbek Hanım'ın Hasanali ile sohbeti bunun göstergesidir.

"-O'g'limni marg'ilonliqlarning qo'lig'a berib qo'ymayman-da axir. Burun Toshkandda xotini bo'lmag'an bo'lsa -endi bor, mundan keyin andi kelinga bizning muhtojligimiz yo'q. (/-Ben oğlumu Mergilanlıların eline bırakmam anladın mı? Önceden Taşkent'te karısı yoksa şimdi var. Artık bizim çingene geline ihtiyacımız yok!)"[401]

Fakat Kumuş Taşkent'e gelince işler değişir. Kumuş'un tatlı dili, davranışları Özbek Hanım'ın gönlünde yer edinmesini ve bununla birlikte aile içinde saygıya sahip olmasını sağlar. Özbek Hanım artık Zaynap'tan değil Kumuş'tan yana olmaya başlar.

[399]Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 138; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 133-134
[400] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 20; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 25
[401] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 162; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 158

Kumuş'u görmeye gelen herkese "*Benim has gelinim aslında Margilan'daydı*" der. Böylece Özbek Hanım, Zaynap'ın aile içindeki konumunu artık Kumuş'a vermiştir.

Mehrobdan Çayon romanında, yoksulluk çoğu zaman ailelerin huzurunu kaçıran etken olarak nitelendirilerek fakirlerin ve zenginlerin kadına olan yaklaşımı kıyaslanır. Yazar fakir insanların yokluğun hırsını eşlerinden aldığını, durumları düzeldiğinde ise yine kadınlarına iyi davranmaya başladıklarını vurgularken zenginlerin hiçbir şeye eksiklik hissetmediği halde neden kadınlara eziyet ettiğini sorgular:

"Bir yamoqchi yoki mardikorchi o'z xotinini uradir, so'kadir, tepkilaydir. Bu hol ularda aksar faqirliq avjig'a mingan kezlarda voqi' bo'ladir. Agar yamoqchi kekirarlik darajada tomoqni bopta qilsa, ishi o'ngidan kelib istiqboli bir muncha ta'minlangandek bo'lsa, darhol vaziyat ishonmasliq ravishda o'zgarib ketadir: gap-so'z joyida, xotinni urush o'rnig'a orqasini silash, so'kish o'rnig'a yalinish va arzi muhabbat. Xotin ham kechagi kaltak zarbini unutkan, kina o'rnig'a sadoqat: go'yo aytarsizkim, Yusuf Zulayholarmi deb. (/Bir tamirci veya gündelikçi kendi karısını döver, hakaret eder, tekmelerdi. Bu davranış onlarda genelde fakirlik arttığı zamanlarda olurdu. Eğer tamirci tıka basa kadar bolluk içinde olursa derhal davranışı da inanılmaz şekilde değişirdi. Sözü artık yerli yerindedir. Karısını dövmek yerine arkasını sıvazlar, küfür yerine yalvarır ve hoş sevgisini gösterirdi. Karısı da dün yediği dayakları unutur, kin tutmak yerine sadakat gösterir. Bu durumda istemeden de olsa söylersiniz: bunlar Yusuf ile Züleyha mı acaba?)

Yuqori tabaqa oilalarga kirib qarasaq, munda tamoman boshqacha manzara ko'ramiz: qorin to'q, birar narsaga ehtiyoj yo'q, istiqbol ta'min va lekin boyag'i foji'a bularda kuchlirak, shuning uchun bu foji'alar muvaqqatiy ham emas, sababini topish ham qiyin. Yaxshi yamoqchi-ku yaramas tuzulishka qarshi bo'lg'an kekini ko'zi tinib xotinidan olg'an edi. Ammo keyingilarning turmush sharoitlari yaxshi, hamma narsa o'z orzularicha, bas, shu holda ularning uy mojarolari va bola-chaqani it kabi siqishlari nimada? (/Yukarı tabakadaki ailelere baktığımızda bundan tamamen başka bir manzara görürüz: karnı tok, hiçbir şeye ihtiyacı yok, geleceği garanti altına alınmış ve lakin biraz önceki facialar bunlarda daha fazla görülür ki bunlar geçici de değil. Sebebini bulmak bile zor. Tamam, tamirci kötü hayat şartlarına olan nefretinden gözü döndüğü için karısına yönelmiştir, peki ya diğerleri? Diğerlerinin hayat tarzları güzel, her şey kendi

gönüllerince, öyleyse onların ev maceraları ve çoluk çocuğa köpek gibi davranmalarının nedeni nedir?)"[402]

Yazar zenginlerin bu yaklaşımına örnek olarak Salih Mahdum'un ailesine ve eşine davranışından bahseder. Salih Mahdum ulemalar sınıfına mensuptur ama babasının ölümünden sonra darlık ve yokluk içine düşer. Bu yüzden yaşı elliyi geçmiş ve durumunu düzeltmiş olmasına rağmen eşi Nigâr Hanım'ı paradan ve maddi ihtiyaçlardan, yemekten bile sıkarak vurmaktan beter eder. Kendisi de giymez, çocuklarıyla eşine de beş altı yıl olmadan yeni kıyafet almasına izin vermez. Eşini bunaltarak her işine karışır. Özellikle Nigâr Hanım'ın kız öğrencileri okutarak kazandığı parasının da tamamını alır ve hatta bu konuda eşiyle her gün kavga eder. Salih Mahdum eşine fiziksel şiddet uygulamamış olsa da her işine karışarak ve her şeyden onu sınırlayarak psikolojik şiddet uygulamıştır.

Ayrıca Mahdum eserin başından itibaren kızına yumuşak davranarak, onun eğitimini önemseyerek takdir toplamış olsa da Rano'nun Anvar ile sözlenmesinde, onların düğün tarihini Anvar'a sordurttuğunda ve hatta Anvar'dan daha varlıklı olan Hudayar Han'dan kızına görücü geldiğinde Rano'ya ve eşine fikrini sormamış, onları görmezden gelmiştir. Kızının sözlendiğini bile bir kenara koymuş, Han'a kızını vermeye razı olmuştur. Burada yazar toplumdaki erkeklerin aile için konularda kadınların düşünceleri ve duygularına genellikle dikkat etmediğini, onların yerine ailede egemen olan erkeklerin karar verdiğini göstermiş ve eleştirmiştir.

Romanda Mahdum'un aksine Anvar kadınlara yaklaşımıyla iyi bir örnektir. O yoksul bir aileden gelse bile varlığa ulaşınca Mahdum gibi cimrilik etmemiş, kazandıklarının bir kısmını Mahdum'a vermiş, kalan kısmına da Nigâr Hanım'a, ablasına, Margilan'da hasta yatan Mahlar Hanım'a ve Rano'ya elbise gibi temel ihtiyaç olan şeyleri almıştır. Özellikle Salih Mahdum'un Sultanali'yi aracı yaparak Anvar'a düğün tarihini sordurttuğunda, Anvar'ın kendi kararını söylemeden önce Rano ile konuşup danışmaya yeltenmesi, o dönemdeki kadınların fikir hakkına bakmayan Mahdum gibi adamlar düşünüldüğünde, takdire şayan bir harekettir. Anvar'ın Rano'nun fikrini önemsediği, ona değer verdiği Rano'yla olan sohbetinden anlaşılmaktadır.

[402] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon,* s.19; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep,* s. 23-24

"-Sen eshitdingmi, yo'qmi, bilmadim, ular ikkimizni juftlashdirmakchi bo'lib, bu kun mendan kishi orqaliq to'y vaqtini belgilashni so'ratqan edilar, men ertaga javob bermakchi bo'ldim… Seni bu yerda tutishim ham sen bilan kengashib, ertaga shuning javobini ularga aytishdir… Nega yerga qaraysan, Ra'no? (/-Sen duydun mu, duymadın mı bilmiyorum. Onlar bizi evlendirmek istiyorlar. Bugün bana birisini gönderip düğün zamanını belirlemeyi sordular. Ben yarın cevap vereceğim… Seni burada tutmamın nedeni de seninle konuşup yarın kesin cevabı onlara söylemektir… Niye yere bakıyorsun, Rana?)

Ra'no boshini ko'tarib kulimsidi va yuzini chetga o'girdi… (/Rana, başını kaldırıp gülümsedi ve yüzünü yana çevirdi…)

-Sen uyal, uyalma, ular bizni juftlashdirarlar. Marhuma Mohlarbibining fotihasi yerda qolmas. Agar sen shunday yura beraylik, desang, men ham ularga sening javobingni aytaman. (/-Sen utan ya da utanma, onlar bizi evlendirecekler. Merhum Mahlar Hanım'ın duası yerde kalmaz. Eğer sen, birlikte olalım, dersen ben de onlara senin cevabını söylerim… Söyle Rana)"[403].

Anvar'ın sarfettiği cümlelerinin başından sonuna kadar kullandığı ifadelerden yazar o dönemdeki kadınların birçok konuyla beraber evlilikle ilgili fikrinin sorulmadığını da belirtmiş olmaktadır. Anvar, Rano'nun fikrini sorarak bu geleneğe uymayan erkek olarak dikkat çekmektedir.

4.4. EVLENME

4.4.1. Gönül Rızası ile Evlenme

Evlilik, toplumlarda insanoğlunun doğası gereği sosyal bir mesele konumundadır. Bu yüzden de evlilik insanın yaşamını tamamen etkileyen, en önemli dönüm noktasıdır. Yasemin Koçak'ın[404] da belirttiği gibi insan kendisinin doğacağı evi veya aile üyelerini seçemezse de evlilik yoluyla yeni bir aile kurabileceği eşini veya aile çevresini

[403] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon,* s. 106; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 124-125

[404] Yasemin Koçak, *Çağdaş Özbek Romanında Tarih-Gerçeklik İlişkisi: Ötgen Künler (Abdullah Kadiri), Nevai (Musa Taşmuhammedoğlu Aybek), Köhne Dünya (Adil Yakubov)*, (Yüksek Lisans Tezi), Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 84

seçebilmektedir. Fakat bu seçim hakkı kişiden alıp aileye bırakıldığında sonuçlar beklenmedik bir hal alabilmektedir.

Geleneksel Özbek toplumunda evlilikler iki şekilde gerçekleşmektedir. Onların biri, gençler birbirini görüp, tanıyıp beğenmek suretiyle "gönül rızası ile evlilik" yapmaktır. Diğeri de tercih gençlerin elinden alınıp, aileler tarafından uygun görülen birisiyle gençlerin evlendirildiği "görücü usulü evlilik"tir. Dolayısıyla Abdulla Kadiri de eserlerinde evlilikten bahsederken o dönemde mevcut olan evlilik anlayışlarını, geleneklerini olduğu gibi göstermeye çalışmıştır. Onun romanlarında evlilikler genelde dönemin sosyal yapısına uygun biçimde, görücü usulüyle gerçekleşmektedir. Bilhassa gönül rızası ile yapılan evliliklerde veya aşk evliliklerinde de araya yine görücü veya onu temsilen birisi girerek kızı istemektedir. Ailenin kızı veya oğlu âşık olduğu takdirde bile bu duygusunu içinde saklayıp aile bireylerinin onu fark etmesini sağlamakta veya aşkını gönlüne gömerek kaderine razı gelmektedir.

Ötgan Kunlar romanı Özbek geleneksel hayatına uygun eser olduğu için görücü usulü evlilik daha çok tercih edilmiş veya aşk evliliklerinde de görücü göndererek kızı isteme usulüne başvurulmuştur. Romanda ana karakterler olan Otabek ve Kumuş arasında oluşan saf aşk söz konusudur. Fakat bu aşk, haset yüzünden faciayla sonlanan bir aşktır. Otabek ve Kumuş ilk görüşte birbirine sevdalanır. Ancak Otabek de Kumuş da ailesine bu durumu izah edemez. Otabek'in uzun zamandır düşüncelere dalıp gidişini, geceleri uykusunda sayıklamasını fark eden Otabek'in kulu Hasanali, beyinin âşık olduğunu anlar ve kızın kim olduğunu öğrenir. Ve Otabek'e söylemeden Ziya Şahçı ile birlikte Mirzakarim Kutidor'un evine kızı istemeye giderler. Nitekim orada Ziya Şahçı, Otabek'in Kumuş'a olan aşkını şu cümlelerle dile getirir:

"-Muhabbat degan narsa juda oz kishilarga nasib bo'ladirg'an bir durri bebahodir,-dedi Ziyo aka. -Qadrdoningiz Yusufbek hojining o'g'li Otabek-bir necha kundan buyon pinhoniy bir dard bilan og'rir edi. Ko'rinishda uning quli, ammo haqiqatda Otabek'ning ma'naviy padari bo'lg'an Hasanali ota uning maxfiy dardining asli omilini izlaydir, bekning o'zi bo'lsa o'z holi to'g'risida hech narsa sezdirmay dardin yashiradir. Shundog' qilib xo'jasiga ixloslik Hasanalining tajribalik kuzatishidan bekning maxfiy dardi uzoqqa qocholmay natijada sir ochiladir… Shari'at ishiga sharm yo'q, deydilar, o'rtoq, agarchi siz bilan menga bir muncha og'irroq bo'lsa ham yana

so'zlab o'tishga hojat bor: kunlardan bir kun taqdir shamoli yuradirda bir kimsaning iffat pardasi ostida o'lturgan qizining yuzidagi niqobini ko'tarib, ikkinchi tomondan bizning Otabekni shu afifaga ro'baro' qiladir. Shu daqiqadan boshlab bekda afifaga qarshi bir ishq, ham chin ishq tug'iladir. (/-Aşk çok az kişiye nasip olan paha biçilmez bir hazinedir-diye söze başladı. -Dostunuz Hacı Yusufbey'in oğlu Atabey birkaç gündür bir gizli derdin pençesinde kıvranmaktadır. Görünüşte onun hizmetkârı ama gerçekte mânevi babası olan Hasan Ali, beyin gizli derdinin sebeplerini araştırmış. Gerçi bey derdini kimseye sezdirmemeye çalışmışsa da, Hasan Ali velînîmetine karşı beslediği samimi hislerle işin iç yüzünü araştırıp, olayı ortaya çıkarmış… Şeriat işlerinde utanmak olmaz derler ortak! Sana da, bana da biraz ağır gelse bile yine de konuyu anlatmakta yarar var: Günlerden bir gün kader rüzgarı bir kişinin iffet kanadı altında bulunan bir kızını nikâb perdesini açarak bizim Atabey'le karşılaştırmış. O andan itibaren de bey o hûriye muhabbet kondurmuş, hem de gerçek bir muhabbet!)

.... *-U kimning qizi emish?* (/… -Kimin kızıymış bu?)

Ziyo shohichi qutudor tarafidan o'ziga beriladigan shu savolni kutib turg'an edi. -Sizning karimangiz,-dedi. (/ İpekçi Ziya zaten sandıkçının bu soruyu sormasını beklemekteydi. -Sizin kerimeniz[405]!-dedi)" [406].

Her ne kadar Kutidor, Otabek'i ilk kez mecliste gördüğü günden beri beğenip hatta eşiyle konuşurken *"...- Kiroyi kuyaving bo'lsa shundog' bo'lsa!* (/…-Keşke böyle damadımız olsa!)"[407] demiş ve Ziya Şahçının kurduğu cümlelerden heyecanlanmış olsa da kızını evlendirmek meselesinde acele etmek istemez. Eşine danışır ve Kumuş'un Margilan'dan başka yere gitmeyeceğini şart koşarak evliliğe rızasını bildirir. Böylece tesadüf ile iki aşık birbirine kavuşur. Bu görücü usulü evliliğin örneği gibi gelse de aslında onları bir araya getiren yine Hasanali tarafından fark edilen Otabek'in aşkıdır.

Aynı romanda müşterisi olan genç kıza âşık olan Alim usta karakteri vardır. Alim usta dükkanına ipek kumaş sipariş vermeye gelen on üç-on dört yaşlarındaki genç Saadat'ı görür görmez sevdalanır. Ancak Saadat'ın yaşı henüz ufak olduğundan dolayı

[405] "Kerime" kelimesinin kökeni Arapça olup, Türkiye Türkçesinde "Kız evlat" anlamına gelmektedir. https://sozluk.gov.tr/
[406] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 42-43; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 46-47
[407] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 33; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 37

ona duygularını dile getiremez. Alim ustaya karşı başlarda sadece saygı besleyen Saadat da on altı yaşlarına geldiğinde Alim ustanın kendisine duyduğu hisleri anlamaya başlar. Hatta eskisi gibi ağabey demeyi de bırakarak ondan utanıp saklanmaya başlar. Alim usta iki yıldır Saadat'a dünür yollamayı düşünür ama bir türlü cesaret edemez. Saadat'ın annesinin meseleyi açmasını veya teklif etmesini bekler. Saadat'ın annesi ilk hareketi yapınca Alim usta kızı istetir ve kısa sürede evlenirler. Romandaki en saf duyguları besleyen evlilik onların evliliğidir. Ancak aşkla kurulan bu evlilik uzun sürmez, Saadat'ın doğumu kaldıramayıp ölmesiyle sona erer. Sevdiğinden ayrılan Alim usta perişan olur. Ve o günden itibaren sevgiyle kurulan evliliklere karşı olumsuz bakmaya başlar. Âşık olup evlenmeyi Alim usta bir bela olarak nitelendirerek şu açıklamalarda bulunur:

"-Balki, muhabbat baxtlik kishilar uchun yaxshidir, lekin o'z tajribamcha, baxtsiz kishi uchun badbaxtliktir. Masalan, siz agar chindan ham xotininggizga muhabbatsiz bo'lsangiz, o'zingiz ham iqror qila olasiz: uyga kirsangiz, xotiningiz bordek; ko'chaga chiqsangiz, yo'qdek. Bas, sizga xotinning og'irlik va yengilligi birdek. Shundoq emasmi? (/-Aşk denilen şey belki şanslı kişiler için güzeldir ama benim kendi tecrübeme göre, şanssız kişiler için de bir felakettir. Mesela siz gerçekten hanımınızı sevmiyorsanız zaten kendiniz ikrar edersiniz. Eve girseniz karınızın olduğunu, çıkınca da olmadığını düşünürsünüz. Öyle olunca da hanım varmış yokmuş pek farketmez sizin için. Öyle değil mi?)"[408].

Alim usta artık aşkı şanslı kişilerin işi olarak görmektedir. Onun gibi kara bahtlı insanlara aşk yaramadığına kendini inandırmıştır. Ona göre sevmeden evlenmek daha kolaydır, insana da yük olmaz.

Mehrobdan Çayon'da ana karakterler Anvar ile Rano yollarına çıkan engellere ve yurdunu terk etmek pahasına rağmen aşk evliliği yaparlar. Anvar'a daha küçükken Mahlar Hanım tarafından Rano'yu ona verme sözü verilir. Başta Salih Mahdum yetim bir gence itibar etmemiş olsa da Anvar'ın önce Başkatip Muhammad Racapbek'in takdirini kazanarak kâtip, sonra Han'ın da iltifatına nail olarak Başkatip olmasıyla kızını ona verme düşüncesine kapılır ve bu olası evlilik hakkında Anvar'ı bilgilendirir. Zira Anvar küçüklüğünden beri kimseye belli etmeden Rano'dan hoşlanmış, hatta kalbinde ona karşı

[408] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 193; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 187-188

saf aşk besleyerek istikbalinin bu aşkla güçleneceğine inanmıştır. Anvar'ın aldığı bu müjdeli haberle onun herkesten gizlediği aşkı bütün gerçekliğiyle okuyucuya anlatılır. Yazar Anvar'ın aşkını şöyle tarif eder:

"Necha yillar Anvarning ko'nglini mashg'ul etgan bir muammo nihoyat orzug'a muvofiq hal qilingandek, ya'ni shubha ichida qizarg'an muhabbat g'unchasi visol xabari bilan ochilayozg'andek va quruq tomosha bilan kechgan uning oy, yillari bu kun Ra'no gulini iskash bashoratiga noil bo'lg'andek edi. Darhaqiqat, buncha yillardan beri maxdumning eshigida qolishi, opasi Nodiraning 'Men seni onamning uyiga charog'chi bo'larsan deb so'yingan edim. O'z istiqboling uchun qayg'irmay, bir kishini semirtirib yurishing aqilli yigitning ishi emas, Anvar' kabi ta'nalariga bo'yin egishi va hatto shu uydan siljimaslik fikrida o'zi tilamagan vazifalarga ham urinishi yana shu bashoratni olish uchun emasmidi? (/Yıllarca Enver'in gönlünü meşgul eden bir muamma nihayet isteğe uygun hallolmuş gibiydi. Kuşku içinde olgunlaşan aşk goncası kavuşma haberiyle açacak gibiydi. Hayallerle geçen ay ve yılları bugün Rana gülünü koklama işaretiyle canlanacak gibiydi. Gerçekten bunca yıldır Mahdum'un evinde kalması, ablası Nadire'nin 'Ben seni bir gün anamın evini aydınlatırsın, diye sevinmiştim. Kendi geleceğin için kaygı duymaman, sadece bir insanı beslemen akıllı insanın işi değil. Enver' gibi başa kakmalarına boyun eğmesi ve hatta bu evden gönderilmemek düşüncesiyle istemediği işleri de yapması yine bu işareti alması için değil miydi?)

İstiqbol so'zini har kim har turlik tushunadir. Anvar o'z istiqbolini yolg'iz muhabbat orqaliq ko'rar edi. Ota-onaning charog'ini yoqish uchun, avvalo, o'ziga bir sham'i hayot topmoqchi va o'zi sham'siz turib ota-onag'a charog' yoqishni aslo tasavvur qilolmas, ya'ni istiqbol Anvarning fardi hayotida yolg'iz muhabbat edi. (/ Gelecek sözünü herkes farklı farklı anlar. Enver, kendi geleceğini sadece aşk vasıtasıyla görürdü. Anne ve babanın ocağını tüttürmek için öncelikle kendine bir hayat mumu bulmalıydı. Mumsuz yaşayarak anne ve babasının ocağını tüttürmeyi asla hayal etmezdi. Yani gelecek, Enver'in özel hayatında yalnızca aşktı)"[409].

[409] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 97; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep,* s. 114-115

Görüldüğü üzere ilk baştan Anvar'ın hayalini Rano meşgul etmiştir. Bu aşk öyle bir aşk ki Anvar'ın bütün geleceği ona bağlıdır. Zira Anvar, geçmiş hayatında da Mahdum'un cimriliğine ve onun parasını yemesine o aşkı sebebiyle katlanmıştır.

Bu aşk yalnız tek taraflı olmayıp Rano tarafından da Anvar'a karşı güzel duygular beslenmektedir. Anvar'ı gördüğünde heyecanlanması, anne babasının "Rano'nun sahibi var" diye Anvar'ı kastettiklerinde utanarak yüzünün kıpkırmızı hal alması bu aşkın birer göstergesidir. Özellikle Anvar ile birbirine duydukları aşkı şiir yazma yoluyla ilan etmeleri çok anlamlıdır.

"Agar Farhodning Shirin, bo'lsa Majnunlarning Laylosi,

Nasib o'lmish menga gulshan aro gullarning "Ra'no"si. (Anvar)

(Eğer Ferhat'ın Şirin'i, varsa Mecnun'un Leyla'sı

Nasip olmuş bana gül bahçesindeki güllerin Rana'sı)"[410]

"*Agar or etsa Layli haqlidir qaysning junonidin,*

Ne baxt, Ra'no xaridoring talab ahlining "Mirzo"si. (Rano)

(Eğer utansa Leyla haklıdır Kays'ın deliliğinden

Ne baht sana Rana, tâlibin, talep ehlinin Kâtibi)"[411]

"Hamisha xavfda ko'nglim bu muhabbat intihosidin,

Meni ham etmasa majnun debon Ra'noning savdosi. (Anvar)

(Her zaman korkudadır gönlüm bu aşkın bitmesinden,

Beni de etmese Mecnun diye bu Rana'nın sevdası)"[412]

---

[410] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 101; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 119

[411] Abdulla Qodiriy, Mehrobdan Chayon, s. 101; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 119

[412] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 102; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 120

"Muhabbat jomidin no'sh aylagan ahli zako bo'lmish,

Fununi tibda majnundir kishining kuysa safrosi. (Rano)

(Aşk kadehinden içmiş olan zekâ sahibi olmuş

Tıp biliminde mecnundur (delidir) insanın yansa safrası)"[413]

Görüldüğü gibi Anvar ile Rano birbirine gönül vermiş ama o güne kadar bu aşk hakkında kimseye, hatta birbirine bile izah edememişlerdir. Yalnızca evlilik hakkında konu açılınca ikisi de aşkını dile getirir. O zaman da döneme uygun olarak doğrudan aşkını ilan etmezler. Şiir yoluyla itiraf ederler.

İlerleyen bölümlerde Anvar ve Rano kavuşmak üzereyken onların aşkına Han ve Salih Mahdum tarafından engeller konulur. Salih Mahdum başkatip yerine daha da varlıklı ve soylu olan Han'ı tercih ederek Rano'yu Han'a vermeye razı olduğunu bildirir ve kızını Anvar'dan uzak durması için tembihler. Anvar da Han'ın karşısında duramayacağını anlayarak sevgisini gönlüne gömmeye razı gelir. Ve Rano'yu da buna ikna etmek için şu cümleleri kurar:

"İshq davosi avom o'ylag'ancha vasl emas-hajrdir. Zero, vasl ishq o'tini so'ndirg'uchi, hajr esa kamolatka erishdirguchidir… Sen shu ikkalasidan qaysi birini tanlaysan, Ra'no? (/ Aşkın devası halkın düşündüğü gibi kavuşmak değil, ayrılmaktır. Zira kavuşmak aşk ateşini söndürücü, ayrılık ise olgunluğa eriştiricidir… Sen ikisinden hangisini seçiyorsun, Rana?)"[414]

Burada Anvar çaresiz haldedir. Aşkından vazgeçmek istemezse de Rano'nun da kendi durumuna düşmesine gönlü razı gelmez. Bu yüzden onu gerçek aşkların kavuşamayan çiftlerin aşkı olduğuna inandırmaya çabalamaktadır. Fakat Rano, Anvar'ın dediklerine karşı onunla gitmeyi seçer. Onun cesareti karşısında aşkından daha çok yiğitlik onuru için Anvar da cesaretlenerek Rano'yu alıp kaçar. Eserin sonunda birtakım

[413] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon.*, s. 102; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 120

[414] Cümlenin Türkiye Türkçesindeki çevirisinde birkaç hataya rastlanmıştır ve bu hatalar doğru ifadeyle değiştirilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 206; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 243

zorluklardan sonra Hokand'dan Taşkent'e gelen aşıklar kendi aralarında nikahlanırlar. Fakat orada yoksul bir hayat geçirirler.

4.4.2. Görücü Usulüyle Evlenme

Birçok Türk toplumlarında, dolayısıyla Hanlıklar dönemi Özbek toplumunda da görücü usulü evlilik geleneği mevcut olup, gençlerin birbirini beğenip beğenmemesinden daha çok aile büyüklerinin gelin veya damat adayını beğenmesine dikkat edilmektedir. Dolayısıyla evlenecek kız veya erkeğe evlilikle ilgili fikirleri dahi sorulmamaktadır. Kadiri *Ötgan Kunlar* romanında, Rahmat'ın aşağıdaki cümleleri aracığıyla bu geleneğin sağlıklı evliliklerin önünde engel olduğunu dile getirerek eleştirir.

"-Uylanishdagi ixtiyorimiz,-dedi Rahmat,- ota-onalarimizda bo'lg'anliqdan, oladirg'an kelinlari o'g'illariga yoqsa emas, balki uning ota-onalari o'zlariga yoqsa bas. Bu to'g'rida uylanguchi yigit bilan er qilguchi qizning lom-mim deyishka haq va ixtiyorlari bo'lmay, bu odatimiz ma'qul va mashru' ishlardan emasdir. Masalan, men ota-onamning yoqdirishlari bilan uylandim… ammo xotinim ota-onamga muvofiq bo'lsa ham menga muvofiq emas, siz aytgandek, ehtimol, men ham xotinimg'a muvofiq emasdirman… (/-Evlenirken,-dedi,- bizim tercihimiz olmuyor. Erkeğin gelini beğenmediğine değil, anne babanın beğenip beğenmediğine bakılıyor. Böyle olunca da evlenecek oğlana kızın hiçbir söz hakkı kalmıyor. Bu adetimiz makbul ve meşrû bir adet değildir. Meselâ ben: anne babamın beğendikleri bir kızla evlendim. Ama annem babam kızı beğeniyor olsalar bile, benim hoşuma gitmiyor. Belki de sizin söylediğiniz gibi, karım benden hoşlanmıyor…)"[415].

Yazar burada evliliklerde gençlerin söz hakkı, seçme hakkı olmadığını, evliliklerin anne babanın istekleri üzerine yapıldığını ve bu süregelen gelenek nedeniyle birçok ailenin mutsuz bir evlilik sürdürdüğünü dile getirmektedir.

Romanın başlarında bilindiği üzere ilk görüşte birbirine âşık olan Otabek ve Kumuş'un evliliğine aile büyükleri karar vermiştir. Bu arada aileler arasındaki bu karardan habersiz olan Kumuş ve Otabek ilk görüşte âşık olduğu kişinin hayalini kurmaktadır. Yazar Otabek'e evleneceği haberini Hasanali aracığıyla bildirir.

[415] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 11; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 37

“-Endi muborak bo’lsin sizga,-dedi. (/-Hadi hayırlı uğurlu olsun!-dedi.)

Otabek tushunolmay Hasanaliga qaradi. Hasanali iljaygan ko’yi qo’ltug’idagi zarrin choponni olib sandal ustiga qo’ydi. (/Atabey hiçbir şey anlamamış gibi Hasan Ali’ye baktı. Hasan Ali koltuğundaki altın işlemeli çapanı[416] sandalye üzerine koydu.)

-Bu qanday chopon?-deb so’radi bek. (/-Bu çapan da neyin nesi?-diye sordu.)

-Muborak bo’lsin, dedim-ku.(/-Hayırlı uğurlu olsun dedim ya!)

-Nima muborak bo’lsin? (/-Ne hayırlı olsun?)

-Sizga iffatlik va sevimlik rafiqa bilan qutudordek qayin ota, Hasanaliga kelin. (/-Size iffetli ve sevimli bir hanım, sandıkçı gibi de bir kaynata. Hasan Ali’ye de gelin!)

Otabek qiziq holatda qoldi: bir turlik titrab ketdi, ko’zlari qinidan chiqar darajaga yetdi. G’ayri ixtiyoriy qo’zg’alib o’lturgandan keyin so’radi: -Bu nima degan so’zingiz? (/Atabey büsbütün şaşırmıştı. Titremeye ve gözleri çakmak çakmak yanmaya başladı. Gayr-ı ihtiyari oturduktan sonra hasan Ali’ye: -Ne diyorsun sen?-dedi.)

-Nima deganimni so’ramangiz va deganimga ishonaberingiz,-dedi kulib Hasanali,-men sizni qutudorning qiziga uylantirishga qaror qilib, qarorimni ham bu kun kechasi Ziyo shohichi bilan amalga oshirdim… Ya’ni qutudorning qizig’a sizning uchun unashib keldik. (/-Bırak şimdi ne dediğimi de, söylediğime inan kafi!-diyerek güldü Hasan Ali. -Ben sizi sandıkçının kızıyla evlendirmeye karar verip bu kararımı da bu gece oduncu Ziyâ ile uygulamaya koydum. Senin anlayacağın sandıkçının kızına senin için dünür gittik!)

Otabek gangib shoshib so’radi: -Qaysi qizig’a unashib keldingiz? (/Atabey adamakıllı şaşırmıştı: -Hangi kıza dünür gittiniz?)

-Qutudorning yolg’iz qiziga,-dedi Hasanali,-bundan xotirjam bo’lingiz, bek. Ziyo shohichi ertalabki choyni ichib borarman degan edi, biz uning bilan hali to’y

[416] Tercüman Ahsen Batur, Özbek Türkçesinde cümle içinde geçen erkeklerin geleneksel dış giysisi olan “*chopon”* kelimesini Türkiye Türkçesine aktarırken “don” ifadesini kullanmıştır. Bu ifade çok yanlış anlamı taşıdığı için çevirmen tarafından kullanılan ifadenin yerine başka ifade kullanılmıştır. Çapan- üstü ve astarı arasına pamuk konularak dikilmiş geniş üst giyimi (Kaftan, cübbe, entariye benzer üst giyimi). Özbekistan’ın her yerinde, farklı farklı şekillerde dikilen erkek üst giyimidir. Detaylı bilgi için bkz. Shahina İbrahimova, Özbek Milli Kıyafetleri ve Takıları, *https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/* YYY, s. 695

kengashlarini qilamiz. (/-Sandıkçının biricik kızına. Buna sevinin bey! İpekçi Ziya kahvaltıdan sonra gelirim demişti. Biz onunla birlikte düğün hazırlıklarına başlarız)"[417].

Otabek, ona sormadan alınan kararı başta kızgınlıkla karşılamış olsa da sevdiği kıza sözlendiği haberi duyunca hem şaşkınlık hem mutluluk içinde kalır.

Yazar, Kumuş'a bu haberi eserde kim olduğu belirtilmeyen kişilerin konuşmalarıyla vermeyi tercih eder.

"-Bu kecha hammaning tushiga "to'y kirib chiqg'an. (/-Bu gece herhalde herkes rüyasında "düğün" görmüş!)

To'y uchun yangi ko'rpalar qoplamqchi bo'ladilar, par to'shaklar olmoqchi bo'ladilar, kuyov uchun qanday kiyim yarashmog'i ham bahş qilinadir. Oftob oyim eriga oltin kamar olmoqqa buyuradir… Tavba, demak chora yo'q: Oftob oyimlarning kuyavlari kim, qaysi qizlarini erga beradilar, ularning kumushdan ham boshqa qizlari bormi? (/Yeni minderler kaplanmakta, kuş tüyü yastıklar basılmakta, bir yandan da damat için hangi elbiselerin uygun düşeceği tartışılmakta ve Aftab Ayım kocasına altın kemer siparişi vermekteydi. -Gel de şaşma! Aftab Ayım'ın damadı kim? Hangi kızlarını kocaya vermişler? Gümüş'ten başka kızları mı var?)

-*Ularning qizlari yolg'iz, demak, Kumush erga beriladir…* (/Demek ki tek kızları olan Kumuş kocaya verilmiş.)

Tushunarlik gap emas: -Erga kim tegadir? (/Hele konuşanlar: -Kim evleniyor?

-*Kumush.* (/-Gümüş)

-*Kumushbibi kuyavni yoqtiradimi, yo'qmi? Bu to'g'rida uning fikrini bilish kerak emasmi?* (/-Peki Gümüş damadı beğenmiş mi? Onun fikri alınması gerekmez miymiş?)

-*So'zlash ham kerak emas, bildirish ham.* (/-Bilmesi de gerekmez, kendisiyle konuşmak da!)

-*Nega?* (/-Niye?)

[417] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 48-49; çev. Batur, *a.g.e*, s. 51-52

-Chunki odat shul! Kumush ota-onasining yoqtirg'an kishiga rozi bo'lish uchun majbur! (/-Adet böyle de ondan! Anne babası beğenmişse Gümüş de kim oluyormuş!)"[418]

Yukarıdaki cümlede belirtildiği gibi Kumuş evlendirilmektedir ancak onun fikrinin sorulması veya öğrenilmesi son derece önemsiz bir durumdur. Çünkü onun yerine anne babası düşünmüş ve karar vermiştir. Bu yüzden Kumuş bu evliliğe razı olmak zorundadır. Çünkü gelenek böyledir.

Benzer şekilde Otabek'ten talak mektubu almasının üzerinden altı ay geçince Kumuş'un yine istekleri sorulmaksızın babası tarafından Salim Şarbatdor'un oğlu Kamilbek'le evlendirilmesine karar verilir. Öyle ki Kumuş'un anne babası beğenmediği kişilerden görücü geldiğinde sanki kızının isteklerine karşı gelemediklerini, Kumuş'un ikinci kez evlenmeye meyli olmadığını bahane etseler de aslında onlar hayırlı, durumu iyi olan bir talibi beklerler. Şehrin ileri gelen kişilerinden biri Salim Şarbatdor'ın evinden dünür gelince kızının gönlünü ve isteğini bir kenara koyarlar ve dünürlerin ikinci gelişinde artık bu evliliğe razı olmayı düşünürler.

"Ota onaning kutkanlari shunday teg-u taxtlik kuyav bo'lg'ani uchun birinci marotaba sovchilarni yaxshi so'zlar va quyuq suyuq oshlar bilan jo'natib, ikkinchi kelishga o'ylashib javob beraturgan bo'ldilar. Er-u xotin uzoq o'ylashib turmay (chunki o'ylashturg'an joy emas edi) sovchining ikkinchi kelishida javob berishga qaror qo'ydilar. Kumushning qarshi tushmagi to'g'risida, albatta, ularning shubhasi yo'q edi. Shuning bilan birga ota-onaning so'zini yerda qoldiradi, deb ham o'ylamas edilar. (/Sandıkçı Mirza ve hanımı şerbetçilerin dünürcüsünü son derece iyi karşılayıp, ellerinden geldiğince izzet-i ikramda bulundular. Düşünüp kati cevaplarını belirttiler. Esasen kendileri bu konuda fazla düşünmek istemiyorlardı ama yine de Gümüş'ün bu işe karşı çıkacağını bilmelerine rağmen, anne-babasının yüzünü kara çıkartmaz diye gönüllerinden geçirirler)"[419].

Aynı romanda görücü usulüyle evlenen bir başka çift Otabek ve Zaynap karakteridir. Bilindiği üzere Otabek Margilan'da sevdiği kadınla evlenmiş ama

[418] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 49-50; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 52-53

[419]Eserin Türkiye Türkçesindeki çevirisinde bazı yanlış anlatımlar mevcuttur. Kumuş'un anne babası gelen dünürlere ilk gelişinde kati cevap vermemiştir, dünürlerin ikinci gelişine iyice düşünüp kati cevap vereceklerini bildirmiştir. Karı koca danışarak gelecek sefere onlara razılık bildirmeyi kendi aralarında düşünmüştür. Detaylı bilgi için bkz. Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 211; çev: Batur, *a.g.e.*, s. 204

Kumuş'un anne babası kızından ayrılmak istemediği için düğünden önce Hasanali ve Ziya Şahçıya kızını hiçbir yere götürmeme şartını koşmuş ve bu yüzden Otabek Mirzakarim Kutidor'un evinde ikamet etmeye başlamıştır. Fakat sık sık Taşkent'e anne babasına ziyarete gidip gelmektedir. Bu durumdan bir hayli bıkan Özbek Hanım oğlunu Taşkent'e bağlamak için Otabek'i Taşkentli güzel bir kızla evlendirmek ister. Ve oğluna sormadan ve danışmadan Taşkentli Zaynap'a söz kesip gelir. Yusufbek Hacı eşinin yaptığı işe her ne kadar gönüllü olmasa bile alttan alma huyundan ötürü ona karşı gelmez. Bu evlilik haberini de Otabek'e eşinin ısrarıyla Yusufbek Hacı vermeye çalışır ama utancından başladığı cümlesini sonlandıramaz. Cümleyi Özbek Hanım devam ettirerek haberi verir.

"-O'lim, hali san eshitdingmi, yo'qmi, haytovur, biz saning ustingdan bir ish qilin qo'ydiq… (/-Oğlum, haberin var mı yok mu bilmiyorum ama biz senin fikrine almadan bir iş yaptık…)

-Otabek ma'lumki, ularning "qilib qo'ygan ishini yoki qilmoqchi bo'lg'an ishlarini" albatta, bilar edi. Shundoq ham bo'lsa, bilmaganga solindi: -Aqllik kishilarning o'g'ullari ustidan qilg'an ishlari, albatta, noma'qul bo'lmas,-dedi. (/Atabey onların ne iş yaptığını elbette biliyordu ama yine de bilmezlikten gelerek: -Akıllı kişilerin oğulları için yaptıkları bir şey elbette makul bir iş olur-dedi.)

Hoji o'g'lining bu javobidan yerga qaradi va nima deb davom ettirishni bilmay qoldi. İstehzo aralash xotinig'a qarab oldi. Yana orag'a jimjitlik kirdi. Bu so'zsizlik ma'nosig'a O'zbek oyim tushuna olmagan edi. Bir oz qarab o'lturg'ach, yuragi qaynab ketgandek bo'ldi: -Biz saning uchun olim ponsadning qizig'a unashib qo'ydiq… Endi san bilan to'y maslahatini qilishmoqchi edik. (/Hacı oğlunun verdiği cevap karşısında başına yere eğip, ne diyeceğini bilemedi. Alaylı bir ifadeyle karısına baktı. Yine ortaya bir sessizlik çöktü. Özbek Hanım bu sessizliğin ne demek olduğunu anlamamıştı. Bir süre düşündükten sonra yüreği sıkışmış gibi: -Biz senin için başkumandan Alim beyin kızına söz kestik-dedi. Şimdi seninle düğün konusunda görüşmek istiyorduk)"[420].

[420] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 135; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 131

Görüldüğü gibi Zaynap, Otabek'in tercihi değildir, Özbek Hanım'ın arzusudur. Ayrıca Zaynap'ın anne babasının arzusu, Kumuş'un ise Otabek'in âşık olup evlendiği kadın olduğunu yazar Zaynap'ın kendisine söyletir.

"-Siz uylanishdayoq uni suyub olg'ansiz, meni bo'lsa… men: ota-onaggizning orzularicha,-dedi va ko'ziga jiq yosh oldi. (/-Siz onunla severek evlendiniz. Benimle ise anne babanızın gönlü olsun diye!-diye cevap verdi Zeynep ve gözleri yaşla dolu)"[421].

Burada yazar Hanlıklar dönemi Özbek toplumunda evlilik konusunda kadınların isteklerine bakılmadığını, kadınların eşini seçme hakkı olmadığını Kumuş ve Zaynap karakterleriyle göstermiş olur. Yazar romanlarında anne babasının isteğine göre yapılan evliliğe boyun eğen birçok genç kız karakterine dikkat çeker.

Görücü usulü evlilik sayılabilecek başka bir örnek Alim ustanın ikinci evliliğidir. Sevdiği ilk eşi Saadat'ın ölümünden sonra acılar içinde kaldığını gören kaynanası, Alim ustayı zorla ikinci kez evlendirir. Bu evlilikte Alim ustanın isteğine bakılmamış, kaynanası tarafından karar verilmiştir. Fakat kadının kötü, ahlaksız yollara düşmesi sonucunda Alim ustanın ailesinde huzur bozulur ve onun tarafından evlilik bitirilir.

Ayrıca yazar görücü usulü evliliklerde eşitliğin önemli olduğunu da karakterlerin konuşmasıyla dile getirir. Bu konu Mairambek Tagaev'in *"Hokand Hanlığı'nın (1709-1876) Sosyal ve Kültürel Tarihi"* adlı çalışmasında da vurgulanır. Çalışmada, "Görücü kadınlar iki tarafından da sosyal durumlarının eşit olmasına önemle dikkat ederdi. Yaygın bir geleneğe göre hacının oğlu ile hacının kızı, fakirin oğlu ile fakirin kızı evlenirdi…"[422] denilir. Eserde Toybeka gelen genç misafiri Kumuş'a överek, tam Kumuş'a göre biri olduğundan bahseder ve hatta yaşlı olmasına rağmen kendisinin de onunla evlenmek istediğini fakat ona uygun olmadığını söyler.

"-Koshki edi, tegalsam,-dedi To'ybeka,-men uning bir tukiga ham arzimayman. Ammo sen bo'lsang uning bilan tenglashar eding: 'Teng tengi bilan, tezak qopi bilan! Xa-xa-xa!' (/-Keşke ama!-dedi Toybeke. -Ben onun saçının bir kılına bile olamam. Ama sen tam onun dengisin. Ne demişler? Davul dengiyle çalarmış! Ha-ha-ha!)"[423]

[421] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 308; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 301
[422] Tagaev, a.g.e., s. 148-149
[423] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 32; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 36

Mehrobdan Çayon eserinde de aynı eşitlik konusu Salih Mahdum evlendirilirken ortaya konulur. Salih Mahdum'un annesi Mahlar Hanım eşi ölünce çocuklarını tek başına büyütür. Oğlu yirmiyi geçince, kızı on sekize gelince onun bütün derdi çocuklarını kendilerine uygun aileyle baş göz etmek olur. Bu konuda epeyce zorluk çeker. Mahlar Hanım kızı açısından gönlü rahattır ama oğlunun da mürüvvetini görmek istemektedir. Çünkü eşinden sonra elinde evi dışında hiçbir şeyi kalmamıştır, oğlu da mektepdarlıkla belirli miktarda para kazanmaktadır. Dolayısıyla o paradan arttırarak onun evlenmesi pek mümkün görünmemektedir. Mahlar Hanım düşünerek oğlunun evliliğine kızını vesile etmek ister ve kızını verdiği yerden gelin almayı planlar. Fakat karşılıklı dünür olmanın ilk şartı hem kızı hem oğlu olan ailenin bulunması ve en önemlisi de "*nasl-u nasabda tekislik* (/soy sop bakımından uygunluk)"[424] olmasıdır. Böyle devam eden arayışın üçüncü yılında Mahlar Hanım gönlündeki gibi aileyi bulur ve iki çocuğunu da bir hafta içinde evli barklı eder. Böylece Salih Mahdum, annesinin isteği üzerine Nigâr Hanım ile görücü usulü evlilik yapmıştır.

Eserde bir başka görücü usulü evlilik Rano ile yüzden fazla eşi ve cariyesi olan Hudayar Han arasında gerçekleşmeye çok yaklaşır. Salih Mahdum, kızı ve eşine sormadan Rano'nun Han'la olacak evliliğine razı olmuştur. Hatta Hudayar Han tarafından düğün tarihi belirlenerek, Rano için başlık parası, hediyeler gönderilmiştir. Ancak Rano, cesaret ederek bu evliliğe ve kadın düşkünü olan Han'ın isteklerine başkaldırarak Anvar ile evden kaçar. Neticede evlilik gerçekleşmez.

4.4.3. Çok Eşlilik ve Kuma

Özbek toplumunda birçok aile kurumuna zarar veren gelenek göreneklerin yanı sıra çok eşlilik geleneği de vardır. Çok eşlilik konusunu Ali Erkul "Türklerde Evlenme Gelenekleri" adlı çalışmasında şu şekilde özetlemiştir:

"Eski Türklerde çok eşlilik (poligami) mevcut, hatta oldukça yaygındı. Bazı kaynaklarda çok eşlilik sadece hanlara özgü olduğu, bazı kaynaklarda ise hiç olmadığı iddia edilir ki, bu doğru değildir. Çünkü kadın sayısı fazladır ve yakınların dullarla

[424] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 12; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 16

evlenmesi şartı vardır. Kaynaklar yaygın olmasa da çokeşliliğin (poligami) varlığından söz etmektedir"[425]*.*

Abdulla Kadiri romanlarında Hanlıklar döneminde mevcut olan çokeşliliği sosyal bir mesele olarak ele almıştır. Yazarın eserlerinde kendi isteğiyle veya ailesinin ısrarıyla çok eşliliğe başvuran herkes mutsuzdur. Aynı zamanda ikinci eş olarak gelen kadınlar, ailenin huzursuzluğuna ve dağılmasına, düzenin bozulmasına neden olmuştur. Özellikle romanlarda ilk eşlerin üstüne kuma getirildiğinde çoğu kadınların bu karara itaat etmek mecburiyetinde kaldıkları, aslında bu çokeşliliğe toplum tepki göstermeyerek izin verdiği vurgulanır.

Ötgan Kunlar romanında çok eşliliğin sembol karakteri Hamid'dir. O kadınlara düşkünlüğü yüzünden halk arasında "Hovarda Hamid" lakabıyla bilinmektedir. Zira Hamid'in iki eşi vardır. Buna rağmen Kumuş'a da göz koymuştur. Hamid eşlerini her zaman olur olmadık sebeplerle döver, aşağılar. Onlara şiddet uygular. Bu yüzden eşleri ondan iğrenir ve *"-Qo'qonda o'lsa, o'ligini itlar yesa biz achinarmi edi.* (-Kokan'da geberse de leşini itler yeseydi n'olurdu sanki!)[426] diyerek onun ölmesini diler.

Aynı eserde baş kahraman Otabek de çok eşliliğin örneğidir. O eserin başlarında tek eşliliği savunurken ilerleyen bölümlerde anne babasının arzularının kurbanı olarak ikinci eş almaya mecbur olur. Fakat onun ikinci evliliği Hamid gibi nefsinin hükmüyle olmayıp, anne babasının isteğiyle gerçekleşir. Otabek evli olduğunu bilmelerine rağmen anne babasının ne için bu karara vardığını sorduğunda, Yusufbek Hacı bu evliliğin bir mecburiyet olduğunu söyler.

"-Sizlarni ranjitib bo'lsa ham, bir martaba uylangan edimku? -Endi… (/-Sizleri incitmiş olsa bile bir kere evlenmişim ben! Şimdi…)

-San uylansang, biz ranjirmidik?-dedi kulib hoji. (/Sen evlenirsen biz hiç incinir miyiz?-deyip güldü hacı)

-Ranjimasalaringiz… (-İncimnmezseniz…)

[425] https://www.altayli.net/eski-turklerde-evlenme-gelenekleri.html#:~
[426] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 63; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 65

Hoji tuzuklanib o'lturib oldi:-Bu ranjishdan emas, hojatdan o'g'lim. (/Hacı yerinde toparlanarak: -Bu incinmeden değil oğlum, mecburiyetten.)

-*Nima hojat?* (/-Ne mecburiyeti?)

-*Hasanalining so'ziga qarag'anda, otang qizini Toshkandga yubormas ekan. O'g'il o'sdirib katta qilg'an onangning bo'lsa oldig'a kelin qayg'usi keladir…* (/-Hasan Ali'nin anlattığına göre kaynatan kızını Taşkent'e göndermezmiş. Oğul yetiştiren yaşlı bir ananın tek düşüncesi oğlunun mürüvvetini görmektir…)"[427].

Böylece Otabek anne babasının isteğine kendi deyişiyle "cansız heykel" olarak razı olur. Fakat o ikinci kez evlenmeden önce Kumuş'un iznini almak ister. Kumuş da bu evliliğe razı olunca mecburiyet yüzünden ikinci kez Zaynap'la evlenir. Otabek başlarda Zaynap'a soğuk davranır. Fakat bir müddet sonra Kumuş Taşkent'e gelince sevdiği kadına davrandığı gibi Zaynap'a da iyi davranmaya özen gösterir. Bu mecburiyetin dinin gereği olduğunu düşünür.

"Din adolatka buyuradir va ota-onaning hurmatlari ko'ndalang, majburiyatning eng kuchligi ham nozigi-mundan bir hafta ilgari Zaynab avval martaba yurak dardini ko'z yoshlari ichida ochib berdi. Hammadan ham mana shu keyingisi Otabek'ni siqib tashlagan edi. Bu dard ayniqsa Otabekka uch yildan beri sinashta, ul bu dardning achchiq-chuchugini uch yil bo'yi totib kelar va shuning uchun ham boyag'i og'riqni o'z ustiga olmoqqa majbur edi… (/Din iki karı arasında adaletli davranmayı emrediyordu. Tabii anne babanın rızası da işin cabasıydı. Ama en nazik mecburiyet birkaç hafta önce Zeyneb'in ilk defa göz yaşları arasında gönül derdini dinlemek olmuş ve Atabey için son derece güç bir vazife çıkmıştı. Halbuki kendisi üç yıldır aynı derdi çekiyordu ve bu süre içinde azapların en kötüsünü çekmişti. Bu yüzden olsa gerek birkaç hafta önce bu mecburiyete katlanmak zorunda olduğunu anlamıştı)"[428].

Zaynap, başlarda Otabek'in ilgisizliğine itibar etmezken daha sonra Kumuş gelince eşine yaklaşmaya, Kumuş'tan kocasını kıskanmaya başlar. Kumuş da Zaynap'a karşı aynı tavrı sergiler. Böylelikle onlar arasında sık sık anlaşmazlıklar ortaya çıkarak

[427] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 135; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 131
[428] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 342; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 334

ailenin huzuru kaçar. Eserin sonunda Özbek Hanım'ın arzusu olan Zaynap, Kumuş'u zehirleyerek öldürür ve ailenin dağılmasına neden olur.

Aynı eserde evli olan Nusratbek'ten Zaynap'ın ablası Huşroy'a görücü gelir. Nusratbek, maddi durumu oldukça iyi, tanınan biri olduğu için Huşroy'un anne babası onun evli olduğuna bakmaksızın dünürlere razı olur. Huşroy, Nusratbek'in evine geldiği günden itibaren ailenin rahatı bozulur. Öyle ki Huşroy, evliliğin ilk gününden kumasına eziyet etmeye başlar. Bir hafta geçince eşini kumasından tamamen soğutarak yanından ayrılmasına izin vermez. Daha sonra mutfağı da ele geçirerek kuması ve çocuklarını aç bırakır. Aylar sonra kumasını dövmeye başlar. Şiddete dayanamayan kadın üç ay sonra kendi isteğiyle eşinden boşanmak ister. Böylece üç ayda Huşroy yazarın tabiriyle *"Tomir yoyib qolg'an bir oilani ildizi bilan yulqib tashlab tinchiydir*. (/Bir ailenin ocağına incir diker)"[429].

Görüldüğü gibi çok eşlilik geleneklerinde ilk eş bazen bu durumu itaat ederek karşılarken bazen ise kadınlara söz hakkı verilmeyerek erkeğin kendi isteği çerçevesinde ikinci evliliğe karar verilmiştir. Fakat bu gelenek çoğu ailenin mutsuzluğuna sebep olmuştur. Yazar bunun gibi örneklerle çok eşliliğin ailelerin huzursuzluğuna ve insanların hayatının kararmasına yol açtığını vurgulayarak eleştirmiştir.

Mehrobdan Çayon romanında çok eşliliğin tek örneği Hudayar Han'dır. Onun hareminde nikahlı karısı ve cariyelerinden ibaret yüzden fazla kadın vardır. Onların içinde en güvendiği kadını Ağaça Hanım'dır. Çünkü Hudayar Han hükümdarlığının ikinci döneminde tahttan ayrılıp Buhara'da zorluk çekerken diğer kadınları onu bırakıp gitmiş, sadece Ağaça Hanım onun yanında kalmıştır. Ağaça Hanım akıllı ve tedbirli olmasıyla hanın diğer kadınlarından üstündür. O haremde kadınların çoğalmasından rahatsızlık duyar ve Gulşan'a rüşvet vererek Hana artık cariye bulmaması için ikazda bulunur.

Hudayar Han'ın çok eşli olmasına Salih Mahdum cebini düşündüğü, para pul peşinde olduğu için itibar etmez ve kızını hemen ona vermeye hazır olur. Bu karar karşısında Nigâr Hanım üzülürken Anvar ise Han'a kızar.

[429] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 359; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 351

"-Sho'rlik Ra'no bir yuz xotin yonig'a yuz birinchi kundash bo'lib boradimi?!-deb yig'ladi Nigor oyim. (/-Zavallı Rana, yüz kadının yanına yüz birinci kuma olarak mı gidecek? diye ağladı, Nigâr Hanım)"[430].

"-Sening qilg'an ishing pusulmonchilikda bormi, it uvli? (/-Senin bu yaptığın Müslümanlıkta var mı, itoğlu?)

-Musulmonchiliqda yuzlab xotin ustiga, bir kambag'al uylanmakchi bo'lg'an qizg'a ham zo'rliq qilish bormi, qiblai olam. (/Müslümanlıkta yüzlerce kadın üstüne, evlenmek üzere olan fakir bir kızı zorla alıkoymak var mı, alemin kıblesi!)"[431]

Burada yazar, dönemin hanlarını eleştirerek kadın düşkünü insanların birçok kızın hayatına zeval verdiğine dikkat çeker.

4.5. EĞİTİM

Hanlıklar dönemini konu alan söz konusu eserlerde devletin idarî yapısı sorun olduğu kadar eğitimsizlik de önemli bir sorun niteliğindedir. Abdulla Kadiri'nin *Ötgan Kunlar* romanında bütün sorunların temelini eğitimsizlik oluşturmaktadır. Halk ak karayı ayırt edemediği ya da cahilliği yüzünden yöneticilerin her dediğini kabullenmektedir, zulüm gördüğünde de adaleti sorgulamayı hiç aklına getirmemektedir.

Ötgan Kunlar romanında Margilan'da, Azizbek'in Han tarafından gönderilen haraç memurlarının öldürmesi sonucunda Hokand ve Taşkent arasında çatışma çıkacağı hakkında söylentiler dolaşmaya başlar. Bu duruma Otabek gibi okumuş, açık görüşlü olan kişiler endişe ve korkuyla bakarken ak karayı ayırt edemeyen halk ise hiç tepki vermez. Çünkü onlar olayın tam anlamını kavrayamaz. Yazar, aydın ve cahil kesimi şöyle kıyaslar:

"Bu habarni eshitar ekan, yeb turgani og'zida, yutkani bo'g'zida qoldi: bunday o'zboshimchalik orqasidan o'zining ochiq ko'zi, o'tkir zehni orqaliq mudhish, falokatlik manzaralar ko'rar, millatini-xalqini-musulmonni qo'rqunch jar, tegsiz jahannam yoqasida, yiqilish oldida topar edi-da, seskanib: "O'zing saqla, tangrim!"-der edi. Bu habarni eshitkandan so'ng gangib esini yo'qotdi. Yarasi yangilandi: -Oq bilan qorani

[430] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 196; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 232
[431] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 255; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 302

ajratolmag'an fuqaroning bir necha g'arazgo'y-u musatbidlar kayfi yo'lida bir-birisining qonig'a tashna bo'lishlari va natijada istiqbolning vahim ko'rinishlari! (/Bu haberi duyunca lokması boğazında kalmış gibi oldu. Bu başına buyrukluk korkunç felaketleri de beraberinde getireceğini, milleti ateşin bağrına atacağını ve yıkılıp gitmesine sebep olacağını açık gözlülüğüyle ve keskin zihniyle görmekteydi. Başını sağa sola sallayarak "Sen esirge Ya Rab!" dedi. Yine hatıraları tazelenmiş, yine yaraları deşilmişti. Kendi kendine: "Akla karayı birbirinden ayıramayan halk birkaç menfaatperest diktatör yüzünden birbirinin kanını dökecek ve neticede kendi istikbalini mahvedecek! -diye içinden geçirir)"[432]

Mehrobdan Çayon romanında Salih Mahdum'un kadınların eğitimine katkı sağladığı dikkate değer bir meseledir. Salih Mahdum, evinde okul açıp öğrencisi çoğalmaya başlayınca eşi Nigâr Hanım'ın da eğitimini tamamlatıp onun "Hoca Hanım" olmasını sağlamıştır. Böylece mahallelerdeki kızlar Nigâr Hanım'dan ders almaya başlarlar. Ayrıca eserde Salih Mahdum'un kardeşleriyle çamur oynayıp oturan kızı Rano'ya *"-İshing bo'lmasa, kitob o'qi, husnixat ol…* (/-Eğer işin yoksa kitap oku, hüsnühat çalış!)" [433] demesi onun kız çocuklarının eğitimine önem verdiğini göstermektedir.

Ayrıca başka bir örnekte evliliklerde damadın eğitimli olması gerektiğine vurgu yapılır. Öyle ki Salih Mahdum, Anvar'ı başkatip olmaya ikna etmek için Şahidbek'i misafirliğe davet eder. Sofradayken Şahidbek, Mahdum'un Anvar'ı kendisine damat etmesi gerektiğini söyler, evliliklerde eğitimin öncelikli olduğunu vurgular.

"Domadliq uchun nasabdan ilgari ilim-u adab, fazl-u kamol lozimdirkim, bu ham o'zlaridan maxfiy emas, xrr? (/-Damadın köklü bir aileden olmasındansa bilgili ve terbiyeli, fazilet ve olgunluk sahibi olması lazımdır ki, bu da onda var, hı…)"[434]

4.6. DİNÎ DEĞERLER

Hokand Hanlığının idarî yapılanmasında oldukça önemli yeri olan din kurumları veya din adamları, Abdulla Kadiri'nin romanlarında idarecilerin şahsî çıkarları yolunda

[432] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 34; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 38
[433] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 6; çev. Merhan*, Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep,* s. 9
[434] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 35; çev. Merhan*, Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep,* s. 41

onların istediği gibi kullanılmaktadır. İdarî yapılanma her ne kadar İslamî unsurlar çerçevesinde şekillenmiş olsa da aslında Hanların keyfî yönetimine uygun biçimde yürütülmektedir.

Ötgan Kunlar romanında Hanlıklar döneminde toplumun, İslam'a aykırı bazı davranışlarda bulunması şöyle eleştirilmiştir:

"Xalqimiz ta'biricha, bu zamonlar "musulmonobod" bo'lsa-da, biroq bu tantanalik ta'birni buzib qo'yaturg'an ishlar ham yo'q emas edi. Xon musulmon, bek musulmon, xalq musulmon, buning ustiga yurish-turish ham musulmoncha, hukmlar ham shariatcha edi. O'g'irliq qilg'an uchun qo'l kesiladir va yo dorg'a osiladir. Zoni bilan zoniyalar ham peshtoqdan tashlanadirlar, ichkulik ichgan uchun qirq darra uriladir. Rais afandi mulozimlariga darra ko'tartib, namozsizlarni tekshirtiradir, farzi ayn bilmaganlarni urdiradir edi. İsh shunchalik nozik bo'laturib ham o'g'rilar o'z tiriklari orqasidan qolmaydirlar. Esh aka bilan tesh akaning uylari orqasidan teshilib mollari o'g'irlana beradir, pehstoqdan qopqa bo'g'ilib tashlanmoq uchun fohishalar ham yetishib turadırlar. Butun umrida peshonasi sajda ko'rmaganlar ham ko'p, ammo farzi aynning bosh tomonidan to'rt-besh jumlani har kim qiynalmasdan sayriy olar edi. Ko'p kishilarning uylarida musallas bilan bo'zalar xumlab qaynab yotsa, ikinchi tomonda rasmi suratda ichkulik sotish bilan tiriklik qilg'uchilar ham yo'q emas edilar. Toshkendning Chuqur qishoq degan yerida qozoqlar tomonidan ochilg'an va hamisha rustamanno kishilar bilan ayqirib yotqan bo'zaxonalar ham yo'q emas edi. (/Bir zamanlar halk arasında adı "İslam Diyarı"na çıksa bile, bu şehirde şeriata mugayir işler yapanlar da vardı. Halk Müslüman, Han Müslüman, bey Müslüman ve her şey usulüne kitabına uygundu görünüşte. Hükümler şeriata göre veriliyordu. Hırsızlık yapanın ya eli kesilirdi ya da kellesi darağacında sallandırılırdı. Zina yapan kadın ve erkek taşlanarak öldürülür, içki içenlere kırk sopa vurulurdu. Reis efendi mülazımlarının eline sopa tutuşturarak namaz kılmayanları veya farz-ı ayınları bilmeyenleri dövdürürdü. Ama yine de hırsızlıkların veya fuhuşhanelerin tamamen önlendiği söylenemezdi. Ömrü boyunca alnı secdeye değmeyenler çok olmasına rağmen, herkes otuz iki farkı fazla zorlanmadan sayabilirdi. Birçoklarının evleri şarap deposu haline geldiği gibi, izbe yerlerde gizlice içki satanlar da vardı. Taşkent'in Çukurköy denilen semtinde Kazaklar tarafından açılmış ve

sürekli bilgili, akıllı kişilerin uğrak yeri haline gelmiş meyhanelere bile rastlamak mümkündü"[435].

Burada yazar, "Müslüman" toplumun dine aykırı davranışlar sergilediklerini ve hatta bu ahlaksız davranışlarından ötürü dini cezalara hükmedildiklerini, buna rağmen onların uygunsuz işleri yapmaya devam ettirdiklerini eleştirir.

Başka bir örnekte Hudayar Han'ın yerine bütün yetkiyi ele alıp, halka istediği gibi zulmeden ve vergi yükleyen Musulmankul kişisi vardır. O, yaptığı zulümleri din adamlarının yardımıyla meşrulaştırmıştır. Hatta kendisi için zararlı unsurları ortadan kaldırmakta din adamlarından fetva almayı da ihmal etmemiştir. Bu fetvalar karşılığında ise sözü geçen din adamlarından yaptırdığı medreselere müderrisler tayin etmiştir.

*Mehrobdan Çayon'*da da benzer şekilde kendi isteğini gerçekleştirmek için din adamlarından fetva çıkarmasını isteyen Madali Han vardır. Öyle ki Madali Han, babasının âşık olduğu fakat ölmesi üzerine ulaşamadığı saray cariyesine âşık olur. O güzel cariyeye evlenmek ister. Fakat din adamları Madali Han'ın isteğini şeriata aykırı olarak bulurlar. Onlar cariyeyi, Madali Han için "anne" derecesinde olduğunu söylerler. O günden sonra Madali Han isteğine karşı çıkan din adamlarını yavaş yavaş işten çıkarıp onların yerine yenilerini yerleştirir. Daha sonra onlara fetva isteyip müracaat eder. Yeni din adamları da Madali Han'ın arzusunu şeriata uygun bularak o cariyeyle evlenmesine fetva çıkarırlar. Burada görüldüğü gibi din ve din adamları Han'ın isteği üzerine çalışmaktadırlar. Eserin ileriki bölümünde Sultanali, bahsi geçen örneklerdeki gibi olan din adamlarını *"Pul bersangiz harom o'lgan eshshakning halollig'ig'a fatvo beradigan muftular*. (/ Para verseniz haram yolla ölmüş eşeğin helalliğine fetva verecek olan müftüler)" [436]diye tarif eder.

Ayrıca Abdulla Kadiri'nin romanlarında önemli dinî vecibelerden de söz edilir. Onlardan biri "namaz"dır. Eserlerde namaz vakitleri çoğunlukla zamanı bildirmek için kullanıldığı tespit edilmiştir. Sabah namazıyla başlayan bir hayat bahis konusu olmakla

[435] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 216; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep,* s. 208-209
[436] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 182; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep,* s. 216

birlikte, belirli bir vakitten bahsedilirken namaz vakitleri "yatsı namazından sonra"[437], "akşam ve yatsı namazı esnasında[438]" gibi ifadeler kullanılır.

Bunun yanı sıra inceleme sırasında söz konusu eserlerde yalnızca bir kere örnek verilen bazı dinî yaşantının gelenekleştirilmesi örnekleri görülür. Aşağıda bunlardan bahsedilecektir.

Ötgan Kunlar romanında Otabek tarafından bıçaklanıp öldürülen maktullerin katili bulunamaz. Cinayet Kutidor'un arka bahçesinde işlendiği için muhafızlar Kutidor'u sorgulamaya götürürler. Aftab Hanım, Kutidor'un sorgulamadan aklanıp gelmesi için Hoca Bahaaddin yüzü suyu hürmetine yedi akça *"sadaka*"[439] bağışlar.

Mehrobdan Çayon romanında ise hem dini hem kültürel gelenek olarak Hanlıklar dönemindeki kadınların dışarıdayken yüzlerini ve vücutlarını yabancı erkeklerden gizlemek için "*parancı"*[440] denilen örtü taktıklarına rastlanır.

4.7. SAPKIN YÖNELİMLER

"Oğlancılık, Antik Yunandan Roma'ya, Ortadoğu ve Arap toplumlarından Osmanlı'ya kadar geniş bir coğrafyada izleri bulunabilecek bir eşcinsel arzu pratiğidir. Tarihsel süreçte hemcinslerin birbirlerine yönelik cinsel arzu ve edimleri, günümüzün modern anlamda eşcinsellik ve eşcinsel kimlik tanımıyla açıklanamasa da bir erkeğin başka bir erkek ile cinsel münasebeti ve erkekler arasındaki aşkın mevcudiyeti eşcinsel pratiklerin tarihin en eski zamanlarında var olduğunun kanıtı olmuştur"[441]. Abdulla Kadiri'nin romanlarını inceleme sırasında eserlerde söz konusu sosyal sorunlardan biri olan "oğlancılık" örneklerinin olduğu görülmüştür.

O'tgan Kunlar romanında oğlancılık örneği Hamid vasıtasıyla verilmiştir. Çokeşliliğin taraftarı olan Hamid, kimse yokken Alim Usta'nın kayın biraderi Sayfı'ya

---

[437] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 151; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 247

[438] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 68; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 81

[439] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 257; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 146

[440] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 113; Paranji- çoğu Müslüman kadının örtüsüdür; Kadın vücudunu tepeden tırnağa gizlemeye yarar. Kalıp geniş tunik şeklinde olup, omuzdan alta doğru incelen uzun bir bant (kol) etek ucuna yakın birleştirilmiştir. Kadının yüzü bir eşarp ile kaplıdır. https://uz.wikipedia.org/wiki/Paranji

[441] Dicle Özcan, *Cinsiyet Kültürünün Paradoksu: Dışlama ve İçerme Pratikleriyle Trans Kadınlar: Mersin Örneği,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 18

atölyede tecavüz etmeye çalışır. O korkunç anı Alim Uuta görüp müdahalede bulunur. Alim usta şahit olduğu olayı meslektaşına nefretle şöyle anlatır:

"-Men Homidning qaynim Sayfiga yomon ko'z bilan qarab yurganini sal-pal sezib yurar edim… Urishaturg'on kunimizning ertalabida Sayfini ilgariroq ishka jo'natdim-da, o'zim nimagadir urinib kechroq qolib bordim. Darbozadan kirishim bilan ishxona ichidan kimningdir yig'lab yolborg'an tovishini eshitib ajabsindim va ishxona eshigini ochib kirsam, imonsiz Homid qaynimg'a zo'rliq qilib turg'an ekan. Eshik ochilishi bilan cho'chib Sayfini bo'shatdi-da, menga qaradi. Men achchig'imdan nima deyishni bilmay qolg'an edim. To'ng'uz ishxonadan chiqib boshlag'an edi: 'Sen bilan otangg'a yigirma yillab xizmat qilib, nihoyat sendan ko'rgan yaxshilig'im shu bo'ldimi?' dedim. Churq etmay chiqib ketdi. Nimagadir, siz, Karim va Ortiboylar ham ishxonaga kelmagan ekansizlar. To'ng'uz vaqtdan foydalanib Sayfiga yopishqan ekan. (/-Ben Hamid'in kaynım Seyfi'ye kötü gözle baktığını az çok hissediyordum. Kavga ettiğimiz günün sabahı kaynımı erkenden gönderip ben biraz geç vardım. Kapıdan içeri girdiğimde atölyede birinin yalvararak ağladığını duyunca şaştım kaldım. Kapıyı açınca bir de ne göreyim imansız Hamid kaynıma tecavüz ediyor. Kapının açıldığını görünce Seyfi'yi bırakıp bana baktı. Canımın sıkısından ne diyeceğimi bilemez haldeydim. Domuz atölyeden çıkıp gitmeye çalışıyordu. "Seninle babana yirmi yıl verdiğim hizmete karşılık senden göreceğim iyilik bu mu olacaktı?" dedim. Gıkını çıkartmadan çekti gitti. Sen, Kerim ve Artıkbeyler de atölyeye gelmediği için domuz Seyfi'ye yaklaşmaya çalışmış)"[442].

Mehrobdan Çayon romanında "oğlancılık"ın, o dönemlerde Buhara'da mevcut olduğu tasvir edilmiştir. Buna göre Molla Abdurahman, eğitim almak için Buhara medresesinde müderris olan amcasının yanına gelir. Daha genç ve yakışıklı olan Abdurahman'ı amcası yanlış yollara girmesinden endişelenerek devamlı kontrol altında tutmaya çalışır. Fakat amcasının çabası boşa gitmiş, Abdurahman, çoktan oğlan tüccarlarıyla tanışmıştır. Hatta her gece amcasını uyutup kendisi pencereden kaçıp gitmektedir. Gidip para karşılığında erkekleri eğlendirmektedir. Öyle devam eden günlerin birinde amcası, Abdurahman'ın utanç verici işinden haberdar olur ve onu evinden kovar. Abdurahman ise yalvar yakar en azından medrese eğitimini tamamlamak için amcasına rica eder. Ve sakalları çıkmaya başlayınca çirkinleşip "bu işe"

[442] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 227; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 218-219

seçilmeyecek hale gelir. Bundan sonra Abdurahman, kendisini eğitime vererek hatim indirmeyi başarır.

5. BÖLÜM: ABDULLA KADİRİ'NİN ROMANLARINDA KÜLTÜREL MESELELER

5.1. GELENEK GÖRENEKLER

5.1.1. Yeme İçme Kültürü

"Ritüeller ve kutlamalar genellikle yiyecek etrafında şekillenir. Bu nedenle de besin paylaşımı sosyal ve kültürel değerleri görmemiz için iyi bir araçtır. Ritüeller topluluğun deneyimlediği etkinlikler olarak karşımıza çıkar. Beslenme davranışları gelenek, zevk alma, şimdi ve geçmiş gibi unsurların bir arada anlaşılmasına öncülük eder. Birlikte yemek yemek, sosyal ve kültürel olarak önemli olduğu gibi yemek vermek ve sunmak da aynı derecede önemlidir"[443]. Çünkü bu sunulan yemekler toplumları ve onların geleneklerini anlamak için bir ipucu olarak hizmet etmektedir.

Genel olarak Özbek toplumunda hem de birçok Türk toplumunda önemli bir olayı veya önemli bir günü kutlamak için davetler düzenlenmiş, sofralar kurulmuştur. Sofralar milli yemeklerle donatılmıştır. Bu Türk toplumlarında uzun zamandır süregelen geleneklerden biridir. Abdulla Kadiri'nin romanlarında da bu geleneklerle karşılaşılmaktadır.

Ötgan Kunlar romanında, dostu Yusufbek Hacı'nın oğlu Otabek'in Margilan'a gelişi hürmetine Ziya Şahçı evinde ziyafet verir. Ziyafete Margilan'ın ileri gelen kişilerinden Mirzakarim Kutidor ve Akram Hacı ile birlikte Hamid, Rahmat ve Hasanali davet edilir. Ziyafette misafirlere ne tür yemeklerin ikram edildiğinin ayrıntısı üzerinde durmayan yazar, bu ziyafeti *"Ziyofat samimiyat bilan chaqirilg'anliqdan dasturxon qadrlik mehmonga maxsus turlangan edi.* (/Samimi duygularla bir ziyafet verildiğinden sofra kıymetli misafire yaraşır bir şekilde hazırlanmıştı)"[444] diye tarif eder.

Eserde Otabek'in şerefine yapılan başka bir davet Mirzakarim Kutidor tarafından düzenlenir. Misafirler gelmeden önce Kutidor hazırlıklara başlar ve evdekilere şu talimatları verir:

"-Bu kunga bir mehmon aytgan edim. Cho'ringni chiqarib mexmonxonani tozalat. Cho'ringni chiqarib mexmonxonani tozalat. Anoviyangi qoplag'an ko'rpalaringni ber, tanchaga o'shani yopsin. Katta gilamni ham chiqar, uyingda mevalaring bor edimi? (/-

[443] Alim Koray Cengiz, Hüseyin K. Türkan, "Beslenme Antropolojisi Bağlamında Hatay Ovakent Özbek Türklerinde Pilav ve Kimliğin İnşası", *Folklor/Edebiyat,* C.25 (2019), s. 957-958
[444] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 16; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 21

Bugün bir misafirimiz olacak. Hizmetçiyi gönderip misafirhaneye temizlet. O yeni kapladığın minderleri ver, tençeye onları yaysın. Büyük halıyı da çıkar! Evde meyve var mı?)

-*Bor*. (-Var!)

- *Bor bo'lsa yaxshi. Bir ozdan so'ng et olib kirguzarman, varaqi*[445] *pishirib qo'yingiz.* (/- Varsa mesele yok. Biraz sonra ben et alıp gönderirim. Semsek pişirin!"[446]

Bu alıntıdan anlaşıldığı üzere Kutidor gelecek olan misafire önem vermektedir. Yeni minderler, kilimler döşetmekle birlikte gündelik hayatta sık sık yapılmayan etli geleneksel yemek olan "varakı" yapılmasını istemektedir. Yazar, daveti şöyle tasvir eder:

"Qutidor mehmonlarni ixlos va samimiyat bilan kutar, ziyofat quyuq-suyuqlari bilan to'kis-to'kis davom etar edi. To'ybeka ichkari bilan tashqarig'a yugurib dasturxon yangilar, choy tashir edi. (/Sandıkçı Mirza misafirleri saygı ve samimiyetle ağırlıyor, sofra gelip giden yemek tabaklarıyla şenleniyordu. Toybeke içeri girip çıkarak sofrayı yeniliyor ve çay getiriyordu)"[447].

Burada ziyafetin ayrıntıları verilirken evin hizmetçisi olan Toybeka'nın içeriye girip erkeklere de hizmet etmesi dikkat çekicidir. Bilindiği üzere kadınlar genelde evin içinde, erkeklerden uzakta olurlar. Fakat yazar, o dönemlerde hizmetçi kadınların erkeklere gözükmesinde sakınca olmadığını eserinde açıklar.

Eserde Kumuş'un ailesiyle Taşkent'e gelmesi üzerine Yusufbek Hacı ve Özbek Hanım tarafından ziyafet verilir. Yusufbek Hacı ve Özbek Hanım ziyafete şöyle hazırlık yaparlar:

"Kechagi kirgan savdogarlardan qudalarning bu kun aniq kirish habarini bilgan edilar. Nariroqdan kuzatib kirish uchun Hasanali yo'l ustiga ketgan, Yusufbek hojining o'zi ish boshida turib, Oybodoqqa tashqari hovlini tozalatar edi. İchkarida bo'lsa, O'zbek oyim qo'shni xotinlardan bir nechtasini hasharga aytib, hammani joy-joyig'a qo'ydirg'an, havli yuzini ham yog' tushsa yalag'undek holga keltirgan edi. Ammo o'zuyini bo'shattirib, gilam solib qo'yg'anig'a endi uch kunlab bor, qudalarning ziyofati uchun kerak bo'lg'an hamma narsalarni ham hozirlatqan ular kelib tushdi deguncha,

[445] Varaqi- ince açılıp yağlanan hamurun içine kıyma konulup yağda pişirilen Özbek milli yemeğidir, samsanın bir türüdür. Türkiye yöresel yemeklerinden semsek'e benzemektedir.
[446] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 30; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 34
[447] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 32; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 36

bo'g'izlatish uchun deb bir g'o'non qo'yni og'ilning ustiga qantattirib qo'yg'an edi. (/ Dünkü gelen tâcirlerden dünürlerin bugün Taşkent'e ulaşacaklarını haber aldıklarında, Hasanali onları yolda karşılamak için şehir dışına çıkmış, Hacı Yusufbey ise hazırlıklara bizzat nezâket ederek Aybadak'a dış avluyu yeniden temizletiyordu. İçerde Özbek Hanım birkaç komşusunu yardıma çağırmış, odaları yerleştirmekle, iç avluyu yağ dökülse yalanacak şekilde temizletmekteydi. Dünürleri için kendi kaldıkları evi boşalttırıp döşetmiş, yeni halılar serdirmiş, her türlü hazırlığı yapmış hatta avluya girdiklerinde kurban edilmek üzere bir koyunu dahi ağılın önünde hazır tutmaktaydı)"[448].

Burada yukarıdaki örneğe benzer şekilde misafirlerin gelişine temizlikler yapılmaktadır, yeni kilimler serilmektedir ve hatta onlara adak bile adanmıştır. Yusufbek Hacı'nın misafirler için koyun adaması söz konusu bu ziyafete verilen ehemmiyeti göstermesi açısından kayda değerdir. Bunun yanı sıra onun bu hareketi, Özbek kültüründe düğünlerde veya Kurban Bayramı'nda olduğu gibi önemli kişiler veya aile bireylerinden biri misafir olarak geldiğinde onların hürmetine kurban kesme âdetinin olduğunu ifade etmektedir.

Misafirlere sofrayı Zaynap kurmaktadır. Sofraya her şeyin özenle konulduğu onun Özbek Hanım'la olan konuşmasından anlaşılır. Ayrıca bu ziyafette de özel misafirlere "varakı" yapılması istenir.

"-Dasturxoning bitdimi, bolam?-deb so'radi. (/Sofrayı hazırladın mı balam? -diye sordu)

-Bitdi. Tashqarining asali kamga o'xshaydir. (/-Hazır. Dış sofradaki bal biraz az gibi.)

-Kam bo'lsa, darrav ombordan keragicha olib chiq, undan keyin xamiringga o'zing qara, Oybodoqning qo'li tegmas, xamir gup berib ketibdi,-dedi va darichadan ko'tarilib dasturxonlarni kuzatdi,- dasturxoning tuzik, varaqini esingdan chiqarma,-dedi. (/-Azsa hemen ambara gidip yetecek kadar al. Ondan sonra hamurun başına git. Aybadak'ın işi var. Neredeyse ekşiyecek-dedi Özbek Hanım ve pencereden başını uzatarak sofraları gözden geçirdi: -Sofran iyi. "varakı"yı unutma-dedi)[449]".

Eserde bir diğer ziyafet, Taşkent'in ileri gelen eşrafları arasında toplantı mahiyetinde gerçekleşir. Bu toplantı, Kıpçakların katliam planı hakkında konuşmak için

[448] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 310; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 303
[449] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 310-311; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 303

düzenlenmiştir. Toplantıya Yusufbek Hacı da davet edilmiştir. Toplantı sofrasını yazar "*Mehmonlar uchun meva-cheva, quyuq-suyuq tortildi. Ziyofat to'kun edi.* (/Misafirler için meyve ve çeşitli yemekler sunuldu. Ziyafet ikramlarla doluydu)"[450]diye tarif eder.

Ayrıca yazar eserde, Özbek toplumunda hâlâ devam eden âdetlerden birine, "evine misafir geldiğinde ev sahibinin hemen Özbek pilavı hazırlığına başlaması"na yer verir. Bunun Özbek toplumunda gelenek haline geldiği örneklerle vurgulanır. Okuyucu buna birkaç yerde rastlar.

Zira Özbek mutfağında pilavın önemli bir yeri vardır. "*Öncelikle Özbek halkının en sevdiği yemeklerden biri olan pilav, bayramlarda, toplantı ve merasimlerde, doğum günlerinde, düğünlerde ve hatta taziyelerde bile hazırlanır. (...) Aynı zamanda pilav, Özbek misafirperverliğinin simgesidir. Özbek mutfağı pilavsız düşünülemez ve yüzlerce yemek arasında pilav, bu mutfağın baş yemeğidir"*[451].

Otabek'in Margilan'a geldiğini duyan Rahmat ve Hamid onu ziyarete gelmiştir. Hasanali sofraya ekmek ve çay getirdikten sonra pilav hazırlığına başlar.

Başka örnekte, Otabek, bahsi geçen sahte talak mektubu sebebiyle kaynatası tarafından kovulur ve ne yapacağını, nereye gideceğini bilmeden yoluna devam ederken yanlışlıkla girdiği sokakta Alim ustayla karşılaşır. Alim usta Otabek'in şehre yabancı misafir olduğunu öğrenince onu evine davet eder. Eve gelince Alim usta hemen pilav hazırlığına başlar.

"Qorningiz, albatta, ochdir, mehmon? -Otabekdan javob kutib turmay o'zi hukum ham berib qo'ydi:-Yo'l bilan, albatta, ochiqqansiz, savzi-piyoz va go'shtlarim hammasi tayyor, faqat o'choqqa olov yoqsam, xolos, o'zim ham hali xo'rak qilg'anim yo'q, ko'p emas ozg'ina, bir chimdimgina qilaman. Otabekning uzriga quloq bermay oshg'a urnashka oldi. (/-Karnın aç mı misafir?-diye sordu ve onun cevabını beklemeden yine kendisi karar vererek:-uzak yoldan geldiğine göre aç olmalısın. Soğan, havuç ve etim hazır. Sadece ocağa ateş yakmam yeterli. Kendim de henüz yemek yememiştim, pilavı ikimize yetecek kadar yapacağım-dedi. Sonra Otabek'in özrüne kulak vermeden pilav hazırlığına girişti)"[452].

---

[450] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 275

[451] İrfan Yurt, Dilorom Achilova, "Özbekistan'da Yöresel Bir Lezzet: Taşkent Düğün Pilavı*", Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, C. 6, S. 2 (2022), s. 401

[452] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 188; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 183 Çeviride yanlış anlatımlar mevcut olduğundan dolayı çevri düzenlenmiştir.

Alim usta, yeni dükkân açtığı için eski meslektaşı Farfi usta "Hayırlı olsun"a gelir. Alim usta gelen misafire pilav ikramında bulunur. Farfi usta evine dönerken Hamid'la karşılaşır ve onların sohbetinden Alim ustanın meslektaşını çok iyi ağırladığı anlaşılır.

"-Ha, usta Farfi, baxay? -dedi Homid. (/-Ha Ferfi usta hayrola? -dedi Hamid)

-*Usta Alimnikiga kelgan edim.* (/-Alim ustalara uğramıştım.)

-*Bo'lmasa ziyofat quyuq ekan-da*! (-Demek iyi ağırladı.)

-*Quyuq! -dedi kulib usta Farfi- -usta Alim o'z uyiga do'kon qurg'an ekan, ginalab yurmasin deb fotihaga kelgan edim.* (/-He, iyi ağırladı- dedi Ferfi usta gülerek. Alim usta evinde bir tezgâh açmış. Gönlü kalmasın diye bir fatiha okumaya gelmiştim.)

(...) -Osh qilib bergandir? (/ (…..) -Pilav ikram etmiştir?)

- *Albatta.* (/-Elbette!)"[453]

Bilindiği üzere Türk dünyası geleneklerine göre vefat eden kişinin üçü, yedisi, kırkı, yıldönümü törenleri düzenlenmektedir. Bahsi geçen bu merasimlerde cenaze çıkan evin sahipleri akrabalarına, dostlarına, komşularına, mahallesine; halka yemek ikramında bulunurlar. Böylelikle ölenlerin ruhu şad olması istenip dua edilir. Özbek Türkleri söz konusu törenlerde halka pilav ikram eder. İncelenen eserlerde bunun örnekleri verilir.

Mehrobdan Çayon romanında aşırı derecede cimri olan Salih Mahdum, alışılmışın dışına çıkarak eşine mantı yapması için et ve soğan getirir. Ve akşama, Anvar'ın geleceği için mantı yapmasını söyler. Bunun sebebi de Anvar'ın başkatip olma ihtimalinin şehirde dolaşmaya başlamasıdır. Anvar'ın başkatip olmaya gönlü olmadığını anlayınca onu ikna etmek için aynı gün Şahitbek'i de misafirliğe davet eder. Onlar birlikte mantı yiyip Anvar'ı ikna etmeye çalışırlar.

Eserde Anvar'ın yanına gelen Molla, kendisini ziyafete davet etmeleri için Mahdum'a hangi günler uygun olduğundan bahseder. Molla, ziyafet günü Mahdum'un ne tür yemekler yapması gerektiğini bile önceden sipariş verir.

"-Agar fursatingiz bo'lsa, men shu hafta ichi bo'sh edim, mirzo Anvar har qachon ham tayyor ekan. Takallufning uncha ham hojati yo'q. Mantimi, somsami, ishqilib, og'izga yoqadirg'anroq taom bo'lsa kifoya… Vaqtini belgilab, maktab bolalaridan birini bizning uyga yuborsangiz bas. (/-Eğer fırsatınız olursa, ben bu hafta içi boşum, Kâtip Enver de her zaman hazırmış. Çok uğraşmaya o kadar da gerek yok. Mantı mı, samsa

[453] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 236; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 227 Çeviride yanlış anlatımlar mevcut olduğundan dolayı çevri düzenlenmiştir.

(börek) mı, ne olursa olsun artık… Damağımızda hoş bir lezzet bırakacak yemek olsun da… Vaktini belirledikten sonra mektepteki çocuklarından birini bizim eve gönderseniz yeter)"[454].

Bir diğer ziyafet yemeği Anvar tarafından verilir. Öyle ki Anvar, Rano'yla birlikte Taşkent'e geldikten sonra Ramazan akşamı komşularını evine iftara davet eder. Yirmi kadar erkek komşu Anvar'ın davetine icabet eder. İftarda yöresel "narın" [455] yemeği ikram edilir. Narın, Taşkentlilerin severek yediği yemek olduğu için gelen misafirler tarafından beğenilerek güzelce yenir. Yemekler yenilip sofra toplanınca komşuların şahitliğinde Anvar ve Rano'nun nikahı kıyılır. Bu iftar yemeği bir nevi düğün yemeği olur.

Ayrıca incelenen eserlerde söz konusu topluma ait çeşitli yiyecek ve içeceklerin adının geçmesi dikkate değer hususlardan biridir. *Ötgan Kunlar* romanında, Özbek mutfağı yemekleri, yiyecekleri ve içeceklerinden buğday ekmeği, şinni[456], sütlü çay, helva, nişalda[457], yoğurt, çorba, şarap, kımız, bal, lagman[458], bogirsak[459], talkan, bulamaçların adı zikredilir. *Mehrobdan Çayon* romanında ise ubra[460], tuppi[461], mastaba[462], kavurma çorba, kabaklı samsa, buğday ekmeği, Özbek mantısı, Özbek pilavı, kebap, kuru üzüm, bulamaç gibi yiyeceklerle karşılaşılır.

5.1.2 Evlenme Âdetleri

Bilindiği üzere akrabalık ilişkilerinin kurulmasında evliliğin önemli bir yeri vardır. Evlilikler gerçekleştirilirken toplumlar çeşitli ritüelleri yapmaktadır. Fakat bu ritüeller döneme ve millete göre farklılık gösterebilir. Özbek toplumunda evlenme âdetlerini Okibat Osmanova "Özbek Düğünlerindeki Örf Adetler" adlı çalışmasında şöyle anlatmıştır:

---

[454] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 142; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 168

[455] Narın- İncecik erişte gibi kesilmiş hamur ve at etinden yapılan Taşkent'e özgü yemek türüdür.

[456] Şinni-Pekmezdir.

[457] Nişalda- Özbekistan'da Ramazan tatlısıdır.

[458] Lagman-yerel Uygur yemeği. Özbekistan'da da yaygın olarak tüketilir.

[459] Bogirsak-pişidir.

[460] Ubra/ ugra- ince açılıp, uzun ve ufak ufak kesilmiş hamurdan yapılan yemek çeşidi.

[461] Tuppi/ tuppa- Türk mantısına benzer sulu yemek.

[462] Mastaba/mastava- pirinçli çorba.

"*Özbek halkı düğününde "fatiha (razılık duası) düğünü", "gelin geldi", "gelinin yüzünü açması, "avlu süpürmesi", "çakırdı-damat daveti (düğünden sonra gelin evine damat, arkadaşları, annesi ve babası ile gider)" gibi örf adetler başlıca göze görünen kısımlarıdır. ... "Kız seçme" olan ilk aşamada erkek tarafın annesi veya ablası kapı-kapı, mahalle-mahalle gezerek, sorup soruşturup oğluna uygun bir kız bulmaya çalışırlar. .... Eğer her şey yolunda gidip iki taraf birbirlerini beğenirlerse "fatiha düğünü" ve sıra ile "çeyiz göndermek", "ziyafet göndermek" gibi törenler gelir. İlk olarak "fatiha düğünü" kızın evinde yapılır. Bu günde kız tarafına erkek tarafı bir koç, sepetler dolusu yemekler, kıza alınmış hediyeler, yorganlık kumaşlar, ayakkabılar, iki üç çuval un, ip-iğne, oyuncaklar, süs eşyaları getirirler ve bunun sonunda mahalle aksakalları (büyükleri) tarafından dua ile düğün günü belirlenir. Eve giren damat ve arkadaşlarına saz ve şarkı eşliğinde çeşit çeşit yemek ve tatlılarla ziyafet verilir. Dini nikah kız evinde yapılır"*[463]

Yukarıda bahsi geçen bütün düğün âdetleri Abdulla Kadiri'nin romanlarında ayrıntılı verilmiştir.

Ötgan Kunlar romanında düğün âdetlerinin ilk örneği Otabek ve Kumuş'un evlilik merasimidir. Hasanali, beyi Otabek'in kime âşık olduğunu öğrendikten sonra Ziya Şahçı ile birlikte Kutidor'un evine kız istemeye giderler. Kutidor razı olmadan önce eşine danışmak ister. Bu haberden sonra Aftab Hanım'ın Kutidor'a sorduğu sorular bu toplumda anne baba tarafından damadın soyuna ne kadar önem verildiğini göstermektedir.

"-O'zi qanday kishining o'g'li, otasi sizga tanishmi? (/-Kimin nesi bu delikanlı? Babasını tanıyor musun?)"[464]

"-Uylanganmi yo'qmi? (/-Evli mi, bekar mı?)"[465]

"-Yoshi nechalarda bor? (/-Yaşı kaç?)"[466]

"-Nima majburiyatda bizga kuyov bo'lmoqchi, Toshkanddan qiz topilmag'anmi? (/-Taşkent'te kız yok muymuş da bize damat olmaya kalkmış?)"[467]

Görüldüğü üzere damat seçerken kızın anne babası damadın yaşını, ailesini, medeni durumunu merak ettiği kadar hangi şehirden olduğuna da dikkat etmektedir. Genelde yabancı olmamasını dilemektedir. Başka şehirden gelen dünürlere çoğunlukla

[463] Okibat Osmanova, "Özbek Düğünlerinde Örf Adetler", akt. Yuldus Musahanov, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S.20, s. 112-113
[464] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 45; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 49
[465] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 46; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 49
[466] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 46; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 49
[467] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 46; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 49

olumsuz gözle bakmaktadır. Fakat Kutidor Otabek'le ilk görüştüğü günden beri onu damadı olarak görmek istediği için onun başka şehirden olmasına da göz yumar ama dünürlere kızını Taşkent'e götürmeme şartını koşarak evliliğe razı olur. Şartı Otabek adına Ziya Şahçı kabul edince Kutidor dünürlere altın işlemeli çapanlar giydirir. Ve dünürler birbirini şöyle tebrik ederler:

"-To'nlar muborak bo'lsin! (/Çapanlar hayırlı olsun!)

-*Sizga kuyov o'g'ul muborak bo'lsin!* (Size de damat oğlunuz hayırlı olsun!)

-*Qutlug' bo'lsin!* (Kutlu olsun!)"[468]

Ve düğün hazırlıklarına başlarlar.

Düğün hazırlıkları ilk olarak kızın evinde başlar. Bu hazırlıklar eserde Kumuş'un gözünden ayrıntılı olarak tasvir edilir.

"To'y uchun yangi ko'rpalar qoplamqchi bo'ladilar, par to'shaklar olmoqchi bo'ladilar, kuyov uchun qanday kiyim yarashmog'i ham bahş qilinadir. Oftob oyim eriga oltin kamar olmoqqa buyuradir. (/Yeni minderler kaplanmakta, kuş tüyü yastıklar basılmakta, bir yandan da damat için hangi elbiselerin uygun düşeceği tartışılmakta ve Aftab Ayım kocasına altın kemer siparişi vermekteydi)"[469].

Düğün günü ev kalabalıktır. Dış avlu erkeklerle, evin içi kadınlarla dolmuştur. Misafirlere çeşitli yemekler ikram edilmektedir. Dışarıda da bir grup sazendeler dutar[470], tanbur, rübap, ney gibi musiki aletlerle şarkılar, türküler söylemektedir. Düğün neşeli tarzda devam etmektedir. Yazar, kadınlar meclisini bütün canlılığıyla şöyle tasvir eder:

"İchkarida xotinlar majlisi: onalarcha aytganda, ular qumtuproqdek ko'b, biroq majlisning borishida tartib yo'q: havli yuzi va uylar xotinlar bilan to'lg'an, qaysi havli yuzida bir tovoq oshni yeb o'lturadir, kim yig'lag'an bolasini ovitish bilan ovora, birav yo-yor o'qub, tag'in bittasining quvonchi ichiga sig'may xaxolab dunyoni buzadi-xullas, bag'-bug' yetti qat ko'kdan oshadir… (/Kadınlar ise içeride toplanmışlardı. Kum kadar kalabalıktılar fakat düzensiz yerleşmişlerdi. Odalar dahi kadınlarla doluydu. Ancak kimisi bir şeyler atıştırmakla meşgul, kimisi ağlayan çocuğunu avutmakla uğraşıyor,

---

[468] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 47; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 50 Alıntının Türkçe çevirisinde bazı yanlış anlatımlar kullanıldığından dolayı çeviri düzeltilmiştir.

[469] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 49; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 52

[470] İran ve Orta Asya'nın birçok yerinde kullanılan Dutar; Fars, Uygur, Özbek ve Türkmen halklarıyla adeta özdeşleşmiştir. Adı, "iki tel" anlamına gelen دو تار dotār (دو Do "iki", تار tar "tel"), Farsça kelimeye dayanmaktadır. Dutar'ın gövde ve sap uzunluğu.100–120 cm kadardır. Dombra gibi asıl gövde armudi biçimde ağaç oyma veya yapıştırma olabilir. https://tr.wikipedia.org/wiki/Dutar (09.19. 2021)

bâzıları şarkı söylüyor, bir kısmı da sevinçten kahkahalar atıyor, elhasıl bir curcunadır gidiyordu)"[471].

Düğün günü "Kızlar Meclisi" de olmaktadır. Bu meclise 30-40 kadar güzel, "melek" gibi kız süslenip gelmiştir. Eserde bu meclisin de bütün ayrıntıları anlatılır:

"Qizlar majlisi- gullar, lolalar, to'tilar, qumrilar majlisi! Bu uyda- Kumushbibining tog'asining uyida- qizlar majlisi, gullar majlisi! Bu uyga o'ttuz-qirq chamaliq qizlar yig'ilg'anlar, yig'ilishdan maqsad: qizlar o'zlarining eng latif, eng go'zal bir a'zolarini bu kun xotinliq olamig'a uzatmoqchidirlar. Bu uzatish majlisini jonliq, ruhlik o'tkazmak uchun barcha qizlar o'zlarining eng asil, eng nafis kiyimlarini kiyib, favqulodda yasanib, hüsn olamini yana bir qat, yana bir qayta bejabdirlar. Agar bu uyga kirib, bu majlis a'zolarini bir martaba ko'zdan kechirsangiz, hozirdanoq aytib qo'yish mumkinki, albatta esingiz chiqib ketar. (...) Mana, majlis a'zolari shunaqang'i bir-biravidan o'toq malaklar, parilar edilar. Majlisning shoirlari, o'yinchilari, childirma va dutorchilari-barchasi ham hozir bo'lib faqat Kumushbibigina hammomdan qaytmag'an edi. Shuning uchun majlis ochilmag'an, ochilsa ham ruhsizroq, Kumush kelgach majliska ruh kirishiga barcha ishonadir va uni to'zimsizlanib kutadir. (/Kızlar meclisi! Güllerin, lâlelerin, tûtîlerin, kumruların meclisi! Gümüş Bibi'nin dayısının evindeki kızlar meclisi… Otuz kırk kadar kız bir araya toplanmış… Amaçları ise latif en güzel bir arkadaşlarını kadınlık âlemine yolcu etmek. Bu yüzden en güzel, en şık elbiselerini giyinmişler, sürmelenip süslenmişlerdi. Hepsi birbirinden güzel, hepsi birbirinden câzibeli melekler, dûtarcısı, defçisi elhasıl herkes hazır-ı nâzır, sadece Gümüş Bibi henüz hamamdan dönmemişti. Bu yüzden meclis açılmamış, açılmış olsa bile Gümüş gelmediği için tadı tuzu yok, ancak o geldikten sonra meclise neşe geleceği inancı vardı)"[472].

Burada kız hamamı geleneğinden bahsedilmesi dikkat çekicidir. Bu âdet halihazırda Özbek geleneklerinde varlığını sürdürmemektedir.

Danslar, eğlenceler, türkülerle devam eden kızlar meclisinden sonra yengeler nikah için Kumuş'u kızların yanından alıp götürür. Nikahta da bütün âdetler yerini bulur. Nikah için İmam, öncelikle Kumuş'a vekaletini kime verdiğini yedi-sekiz kez sorar. Kumuş yengelerinin ısrarıyla vekaletini Muhammadrahim amcasına verir. Saat beşi

[471] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 51-52; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 55
[472] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 53-54; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 57

geçince damat ve damadın yirmi otuz arkadaşı Kutidor'un evine gelir. İkramlardan sonra Otabek, Ziya Şahçı, Hasanali, gelinin vekili ve birkaç kişi İmamla birlikte misafirhanenin avlusuna geçerler. Orada Otabek'in vekili Ziya Şahçı ile Kumuş'un vekili Muhammadrahim arasında mehir konusu görüşülür. Bir süre devam eden tartışmalar sonrasında mehir olarak şunlar belirlenir:

"Uch yuz oltin pul, mundan keyin olib berish va'dasi bilan Marg'ilondan o'radek bir havli, sog'ish uchun sigir, asbobi ro'zg'or… (/Yüz altın akça, kati alım satım vaadiyle Mergilan'da saray yavrusu bir ev, sığır ve günlük kullanılacak öte beri…)"[473]

Anlaşılan miktarı Otabek de kabul edince imam nikah hutbesine başlar. Otabek, İmam'ın "Kumuş'u nikahına kabul ettin mi?" sorusunun ikinci tekrarında heyecanla kabul ettiğini söyler. Yazar genelde damatlar üçüncü kez sorulduğunda cevap verdiklerini de vurgular. İmam "Elhamdülillah, elhamdülillah" diye nikah duasını tamamlar. Meclisteki herkes gelin ve damat için dua edip "Âmin" der. Sonra damadın arkadaşları damadı alıp misafirhaneye götürürler ve ziyafet başlar. Ziyafet sonrası damat süslenmiş gelin odasına getirilir. Orada Otabek, Kumuş'un narin bileğine bileklik takar.

Eserde evlenme âdetlerinin bir diğer örneği Otabek'in ikinci eşi Zaynap'la olan nikahında görülür. Öyle ki Özbek Hanım oğlunun sık sık Margilan'a gitmesinden bıkmıştır. Eğer oğlunu Kumuş'tan daha da güzel Taşkentli birisiyle evlendirirse Otabek'in ilk eşini unutacağını düşünür ve Otabek'e sormadan gelin arayışına başlar. Özbek Hanım şehirdeki birçok eve gider ve yedinci kez gelin aramaya çıktığında Alim Pansad adlı kişinin kızını beğenir. Ertesi gün o kapıya tekrar gidip Zaynap'a söz kesip gelir. Otabek bu evliliğe razı olmak istemezse de anne-babasının arzusuna karşı gelemez ve Zaynap'la evlenmeyi kabul etmek zorunda kalır. Eserde Otabek ve Zaynap'ın düğün ritüellerine yer verilmez ama "çarları" adlı gelenekten bahsedilir. Düğünden sonra Zaynap'ın babası hasta olduğundan dolayı çarları ertelenmiştir, Otabek de bu âdet yüzünden Margilan'a gidemediği için canı sıkkındır. Çarlar denilen âdet başka vilayetlerde "çakırdı"[474] diye adlandırılmaktadır.

[473] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 59; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 61

[474] Çakırdı- Kırk günlükten sonra gelin tarafı imkanları dahilinde bir sene içerisinde "çakırdı" yapar. Bu eve çağırmak, yani misafirliğe davettir. Damat, anne-babası, beş-on arkadaşı ve yakınları ile gelin evine ziyarete gelir. Kız tarafındakilerin çok özenle hazırladığı bu misafirliğe, damat tarafı da sepetler ve tepsiler dolusu yemek ve tatlı, hediyeler ve bir koyunla gelir. Ayrıca Özbeklerde damat her zaman kızın evi tarafından mübarek sayılır. Okibat Osmanova, *a.g.e.,* s. 117

Eserde Otabek'ten talak mektubu alan Kumuş'a görücüler gelmeye başlar. Kutidor soylu ailelerden biri olan Salim Şarbatdar'ın oğlu Kamilbek'in dünürlerine evliliğe razı olduğunu bildirip erkek dünürlerle onların fâtihasını (razılık duası) da yapar. Sonra eşinden Kumuş'u bu evliliğe ikna etmesini ister. Kumuş da annesinin ağlamalarına dayanamayıp razı olduktan sonra dünürler tekrar gelip düğün tarihini belirlerler. Fakat düğünden iki saat önce yanına bir arkadaşını alıp hamama giden Kamilbek, Hamid ve işbirlikçileri tarafından öldürülür. Burada bahsedilen damadın hamama gitme geleneği halihazırda devam etmemektedir.

Huşroy, on sekiz yaşından itibaren gelmeye başlayan bütün görücülere red cevabını vermektedir. Daha sonra ağabeyinin arkadaşı evli, iki çocuklu ama varlıklı olan Nusratbek'ten görücüler geldiğinde razı olur. Fatihadan sonra iki hafta geçince nikah kıyılıp düğün yapılır. Düğünden sonra çımıldıkta Huşroy ve Nusratbek'in sohbetinden onların kendi aralarında anlaşıp evlendikleri belli olur. Burada yazar Özbeklerde hâlâ devam eden çımıldık geleneğinden bahsetmiştir.

*Mehrobdan Çayon'*da evlenme âdetlerinin ilk örneği Mahlar Hanım'ın serpilen oğlu ve kızını evlendirme telaşına düşmesiyle başlar. Fakat eşi öldükten sonra darlığa düşen aile ayrı ayrı düğünleri karşılayacak durumda değildir. Bu yüzden Mahlar Hanım oğlunun düğününe kızını vesile etmek ister. Kızını evlendireceği evden de kendisine gelin almak için hem kızı hem oğlu olan aile arayışına düşer. Bu ailenin soy-sopunun da onlara uygun olması gerekmektedir. Üç yıl sonrası derdine derman olan aradığı aileyi bulur. İki tarafın büyükleri gelin ve damat adaylarını görüp beğendikten sonra başlık parasını hakkında konuşurlar. Dünürler başlık parasını almamaya karar verir. Herkesin kendi payına düşün harcamaları yapması konusunda anlaşırlar. Böylece bir haftada iki düğün de yapılır.

Eserde Anvar başkatip olunca Salih Mahdum'un içine endişe düşerek kızıyla Anvar'a söz kesmek ister. Düğün tarihini kesinleştirmek ve Anvar'ın bu düğüne razı olup olmadığını öğrenmek için Sultanali'yi aracı yapar. Anvar bu haberi duyunca çok sevinir ve Rano'ya danışıp, eğer onun da rızası varsa tarihi beraber belirlemek ister. Rano düğünü ilk baharda olmasını söylediğinde Anvar mutluluktan şu cümleleri sarfeder:

"-Xo'b bo'lg'ay. Men ertaga, to'yimiz ko'klamga bo'lsin deb javob aytaman… Yerlar ko'k gilamlar bilan bejalganda, har tarafni binafsha chechaklari bosqanda, qushlar uya qayg'usini chekkanda biz ham to'y qilarmiz; chimildiqda baxt so'zini tinglab,

istiqbol kuyini kuylarmiz… (/-İyi o zaman. Ben yarın düğünümüz bahara olsun, diye cevap veririm. Yerler yeşil kilimlerle süslendiğinde her tarafı menekşe çiçekleri kapladığında, kuşlar yuva kaygısını çektiğinde biz de düğün yaparız. Çımıldıkta mutluluk nağmelerini dinleyip gelecek şarkısını söyleriz…)"[475]

Görüldüğü üzere bu örnekte de gelin ve damadın ilk gecesinde köşe duvara asılan çımıldık âdetinden bahsedilmektedir. Orası Anvar için mutluluk yuvası gibidir. Orası gençlerin geleceklerine adım attığı meskendir.

Ayrıca yazar, Anvar'ın yanına gelen Molla'nın anlatımıyla baharda olması beklenen düğün merasimini şöyle anlatır:

"-To'ylaringiz ham kichkina bo'lmas deb o'ylayman. To'rt dahaning kazolari ham to'yg'a aytilsalar kerak, haram xonimlarini ham bir kun kutarsiz… Zero kuyov bolangiz kichkina odam emas. Birar ming to'n ketishi bu yerda turg'an gap. Albatta, to'yg'a kelganarning qo'llari quruq bo'lmas… Haram xonimlari bo'lsa yuz tilloliq sarposiz kelmaslar, qizingizg'a cho'ri hadya qilsalar ham ajab emas. Albatta "daromadga yarasha buromad" degan gap bor. (/-Düğününüz de küçücük olmaz, diye düşünüyorum. Dört bölgenin kadıları da düğüne davet edilmelidir, harem hanımlarını da bir gün ağırlarsınız… Zira damadınız küçük adam değil. Düğünde binden fazla çapan masrafınız olması kesin bir durumdur. Elbette düğüne gelenlerin elleri boş olmayacak. Harem hanımları ise yüz altınlık üst baş almadan gelmezler, kızınıza cariye hediye etseler bile şaşırtıcı olmaz. Elbette gelire göre gider, sözünü de unutmamalı)"[476].

Burada yazar düğünlerde Özbeklerde örf olan misafirlere ve yakınlara çapan verme âdetinden ve gelen misafirlerin yeni gelin ve damada hediye getirme geleneğinden bahsetmiştir.

Anvar ve Rano'nun baharda olması gereken düğünü Han'ın Rano'ya görücü göndermesi yüzünden olmaz. Salih Mahdum, hana kayınpeder olmayı ve handan gelecek başlık paralarını düşünerek Anvar'la Rano'nun düğününü iptal eder ve kızını hanla evlendirmeyi kabul eder. Anvar bu haber karşısında çaresiz kalırken, sisteme karşı başkaldıran Rano'nun cesaretiyle iki aşık Hokand'dan Taşkent'e kaçarlar. Ve Taşkent'e yerleşip orada nikah kıydırırlar.

---

[475] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 107; çev. Merhan*, Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep,* s. 126

[476] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 141; çev. Merhan*, Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep,* s. 167

Eserde Hudayar Han'ın dünürleri Rano'yu istemek için Salih Mahdum'un evine gelirler. İlk gelişlerinde kızı isterler ve Rano'nun Anvar'la sözlenmiş olduğunu öğrenseler bile hiç önemsemezler ve sonraki gelişinde düğün tarihini belirlerler. Ertesi gün Mahdum'un evine handan düğün hediyeleri gelir. Han'ın hediyesi; üç yüz altın ve o kadar meblağda şahane hediyeler hem de Mahdum'a ayrıca iltifat edilerek verilen "bütün mekteplerin reisi" unvanından ibarettir.

Ayrıca eserde Hudayar Han'ın oğlu Ormanbek'in sünnet düğünün tasviri de verilmiştir. Bu örfün de bütün ritüelleri anlatılmıştır.

"*O'rmonbekning xatnasi uchun bir yuz yigirma kun osh berilib, to'rt oyliq to'y e'lon qildi. Shundog'ki, har kun ikki yüz qozon osh damlanar, sakkiz yuz tanur non yopilar, ikki yuzlab uloq berilar, mamlakatdan to'yg'a kelguchi a'yong'a har kun minglab to'n kiydirilar edi.* (/Orman Han'ın sünneti için 120 gün yemek verip 4 ay düğün yaptı. Böylece her gün iki yüz kazan yemek ve sekiz yüz tandır ekmek pişirilir, iki yüz civarında oğlak kesilip ülkeden düğüne gelen âyana her gün binlerce çapan giydirilirdi)"[477].

Burada yazar, Özbeklerde ve hatta Müslümanlarda çok önem arz eden "hatna toy" veya "sünnet toy" denilen sünnet düğününden bahsetmektedir. Bu merasim küçük oğlanın düğünü olmasına rağmen evlilik düğünleri kadar halk tarafından önemsenmektedir ve o kadar misafirler ağırlanıp, onlara hediyeler verilmektedir. Hatta gelen misafir eşraflara binlerce çapan giydirilmektedir ve yüzlerce oğlaklar kesilip ikram edilmektedir. Zira "*Türk geleneklerinde bu merasimin yerine getirilme sebeplerinin en önemlisi "İslam sünnetini yerine getirmek"tir. Genellikle bu örf adet çocuk 3-5-10 yaşlarındayken yapılır. Toya genellikle mahalle büyükleri, imamlar, aile büyükleri davet edilir ve hatim indirilir. Hatim sonrası millete aş (pilav) dağıtılır. (...) Aştan sonra sazlarla şarkılar söylenir, gazeller okunur, güreş ve kök börü oyunları düzenlenir)*"[478].

5.1.3. Ölüm, Cenaze, Yas/Matem Tutma

"Eski Arapçada mâtem kelimesi, "sevince veya kedere yol açan bir olay dolayısıyla bir araya gelmiş erkek ve kadınlar topluluğu" anlamına gelmekte iken zamanla ölenin ardından hissedilen derin üzüntüyü, özellikle ağlayıp sızlamayı ifade

[477] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 109; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep,* s. 128
[478] Mehmet Yüce, Luiza Khamrabaeva, *a.g.e.,* s. 328

etmeye başlamıştır”[479]. Zira matem, yas veya yas tutma insanların sevdiği birisini kaybettiğinde duyduğu acı yahut üzüntüyü ifade etme şeklidir. Türk toplumlarında yas tutma cenaze gününden başlayarak bir yıla kadar devam etmektedir.

Abdulla Kadiri de romanlarında ölümle ilgili geleneğe yer vermiş fakat ölünün toprağa konulmadan önceki ve cenaze merasimindeki ritüeller üzerinde ayrıntılı durmamıştır. Genel olarak romanlarda cenazeden sonraki âdetlere dikkat çekilmiştir.

Ötgan Kunlar romanında Saadet'in ölümüyle dünyası kararan Alim usta vardır. Sevdiği kadının ölümü onun için bir felaket niteliğindedir. Bu yüzden Alim usta aylarca eşinin ardından göz yaş dökmüştür. Aradan üç yıl kadar süreç geçmişse de yasını devam ettirmiş ve dünyadan yalnız olarak gitmeye karar vermiştir.

Bir başka örnekte, Sadık, Otabek tarafından bıçaklanıp öldürülmüştür. Sadık'ın kapısının önünde birkaç kişi belini bağlayarak[480] tabut hazırlamaya başlamıştır. Sadık'ın annesi Cannat Abla ve birkaç kadın ise evin içerisinde feryat etmektedir. Alim usta da Sadık'ı sevmezse de cenaze için abdest alarak hazırlık yapar ama Otabek'in gerçekleri anlatmasıyla *"Yomonning janozasidan yaxshining hikoyasi foydalik ko'rinadir.* (/Kötü insanın cenazesine gitmektense, iyi insanın hikayesini dinlemek daha faydalıdır"[481] diye cenazeye gitmez.

Eserde Kumuş, ninesinin ölüm haberini almıştır. Bu haberle dünyası kararmıştır. Her ne kadar ölümü, hayatın gerçekliği olarak kabul etse de ninesi için üzüntü duymaktadır. Bunu yazar, Kumuş'un annesine yazdığı mektup aracığıyla aktarmıştır:

"Dadamning keyingi xatidagi qora xabar bilan dori dunyo ko'zimga toraydi. O'lim haq, ammo bechora buvim jon berar ekan, yonida turib duosini olib qolmag'anim uchun ko'p hasrat chekdim. Ayniqsa, musofirchiligim yomon asar qildi. Ko'z yoshlarim bilan yuzimni yuvdim. Bu kun beshinchi kundan beri rahmatlik buvim arvohig'a atab qur'on boshladim, xatim qilib bag'ishlayman. Xudo g'ariqi rahmat qilsin, sizga sabr bersin. (/Babamın son mektubunda verdiği kara haber dünyamı kararttı. Ölüm hak. Ama zavallı ninem can verirken baş ucunda durup helalliğini alamadığım için çok üzüldüm.

---

[479] Ömer Faruk Harman, Matem, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28 (2003), s. 127 https://islamansiklopedisi.org.tr/matem,

[480] Özbek Türklerinin geleneğine göre cenaze merasiminde erkek akrabalar üstlerine çapan giyerek belini bel bağı (kuşak) ile bağlarlar, başlarına da "doppi" denilen baş giyimi takarlar. Mehmet Yüce, Luiza Khamrabaeva, Özbek Türklerinde Milli Geleneklerine Genel Bakış, *Akademik Bakış Dergisi*, Özel Sayı (2020), s. 336

[481] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 256; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 245

Beş gün oldu rahmetli ninem için hatim indirmeye başladım. Allah rahmetinden uzak tutumasın, size de sabır versin"[482].

Görüldüğü gibi Kumuş ninesinin ölüm haberini duyunca acı çekerek gözyaşı dökmüştür. Hatta dünyası kararmıştır. Daha sonra ise ninesinin ruhu şad olsun diye Kur'an hatmetmeye başlar. Zira, Hüseyin Baydemir "Özbek Türklerinde Ölüm Adetleri" makalesinde, Özbek Türklerinde ölenlerin arkasından Kur'an hatmetme geleneğinin yaygın olarak varlığını sürdürdüğünü belirtmiştir. Buna göre "*Fergana vadisinde yaşayan Özbekler ve Taşkent Özbekleri, çarşamba günleri ölmüşlerin ruhları için is çıkarırlar. Fakat halk arasında yaygın olan inanışa göre, ölen kişilerin ruhları belli zamanlarda, özellikle perşembe günleri, kendi evlerine teşrif ederler. Bu gün is çıkarılırsa, ölmüşlerin ruhlarına yemek pişirilirse, Kur'an- ı Kerim okuyup dua edilirse eve gelen ruh/ruhlar şad olacaktır*"[483].

Kumuş'un zehirlenip ölmesinin ertesi günü cenaze merasimi olur. Taşkent'in bütün mahallelerinden önemli kişiler cenazeye katılır. Yol uzak olduğundan dolayı Kumuş'un anne babası cenazeden üç gün sonra ancak gelebilirler. "Biçare" olarak nitelediği anne babanın halini anlatmaya yazarın dili varmaz. Yedinci gün Kumuş'un ruhuna Kur'an hatım kılınır ve halka pilav dağıtılır. Yirminci gün yine hatım indirilerek şehre tekrar pilav dağıtılır. Sattor Mahmud *"O'zbek Udumlari"* (Özbek âdetleri) adlı eserinde bu konu hakkında şöyle der:

Biz Özbeklerde merhumu yad ederken birkaç toplu merasimler yapılır. Bunlar merhumun vefatının üçüncü, kırkıncı günü ve yılı dönümüyle ilgili merasimlerdir. Genelde, yirmisinde ve yılında yurda pilav verilip, merhum yad edilir. Bazı vilayetlerde kırkında pilav verme geleneği var"[484].

Kumuş'un ölümünden biraz zaman geçmiş olsa da aile hâlâ perişan haldedir. Aftab Hanım Kumuş'un mezar taşını görünce kendini tutamaz. Yazar, ailenin düştüğü durumu şöyle anlatır:

"Bechora ona chidolmadi. Qabrni quchoqlab uvvos tortdi. Otabek ham qabr yonig'a tiz cho'kib,ko'z yoshi bilan tuproqni loy qila berdi. .. Qutidor ham lavha qarshisida edi. Lavhani o'qib chiqqandan keyin ul ham piq piq yig'lab yubordi. Yarim soat chamasi shu holda qoldilar. Qur'on o'qushg'a hech kimda majol yo'q edi.

[482] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 366; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 358-359
[483] Hüseyin Baydemir, "Özbekistan'da Ölüm Adetleri", *Turkish Studies*, S. 4/8 (2009), s. 664-665
[484] Mahmud Sattor, *O'zbek Udumlari*, Toshkent: Adolat Nashriyoti, 2004, s. 200

Qarshidag'i binoda Yusufbek Hoji tarafidan qo'yilg'an qori bularning holiga tushundi. Sekin-sekin qorixonadan chiqib keldi va narida o'lturib qur'on o'qudi. Oftob oyimning nolasi bosilsa ham, lekin ko'z yoshi tiyilmadi. Bir ulgina emas, anovlar ham shu holda edilar. Fotixa tortilg'andan so'ng qutidor va Oftob oyim qorig'a pul berdilar. Qori ketgandan keyin har qaysisi o'zlarini bosib alohida alohida qur'on o'qib bag'ishladilar. (/Zavallı Aftab Ayım bir türlü tahammül edemedi ve mezarı kucaklayıp feryad etmeye başladı. Atabey de mezarın yanına diz çöküp gözyaşlarıyla toprağı suladı. Mirza Kerim ise mezarın karşısında duruyordu. Levhada yazılanları okuduktan sonra o da pık pık ağlamaya başladı. Yarım saat kadar bu şekilde kaldılar. Kimsenin Kur'an okuyacak durumu yoktu. Karşıdaki binaya Hacı Yusufbey tarafından gönderilen hafız bunların halini görmüştü. Yavaş yavaş yanlarına gelip, geride oturarak Kur'an okumaya başladı. Aftab Ayım'ın feryatları dinmiş, ama göz yaşları boncuk boncuk dökülmeye devam ediyordu. Öbürleri de aynı durumdaydılar. Hafız gittikten sonra kendilerini tutmaya çalışıp sırasıyla Kur'an okudular)"[485].

Görüldüğü gibi aile Kumuş'un mezarını ziyaret etmektedir. Mezarı ziyaret etme geleneğinin merhuma saygı göstermek, sevgi ve özlemini ifade etmek için yapıldığı vurgulayan Farangisbonu Sharipova "*Bu ziyaretler genellikle merhumun ölümünden yedi, on dört, yirmi bir, kırk gün sonra yapılmıştır. Ayrıca merhumun doğum ve ölüm yıldönümlerinde, bayramlarda ziyaret etmek de geleneklerden biridir*"[486] der.

Eserin sonunda Otabek, Ruslarla olan çarpışmada kahramanca savaşarak şehit olmuştur. Bu haberi Yusufbek Hacı Kanaatşa'dan gelen mektupla öğrenir. Yusufbek Hacı Kur'an hatmedip halka pilav verir. Özbek Hanım ise karalara bürünerek matem tutmaya başlar.

Kadınların matem elbiselerini bir yıl kadar giydiğini vurgulayan Mairambek Tagaev çalışmasında *"Merhumun bir hafta boyunca yas kıyafetlerini giyerler ve cenazenin yedinci günü aş vermek denilen ziyafet verilir. Aş vermek merasimi genellikle cenazenin yedinci günü verilse de kırkıncı günü ve ölümün yıl dönümü günlerinde de*

[485] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 376; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 369
[486] Farangisbonu Sharipova, "*Özbek Yazarı Toğay Murat'ın Eserlerindeki Halk Bilimi Unsurları*", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021, s. 179

verilir. Bu zaman diliminde kadınlar yas işareti olarak bir yıl boyunca siyah giysi giymeye devam ederler"[487] diye ifade etmiştir.

Hüseyin Baydemir ise bu gelenekten şöyle bahseder: *"Kadınlar, ak kiydi törenine kadar matem elbiseleri giyerler. Geleneğe göre, yas tutan kadınlar bu süre zarfında eğlencelere, şenliklere, düğünlere katılamazlar. Gülmeleri, eğlenmeleri, oyunlar oynamaları hoş karşılanmaz. Yaşlı kadınlar kesinlikle takı takmaz, süslenmez, güzel kokular sürünmezler. Bu adet, Kongırat boyunda ölünün kırkı çıkıncaya kadardır. Yas tutmanın ilk göstergesi üzülmek, ağlamak, ikincisi de matem rengi giysilerdir"*[488].

Ayrıca Özbekistan'da matemde giyilen kıyafetlerin rengi bölgelere göre farklılık göstermektedir. *"Taşkent ve çevresinde aileler, evden birisi öldüğünde kadın akrabalara hazır giysi -siyah veya koyu renk gömlek veya mavi üzerine siyah işlemeleri olan gömlek- alıp dağıtırlar. (...) Fergane vadisi Özbeklerinin matem elbiseleri çoğunlukla mavidir. (...) Nemengen vilayetinde yaşayan Taciklerde, kocası ölen kadın siyah giysi giyer. Diğer akrabaların hepsi mavi giyer. Beyaz renkli matem elbisesi, Buhara'da yaşayan Tacikler arasında da yaygındır. Kuzey Fergana Taciklerinde, yirminci asrın başlarında kocası ölen yas tutarken siyah elbise, babası ölen erkekler ise siyah doppi giyerlerdi. Son zamanlarda artık siyah elbiseler giyilmemektedir)"*[489].

Mehrobdan Çayon romanında ise Anvar'ın sevdiği arkadaşı Nasim'in ölümü ve cenazeden sonraki ritüellerden bahsedilir. Nasim o dönemlerde çaresi bulunmayan çiçek hastalığa yakalanıp vefat etmiştir. Bu musibet aileye çok ağır gelmiştir. Fakat bu ölüme Nasim'in ailesinden daha çok Anvar üzülüp acı çekmektedir. Bu ölümün Anvar için bir yıkım olduğu belirtilir. Her gün Nasim'in mezarı başına gidip ağlamaktadır. Hatta dostuna ithafen mersiye de yazmıştır. Eserde mersiyeden birkaç mısra verilmiştir:

"Ochilmay so'lsa har gul g'unchasi pir-u juvon yig'lar,
Emas pir-u juvon, balki hamma ahli jahon yig'lar.
(/Açılmadan solsa her gül goncası yaşlı genç ağlar,
Sadece yaşlı genç değil, belki bütün dünya ağlar.)

Ajal yag'mogari bog'i zako ichra uzib zanjir,
Rahmsiz ezsa ma'sum lolalarni, chun xazon yig'lar.

[487] Mairambek Tagaev, a.g.e., s. 164-165
[488] Hüseyin Baydemir, *a.g.e.*, s. 678
[489] Hüseyin Baydemir, *a.g.e.*, s. 678

(/Ecel yağmacısı zekâ bağı içinde koparıp zinciri,
Acımasızca ezse masum çiçekleri, buna hazan ağlar.)

Nasimim ketdi olamdin meni qayg'u aro tashlab,
Ko'zimdan oqsa xun hech bir ajab yo'q, chunki qon yig'lar.
(/Nesim'im gitti âlemden beni kaygılara bırakıp
Gariplik diyarında yolunu kaybeden biçare ağlar.)

Jahonda erdi tanho men yatimga hamnishin, dildor,
G'ariblikning diyorida adashkan notavon yig'lar…
(/Cihanda idi yalnızlık ben yetime yoldaş, dildar,
Garipliğin diyarında yolunu yitiren güçsüz ağlar…)"[490]

Anvar, mersiye yoluyla dostunu kaybettiği için duyduğu acıyı dile getirmektedir. Buna göre daha genç olan Nasim vefat edince bütün dünya üzülüp ağlamaktadır. Anvar da o gidince yolunu kaybeden bir "biçare" haline gelmiştir. Ayrıca Nasim'in ölümünden sonra Muhammad Racabbek oğlunun ruhu şad olsun diye haftalarca Kur'an hatmetme geceleri yapar. Anvar da bu gecelerin hepsine katılır.

5.1.4. Saygı

"Her milletin kendine özgü davranış kalıpları vardır, bunlar bir milleti diğerlerinden ayırır. Tarihî süreçte bazı değişiklikler yaşansa da bu kalıpların özünü koruduğunu söylemek mümkündür. Bir bakıma milletin geleceğinin teminatı olarak görülen bu ortak davranış kalıpları, fertlerin olaylar karşısında benzer davranış sergilemesine yardımcı olur. Yeni yetişen nesillere değerlerin aktarımı, bireylerin davranışlarına yön verme ve karar verme sürecine etki etme bağlamında etkin bir öneme sahiptir. Olaylar karşısında davranışların tek tipleşmesi ve değerleri yaşatacak bireyin bunun farkında olarak yetişmesi ve sosyalleşmesi, doğrudan veya dolaylı yollarla gerçekleştirilir. Birey, aile ve çeşitli sosyal gruplar içerisinde bu değerleri doğrudan öğrenirken sözlü geleneğe ait anlatılar vasıtasıyla dolaylı olarak edinir. …O değerlerden

[490] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 51; çev. Merhan*, Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep,* s. 61

biri de saygıdır. Saygı sağlıklı bir iletişim gerçekleşmesi ve toplumun kültürel unsurlarının geleceğe aktarımı açısından önem taşır. ”[491]. Zira saygı kavramının Özbek ve diğer Türk kültüründe önemli bir yeri vardır. Çünkü söz konusu toplumda aile büyüklerine karşı duyulan saygının yanında yaşça büyüklere, misafirlere karşı duyulan veya duyulması beklenen saygı anlayışı vardır.

Abdulla Kadiri romanlarında saygının çeşitli örnekleri üzerinde durulur. Bu ehemmiyetli unsura eserlerde sıkça yer verilir. *Ötgan Kunlar* romanında saygı anlayışı, anne baba, kaynana ve kaynata gibi aile büyüklerine ve gelen misafirlere gösterilen saygı olarak çeşitlendirilir. Fakat bunların temelini “büyüklere duyulan saygı” oluşturur.

Eserde ilk olarak Otabek’in babası gibi gördüğü, aslında satın alınmış kulu olan Hasanali’ye gösterdiği saygı örneğiyle karşılaşılır. Otabek, hizmetçisi olsa bile hem yaşına olan saygısından hem babası yerine koyduğundan dolayı Hasanali’ye bir iş buyururken buyruk ifadelerin yerine rica ifadelerini kullanır. Otabek’in Hasanali’yle olan sohbetinden bu anlaşılmaktadır:

“-Tuzukmisiz, ota? (/-İyi misiniz, baba?)

-Xudoga shukr,-dedi Hasanali,- boyag’idan biroz yengilladim. Mazmuni is tekkan ekan. (/-Allah’a şükür-dedi Hasan Ali. Şimdi biraz daha iyiyim.

-Ba’zi yumushlar buyursam… (/-Bazı yumuşlar buyursam…)

-Buyuringiz, o’g’lim. (/-Buyurunuz oğlum.)

-Rahmat, ota, bo’lmasa bizga choy qaynatib bersangizchi.(/-Sağolasın baba. Mümkünse bize çay hazırlayıverin.)

-Xo’b, begim. (/-Peki beyim!)”[492]

Alıntıdan anlaşılacağı üzere Otabek, Hasanali’yi baba yerine koymaktadır. Ona saygı duymaktadır. Ve bu yüzden ona zahmet vermek istememektedir. Onun hizmetçiye karşı saygılı davranışı yanına gelen Rahmat ve Hamid’i de hayrete düşürür.

Eserde Otabek’in anne babasına duyduğu saygı dikkate değerdir. Otabek’in anne babasının kararlarına her zaman saygı duyduğu eser boyunca anlaşılır. Öyle ki Özbek Hanım Otabek’in ikinci kez Taşkentli bir kızla evlenmesini ister. Her ne kadar annesinin arzusu onun görüşlerine karşı olsa da Otabek, *“-Men sizlarning orzularingizni bajarishga-agar xursandchiligingiz shu bilan bo’lsa-har vaqt hozirman.* (/-Eğer bu sizi

[491] Cafer Özdemir, Dede Korkut Kitabında Saygı, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, S. 16 (2017), s. 9
[492] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 8; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 13

mutlu edecekse, arzunuzu yerine getirmeye her zaman hazırım)"[493] diye anne babasına karşı gelemez. Ve onları razı etmek için istemediği ikinci evliliği bile kabul eder.

Zaynap ve Kumuş'un gelin olarak Otabek'in anne babasına gösterdikleri saygı örnekleri vardır ki, bu da eserde büyüklere saygı olarak ele alınabilir.

Zaynap, Özbek Hanım'ın arzu ve şanına layık adap ve tevazuyla sofra başına gelir. Kaynanası tarafından "oturun" izni verildikten sonra utanarak sessizce sofraya oturur. Sofraya çay getirilince aile üyelerinin çayını doldurup vermek için yerinden kalkar ve iki büklüm olup iki elle çayı önce kayınvalidesine uzatır. Sonra ikinci piyaleyi doldurmak için tekrar kalktığında Otabek, bunun gibi iltifatlara lüzum olmadığını ve ona çay verirken yerinden kalmaması gerektiğini söyler. Özbek Hanım'ın Otabek'in dediklerine itiraz ederek kullandığı ifadelerden Özbek gelinlerinin bu hareketi, Özbek toplumunda hürmetin göstergesi olarak kabul görüldüğü anlaşılır.

"-Munday keyin choy berishda o'rningizdan turib o'lturmang,-dedi. -o'lturgan yeringizdan bersangiz, ham bo'ladir. (/-Bundan sonra çay verirken yerinizden kalkmayın! -dedi. Oturduğunuz yerden verseniz de olur.)

Lekin bu gap qayin onag'a yoqmadi, e'tiroz qildi: -Nega undog' deysan, bola. O'rnidan turib choy berish odamzodning ziynatidir, kelinning bor-yo'g'i kelinligi ham shunda-ku! (/Fakat bu söz kaynananın hoşuna gitmemişti: -Niye öyle diyorsun oğul? -dedi. Ayağa kalkıp çay sunmak insanlara gösterilen hürmettir. Gelinlerin gelinliği de bundadır!)"[494]

Ayrıca ölüm döşeğinde halsiz yatan Kumuş'un kaynatası odaya geldiğinde yataktan kalkmaya çalışması büyüklere olan saygının önemli örneklerindendir.

Yukarıdaki alıntılar ve örneklerle yazar, Özbek gelinlerinin kaynana ve aile büyüklerine duyduğu saygılarını sadece kelimeleriyle değil davranışlarıyla da gösterdiğini ifade eder.

Bunun yanı sıra eserlerde misafirlere duyulan saygı örnekleri de mevcuttur. Özbek toplumunda eve misafir geldiğinde ev sahibi, misafirin evin yukarı tarafına geçmesini ister. Bu davranış misafire duyulan saygının ilk göstergesidir.

Alim ustanın yanına gelen Farfi usta Otabek'le tanışır ve onun yabancı misafir olduğunu öğrenince "*Yuqoriga chiqing, mehmon*. (/Şöyle yukarı buyur mihman)"[495] der.

[493] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 138; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 133
[494] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 160; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 156
[495] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 226; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 218

Bir diğer örnekte Margilan'dan Taşkent'e misafir gelen Kumuş ve annesine Özbek Hanım misafirhanenin yukarı tarafını göstererek *"-Qani yuqorig'a! -dedi*. (/-Şöyle yukarı buyurun.)"[496] der. Aftab Hanım yukarı doğru çıkarken, Kumuş kaynanası ve komşularından yukarıya çıkmaya çekinerek onların gerisinde durur. Bu örnekte de Kumuş'un büyüklere olan saygısı görülmektedir.

*Mehrobdan Çayon'*da büyüklere saygının ilk örneği Rano ve kardeşlerinin babalarına duyduğu saygısıdır. Çocuklar babası patikada göründüğü anda terbiyeli olurlar, oyun oynarken bile oyunu durdururlar.

Diğer örnekte Salih Mahdum, Anvar'ı başkatip olmaya ikna etmek için Şahidbek'i evine davet eder. Salih Mahdum ve Şahitbek kapıdan girişte birbirine öncelik vermeye çalışırlar.

"-Siz yuring! (/Önden buyurun!)

-Siz yuring! (/Siz buyurun!)

-Men rozi! (/Lütfen buyurun)

-Adabsizlik bo'ladi-da, xrr? (/Edepsizlik olmasın, hı hı hı…)[497]

Burada kapı girişinde bile misafire saygı duyulduğu görülmektedir.

Ayrıca bu eserde büyüklere gösterilen saygı örneklerinin yanında makam sahiplerine duyulan saygı örneklerine de rastlanılmıştır. Anvar başkatiplik beraatını alınca o güne kadar onun bu göreve layık olmadığını düşünenler ve arkasından gıybetini yapanlar ona saygı göstermeye başlar. Yazar Anvar'a gösterilen saygıyı şöyle tasvir eder:

"Anvar devonxona sahniga yetkanda ichkaridagi kattadan kichik mirzo, munshiylar yangi boshliqlarini muborakbod qilg'ali o'runlaridan qo'zg'aldilar. Hozir ba'zilarining ustida boyag'i "onglashilmovchiliqlar" go'yo bo'lmag'andek, hatto mulla Shahodat mufti ham hech narsani ko'rmagandek, o'z umrida birinchi martaba Anvarning hurmatiga o'rnidan turdi. (/Anvar divan avlusuna ulaştığında içerideki büyükten küçüğe bütün katipler yeni amirlerini tebrik etmek için yerlerinden kalktılar. Şimdi bazılarının üstünde az önceki "anlaşmazlıklar" sanki olmamış gibi hatta Molla Şehadet Müftü de hiçbir şey görmemiş gibi ömründe ilk defa Enver'in hürmetine yerinden kalktı)"[498].

---

[496] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 315; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 307

[497] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 33; çev. Merhan*, Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep,* s. 39

[498] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 81; çev. Merhan*, Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep,* s. 95

Yazar, burada sarayda insanların kişiliğine veya eğitimini değil makamlarına dikkat edildiğini, makamlara göre kişilere saygı duyulduğunu göstermiş ve eleştirmiştir.

5.1.5. Fatiha Okuma

Dinî bir hüviyete sahip olan "Fatiha" ya da "Fatiha okumak", Özbek dilinin izahlı lügatinde şu anlamları taşımaktadır:

1) "Kur'an'ın kısa sürelerinden birini okuyup merhumun ruhunun şad olmasını Allah'tan istemek;

2) Birisine iyilik isteyip dua etmek;

3) Bir işe başlayacak kişiye başarı dileyerek izin vermek, müsaade etmek;

4) Kız ve erkeğin evliliğine karar verdikten sonra bu evlilikten eş dost, akraba, komşuları haberdar etmek için yapılan merasim"[499]

Özbek toplumunun geleneksel yapısı içerisinde alışkanlık haline gelen bu hususlar incelenen eserlerde de yukarıda bahsi geçen anlamlarda kendini göstermiştir. Yani romanlarda kahramanlar tarafından kimi zaman evine misafir geldiğinde sofra duası niteliğinde, kimi zaman hayırlı bir işe başlamadan önce izin almak için, bazen ise ailede cenaze gibi üzücü olay olduğunda merhumun ruhu şad olması için fatiha okunduğu görülür. Ayrıca kız ve erkeklerin evlenmeden önce fatihası (fatiha düğünü) yapıldığına da rastlanır.

Ötgan Kunlar romanında Otabek, kendisini ziyarete gelen Rahmat ve Hamid'e saygı göstererek onları evin yukarısına oturtur ve fatiha okur. Başka bir örnekte avluda oturan Kutidor, çay içtikten sonra sofraya fatiha okuyup öyle kalkar.

Görüldüğü gibi burada sofrayı açmak için veya sofradan kalkarken "Âmin" niteliğinde, şükretmek manasında fatiha okunmaktadır. Bu örnekler dini inancın Özbek halkı arasında alışkanlık haline geldiğini veya geleneksel hal aldığını gösterme açısından önemlidir.

Taşkent beyi Azizbek, halka sürekli zulmetmektedir. Aynı zamanda Hokand'dan gelen vergi memurları da sebepsiz yere öldürtür. Bu ise Kıpçakların Taşkent'e savaş açmasına neden olur. Kıpçaklarla çıkacak çatışmada halkın yardımına ihtiyacı olduğu için onlara bu katliamı yurttaşlarının öcünü almak için yaptığını söyler. O güne kadar zulüm

[499] Abduvahob Madvaliyev, *O'zbek Tilining İzohli Lug'ati 5 jildli*, Toshkent: "O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi" Davlat Milliy Nashriyoti, 2020, s.360-361

içinde yaşayan halk yine Azizbek'e inanmayı seçer. Ve savaş hazırlıklarına başlamak için beylerinden*"Siz omon bo'lib osoyish o'ltirsangiz, qipchoqqa yo'l bermaymiz, taqsir! Qo'rg'on tuzatishga fotiha beringiz, taqsir!* (/ Siz gönlünüzü ferah tutun. Biz Kıpçak'a yol vermeyiz, efendimiz! Korgan tamir etmemize fatiha verin efendimiz!)"[500] diyerek izin ister.

Bir diğer örnekte Yusufbek Hacı ve Özbek Hanım, Margilan'dan Taşkent'e gelen dünürlerinin hürmetine ziyafet verir ve hatta onların gelişine adak adar. Özbek Hanım, adağı kesmek için dünürlerinin fatiha okumasını, yani müsaade etmesini ister.

"O'zbek Oyim chiqib borg'an Oybodoqni to'xtatib so'radi: -Qassob kelganmikin? (/Özbek Hanım dışarı çıkmakta olan Aybadak'ı durdurarak: -Kasap geldi mi? -dedi.)

-Boya kelgan edi. Oyimlardin fotiha olib bersangiz, qo'yni chiqarib berar edim. (/-Biraz önce geldi. Hanımlardan fatiha alırsanız koyunu ağıldan çıkarıp vereceğim.)

O'zbek oyim qudachasig'a qaradi: -fotiha berasizmi, quda? (/Özbek Hanım dünürlere baktı: -Fatiha okuyacak mısınız dünür?)

Oftob oyim Mohira oyimg'a qaradi. -Fotiha beringiz, oyi! (/Aftab ise Mahire Hanıma baktı: -Fatiha okuyuverin hanım!)

-Qo'y sizg'a atalg'an,-dedi Mohira oyim.-Fotiha berish sizning haqqingiz, biz bo'lsaq fotihani ko'p berganmiz. (/-Koyun sizin için kurban ediliyor-dedi Mahire Hanım. Fatiha okumak sizin hakkınız. Biz çok okuduk.)

O'zbek oyim ham "siz bering" degandek qilib Oftob oyimg'a imladi. Oftob oyim uyalinqirab fotiha berdi. (/ Özbek Hanım "siz okuyun" der gibi Aftab'a bakınca, o da mecburen utangaç bir tavırla dua etti.)"[501]

Huşroy, ağabeyinin arkadaşı olan Nusratbek'ten gelen dünürlere, damadın evli ve çocuklu olmasına bakmaksızın bu evliliğe razı olduğunu bildirir. Neticede Huşroy ve Nusratbek'in fatihası yapılır. Fatihanın ikinci haftasında ise nikahları kıyılır.

Farangisbonu Sharipova'nın belirttiğine göre, *"Fatiha, kız isteme çöpçatanlarının gönlünce bir sona eriştikten sonra yapılan bir gelenektir. İki taraf da evliliğe olumlu yaklaşınca ekmek bölmek veya fatiha olarak bilinen bu gelenek gençlerin sözlendiğini belirtir. Kızı vermeye razı olduktan sonra büyükler fatiha duasını okuyup ekmeği bölerler. Gençlerin sözlendiğinden çevreyi haberdar etmek amacıyla bölünen ekmekten ve yahut*

[500] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 37; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 40
[501] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 316; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 308-309

simgesel olarak sıradan bir ekmek, şeker ve tatlılardan oluşan bir tabağı aile yakınları, konu komşu ve akrabalarla bölüşürler"[502].

Kumuş öldükten sonra mezarını ziyaret eden Kumuş'un "biçare" ailesi sürekli ağlamaktadır. Bu yüzden kimsenin Kur'an hatmetmeye gücü kalmamıştır. Mezarlıkta görevli olan hafız onların yerine Kur'an hatmedip fatiha okur.

Mehrobdan Çayon'da da "Fatiha", *Ötgan Kunlar* romanında görülen anlamlarda kullanılmıştır. Eserde Anvar, başkatip Muhammad Racabbek'in itibarını kazanmış ve katipliğe başlamıştır. İlk başta maaşsız çalışmış olsa da ikinci yıldan yedi altın maaş almaya başlar. Anvar, altınların tamamını Salih Mahdum'a verir. Mahdum altınları alınca mutlu olduğu kadar endişelenir. Çünkü artık Anvar'ı yoldan çıkarmak isteyenler veya kızını ona vermeye çalışanlar da ortaya çıkabilir. Bu yüzden kızıyla Anvar'ın başını bağlamayı düşünmeye başlar. Fakat kızı daha on bir yaşında olduğundan ötürü hiç olmazsa bu evlilik olasılığından Anvar'ı haberdar etmeyi planlar. Böylece ertesi gün Anvar'a bahçedeki yeri gösterip oraya onun için ev yapacağını, bunun için para toplaması gerektiği söyler. Anvar ise *"-İmoratka elli tillodan kam pul yetmaydir. Manim bo'lsa bir tiyin pulim yo'q. Bo'ladirg'ani ham fotiha berguningizcha, albatta, sizniki va oyimniki.* (/-Ev yapmaya elli altından az para yetmez. Benimse hiç param yok. Olanı da fatiha verdiğinize kadar sizin ve annemindir)"[503] der. Burada Anvar, Salih Mahdum'un izni olmadıkça maaşını kendisi için kullanmayacağını belirtmiş olur.

Anvar'ın adaylığı başkatipliğe konulur ama bu görevi Anvar'ın kendisi istemez. Onun gibi ilimli, maharetli birinin başkatip olmasını isteyenlerden biri Sultanali her ne kadar Anvar'ı ikna etmeye çalışsa bile çabaları boşa gider. Sultanali bir süre düşündükten sonra Anvar'ı ikna etmesi için Salih Mahdum'un yanına gelir. Salih Mahdum onu misafirhaneye buyur eder. Misafirhaneye girip oturduktan sonra fatiha okunur.

Salih Mahdum, Sultanali'nin iltimasından ve şehirde dolaşmaya başlayan söylentilerden sonra Anvar'ı başkatiplik görevine ikna etme çalışmalarına başlar. Kasaptan et ve soğan getirip eşinden mantı yapmasını ister. Böylece yemek sırasında bu konuyu açmayı planlar. Rano'ya Anvar gelince onu yalnız bırakmamasını söyleyerek kendisi namaza gider. Anvar işten gelince sofrayı her günküne göre geniş ve donatılmış

[502] Farangisbonu Sharipova, a.g.e., s. 159-160
[503] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 55

halde görüp şaşırır ve Rano'ya kimin geleceğini sorar. Neticede Rano ile Anvar'ın arasında "Fatiha" kelimesi üzerine söz oyunu gerçekleşir.

"-Mehmon kelar emish. (/ -Misafir gelecekmiş.)

-Yolg'oning qursin, Ra'no,-dedi Anvar kulimsirab,-qanday mehmon? (/"-Hadi, oradan seni yalancı, Rana." dedi Enver, gülümseyerek, "Nasıl misafir?")

-Men qayoqdan bilay, qanday mehmon… Fotihaga kishilar kelar emish, deb eshitdim. (/-Ben nereden bileyim, nasıl misafir… Fatihaya adamlar gelecekmiş diye duydum.)

-Fotihasi qanaqa? (/- Fatihaya mı, nasıl yani?)

-Bilmasam qanaqa? (/-Nasıl olduğunu nereden bileyim?)

Anvar o'ylanib yana kulimsiradi: -Sening fotihang bo'lmasin? (/Enver düşünerek yine gülümsedi. -Senin Fatihan olmasın?)

-Menim qanday fotiham bo'lsin, men hali tirikman. (/-Benim nasıl fatiham olsun, ben henüz canlıyım.)

- Teskari burma, Ra'no, balki, seni erga bermakchidirlar? (/-Başka taraf çekme, Rana, belki seni kocaya verecekler?)"[504]

Görüldüğü gibi Rano ve Anvar arasında hem "kız isteme" hem "taziye" anlamlarını taşıyan "fatiha" kelimesi üzerine sohbet dönmektedir. Burada yazar fatiha okumanın iki anlamını da değerlendirerek okuyucuyu bildirmektedir.

5.1.6. Suyunçi! (Hayırlama!)

Suyunçi, iyi ve sevinçli bir haber getirene verilen hediye, müjdelik[505] demektir. Özbek toplumunda çoğunlukla suyunçi, uzun bir süredir seyahatte veya askerde olan kişinin sağ salim döndüğünü ve ailede yeni bebek (erkek veya kız) doğduğunu müjdeleyen ilk kişiye verilir. Suyunçi verilirken müjdecinin yaşına bakılır. Ona göre müjdeciye para, çapan, doppi, bel bağı (kuşak), kurbanlık hayvan (koyun, koç) veya değerli olan herhangi bir şey hediye edilir. Suyunçi geleneği, birçok Türk toplumunda olduğu gibi Özbek toplumunda da hâlâ devam etmektedir. Bu geleneğe Abdulla

[504] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 31; çev. Merhan*, Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 37

[505] Farkhunda Aiden, *Nurullah Altay'ın Özbek Türkçesi Sözlüğünün Türkiye Türkçesine Aktarımı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022, s.120

Kadiri'nin romanlarında da rastlanır. Romanlarda suyunçi, güzel haber getiren kişiye ve yeni doğmuş bebek haberini veren kişiye verilmektedir.

Ötgan Kunlar romanında ilk olarak güzel haber için müjde istenir. Kumuş ailesiyle birlikte Taşkent'e ilk kez gelmektedir. Yusufbek Hacı ve Özbek Hanım dünkü tacirlerden dünürlerinin bu gün şehre gireceğinin haberi almış ve onların gelişine ziyafet hazırlığına başlamıştır. Ziyafete önemli kişilerin yanı sıra Zaynap'ın annesi, ablası ve komşu kadınlar da davet edilmiştir. Öğlene doğru Özbek Hanım bütün hazırlıkları tamamlayıp yaklaşık on kadınla sofraya oturur ve beklenen misafirler hakkında övgülerle konuşur. O arada komşu çocuk *"-So'yinchi bering, bek buvi, kennoyim keldila!* (Müjdemi isterim (Suyunçi!)[506] nine! Yengem geldi!)"[507] diye koşarak eve gelir. Özbek Hanım cebinden on-on beş kuruş alıp çocuğa verir. Onun ardından Hasanali kapıda belirir ve *"-Qani oyi, ko'rmanani bering-chi, men sizning qochqoq keliningizni tutuib keldim!* (/ -Hadi hanımım! -dedi. Müjdemi verin benim! Sizin kaçak gelininizi tutup geldim!)*"*[508] diye kapıdan girmek üzere olan misafirlere bakarak "-*To'xtang, to'xtang, ilgari men so'yinchimni undirib olay.* (-Durun, durun! Önce ben müjdeliğimi bir alayım!)"[509] der.

Diğer örnekte yeni doğan bebeğin müjdesi verilir. Öyle ki Kumuş hamiledir ve bebeğin doğmasına az bir süre kalmıştır. Aftab Hanım da doğuma yetişmek için Margilan'dan yola çıkmıştır. Fakat o sırada Kumuş'un sancıları başlar ve iki gün sürer. Dışarıda sabahtan akşama kadar müjdeli haberi bekleyen Yusufbek Hacı ve Hasanali'nin beklemekten iştahı da kesilmiştir. Yatsıya doğru nihayet içeriden gürültülerle birlikte bebek ağlamasının sesi de gelir. Onlar sevinip gülümserken içeriden koşarak Aybadak çıkar ve *"So'yinchi!* (Müjdemi isterim!)"[510] der. Hacı ve Hasanali cebine bakınmaya başlar ve

"-O'g'ul mi, holva? -deb so'radi xotindan. (/-Oğlan mı helva mı? -diye sordu karısına.

-*O'g'ul!* (-Oğlan!)

-*Barakalla!* (-Barekallah!)"[511] der.

[506] Çeviride inceleme konusu olan kelimenin parantez içinde orijinali de verilmiştir.
[507] Çeviride yanlış ifadeler kullanıldığı için düzeltmeler yapılmıştır.
[508] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 312; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 305
[509] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 313; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 305
[510] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 369; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 360
[511] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 369; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 360

Hacı gülümseyerek Aybadak'a üç-dört ak akça ile bir altını uzatarak "-*Tangalarni o'zing ol, tillani doyachaga ber!* (/- Akçaları kendin al! Altını da ebe hanıma ver)"[512] der ve dua ederek Hasanali ile namaza giderler.

Görüldüğü üzere yazar, burada Özbek geleneğinin bir parçası olan yeni doğan bebeklere suyunçi verilmesi geleneği hakkında bilgi vermekle birlikte Özbek toplumunda bebeğin cinsiyetini sorarken kız bebeklerine "helva mı? diye sorulduğuna dikkat çeker. Yazar, bu durum hakkında "Taşkent'te 'kız doğurdu' yerine '*helva doğurdu'* denilir" diye eserin dipnotunda açıklama yapar.

Mehrobdan Çayon romanında ise Anvar'ın başkatip olduğu hakkında Salih Mahdum müjdeli haber almıştır. Salih Mahdum bu haberi uzun zamandır beklemiş olsa da müjdeci geldiğinde eli ayağına dolanır. Ve eşinin yanına gelip alelacele Anvar'ın yanından biri geldiğini ve hemen sandığı açması gerektiğini söyler. Neler olduğunu anlamayan Nigâr Hanım'a Mahdum olayı şöyle anlatır:

"-Anvardan nima uchun kishi keladi, sandiqni nega ochay? (/ -Enver'in yanından neden birisi geldi? Sandığı niye açacağım?)

-Hay, ahmaqsan,-dedi mahdum entiikib, -Anvar yorlig' olg'an, so'yinchiga yigit keldi; sandiqni ochib, shunga bir narsa berib yuborayliq, deyman, tez bo'l! (/-Hay ahmak-dedi mahdum iç çekerek. Enver beraat almış, müjdeye bir genç geldi. Sandığı açıp şuna bir şey verip yollayalım. Çabuk ol!)"[513]

Mahdum cimri olduğundan ötürü müjde konusuna da cimrilikle yaklaşır. Müjdeciye bez çapan vermek ister. Fakat Rano, saraydan gelen birine bezden kaftan vermek ayıp olduğunu, böyle yaparsa Anvar'ın onurunu da zedeleyeceğini babasını anlatınca Mahdum, zar zor atlas çapan vermeye razı olur. Fakat atlas çapanı gence giydirirken "yazık oldu" diye içinden geçirir.

5.1.7. Dua ve Beddua

"Dua ve beddualar, bir toplumun maddi-manevi kültürünü, değer yargılarını, inançlarını yansıtan, kısa ve derin anlamlı, etkileyici duygu yüklü kalıplanmış sözlerdir. Dualar sevinci, teşekkürü, temenniyi veya karşıdaki kişiye duyulan minneti ifade ederken,

[512] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 369; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 360
[513] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 83-84; çev. Merhan*, Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep,* s. 98-99

beddualar ise acıyı, öfkeyi, karşıdaki kişiye duyulan nefreti dile getirirler”[514]. Dua, insanın kendisi ile içinde yaşadığı cemiyetin maddi refah ve manevi saadetinde yardım ve merhametini istemek üzere Allah’a yaptığı bir hitap, bir sesleniştir. Beddua ise duanın tersi ve zıddı olan lânet, inkisar, bela ve gazap ifade eden menfi sözlerdir[515]. Söz konusu olan olumlu veya olumsuz dualar, toplumun kültürel düzeyini gösterme açısından önemlidir. Abdulla Kadiri’nin romanlarında bu unsurlarla sık sık karşılaşılır.

Ötgan Kunlar romanında pek çok dualar ve beddualara yer verilmiştir. Genellikle büyüklerin küçüklere veya anne babanın evlatlarına ettiği hayırlı duaların yanında kötü insanlara karşı söylenen beddualar da romanda görülmektedir. Yusufbek Hacı Taşkent’te çıkan kargaşadan haberdar etmek için oğluna mektup yazar ve onu dua eder:

“...ko’zimizning nuri, belimizning quvvati, hayotimizning mevasi, o’g’limiz mulla Otabekka yetib ma’lum va ravshan bo’lg’aykim, alhamdulillah, biz- duogo’y padaringiz, mushtipar onangiz va yaqin do’stlaringiz-munda Xaq taoloning hifz-i himoyatida sihhat va salomat bo’lib ko’z nurimizning duoyi jonini subh-i shom, balki, aladdavom rabbulolamindan rajo va tamanno etmakdamiz. Janobi Haq bod fursatlarda yaqin va said soatlarda to’kis tugallik birlan diydor ko’rishmakka nasib va ro’zi qilsin, omin yorabbulolamin. (/… Gözümüzün nuru, belimizin kuvveti, hayatımızın meyvesi oğumuz molla Atabey’e varıp mâlum ve âyan olsun ki, elhamdülillah size duacı olan ben pederin, yaşlı anan ve yakın dostlarınız Allah Teâlâ’dan size sıhhat ve selâmat vermesini, sizleri korumasını niyaz ederiz. Gözümüzün nurunun gece gündüz, hatta kıyamete kadar selamette olmasını Rabbul âleminden rica ve temenni etmekteyiz)”[516]

Narmuhammad Kuşbegi’yle olan çatışmada galibiyet kazanan halka Taşkent beyi Azizbek’in teşekkür etmesi üzerine savaşçılar, Azizbek’e dua ederler.

“-Qulliq taqsir, qulliq! Taqsirimiz dunyo turgancha turib, soyai davlatlari boshimizdan kam bo’lmasin! (/-Vazifemiz efendimiz, vazifemiz! Efendimiz dünya durdukça yaşasın! Allah gölgelerini üzerimizden eksik etmesin!)”[517]

[514] https://www.turkedebiyati.org/dua-ve-beddualar/
[515] Zeynel Polat, “O’tkir Hoşimov’un “Dunyoning İshlari” Eserinde Geçen Alkış ve Kargışlar”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, S. 2(2014), s. 72
[516] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 35; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 38-39
[517] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 84; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 83

Azizbek'in korgan komutanına çuha çapan, yüzbaşılara atlas çapan, diğer savaşçılara ise üçer akça inam etmesiyle savaşçılar bu sefer *"-Davlatlari ziyoda bo'lsin!* (Devletleri ziyade olsun)"[518] diye beylerine dua ederler.

Yusufbek Hacı, oğlu Otabek'in Margilan'da zindana atıldığını ve sebebini bütün ayrıntılarıyla Hasanali'den öğrenir. Ve oğlunu kurtarmanın bütün yollarını düşünür. Fakat işin içinden çıkamayınca *"Parvardigoro, keksaygan kunlarimda dog'ini ko'rsatma*. (/ Ya Rab! Şu yaşlı çağımda bana acıyı çektirme!)"[519] diye Allah'a yalvarıp dua eder.

Alim usta Şakirbek diye bildiği dostunun aslında Kutidor'un damadı Taşkentli Otabek olduğunu öğrenince çok sevinir. Otabek'in hasımlarına karşı tek başına kahramanlarca savaşıp onları yendiği için onu takdir eder. Onun şerefine yapılan pilavdan sonra Alim usta Otabek'e şöyle dua eder:

"-Dushmanlaringizning yo'q bo'lg'anlari chin bo'lsin, suyganingiz bilan endi mas'ud yashang! (/-Düşmanlarınız yok olsunlar, artık sevdiğinizle mesut yaşayın)"[520].

Yusufbek Hacı'nın ailesinde erkek çocuk dünyaya gelmiştir. Hasanali ve Yusufbek Hacı müjdeciye para verdikten sonra elini duaya açarak *"Olloh taolo umri bilan bergan bo'lsin.* (/Allah ömrünü uzun etsin!)[521] diye dua ederler.

Aynı eserde toplumda yaygın olan beddua örneklerine de sık sık rastlanır. İki eşi olmasına rağmen Kumuş'u da arzulayan Hamid, Kumuş'un Otabek'le evlendiği haberini duyunca içine ateş düşer. Bu yüzden sebepsiz yere eşlerini döver, onlara eziyet eder. Dolayısıyla eşleri onun zulmünden bıktığı için Hamid'e karşı nefret duymaktadırlar. Hatta her ikisi de Hamid'in ölümünü dileyip *"Qo'qonda o'lsa, o'ligini itlar yesa biz achinarmi edik.* (/Kokan'da geberse de leşini itler yeseydi n'olurdu sanki)"[522] diye beddua ederler.

Aftab Hanım, Kumuş'a gelen sahte talak mektuptan sonra kızının hasta yatağına düşmesi üzerine *"Xudo o'lim bersin uyatsiz eringga.* (/Allah belasını versin o utanmaz herifinin!)"[523] diye Otabek'e beddua eder.

[518] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 84; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 83
[519] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 90; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 89
[520] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 256; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 246
[521] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 369; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 361
[522] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 63; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 65
[523] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 174; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 170

*Mehrobdan Çayon'*da da dua örnekleri oldukça fazlayken beddua örnekleri az rastlanır. Duaların çoğunluğunu katiplerin veya milletin şahsi çıkarları için hana veya han sarayındakilere iltifat amaçlı ettiği dualar oluşturmaktadır.

Anvar Han'ın iltifatına nail olarak başkatipliğe tayin edilir. Han onu huzuruna çağırıp beraatı verir. Orada bulunanlardan Hoca Niyaz Anvar'ın adına dua etmek için elini açar ve *"-Davlati shahanshohi ro'z- baro'z afzun, dushmanovi amir al-mo'minini sarnigun boshad. Ollohi taolo soyai zillallahiro, az sari raiyaton kam nakunad…* (/-Şahlar şahının devleti günden güne artsın, şahların şahı devleti her gün artsın, müminlerin emirinin düşmanları yok olsun. Yüce Allah hükümdarın himayesini fakirlerin başından eksik etmesin)"[524] diye dua eder.

Gulşan, Hudayar Han'a cariye tavsiye etmek için saraya gelir. Fakat daha Han'ın yanına ulaşmadan Ağaça Hanım onu yanına çağırır. Onun amacı Gulşan'ın hana cariye bulmasını engellemektir. Bu amacını gerçekleştirmesi için Ağaça Hanım, Gulşan'a iki altın ve mürsak hediye eder. Gulşan, Ağaça Hanım'ın yanına girdiği anda tazim eder ve elini açarak "-*Oyi xonimning baxt va obro'lari ziyoda, shahzodaning umrlari uzoq bo'lsin*. (/-Hanımanne'nin bahtı ve itibarı çok, şehzademin ömürleri uzun olsun!)[525] diye dua eder.

Han, Cuma namazına kadar gönül eğlendirmek ister. Bu eğlencede bulunanlardan Zakir-gov hana şöyle dua eder:

"-Onhazratimning davlatlari kam, o'zlarida g'am, ko'zlarida nam, dushmanlarida dam, qadlarida ham bo'lmasin... Shahzodamning boshlarida baxt, ostlarida taxt o'ynab, yosh umrlariga ajali bevaqt yetmasin… Shohi baxtiyorning xizmatlariga bel bog'lag'an oq salla, ko'k salla, to'ni malla otalarimizning dillari ham hamesha soqollaridek oq bo'lsin, omin! (/-Han Hazretlerimin devletlerinde eksiklik, kendilerinde keder, gözlerinde nem, düşmanlarında can, endamında yamukluk olmasın… Şehzademin başlarında baht, altlarında taht, sallanıp genç ömürlerine ecel vakitsiz gelmesin… Bahtiyar şahın hizmetlerine bel bağlayan ak sarık, yeşil sarık, kaftanı kahverengi atalarımızın gönülleri de daima sakalları gibi ak olsun, âmin!)"[526]

---

[524] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 80; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 94-95

[525] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 117; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 137

[526] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 153-154; çev. Merhan, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep*, s. 182

Salih Mahdum, kızı Rano'yu Anvar ile nişanlandığına bakmaksızın Han'dan gelen dünürlere rıza gösterir. Neticede Rano, kadınları bir günlük eğlencesi için kurban eden hanlık sistemine başkaldırarak Anvar'a kaçmayı teklif eder ve birlikte kaçarlar. Sultanali, sabah saatlerinde Anvar'ın kendisinin evinde olduğunu saray muhafızlarına ihbar eder. Bunun üzerine Muhafız Abdurauf evi aramaya gelir ama evde kimseyi bulamaz. Anvar'ın Sultanali'ye bıraktığı mektubu okuduktan sonra *"-Odamgarchilikni ham biladi, tuz ko'r qig'ur!* (/-İnsanlığı da biliyormuş, "yediğin tuz kör etsin" seni)"[527] diye beddua eder.

5.1.8. Batıl İnanç

5.1.8.1. Büyü

"Büyü, "tabiat üstü gizli güçlerle ilişki kurularak yahut kendilerinde gizli güçler bulunduğuna inanılan bazı tabii nesneler kullanılarak zararlı, faydalı veya koruma gayeli bazı sonuçlar elde etmek için yapılan işler" şeklinde tarif edilebilir. Kutsalla ilişkisi bulunmaması ve ahlaki amaç taşımaması büyünün en temel özellikleridir; başlıca gayesi ise çıkar sağlamaktır. Yani büyünün asıl amacı insana ve olaya etki ederek bol ve çok avlama, balık tutma, hayvan yetiştirme, düşmanı yenme, zarara uğratma veya öldürme, çocuk, ürün ve mal çoğaltma, kadın elde etme, hastalıktan kurtulma, kısacası bitkileri, hayvanları, insanları, tabiat olaylarını ve güçlerini kontrol ederek şu veya bu kişi yahut kişilere iyilik ya da kötülük etmek suretiyle menfaat sağlamaktır"[528].

İncelenme konusu olan romanlardan sadece *Ötgan Kunlar* romanında büyü inancına yer verilmiştir. Eserde Özbek Hanım, Kumuş'un "Margilanlı" büyücü veya "Hintli" büyücü yardımıyla Otabek'e büyü yaptırdığını düşünmektedir. Ve bu düşüncesini ilk kez Yusufbek Hacı'yla paylaşır:

"-O'g'lingizning bu ishi bejiz emas: marg'ilonliq sihr qildimi, jodu qildimi, haytovur, siz shu yo'sinda yuruy bersangiz, erta-indin o'g'uldan ajralasiz. Bu kalvak o'g'lingiz marg'ilonliqning eshigida qul bo'lib yotib oladir… (/-Oğlunun bu davranışları boşuna değil: Mergilanlı büyü mü yaptı, efsunladı mı ne yaptı bilmem. Amma böyle giderse bir gün oğlunun yüzüne hasret kalacaksın. Bu fehimsiz oğlun Mergilanlıların kapısına uşak olup kalacak ayol!)"[529]

---

[527] Abdulla Qodiriy, *Mehrobdan Chayon*, s. 224.
[528] Koçak, *a.g.e.*, s. 87
[529] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.*, s. 133; çev. Batur, *a.g.e.*, s. 128

Yusufbek Hacı eşinin dediklerine itibar etmemiş olsa da yumuşak huyu sebebiyle Özbek Hanım'ın Otabek'e Taşkentli kız arayışına karşı gelemez. Özbek Hanım, önce eşini sonra oğlunu ikna ederek arzusunu gerçekleştirir. Yani oğlunu Taşkentli Zaynap'la evlendirir. Bu evlilikle büyü bozulacağını sanır ama netice beklediği gibi olmaz. Otabek hâlâ Margilan'a gitmeye can atmaktadır. Oysa düğün günü Özbek Hanım, büyüyü bozmak için birtakım ritüeller yapmıştır.

"Nikoh kuni Otabekning kiyimlarini juhud domladan o'qutishlar, marg'ilonliqdan sovitib toshkandlikka isitishlar – barchasi ham hozir o'z ajzlarini unga iqror qilar edilar. Keyingi "beshbosh" domlaning bergan tutatqi, ezib ichki, duo va tumorlari ham negadir ta'sir asarini sezdirmadilar… O'zbek oyim marg'ilonliqning domlasini kuchlik ekanida shubha qilmasa ham, ammo bir ishka juda hayron edi: juhudning qilg'an jodusini-juhud, musulmon domlanikini -musulmon daf' qila olur edi: nega bular asar qilmaydi sira? Hozir O'zbek oyim buning sirrini o'ylab topolmas edi. Bu boshi berk ko'chada ul uzoq qamalib qolmadi-buning sirrini daf'atan topdi, ham juda to'g'ri topdi: "marg'ilonliqning domlasi juhud ham emas, musulmon ham emas-hindi! Hindilarning ham hannosi. Bas, hannosining sirini na musulmon domlasi qaytarsin-u, na juhud. O'shal hindining o'zi qaytarmasa, o'zga iloj yo'q. (/Nikah günü Atabey'in elbiselerini Hristiyan papaza okutmuş, Mergilanlıdan soğutmak istemiş fakat gittiği bütün muskacılar âciz kaldıklarını itiraf etmişlerdi. En son gittiği "beş baş" imamın verdiği okunmuş sular, muskalar ve hamayliler de hiçbir tesir göstermemişti… Özbek Hanım Mergilanlı imamın büyüsünün çok güçlü olduğundan şüphe etmiyordu ama bir işe şaşıp kalmıştı: Hristiyan papazın büyüsünü bir başka Hristiyan papaz, Müslüman imamın büyüsünü ise başka Müslüman imam bozabilirmiş! Bunu da yaptığı halde neden netice alamamıştı? Şu sıralar sürekli o konuyu düşünüyor ama cevabını bulamıyordu? Fakat işin peşini bırakmaya niyetli değildir. Kendine göre halledecek formülü bulmuştu: "Evet Mergilanlının büyücüsü ne Hristiyan ne Müslüman! Aksine Hintli! Hintlilerin üfürükçüleri de kuvvetli ki ne Hristiyan çözebildi ne Müslüman! Bu büyüyü o üfürükçü bozmazsa kimse bozamaz!)" [530]

Yazar eserde Özbek Hanım'ın büyüye, sihre olan inancıyla toplumda mevcut olan batıl inançlara dikkat çekmiştir. Yukarıdaki alıntıdan anlaşıldığı üzere toplumda zararlı

[530] Abdulla Qodiriy, *a.g.e.,* s. 158-159; çev. Batur, *a.g.e.,* s. 153-154

ve eski görüşler mevcuttur, yazar da bunu Özbek Hanım aracıyla dile getirmiş ve eleştirmiştir.

5.1.8.2. Nazar

"Nazar ya da kem göz, canlı veya cansız bir varlığın başına kaza veya bela gelmesine neden olduğuna inanılan bakış. Nazardan özellikle çocukların, hamilelerin ya da hayvanların etkilendiğine inanılır"[531]. Bugün halk arasında, nazara karşı mavi boncuk, delikli taş, nal, yumurta kabuğu gibi çeşitli nazarlıklar kullanma, hocaya muska yazdırma, kurşun dökme vb. çeşitli pratikler yapılmaktadır[532].

Ötgan Kunlar romanında bütün Türk boylarında yaygın inanış olan "nazar" inancına da değinilmiştir. Otabek, nikahtan sonra gelin evine girerken Aftab Hanım'ın ablası onun ardından üzerlik tüttürdüğü görülür.

Başka bir örnekte Kumuş, Taşkent'e gelir gelmez herkesin gönlünü alır ve kendini sevdirir. Dolayısıyla onun muamelesini ve güzelliğini duyanlar onu merak edip görmeye gelir. Gelen misafirler çoğunlukla Kumuş'u öve öve giderler. Özbek Hanım da onlar gidince hemen Kumuş'a üzerlik tüttürür. Böylece Özbek Hanım, Kumuş'u nazardan uzakta tuttuğuna inanır.

[531] https://tr.wikipedia.org/wiki/Nazar, 10. 04. 2023
[532] Nilgün Çıblak, "Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnancı ve Bunlara Bağlı Uygulamalar", *Türklük Bilim Araştırmaları,* S. 15 (2004), s. 104

SONUÇ

Özbek romancılığının büyük temsilcisi olan idealist, vatansever yazar Abdulla Kadiri, kaleme aldığı tarihî romanlarıyla Özbek edebiyatına damgasını vurmuştur. İlk yazdığı şiirlerinden itibaren Ceditçi anlayışı ve ruhu ileri sürmüştür. Milletin geleceğini düşünmüş, onları uyanmaya davet etmiştir. Bazen de yergi içeren eserleriyle dönemin sosyal sorunlarını eserlerine yansıtmaya çalışmıştır. Her zaman hakikati savunmuştur. Hatta gerçeklik uğruna başı gitse bile ses çıkarmayacağını vurgulamış, bu yolda hapse de atılmıştır. Bu doğrultuda eserlerinde de gerçekliğe önem vermiştir. İnceleme konusu olan iki romanda da tarihî gerçeklik konusuna dikkat edildiği gözlemlenmiştir.

Bunun yanı sıra Kadiri, romanlarını kaleme alırken memleketteki çok önemli sosyal ve kültürel meselelere eserlerinde yer verdiği görülmüştür. İncelenen romanlarda sosyal meseleler olarak iktidar/otorite ve halk ilişkisi, otorite aydın ilişkisi, adalet mekanizmasındaki boşluğun örneği olarak yurttaki rüşvet, iftira, cinayet ve Rus tehlikesi, kadının toplumsal ve aile içindeki konumu, gönül rızası ile veya görücü usulüyle evlenme hem de çokeşlilik sorunu, eğitim, dinî değerler ve sapkın yönelimler gibi konuların öne çıktığı tespit edilmiştir. Romanlarda, kültürel meseleler olarak da Özbek toplumunda henüz devam etmekte olan gelenek görenekler yani yeme içme kültürü, evlenme âdetleri, ölüm, cenaze, yas tutma, saygı, fatiha okumak, suyunçi, dua ve beddua, birçok Türk toplumunda mevcut olan batıl inançlardan büyü ve nazar gibi konular üzerinde durulduğu görülmüştür.

Abdulla Kadiri bu romanlarını ele alarak toplumda ciddi anlamda bir değişimin olmasını istemekte, sosyal değişim çağrısı yapmaktadır. Kadiri eserleri aracığıyla insanların ne kadar mutsuz olduğunu, aile düzeninin ve aile huzurunun olmadığını, hem dışarıdaki Rus tehlikesini, hem içerideki huzursuzluğu göstererek sosyal yapı değişimi gerekli olduğunu söylemektedir. Özbek halkının bu yapıyla devam edemeyeceğini vurgulamaktadır.

Kadiri, Özbek edebiyatı romancılığındaki ilk romanları kaleme almış olmasına rağmen kendi evlerinde, kendi çevrelerinde benzer olayları yaşamış insanların içinde ciddi bir farkındalık yaratmaya çalışmıştır. O şartlarda yaşayan insanlara kanıksadıkları, normalleştirdikleri sorunların normal olmadığını anlatmak istemiştir. Yazar aslında Özbek toplumu özelinde bu kaderi yaşayan tüm Türk Dünyasına bir uyanış çağrısında

bulunmuştur. Toplumların bireysel, sosyal ve siyasi hayatlarındaki yanlışları görmesi için eserleriyle onlara seslenmiştir. Bunu romanlarındaki ele alınan sosyal ve kültürel meselelere bakıldığında açıkça görmek mümkündür. Çünkü yazar toplumdaki yolunda gitmeyen sorunları tek tek ele almıştır. Romanlarda ülkedeki otoriter yönetim, halka karşı yöneticinin adaletsiz ve zalimce davranışı, memlekete yaklaşmakta olan Rus tehlikesi, kadınların toplum ve aile içindeki konumu, ailedeki ve toplumdaki kuma sorunu gibi çok ciddi sorunları incelemiştir. Çok ciddi sosyal bir yara olarak rüşveti göstermiş, insanların rahatlıkla iftira atıp, cinayet işleyebildiğini, devlette yürürlükte bir kanun olmadığını akarmış, kadınların evlilik konusunda söz sahibi olmadığını ve yahut çokeşliliğin ailenin içine girmesine toplum aslında izin vererek suçlu olduğunu belirtmiştir. Kadınlar aile içinde veya toplumda söz sahibi olması için öncelikle bir anne olması özellikle bir erkek evladın annesi olması gerektiğine toplumun inandığını vurgulamıştır. Devlette keyfi yönetim yüzünden halkın ezildiğine dikkat çekmiştir. Böylece bunları halkın fark etmesini sağlamıştır. O her zaman kaleminin gücüyle ve aklının gücüyle savaşmıştır. Bunun yanı sıra yazdığı eserlerinin kalıcılığıyla sonraki kuşaklara da mesajlar bırakmıştır.

Onun romanlarında zaman ya da mekân önemli değildir. Çünkü dünyanın her yerinde her zaman toplumda ya da aile içinde kendisinden güçsüzü gördüğünde onu ezmeye çalışan ve otorite olmaya çalışan grup daima olacaktır. Dolayısıyla onun oluşturmaya çalıştığı farkındalığın modası hiçbir zaman geçmeyecektir. Bu eserler Türk İslam Dünyası açısından çok önemlidir. Çünkü Kadiri, tıpkı İsmail Bey Gaspiralı gibi, Mehmet Akif gibi bir milleti uyandırmayı amaçlamıştır.

Sonuç olarak, Kadiri Özbek edebiyatının tezli romanını başlatmıştır. O Türk edebiyatının Tanzimat dönemindeki yazarları gibi edebiyata araç olarak bakmıştır. Ve romanlarını araç olarak kullanıp toplumu harekete geçirmeye çalışmıştır. Yani Ziya Gökalp'ın "*Şuur döneminde şiir susar, şiir devrinde şuur seyirci kalır. İçinde bulunduğumuz zaman, galiba birinci devreye aittir: Şairler Muz'larından uzak düşmüş, vezin ile kafiye, şuurlu müteşairler eline geçmiş…"*[533] mısrasında dediği gibi Abdulla Kadiri de Özbek toplumunun şuur devrinde, bir Rus baskısının yaşandığı bir dönemde bu eserlerini kaleme almıştır. Dolayısıyla o şuurla hareket etmiştir. O bilinçle toplumda gördüğü ciddi problemlere, toplumsal sorunlara odaklanmıştır. Neticede her dönemde

[533] Fevziye Abdullah Tansel, *Ziya Gökalp Külliyatı-1, Şiirler ve Halk Masalları*, 3.b., Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s. 97

okunabilecek romanları ortaya koymuş ve bunu ustalıkla başarmıştır. Bu yüzden Kadiri'nin kimliğini bir dönem silmeye, eserlerini yakıp yok etmeye çalışmışlardır. Fakat her ne kadar çabalasalar da Kadiri'nin şanlı namını tarihten ve okurların kalbinden çıkaramamışlardır. Kadiri, milletin geleceğine şekil veren kişi olarak Özbek edebiyatı tarihinde kendi yerini almıştır.

Öneri olarak:

Özbek edebiyatının romancılığının temelini oluşturan Abdulla Kadiri'nin diğer eserleri ve edebi dünyası üzerine daha çok çalışmalar yapılmalıdır. Özellikle romanların sosyologlar tarafından da sosyolojik araştırmaları yapılması gerekmektedir. Ayrıca henüz çevirisi yapılmayan eserleri Türkiye Türkçesi çevrilerek edebiyata kazandırılması sağlanmalıdır. Ayrıca bu çalışmada incelenen romanların Türkiye Türkçesindeki çevirisi üzerinde de çalışmalar yapılması ve çeviri hatalarının gözden geçirilmesi oldukça önem arz etmektedir. Eserlerin Türkiye Türkçesine aktarımı konusu daha bilinçli olarak ele alınması gerektiği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Abdullaev Vahid, *O'zbek Adabiyoti Tarixi II (XVII asrdan XIX asrning ikinchi yarmigacha),* Toshkent: O'qituvchi Nashriyoti, 1967

Abdullah Tansel Fevziye, *Ziya Gökalp Külliyatı-1, Şiirler ve Halk Masalları,* 3.b., Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989

Açık Fatma, "Ötken Künler", "Kece va Kündüz", "Kutlug Kan" Romanlarında Tema, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. 5 (2005), ss.1-15

Adashboyev Tursunboy, Akbar Abdurahmon, *O'zbek Bolalar Adabiyoti Antologiyasi iki jildlik: I She'riyat,* Toshkent: O'qituvchi Nashriyot-Matbaa İjodiy uyi, 2006

Ak Pınar*, Zuhuri Danışman'ın Tarihi Romanları ve Romancılığı*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), 2020

Aktaş Şerif, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, 2.b., Ankara: Akçağ Yayınları, 1991

Argunşah Eraydın Hülya, *Türk Edebiyatında Tarihi Roman (Türk Tarihiyle İlgili),* (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990

Aiden Farkhunda, *Nurullah Altay'ın Özbek Türkçesi Sözlüğünün Türkiye Türkçesine Aktarımı,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022

Akar Metin, Deniz Sebahat, Bilecik Fahrünnisa, "Özbekistan Türkleri Edebiyatı" *Türk Dünyası Çağdaş Edebiyatı*, 2.b., İstanbul: Yesevi Yayıncılık Yayınları, 1994

Avloniy Abdulla, *Tanlangan Asarlar 2 jildlik: 2-jild Pandlar, ibratlar, hikoyatlar, nabiylar hayoti, dramalar, maqolalar, sayohat xotiralari,* Toshkent: Ma'naviyat, 2006

Balcı Mustafa, "Abdullah Kadiri'nin Ötgen Künler Romanında Yapı, Tema ve Üslup Özellikleri", *Bilig*, S. 7, 1998, ss. 221-234

Batur Ahsen, *Abdullah Kadiri: Ötgen Künler (Geçmiş Günler)*, 3.b., İstanbul: Art Yayınları,1993

Baydemir Hüseyin, Özbekistan'da Ölüm Adetleri, *Turkish Studies*, S. 4/8 (2009), ss. 662-683

Bozkurt Oğuzhan, *Reha Çamuroğlu'nun Tarihi Romanları Üzerine Bir İnceleme,* (Yüksek Lisans Tezi), Bartın: Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018

Cengiz Alim Koray, Türkan Hüseyin K., "Beslenme Antropolojisi Bağlamında Hatay Ovakent Özbek Türklerinde Pilav ve Kimliğin İnşası", *Folklor/Edebiyat*, C.25 (2019), ss. 953-969

Çalık Etem, Mustafa Necati Sepetçioğlu Hayatı, Sanatı, Eserleri, (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993

Çelik Yakup, "Tarih ve Tarihi Roman Arasındaki İlişki. Tarihi Romanda Kişiler", *Bilig*, S. 22 (2002), ss. 49-68

Çetin Nurullah, *Roman Çözümleme Yöntemi,* 7.b., Ankara: Öncü Kitap Yayınları, 2009

Çıblak Nilgün, "Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnancı ve Bunlara Bağlı Uygulamalar", *Türklük Bilim Araştırmaları,* S. 15 (2004), ss. 103-125

Çıkla Selçuk, "Romanda Kurmaca ve Gerçeklik", *Hece Aylık Edebiyat Dergisi: Türk Romanı Özel Sayısı,* S. 65/66/67 (2002), ss. 111-129

Doğan Mehmet Can, "Tarihi Dönemin Dinamikleri ve Son On Beş Yılın Tarihi Romanları", *Türk Yurdu*, C. 20 (2000), S. 153-154, ss.140-157

Durgun Recep, *Ahmet Nedim Kasimi'nin Hikâyelerinde Sosyal Sorunların Yansımaları,* (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014

Eckmann Janos, "Çağatay Edebiyatının Son Devri (1800-1920)", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, C.11 (1964), ss. 121-156

Erol Kemal, "Tarih-Edebiyat İlişkisi ve Tarihi Romanların Tarih Öğretimine Katkısı", *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, C. 1 (2012), S. 2, ss. 59-70

Gafarov Orkhan, *Rus Dış Politikasında Kimlik Arayışı: "Batı"dan Kopuşun Tarihsel Analizi,* (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020

Göğebakan Turgut, *Tarihsel Roman Üzerine,* 1.b., Ankara: Akçağ Yayınları, 2004

Güneş Mehmet, *Aka Gündüz'ün Roman, Hikâye ve Tiyatrolarında Sosyal Meseleler (1909-1958),* (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2009

Gürbulak Delibalta Cansu, *Hurşid Devran'ın Hayatı ve Eserleri*, (Doktora Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019

Harman Ömer Faruk, Matem, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28 (2003), ss. 127-128, https://islamansiklopedisi.org.tr/matem,

Hayit Baymirza, *Türkistan'da Öldürülen Türk Şairleri: Mazlum Türklerin Hayatından Parçalar,* Ankara: Kardeş Matbaası, 1971

İbrahimova Shahina, *Özbek Milli Kıyafetleri ve Takıları,* https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/, ss. 683-700

İnan Abdülkadir, "*Türk Edebiyatı" Türk Dünyası El Kitabı 3. Cilt*, 3.b., Ankara: Türk Kültürünün Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1992

Jalilov Bahrom, Qodirov Valijon, Tojiboyeva Muqaddas, *O'zbek Adabiyoti*, Toshkent: Akademnashr, 2013

Jumaxo'ja Nusratullo, Adizova Ikbaloy, *O'zbek Adabiyoti Tarixi (XVI-XIX asr 1 yarmi)*, Toshkent: Noshir nashriyoti, 2019

Kadiri Abdullah, Sanat Cereyanı, çev. Ömer Küçükmehmetoğlu, *Temrin, Düşünce ve Edebiyat Dergisi,* S. 97 (2019), ss. 3-59

Kamalova Zebiniso, *Hudayar Han Döneminde Hokand Hanlığı (1845-1875),* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019

Karabulut Mustafa, "Yusuf Atılgan'ın 'Aylak Adam' Romanında Anlatım Teknikleri", *Turkish Studies*, S. 7 (2012), ss. 1375-1387

Karadeniz Yasin, *Türkistanlı Ceditçi Abdullah Kadiri'nin Mehrobdan Chayon Romanı (İnceleme),* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013

Karataş Evren, "Halikarnas Balıkçısının Turgut Reis Adlı Eserinin Tarihi Roman Kavramı Çerçevesinde Değerlendirilmesi", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* C. 11 (2014), S. 26, ss.11-26

Karakaş Şuayip, "*Özbek Romancı Abdullah Kadiri ve "Ötken Kunler" Romanı"*, Özbek Edebiyatı Yazıları, Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları, 2012

Karakaş Şuayip, Türkistan'da "Kızıl Kırgın" Kurbanları, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi,* S. 5 (1998), ss. 24-36

Karimov Bahodir, *Jadidlar: Abdulla Qodiriy*, Toshkent: Yoshlar Nashriyot Uyi, 2022

Karimov Naim, *Abdulhamid Sulaymon o'g'li Cho'lpon*, Toshkent: Fan Nashriyoti, 1991

Karimov Naim, *Mahmudxo'ja Behbudiy,* Toshkent: O'zbekiston, 2011

Karslı Ezgi, "Kırgız Edebiyatına Yansıyan Ceditçilik Edebiyatı", *Turkologia*, S. 103 (2020), ss. 80-98

Kasımov Begali, Kerimov Naim, *"Türkistan Alanı", Türk Dünyası Edebiyatı Tarihi* Cilt 9, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2007

Kasimov Begali, "XX. yüzyıl Başlarında Türkistan'daki Cedidcilik Akımının Başlıca Özellikleri", *Avrasya Etüdleri*, C.2 (1995), S.3, ss. 88-97

Koçak Yasemin, *Çağdaş Özbek Romanında Tarih-Gerçeklik İlişkisi: Ötgen Künler (Abdullah Kadiri), Nevai (Musa Taşmuhammedoğlu Aybek), Köhne Dünya (Adil Yakubov),* (Yüksek Lisans Tezi), Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019

Koçar Çağatay, "Türkistan'da Ceditçilik Devrindeki Bazı Neşriyatlar", *Türkistan ile İlgili Makaleler,* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991

Korucu Serpil*, 2000 sonrası Yayınlanan Tarihi Romanlarda Yakın Tarihin Ele Alınışı ve Eğitim,* (Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2018

Kydyraliyev Darhan, *Türkistan'da Cedidcilik Hareketi ve Bunun Türkiye ile Münasebeti,* (Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001

Madvaliyev Abduvahob, *O'zbek Tilining İzohli Lug'ati 5 jildli*, Toshkent: "O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi" Davlat Milliy Nashriyoti, 2020

Malkoç Ezgioya, "Özbek Türkçesinde Geçen Erkekle ilgili Adlandırmaların Toplumbilimsel açıdan İncelenmesi", *Dil Araştırmaları*, S. 30 (2022), ss. 169-182

Maxdum Hoji Mirzo Olim, *Tarixi Turkiston*, Toshkent: Yangi Asr Avlodi, 2009

Merhan Aziz, "Yazılı Özbek Edebiyatı", *C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 31 (2007), S. 2, ss. 125-138

Merhan Aziz, *Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu*, 1.b., Ankara: Grafiker Yayıncılık, 2008

Merhan Aziz, *Abdullah Kadirî (Abdulla Qodiriy): Mihraptaki Akrep, Hudayar Han ve Kâtiplerinin Yaşamını Anlatan Tarihi Roman,* 1.b., İstanbul: Elfene Dünya Yayıncılık, 2020

Meydan Emrah, "Bazı Tarihi Türk Denizcilik Üzerine Bir İnceleme", Söylem Filoloji Dergisi, S. 6/3 (2021), ss. 685-695

Mirvaliyev Sabir, Büyük Özbek Mütefekkiri Abdullah Kadiri, çev. Öztürkçü Hamza, *Temrin, Düşünce ve Edebiyat Dergisi,* S. 97 (2019), ss. 3-59

Mirvaliyev Sobir, *Abdulla Qodiriy Kashfiyoti*, Toshkent: Mashhur-Press Nashriyoti, 2018

Mirzaev İbragim, *Abdulla Qodiriy*, Toshkent: O'zbekiston SSR Fan Nashriyoti, 1975

Mirzayev Saydulla, Shermuhamedov Said, *Hozirgi Zamon O'zbek Adabiyoti Tarixi*, Toshkent: O'zbekiston Nashriyoti, 1993

Mirzayev Saydulla, *XX Asr O'zbek Adabiyoti Tarixi,* Toshkent: Sharq Nashriyot-Matbaa Aksiyadorlik Kompaniyasi Bosh Tahririyati, 2006

Mirzayev Saydulla, *XX Asr O'zbek Adabiyoti,* Toshkent: Yangi Asr Avlodi, 2005

Mutlu Kübra, *Adil Yakubov'un Romanlarında Sosyal ve Kültürel Meseleler,* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011

Narmatov Umarali, Açık Fatma, "Türkistan Alanı", *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi* Cilt 9, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2007

Nasriddinov Fathiddin, *Adibning Yo'li: Abdulla Qodiriy Mahorati,* Toshkent: G'ofur G'ulom Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti, 1971

Normatov Umarali, *Qodiriy Mo'jizasi:* Tadqiqot, Qayd, Suhbat va Mulohazlar, Toshkent: O'zbekiston Nashriyot Matbaa İjodiy Uyi, 2010

Oba Emin, "Bağımsızlık Devri Özbek Edebiyatı", *Turkish Studies*, S. 9/3 (2014), ss. 997-1008

Osmanova Okibat, "Özbek Düğünlerinde Örf Adetler", akt. Musahanov Yuldus, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S.20, ss. 111-117

Ölmez Zuhal, "Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı üzerine Araştırmalar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.5 (2007), S.9, ss. 173-219

Özcan Dicle, *Cinsiyet Kültürünün Paradoksu: Dışlama ve İçerme Pratikleriyle Trans Kadınlar: Mersin Örneği,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014

Özdemir Cafer, Dede Korkut Kitabında Saygı, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, S. 16 (2017), ss. 7-29

Özön Mustafa Nihat, *Türkçede Roman*, 2.b., İstanbul: İletişim Yayınları, 1985

Öztürk Çelebi Elif Sevda, *Sovyet Dönemi Özbek Yazarlarından Abdullah Kadirinin "Cinler Bezmi", Çolpan'ın "Kar Koynıda Lale", Abdullah Kahhar'ın "Edebiyat Müellimi", Adil Yakubov'un "Veda" adlı hikayeleri (İnceleme, Metin, Aktarma, Dizin),* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2015

Öztürk Nermin*, Tarihi Romanlar ve 19. Yüzyılda Yazılmış Üç Tarihi Romanın Değerlendirilmesi,* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992

Polat Ali, Ahmet *Yılmaz Boyunağa'nın Hayatı, Eserleri ve Tarihi romanları Üzerine Bir İnceleme,* (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016

Polat Zeynel, "O'tkir Hoşimov'un "Dunyoning İshlari" Eserinde Geçen Alkış ve Kargışlar", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, S. 2 (2014), ss. 71-84

Qo'ziyev Umidjon, *O'zbek Adabiyoti Tarihi 1-qisim (Uslubiy qo'llanma),* Namangan: Namangan Davlat Universiteti, 2016

Qodiriy Abdulla, *Diyori Bakr III: She'rlar, hikoyalar, saxna asarlari, hangomalari, felyeton va maqolalari*, Toshkent: İnfo Capital Group, 2017

Qodiriy Abdulla, *Kichik Asarlar,* Toshkent: G'ofur G'ulom Nomidagi Badiiy Adabiyot Nashriyoti, 1969

Qodiriy Abdulla, *Mehrobdan Chayon; Xudoyorxon va munshiylari hayotidan tarixiy roman*, Toshkent: Navro'z, 2019

Qodiriy Abdulla, *O'tkan Kunlar: O'zbek turmushidan tarixiy ro'mon*, Toshkent: Navro'z, 2019

Qodiriy Abdulla, *To'la Asarlar To'plami 1-Jilt: She'rlar, Hikoya va Ocherklar, Hajviyalar,* Toshkent: Fan Nashriyoti, 1995

Qodiriy Habibulla, *Otam Haqida Xotiralar*, Toshkent: G'ofur G'ulom nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti, 1983

Qodiriy Habibulla, *Otamdan Xotira,* Toshkent: Yangi Asr Avlodi, 2005

Qosimov Begali, "*XX asr boshida jadid adabiyoti va tarixiy hodisalar", Jadidchilik: islohot, yangilanish, mustaqillik va taraqqiyot uchun kurash: Turkiston va Buxoro tarixiga yangi chizgilar,* ed. D.A. Alimova vd., Toshkent: Universitet Nashriyoti, 1999

Qosimov Begali, *Abdulla Avloniy (Adabiy-Pedagogik Portret),* Toshkent: O'qituvchi Nashriyoti, 1979

Qosimov Begali, vd., *Milliy Uyg'onish Davri O'zbek Adabiyoti*, Toshkent: Ma'naviyat, 2004

Quronov Dilmurod, *Jadidlar: Abdulhamid Cho'lpon*, Toshkent: Yoshlar Nashriyot Uyi, 2022

Sardoğan Cihangir Sevgi, *Aman Muhtar'ın "Ayallar Mamlakati ve Saltanat Ati" adlı Eserindeki Hikayeler Üzerine Dil ve Üslup İncelemesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019

Sharipova Farangisbonu, "*Özbek Yazarı Toğay Murat'ın Eserlerindeki Halk Bilimi Unsurları*", (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021

Sattor Mahmud, *O'zbek Udumlari*, Toshkent: Adolat Nashriyoti, 2004

Şen Can, Feminist Edebiyat Eleştirisi ve Nihan Kaya'nın "Gelin" Hikayesinin İncelenmesi, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi,* C. 9 (2011), S.2, ss. 448-458

Tagaev Mairambek, "Hokand Hanlığı'nın (1709-1876) Sosyal ve Kültürel Tarihi", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017

Tanç Mustafa, "Son Dönem Çağatay Türkçesi ve Ömer Han", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi,* S. 15 (2003), ss. 111-118

Tekin Feridun, "Hanlıklar Dönemi Çağatay Edebiyatı", *Turkish Studies,* S 6/1 (2011), ss. 1843-1850

Tekin Mehmet, *Roman Sanatı Romanın Unsurları-1*, 19.b., İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2022

Tolkun Selahittin, "Son Devir Çağatay Edebiyatının İki Önemli Kadın Şairi: Nadire ve Üveysi", *İlmi Araştırmalar*, S. 12 (2001), ss. 167-174

Topdemir Ramazan, *Türk Edebiyatında Tarihi Romanlar (Türk Tarihi ile İlgili 1971-1980)*, (Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005

Toprak M. Faruk, Mersiye, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 29 (2004), ss. 215-217 https://islamansiklopedisi.org.tr/mersiye

Tural Sadık Kemal, "Tarihin Romanlaştırılması", *Töre,* S. 59 (1976), ss. 1-43

Tural Sadık Kemal, *Zamanın Elinden Tutmak,* 1.b., İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1982

Üşenmez Emek, "Modern Özbek Edebiyatı", *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, C. 4, S. 19 (2011), ss. 118-124

Üşenmez Emek, *Yeni Özbek Edebiyatı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2013

Yılmaz Salih, *Sovyetler Birliği'nde İdeolojik Bir Araç Olarak Tarihi Roman: III. Milletlerarası Tarihi Roman ve Romanda Tarih Bilgi Şöleni Bildiriler Kitabı*, Ankara: Altan Matbaacılık, 2016

Yuldashev Marufjon, "Ana Hatlarıyla Bağımsızlık Dönemi", *Kardeş Kalemler Dergisi, S.* 144 (2018), ss. 74

Yuldashev Marufjon, "Çağdaş Özbek Edebiyatı I", *Çağdaş Türk Edebiyatları II*, ed. Yavuz Akpınar-Ferruh Ağca, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2753, 2019

Yurt İrfan, Achilova Dilorom, "Özbekistan'da Yöresel Bir Lezzet: Taşkent Düğün Pilavı*", Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research,* C. 6 (2022), S. 2, ss. 398-411

Yüce Mehmet, Khamrabaeva Luiza, Özbek Türklerinde Milli Geleneklerine Genel Bakış, *Akademik Bakış Dergisi*, Özel Sayı (2020), ss. 319-341

Zengin Nesrin, *Gençlik Edebiyatı ve Eğitim Değerleri Açısından Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun Dünkü Türkiye Dizisindeki Tarihi Romanlarının İncelenmesi,* (Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000

Zeren Hüsamettin, *Necati Tosuner'in Romanlarında Yapı ve Tema,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018

Ek 1: Fotoğraflar

Abdulla Qodiriy madrasa talabasi, 1912 yil
Abdulla Kadiri medrese öğrencisi, 1912

Kaynakça: Sobir Mirvaliyev, *Abdulla Qodiriy Kashfiyoti*, Toshkent: Mashhur-Press, 2018, s. s.196

Abdulla Qodiriy o’g’li Habibulla bilan, 1922 yil
Abdulla Kadiri oğlu Habibulla ile, 1922

Kaynakça: Sobir Mirvaliyev, *Abdulla Qodiriy Kashfiyoti*, Toshkent: Mashhur-Press, 2018, s. 197

Abdulla Qodiriy xasta, 1923 yil
Abdulla Kadiri, hasta, 1923

Kaynakça: Sobir Mirvaliyev, *Abdulla Qodiriy Kashfiyoti*, Toshkent: Mashhur-Press, 2018, s. 197

Chapdan (o’tirganlar): “Turkiston” gazetasining bosh muharirri Komiljon Alimov, Abdulla Qodiriy, Shokirjon Raximiy (ma’orifchi), Qayum Ramazon (tilshunos)
Soldan (oturanlar): Turkistan gaztesinin baş editörü Kamilcan Alimov, Abdulla Kadiri, Şakircan Rahimi, Kayum Ramazan (filolog)

Abdulla Qodiriy kasbdosh do’stlari davrasida, 1924 yil
Abdulla Kadiri meslektaşları ile, 1924

Kaynakça: Abdulla Qodiriy, *Diyori Bakr*, Toshkent: İnfo Capital Group, 2017, s. 2

Abdulla Qodiriy “Mushtum”dagi faoliyati davri, 1924 yil
Abdulla Kadiri *Muştum* dergisindeki faaliyeti döneminde, 1924

Kaynakça: Sobir Mirvaliyev, *Abdulla Qodiriy Kashfiyoti*, Toshkent: Mashhur-Press, 2018, s. 198

قیلیه تونله‌ر کارولی جولقونبای - عه‌بدوللا قادیری

کولدیرب یپفلاتادر، یپفلاتب کولدیره‌در

“Fıkra yazısı kralı Culkunbay güldürerek ağlatır, ağlatarak güldürür”
Mushtum jurnalida Abdulla Qodiriy nomiga ishlangan sharj surati 1924 yil
Mushtum dergisinde Abdulla Kadiri adına yapılan karikatür resim, 1924

Kaynakça: Abdulla Qodiriy, *Diyori Bakr*, Toshkent: İnfo Capital Group, 2017, s. 3

Abdulla Qodiriy Moskvada, 1925 yil
Abdulla Kadiri Moskova'da, 1925

Kaynakça: Sobir Mirvaliyev, *Abdulla Qodiriy Kashfiyoti*, Toshkent: Mashhur-Press, 2018, s. 199

Abdulla Qodiriy ilk hibsga olingan vaqti, 1926 yil
Abdulla Kadiri ilk tutuklandığı zaman,1926

Kaynakça: Sobir Mirvaliyev, *Abdulla Qodiriy Kashfiyoti*, Toshkent: Mashhur-Press, 2018, s. 199

Abdulla Qodiriy. (chapda o’tirganlardan birinchisi) hamkasb do’stlari bilan, 1929 yil
Abdulla Kadiri (solda oturanlardan birincisi), meslektaşları ile, 1929

Kaynakça: Sobir Mirvaliyev, *Abdulla Qodiriy Kashfiyoti*, Toshkent: Mashhur-Press, 2018, s. 200

Sadriddin Ayniy va Abdulla Qodiriy, Moskvada, 1932 yil. Butunittifoq yozuvchilar uyushmasi tashkiliy qo'mita plenumida
Sadriddin Ayni ve Abdulla Kadiri, Moskova'da, 1932. Birleşik Yazarlar Birliği'nin Kuruluş Komitesinin Toplantısında

Kaynakça: Sobir Mirvaliyev, *Abdulla Qodiriy Kashfiyoti*, Toshkent: Mashhur-Press, 2018, s. s.200

Abdulla Qodiriy O’zbekiston yozuvchilar uyushmasining birinchi qurultoyi arafasida, Toshkent, 1934 yil
Abdulla Kadiri, Özbekistan Yazarlar Birliğinin Birinci Kurultayı sırasında, Taşkent, 1934

Kaynakça: Sobir Mirvaliyev, *Abdulla Qodiriy Kashfiyoti*, Toshkent: Mashhur-Press, 2018, s. 201

O’tirganlar (so’ldan) G’afur G’ulom, Sadriddin Ayniy, Abdulla Qodiriy, Shokir Sulaymon. Orqada tojik shoiri Abdusalom Dehotiy, 1935 yil.
Oturanlar (soldan): Gafur Gulam, Sadriddin Ayni, Abdulla Kadiri, Şakir Suleyman. Arkada Tacik şairi Abduselam Dehoti, 1935

Kaynakça: Sobir Mirvaliyev, *Abdulla Qodiriy Kashfiyoti*, Toshkent: Mashhur-Press, 2018, s. 202

Yozuvchi o’z oilasi davrasida, soldan: Rahbarnia (xotini), Anisa (qizi), Adiba (qizi), Josiyat bibi (onasi), Abdulla Qodiriy, Ma’sud (o’g’li), Nazifa (qizi),Habibullo. 1935 yil.
Abdulla Kadiri ailesiyle. Soldan: Rahbarnisa (eşi), Anisa (kızı), Adiba (kızı), Josiyat bibi (annesi), Abdulla Kadiri, Masud (oğlu), Nazifa (kızı), Habibulla (oğlu), 1935

Kaynakça: Habibullo Qodiriy, *Otam Haqida Xotiralar,* Toshkent: G’ofur G’ulom Nomidagi Adabiyot va San’at Nashriyoti, 1974, s. 67

Abdulla Qodiriy hibsda, 1938, oktabr
Abdulla Kadiri, hapisteyken, 1938, Şubat

Kaynakça: Sobir Mirvaliyev, *Abdulla Qodiriy Kashfiyoti*, Toshkent: Mashhur-Press, 2018, s. 202

Abdulla Qodiriy qatl etilgan joy xaritasi
Abdulla Kadiri'nin idam edildiği yerin haritası

Kaynakça: Sobir Mirvaliyev, *Abdulla Qodiriy Kashfiyoti*, Toshkent: Mashhur-Press, 2018, s. 206

Abdulla Qodiriyning Samarqand darboza mahallasidagi istiqomat qilgan shiypon va bolaxonali uy
Abdulla Kadiri'nin Samarkand Darvoza mahallesindeki evi

Kaynakça: Sobir Mirvaliyev, *Abdulla Qodiriy Kashfiyoti*, Toshkent: Mashhur-Press, 2018, s.196